

КАМІТЭТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ ПРЫ САВЕЦЕ
МІНІСТРАЎ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

АРХЕАГРАФІЧНАЯ КАМІСІЯ БЕЛКАМАРХІВА

БЕЛАРУСКІ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫ ІНСТЫТУТ
ДАКУМЕНТАЗНАЎСТВА І АРХІЎНАЙ СПРАВЫ

БЕЛАРУСКІ АРХЕАГРАФІЧНЫ ШТОГОДНІК

Выпуск 4

Мінск
2003

УДК 930.25(476)(058)
ББК 79.3(4Бел)я5
Б 43

Рэдакцыйная калегія:

У. І. АДАМУШКА, С. У. ЖУМАР, П. П. ЖУРКЕВІЧ, ДЗ. У. КАРАЎ,
Г. В. КІСЯЛЁЎ, В. А. КОСМАЧ, У. П. КРУК, М. В. ЛАРЫН (Расія),
І. Б. МАЦЯШ (Украіна), В. Л. НАСЕВІЧ, Ю. У. НЕСЦЯРОВІЧ,
В. ДЗ. СЕЛЯМЕНЕЎ, В. У. СКАЛАБАН, У. В. ФЯДОСАЎ,
М. Ф. ШУМЕЙКА, Я. Я. ЯНУШКЕВІЧ

Адказныя рэдактары выпуску: Ю. У. Несцяровіч і М. Ф. Шумейка

*Рэкамендаваны да друку бюро Археаграфічнай камісіі Белкамархіва і
Вучоным саветам БелНДІДАС*

Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 4 / Рэд. кал.:
Б 43 У. І. Адамушка і інш. — Мн.: БелНДІДАС, 2003. — 356 с.

У чацвёртым выпуску «Беларускага археаграфічнага штогодніка» друкуюцца матэрыялы па археаграфіі, архівазнаўству і эканоміцы архіўнай справы, крыніцазнаўству, сфрагістыцы, гісторыі дзяржаўных устаноў, вывучэнні дакументаў замежных архіваў. Публікуюцца дакументы па старажытна-сярэднявечнай, новай і найноўшай гісторыі Беларусі, эпістальеры А. Ельскага, М. В. Доўнар-Запольскага, Я. Коласа і Я. Маўра. Прадстаўлены традыцыйныя рубрыкі штогодніка: «Рэцэнзіі», «Постаці», «Хроніка і інфармацыя», «Памяці таварыша».

УДК 930.25(476)(058)
ББК 79.3(4Бел)я5

© Археаграфічная камісія
Белкамархіва БелНДІДАС, 2003

АРХЕАГРАФІЯ

М. Ф. Шумейко

**«СТРАСТИ ПО МЕТРИКЕ»: ПОПЫТКА СОЗДАНИЯ
В 1920-е гг. МЕЖДУНАРОДНОГО ИНСТИТУТА
ПО ИЗУЧЕНИЮ И ПУБЛИКАЦИИ
ЛИТОВСКОЙ МЕТРИКИ**

Метрика Великого княжества Литовского (далее — ВКЛ) стала своеобразным «яблоком раздора» при заключении Советской Россией мирных договоров с Литвой (12 июля 1920 г.) и Польшей (21 марта 1921 г.). (В последнем, как известно, вместе с Россией принимала участие и Украина.) О настоящей «борьбе за Метрику», развернувшейся после подписания договоров, поведал участникам Первой всебелорусской конференции архивных работников, проходившей в Минске 12—14 мая 1924 г., ректор БГУ В. И. Пичета, бывший, как известно, экспертом по реализации Рижского мирного договора в части распределения архивов. В докладе «Влияние договоров РСФСР с отделившимися государствами (Польшей, Литвой и Латвией) на состояние белорусских архивов» ученый, в частности, говорил: «...для Белоруссии имеет огромное значение реализация договоров с Литвой и Польшей. К таким архивам, которые имеют громадное значение при изучении истории Белоруссии, относится и Литовская метрика, которую поляки в силу договора на протяжении двух лет желают забрать себе. На заседании с литовцами о реализации договора литовцы поставили вопрос о выдаче им Метрики, но делегаты Литвы не имели правильного представления о содержимом Литовской метрики. Но когда во время прений было выяснено настоящее ее содержание, литовцы предложили организовать комиссию для технической разработки книг и литовских метрик»¹.

Если литовская сторона на переговорах о Метрике не представляла, по мнению В. И. Пичеты, какой-либо серьезной опасности для России (на это, кстати говоря, указывал К. Б. Езовитов в предисловии к изданному им отдельной брошюрой докладу Д. И. Довгялло «Літоўская мэтрыка і яе каштоўнасць для вывучэння мінуўшчыны Беларусі»², это же от-

мечает и современный литовский исследователь А. Дубонис³), то совершенно иного мнения ученый придерживался о представителях Польши. «В октябре 1923 г., — подчеркивал он в вышеупомянутом докладе, — привезли для «борьбы» целый ряд польских ученых-экспертов для разрешения вопроса о Литовской метрике. Эти эксперты говорили, что они имеют полное право получить Литовскую метрику... И мы доказывали на необходимости оставить Литовскую метрику России... При современных условиях выдача Метрики не произойдет, хотя в Литовской метрике имеется и значительная часть документов, относящихся к Западной Белоруссии»⁴.

Конференция приняла по докладу В. И. Пичеты резолюцию, в которой Центрархиву Беларуси поручалось обратиться в ЦИК республики с предложением принять самые энергичные шаги перед союзным ЦИКом в плане недопущения вывоза Метрики из СССР.

В очередной раз вопрос о Метрике встал в 1926 г. Упомянутый выше литовский историк А. Дубонис связывает это с переговорами о подписании пакта о ненападении, которые велись в 1925—1926 гг. между СССР и Литвой. Поскольку литовская делегация «цвёрда і рашуча настойвала на вяртанні культурных і архіўных каштоўнасцяў, створаных за стагоддзі на тэрыторыі Літоўскай дзяржавы», советская сторона, по мнению литовского историка, вынуждена была предпринять некоторые защитные меры. «Наркам СССР па замежных справах, — пишет А. Дубонис, — звярнуўся ў адпаведныя органы Беларускай ССР з патрабаваннем заявіць прэтэнзіі на Метрыку. 17—18 кастрычніка 1926 г. з'езд археолагаў і археографў БССР прыняў рэзалюцыю, у якой выказвалася прамое патрабаванне вярнуць ЛМ працоўным Беларусі. Такім жа чынам павінна была дзейнічаць Украінская ССР. У выніку галоўны архіў ВКЛ застаўся ў Маскве»⁵.

К сожалению, автор не приводит ссылок на источники. Между тем обращает на себя внимание следующее обстоятельство. Как известно, Первый съезд исследователей белорусской археологии и археографии состоялся 17—18 января, а не октября. Никим образом не пытаюсь уличить литовского исто-

рика в подтасовке фактов, мы тем не менее склонны предположить, что, располагая обращением руководства внешнеполитического ведомства СССР «у адпаведных органы Беларускай ССР» в октябре 1926 г., он механически повторил эту дату и применительно к работе съезда.

В том, что действительно имела место инициатива НКВД СССР по «защите Литовской метрики», может свидетельствовать письмо председателя СНК БССР И. А. Адамовича в Отдел Прибалтики НКВД СССР, написанное 9 ноября 1926 г. и на следующий день отправленное адресату. Приведем его полностью: «Совет Народных Комиссаров, заслушав сообщение ректора Белорусского государственного университета т. Пичета, постановил: просить Наркоминдел воздержаться от передачи Литве так называемой Лит. метрики ввиду того, что БССР имеет все исторические и практические основания для получения этой Метрики. Уполнаркоминдела тов. Козюро поручено представить Вам подробную докладную записку по этому вопросу. Просьба до получения указанной записки не выносить никаких решений по этому поводу и сообщить свое мнение и что Вы намерены предпринять. Председатель Совета Народных Комиссаров И. Адамович»⁶.

Однако важно отметить и другое. Вопрос о Метрике возник в связи с принятием 18 сентября 1925 г. Президиумом ЦИК СССР решения о передаче Украине и Беларуси их архивных материалов, находившихся в архивохранилищах России. Для выявления белорусских материалов 5 октября при Наркомпросе Беларуси создается специальная комиссия под руководством Д. Ф. Жилуновича (заместитель — М. В. Довнар-Запольский). Уже на третьем ее заседании (20 ноября 1925 г.) М. В. Довнар-Запольский информирует своих коллег об итогах заседания 16—17 ноября в Москве созданной в составе Комиссии Президиума ЦИК СССР по вопросу передачи архивных материалов Украине и Беларуси специальной подкомиссии. В числе обсуждавшихся здесь вопросов был и вопрос о Литовской метрике. Как свидетельствует протокольная запись заседания, было принято решение: «Літоўскую мэтрыку выдаць БССР, узгодзіўшы гэта пытаньне з Наркамінделам СССР. Па

заяве проф. Доўнар-Запольскага перадача Літоўскай мэтрыкі БССР павінна адбыцца па згодзе ЦВК БССР з ЦВК СССР»⁷.

Через месяц, 24 декабря, в «Савецкай Беларусі» появляется статья ученого о Метрике, фрагменты которой использовал Д. И. Довгялло при подготовке доклада «Літоўская мэтрыка і яе каштоўнасць для вывучэння мінуўшчыны Беларусі» (с ним Дмитрий Иванович выступал на вышеупомянутом съезде белорусских археологов и археографов 17 января 1926 г.).

В принятой по докладу Д. И. Довгялло резолюции съезд однозначно и категорически высказался не только против передачи Метрики за пределы СССР, но и за ее перевод в Беларусь, «на што ёсьць прынцыповая згода належных устаноў РСФСР»⁸. Заметим, что в третьем пункте резолюции, также как и в статье М. В. Довнар-Запольского, подчеркивалось, что дело издания Метрики должен взять в свои руки Совнарком республики.

Выскажем предположение, что именно данные обстоятельства подтолкнули литовскую сторону к активным действиям в отношении Метрики. Не исключено, что вопрос о ней мог быть использован как средство давления прибалтийского государства на своего юго-восточного соседа в связи с подготовкой пакта о ненападении между Литвой и СССР, о чем пишет А. Дубонис.

«Страсти» вокруг Метрики не утихали и в последующие годы, о чем свидетельствует содержание публикуемых документов. В них, в частности, поднят вопрос о создании «Інстытута па захаванні і вывучэнні Літоўскай мэтрыкі».

Содержание публикуемых ниже документов не требует особых пояснений: оно, что называется, говорит само за себя, объясняя в том числе и причины, обусловившие их появление. Среди последних — решение съезда польских историков (декабрь 1925 г.) с требованием передачи Метрики в Польшу и аналогичное решение Правительства Литвы (ноябрь 1926 г.) о том, что «Літоўская мэтрыка як урадавы архіў... павінен быць цалкам зьвернут ураду Літоўскай Рэспублікі».

Оба документа — записка (она названа составителями «докладной», хотя в сопроводительном письме Наркомпроса в

Совнарком именуется «пояснительной») и проект постановления — в форме нескольких незаверенных машинописных копий выявлены в фонде Наркомпроса Беларуси, хранящемся в Национальном архиве Республики Беларусь, в деле «Проекты постановлений СНК БССР, положений о Главнауке и др.» (Начато 15 сентября 1926 г., окончено 8 сентября 1927 г.) (Ф. 42. Оп. 1. Д. 365. Л. 412, 413; 414—416, 419—421). Копиям предшествует отпуск сопроводительного письма № 6839 от 16 марта (год не указан) Наркомпроса в Управление делами СНК БССР следующего содержания: «Пры гэтым пасылаецца на разгляд і зацверджаньне СНК праект пастановы аб «Літоўскай мэтрыцы» і паясняльная да яго запіска (у 22 экз.)»⁹. Помимо фонда Наркомпроса машинописные копии записки и проекта постановления, выполненные на папиросной бумаге, выявлены и в фонде Наркомфина Беларуси (НАРБ. Ф. 93. Оп. 4. Д. 299. Л. 89—91).

Кто готовил записку? Рискнем предположить, что автором ее был В. И. Пичета. В пользу такого предположения свидетельствует то обстоятельство, что в некоторых местах записка буквально совпадает с текстом выступления ученого на Первой всебелорусской конференции архивных работников, о котором шла речь выше. Правда, наличие в ней некоторых явных ошибок фактического характера (о переписывании книг Метрики «канцлерам вялікага княства Адамам Нарушэвічам», о перевозке Метрики после раздела Речи Посполитой в Москву и т. п.) могут поставить под сомнение авторство В. И. Пичеты.

Среди документов Совнаркома нам не удалось обнаружить свидетельств обсуждения проекта постановления в правительстве республики; очевидно его и не было по причине того, что вопросы, ставившиеся в нем, не относились, на наш взгляд, к компетенции белорусского правительства.

Отсутствуют в протоколах двух очередных заседаний Совнаркома (3 и 10 ноября 1926 г.) сведения и о выступлении В. И. Пичеты, о чем упоминает И. А. Адамович в тексте приводимого выше письма.

Несмотря на нерешенность вопроса, поднимаемого в проектах публикуемых документов, они тем не менее представля-

ют определенный интерес научного и организационного характера, особенно с учетом активизации в последнее время в Беларуси, Литве, Украине изучения и издания документов Метрики Великого княжества Литовского.

В качестве основного текста записки и проекта постановления нами выбраны первые (по месторасположению в деле) экземпляры, имеющие незначительные правки стилистического характера, сделанные красными и синими чернилами. Учитывая их непринципиальный характер, они не обозначены в текстуальных примечаниях. При публикации сохранена орфография документов.

№ 1

Записка Наркомпроса Беларуси в Управление делами Совнаркома республики «Аб Літоўскай мэтрыцы»*

16 марта [1927 г.]

Літоўская мэтрыка зьяўляецца архівам былое Літоўска-Беларускае дзяржавы і мае ў сябе копіі дакумэнтаў, выдадзеных дзяржаўнай канцэлярыяй ў XV—XVIII вякох. У Мэтрыцы знаходзяцца справы пасольскія, публічныя, скарбовыя, судовыя і розныя запісы дзяржаўнага, грамадзкага і прыватнага характару. Дыплёматычныя зносіны з суседзьмі, пастановы вялікіх вальных соймаў, справы рады Вялікага княства Літоўска-Беларускага ураду XV—XVIII в., судовыя пастановы, адміністрацыйныя распараджэньні, прызначэньні на пасады, справы літоўска-беларускіх гарадоў і, урэшце, грамадзкія і прыватныя справы знайшлі месца ў Літоўскай мэтрыцы. Значэньне Літоўскай мэтрыкі разумеў у свой час урад Літоўска-Беларускага княства і дзеля гэтага захоўваў яе ў спецыяльных памяшканьнях.

Літоўская мэтрыка з самага пачатку свайго існаваньня захоўвалася ў г. Вільні і толькі ў 80 г. XVIII веку была перавезена ў Варшаву, дзе для яе захаваньня было пабудавана спецы-

* В верхнем левом углу первой страницы сделана помета красными чернилами 23 экз.

яльнае памяшканьне. Перавоз Мэтрыкі ў Варшаву быў зьвязан з анэксіяй Расіяй зямель Літоўска-Беларускага княства.

Разам з перавозам Мэтрыкі ў Варшаву былі зроблены захады да аднаўленьня пачаўшых псавацца ад часу кніг. Канцлер вялікага княства Адам Нарушэвіч пачаў гэтую работу, і яна была закончана на працягу 20 год. Пасьля перапісаньня з захаваньнем знакаў, почаркаў і характару правапісу больш раньняга часу Літоўская мэтрыка была пераплецена ў паасобныя кнігі, неаднолькавыя па разьмеру, прыблізна на 700—800 старонках у сярэднім кожная кніга. Усяго вышла 550 кніг.

Пасьля падзелу Рэчы Паспалітай уся Літоўска-Беларуская дзяржава ўвайшла ў склад Расіі і Літоўская мэтрыка была перавезена ў Маскву, дзе зьмешчана ў Архіве юстыцыі на «Девічьем Поле», у якім яна захоўваецца і па сучасны момант.

Да вывучэньня Літоўскай мэтрыкі руская гістарыяграфія прыступіла толькі ў 90 г. XIX веку. Як вынік гэтага вывучэньня зьявіліся працы Любаўскага, Доўнар-Запольскага, Лапы, Пічэты і іншых. Разам з гэтым была пачата праца па апублікаваньні дакументаў Літоўскай мэтрыкі. Былая Пецярбургская археаграфічная камісія ў сваім выданьні дакументаў пад назовам «Русская историческая библиотека» пачала выдаваць Літоўскую мэтрыку і зьмясьціла ў тамох XX, XXII, XXX і XXXIII некалькі кніг Літоўскай мэтрыкі. Імпэрыялістычная вайна прыпыніла пачатую працу па друкаваньні Літоўскай мэтрыкі, і публікаваньне дакументаў не адноўлена і да сучаснага моманту.

Пасьля імпэрыялістычнай і грамадзянскай вайны тэрыторыя былое Літоўска-Беларускае дзяржавы была падзелена паміж трыма дзяржавамі: СССР, Польшчай і Літвой. Самая значная частка тэрыторыі былога Літоўска-Беларускага княства ўвайшла ў склад БССР і значная частка ў склад Польшчы. Паводле адміністрацыйнага падзелу, які існаваў у Літоўска-Беларускім княстве з 1566 г. па канец XVIII в., у склад СССР увайшлі наступныя былыя ваяводзтвы: Менскае, Полацкае, Віцебскае і Мсьціслаўскае; у склад Польшчы — ваяводзтвы: Брэскае, Навагрудзкае і частка Віленскага і Троцкага і ў склад Літвы — ваяводзтвы: Жамондзкае і частка Троцкага.

Як Польшча, гэтак і Літва, у склад якіх увайшлі часткі тэрыторыі б. Літоўска-Беларускага княства, пратандуюць на Літоўскую мэтрыку. Гэта праявілася пры заключэньні Рыскага і Маскоўскага мірных умоў, дзе і Польшча і Літва заявілі права на розныя архівы, у тым ліку і на архіў Літоўскай мэтрыкі. Атрымаўшы адмаўленьне, гэтыя дзяржавы, аднак, не пакінулі сваіх дамаганьняў і польскія гісторыкі на зьездзе ў Познані ў сьнежні м[еся]цы 1925 г. пастанавілі аб звароце Літоўскай мэтрыкі ў Польшчу. Літоўскі ўрад таксама ў лістападзе 1926 г. прад'явіў такое ж патрабаваньне. Прадстаўнік Літоўскага ўраду сваё патрабаваньне выказаў у наступнай форме: «Літоўская мэтрыка як урадавы архіў Вялікага княства Літоўскага, які мае велізарнае значэньне для літоўскага народу, бо зьяўляецца адзіночнай крыніцай для вывучэньня яго гістарычнага лёсу ў XV—XVIII вякох, павінен быць цалкам зьвернут ураду Літоўскай Рэспублікі».

Калі Літоўская Рэспубліка ня мае сур'ёзных фармальных і фактычных падстаў да звароту ёй Літоўскай мэтрыкі, дык зусім у іншым выглядзе знаходзяцца дачыненні з Польшчай. Згодна Рыскае ўмовы Польшча мае фармальныя падставы на атрыманьне архіву Літоўскай мэтрыкі. У адным з параграфуў Рыскае ўмовы Польшча забясьпечыла сабе атрыманьне ўсіх архіваў, якія былі вывезены з Варшавы. З гэтай прычыны, што Літоўская мэтрыка некаторы час захоўвалася ў Варшаве і была вывезена Расіяй з Варшавы ў канцы XVIII в., дык фармальна яна мае падставы на атрыманьне Літоўскай мэтрыкі.

Як ужо адзначана вышэй, Літоўская мэтрыка зьяўляецца важнейшай крыніцай для вывучэньня гісторыі Беларусі, яе эканомікі, культуры і мовы ў XV—XVIII вякох і з гэтае прычыны ня можа быць перададзена якой бы то ні было дзяржаве. Калі з-за нявыдачы Мэтрыкі мог бы ўзьнікнуць канфлікт, дык яго магчыма вырашыць шляхам кампрамісу. Такім кампрамісам зьяўляецца арганізацыя на тэрыторыі Саюзу Інстытуту па захаваньні і вывучэньні Літоўскае мэтрыкі.

Кіраваньне і ўтрыманьне гэтага інстытуту павінна быць узложана на ўрад Саюзу і ўрады зацікаўленых замежных дзяржаў на аснове асобнае згоды па гэтым пытаньні. Інстытут паві-

нен выдаць Літоўскую мэтрыку ў скарачаным відзе прыблізна ў 100 тамох, прычым дзяржаўныя дакумэнты, а таксама матар’ялы эканамічнага і сацыяльна-культурнага характару павінны быць выдадзены поўнасьцю, а з матар’ялаў прыватнага характару — кароткі змест.

Па прыблізным падлікам паказанья 100 тамоў могуць быць выдадзены на працягу 20 год (па 5 тамоў у год), што будзе каштаваць каля 500 000 руб. Патрэбныя грошы павінны даць СССР і зацікаўленыя замежныя дзяржавы.

Народны камісар асьветы

Загадчык агульнага аддзелу

НАРБ. Ф. 42. Оп. 1. Д. 365. Л. 412—413. Незаверенная машинописная копія.

№ 2

Проект постановления СНК БССР «Аб Літоўскай мэтрыцы»

[Не ранее 16 марта 1927 г.]

Слухалі: Пытаньне аб «Літоўскай мэтрыцы ў сувязі з дамаганьнем* замежных дзяржаў на атрыманьне яе ад СССР.

Пастанавілі: 1. Лічыць, што «Літоўская мэтрыка» як архіў, які адносіцца да значнай часткі тэрыторыі СССР — ахапляе поўнасьцю БССР, у значнай частцы УССР і часткова РСФСР, зьяўляецца выключнай крыніцай для вывучэньня гістарычнага, палітычнага, культурнага і гаспадарчага жыцьця паказаных вышэй тэрыторый у XV—XVIII вякох і з гэтае прычыны ня можа быць перададзена якой бы то ні было замежнай дзяржаве.

2. У выпадку неабходнасьці, каб пазбавіцца канфліктаў з замежнымі дзяржавамі на грунце іх дамаганьняў** аб выдачы «Літоўскай мэтрыкі», лічыць магчымым утварэньне кампраміснае згоды на наступных прынцыпах:

а) арганізаваць на тэрыторыі Саюзу ССР Інстытут па захаваньні і вывучэньні «Літоўскай мэтрыкі»;

* В тексте дапамаганьнем.

** В тексте дапамаганьняў.

б) кіраваньне і ўтрыманьне інстытуту ўскласьці на Урад СССР і ўрады замежных дзяржаў на аснове асобнае ўмовы па гэтым пытаньні;

в) ускласьці на інстытут абавязкі па выданьні «Літоўскай мэтрыкі» за кошт дагаварных бакоў.

Старшыня СНК БССР

Кіраўнік спраў СНК

НАРБ. Ф. 42. Оп. 1. Д. 365. Л. 417. Незаверенная машинописная копія.

¹ Первая всебелорусская конференция архивных работников. 12—15 мая 1924 г. Документы и материалы. Мн., 1999. С. 34.

² Даўгяла З. Літоўская мэтрыка і яе каштоўнасьць для вывучэньня мінуўшчыны Беларусі. Рыга, 1933. С. 3—5.

³ См.: Дубоніс Артурас Літоўская мэтрыка: даследаваньні і публікацыі ў Літве // Кантакты і дыялогі. 2001. № 9—10 (68—69). С. 7—8.

⁴ Первая всебелорусская конференция архивных работников... С. 35.

⁵ Дубоніс Артурас. Указ. соч. С. 8—9.

⁶ НАРБ. Ф. 7. Оп. 1. Д. 393. Л. 6. Письмо опубликовано: Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў. Т. 2 (1923—1927 гг.). Мн., 1999. С. 257.

⁷ Цит. по кн.: Шумейко М. Ф. Собрать рассеянное. О реституции белорусских архивов в прошлом и настоящем. Мн., 1997. С. 86.

⁸ Працы Першага зьезду дасьледчыкаў беларускае архэалёгіі і архэаграфіі 17—18 студзеня 1926 году. Мн., 1926. С. 5.

⁹ НАРБ. Ф. 42. Оп. 1. Д. 365. Л. 411.

Ю. У. Несцяровіч

АБ’ЕКТ І ПРАДМЕТ АРХЭАГРАФІІ

Упершыню сярод беларускіх архэаграфіаў пытаньне аб’екта і прадмета архэаграфіі было разгледжана Я. Ф. Шорахамым у 1976 г. у артыкуле ў часопісе «Советские архивы» (далей — СА) [1]. Пытаньне суадносін архэаграфіі як навуковай дысцыпліны і практычнай дзейнасці па публікацыі пісьмовых гістарычных крыніц уздымалася аўтарам гэтых радкоў на міжнароднай навуковай канферэнцыі «Праблемы беларускай архэаграфіі (да 175-годдзя выхаду ў свет «Беларускага архіва ста-

ражытных грамат») 11—12 сакавіка 1999 г.* Ім жа ў 2002 г. апублікаваны артыкул [2], які з’явіўся водгукам на дыскусійны матэрыял У. П. Казлова, спачатку надрукаваны ў часопісе «Отечественные архивы» (далей — ОА) [3], а потым змешчаны (пад двума прозвішчамі) у «Беларускім археаграфічным штогодніку» (далей — БАШ) [4].

Разам з тым археографы з цэнтральных савецкіх і сучасных расійскіх навукова-даследчых і архіўных устаноў нямала ўвагі ўдзялялі і ўдзяляюць вызначэнню аб’екта і прадмета археаграфіі, пра што сведчыць разгляд гэтага пытання падчас дыскусій па праблемах тэорыі археаграфіі, якія былі разгорнуты ў другой палове 70-х гг. на старонках СА [1, 5, 6, 7, 8, 9], і ў пачатку 2000-х гг. на старонках ОА [3, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17].

Коротка спынімся на выніках дыскусій, улічваючы той момант, што ў іх значная ўвага ўдзялялася дэфініцыі археаграфіі, у якой устанаўліваліся прадметныя межы яе як навуковай дысцыпліны. А ўстанаўленне аб’екта і прадмета археаграфіі цесна звязана з пытаннем пра прадметныя межы апошняй, г. зн. пытаннем пра тое, ці ўваходзіць у склад археаграфіі гісторыя, тэорыя і практыка публікацыі пісьмовых матэрыялаў (звычайна прынята гаварыць — «дакументы», але мы ўжываем больш аптымальны, на нашу думку, тэрмін «пісьмовыя матэрыялы», паколькі прымальна выдзяляць дакументальныя і наратыўныя пісьмовыя матэрыялы, але непрымальна — дакументальныя дакументы), таму будзем закранаць у артыкуле і такое пытанне.

Рэдактары СА, падводзячы вынікі дыскусіі, указалі на тое, што ва ўдзельнікаў дыскусіі няма адзінства ў адказах па наступных пытаннях: «...ці належыць уключаць у вызначэнне археаграфіі задачу вывучэння гэтай дысцыплінай сваёй гісторыі; ці ўваходзіць у склад археаграфіі як навуковай дысцыпліны сама практычная дзейнасць па публікацыі крыніц; ці маг-

* Матэрыялы канферэнцыі былі падрыхтаваны да друку Археаграфічнай камісіяй Белкамархіва, але не апублікаваны асобным выданнем.

чыма казаць пра археаграфію як пра «галіну навуковых ведаў»; ці правільна вызначаць археаграфію як дапаможную (або спецыяльную) гістарычную дысцыпліну?» [9; 5].

У ОА яўна не сфармуляваны асноўныя вынікі дыскусіі, якая адбылася на яго старонках. Але з выкладзенага У. П. Казловым у апошнім артыкуле па дыскусіі ў ОА [17] такімі вынікамі магчыма ўзяць наступныя палажэнні: маюцца розныя пункты гледжання на аб’ект і прадмет, прадметныя межы археаграфіі; на тэрміналогію археаграфіі, прычым упарадкаванне тэрміналогіі застаецца актуальным, важным. У пэўнай часткі архівістаў маецца тэндэнцыя да разумення археаграфіі як «нешта большага, чым проста сукупнасць ужытковых навыкаў давядзення да грамадскай свядомасці дакумента, гістарычнай крыніцы» [17; 69].

Сёння адказы на два апошнія пытанні, узятых ў дыскусіі ў СА, складанасці не ўяўляюць. Зразумела, што археаграфія — галіна навуковых ведаў (а дакладней — галіна даследаванняў, паколькі веды — вынік даследаванняў), што яна не галіна штодзёнага пазнання або вытворчай дзейнасці. Крытэрыем самастойнага навуковага статуса або аднясення пэўнай галіны даследаванняў да навуковай дысцыпліны мы бярэм ужыванне строгіх прынцыпаў і метадаў даследавання. Тое, што ў археаграфіі займаюцца выпрацоўкай такіх прынцыпаў і метадаў, сумнявацца няма ніякіх падстаў. На першае пытанне, узятая ў СА, належыць адказаць станоўча, бо калі не ўключаць гісторыю археаграфіі ў склад археаграфіі, то ўсё роўна яе належыць уключаць у склад іншай навуковай дысцыпліны — гісторыяграфіі або гісторыі навукі, што безпадстаўна, паколькі з гісторыяграфіі гісторыя археаграфіі якраз і выдзяляемая, а ў межы гісторыі навукі ўключаюцца галіны даследаванняў, датычныя развіцця ведаў, а не працэсаў пэўнай пазнавальнай дзейнасці.

Няма істотнай розніцы ў тым — вызначаць археаграфію як дапаможную або як спецыяльную дысцыпліну. Галоўнае тут, зыходзячы з навуказнаўчых крытэрыяў і меркаванняў, тое, што яна ўключаецца ў сістэму гістарычных дысцыплін у якасці адной з іх, а не раздзелам іншай дысцыпліны. Калі археаграфія — не навуковая дысцыпліна, а толькі раздзел архівазнаўства або

крыніцазнаўства, то тады немагчыма і характарызаваць гэтую галіну даследаванняў як спецыяльную, дапаможную. Характарызуюць менавіта навуковыя дысцыпліны, г. зн. самастойныя галіны даследаванняў.

А. Ф. Казлоў падчас дыскусіі ў СА прасачыў, што «ўяўленне пра археаграфію як частку архівазнаўства, у задачы якой уваходзіць выданне і апісанне дакументаў, якія захоўваюцца ў архівах, зыходзіць сваімі каранямі ў дарэвалюцыйны перыяд. Такое ўяўленне пра іх непарыўнасць можна знайсці ў першых працах савецкіх даследчыкаў, якія былі прысвечаны тэорыі археаграфіі». У межах савецкай навукі «...у даваены перыяд археаграфія вызначалася як дапаможная навуковая дысцыпліна, існуючая ў складзе архівазнаўства і займаецца распрацоўкай метадаў выдання гістарычных крыніц» [6; 34]. У дадзеным месцы выкладанне А. Ф. Казловым гісторыі станаўлення археаграфіі ў якасці навуковай дысцыпліны супярэчлівае, паколькі, з аднаго боку, ён сцвярджае, што археаграфія — частка архівазнаўства, г. зн. пэўнай навуковай дысцыпліны, а з другога — што археаграфія, якая толькі частка дысцыпліны, з'яўляецца дысцыплінай. У пасляваенны час савецкія археографы (В. В. Максакаў, П. Г. Сафінаў) абгрунтавалі археаграфію ўжо як навуковую дысцыпліну, якая мае ўласныя задачы, якія не падпарадкоўваюцца задачам іншай галіны даследаванняў. Пры гэтым практыка археаграфіі безумоўна ўключалася імі ў склад навуковай дысцыпліны. І толькі «ў 1957 г. было пастаўлена пытанне пра аддзяленне ад археаграфіі як навуковай дысцыпліны археаграфічнай ці публікатарскай практыкі» [6; 35].

Больш дакладна дае адказ на пытанне пра абгрунтаванне і ўзнікненне (ў СССР) археаграфіі як навуковай дысцыпліны А. Д. Сцяпанскі: «Узнікненне археаграфіі як асобнай навуковай дысцыпліны звязваецца з артыкулам С. В. Раждзественскага «Гісторык—археограф—архівіст», якім адкрываўся першы выпуск часопіса «Архивное дело», дзе археаграфія трактавалася метадыкаю публікацыі крыніц» [18; 22].

У дадатак да агульнапрынятага адрознення археаграфіі як навуковай дысцыпліны ад археаграфічнай практыкі ініцыятар дыскусіі ў ОА У. П. Казлоў разам з А. М. Міхальчанкам

абгрунтаваць падзел археаграфіі на тэарэтычную і ўжытковую. Яны фармулююць дэфініцыю археаграфіі наступным чынам: «Сёння пад «археаграфіяй» разумеем навуковую дысцыпліну, якая займаецца вывучэннем дакументальных публікацый, распрацоўкай прыцыпаў, метадаў і спосабаў іх падрыхтоўкі (тэарэтычная археаграфія), а таксама іх рэалізацыяй (ужытковая археаграфія)» [4; 7]. З такой фармулёўкі нельга зразумець, ці з'яўляецца ўжытковая археаграфія рэалізацыяй дакументальных публікацый або рэалізацыяй прыцыпаў і метадаў іх падрыхтоўкі. Больш таго, у дадзенай фармулёўцы дэфініцыі археаграфіі не ўдакладнены статус яе як навуковай дысцыпліны, г. зн. не ахарактарызавана, ці з'яўляецца яна гістарычнай, спецыяльнай, дапаможнай дысцыплінай.

Слова «рэалізацыя» ў дадзенай дэфініцыі, на наш погляд, ужываецца няўдала. Калі прыкладная археаграфія займаецца рэалізацыяй дакументальных публікацый, то гэта магчыма інтэрпрэтаваць так, што яна не што іншае, як раздзел маркетынгу. Калі размова ў іх ідзе пра рэалізацыю навуковых прыцыпаў і метадаў падрыхтоўкі пісьмовых матэрыялаў да друку і паколькі рэалізацыя вынікаў даследаванняў па метадыцы археаграфіі і ёсць навукова-пазнавальная практыка, эдыцыйная археаграфічная праца, то тэрмін «прыкладная археаграфія» становіцца залішнім. Для абазначэння такой рэалізацыі маюцца тэрмін «эдыцыйная (археаграфічная) праца», выраз «спецыяльная (археаграфічная) падрыхтоўка дакументаў (пісьмовых матэрыялаў) да друку».

Акрамя таго, У. П. Казлоў ні ва ўласным артыкуле ў ОА, ні ў сумесным з А. М. Міхальчанкам у БАШ не дае вызначэння гісторыі археаграфіі, абмяжоўваючыся толькі канстатацыяй яе як паказчыка спецыфічнасці археаграфіі. У дэфініцыі археаграфіі як навуковай дысцыпліны, дадзенай Казловым і Міхальчанкам, не акрэслены прадметныя межы археаграфіі, не згадана пра тэорыю і гісторыю публікацый пісьмовых матэрыялаў (маецца толькі сціслы выраз «займаецца вывучэннем дакументальных крыніц»), а суадносіны паміж тэорыяй, метадыкай і гісторыяй археаграфіі пакідаюцца імі за межамі артыкула, што дапушчальна, улічваючы назву артыкула. Аднак назва артыку-

ла У. П. Казлова ў ОА «Тэарэтычныя асновы археаграфіі з пазіцый сучаснасці» абавязвае раскрываць такія суадносіны.

Адказ на другое пытанне з нявырашаных пытанняў па выніках дыскусіі ў СА і сёння ўяўляе складанасць. Адказ на яго залежыць ад суадносін паняццяў даследавання, навуковага пазнання і навукова-пазнавальнай дзейнасці. Меншасць тэарэтыкаў археаграфіі, якія ўдзельнічалі ў дыскусіі ў СА (А. Ф. Казлоў, Я. Ф. Шорахаў, В. М. Хеўроліна), услед за М. С. Селязнёвым [19] палічылі, што археаграфія як навуковая дысцыпліна адносна самастойная ад археаграфічнай практыкі. Пераважная большасць удзельнікаў дыскусіі ў ОА, наадварот, уключаюць практыку ў склад навуковай дысцыпліны якой надаецца найменне «археаграфія».

Адказ на пытанне пра ўключэнне практычнай дзейнасці ў склад навуковай дысцыпліны залежыць ад таго, які змест укладаць у паняцці навукі, навуковага пазнання, навуковай дысцыпліны. Калі зыходзіць з шырокага паняцця навукі, г. зн. з погляду, паводле якога навука — інстытуцыяльная сфера грамадскай дзейнасці, у якой здабываюцца веды, карысныя для развіцця іншых сфер грамадскай дзейнасці, сфера, у якой разгортваецца і пэўная практыка, неабходная для атрымання гэтых ведаў, то, безумоўна, практычная дзейнасць уваходзіць у склад навуковай дысцыпліны. Калі разлічваць паняцце навукі і паняцце навуковай дысцыпліны, лічыць, што навуковая дысцыпліна не што іншае, як галіна навуковага пазнання, як дзейнасць — гэта толькі эмпірычнае і тэарэтычнае даследаванне, г. зн. даследаванне, якое ажыццяўляецца на падставе метадаў назірання, вымярэння, эксперыменту, інтэрпрэтацыі тэксту, крытыкі крыніц, мадэлявання, ідэалізацыі і г. д., то ў такім выпадку практычная дзейнасць, звязаная з такім даследаваннем, не ўваходзіць у склад навуковай дысцыпліны.

Магчымы і кампрамісны погляд: практыка публікацый (разам з ёю і іншая навукова-пазнавальная дзейнасць) уваходзіць у склад навукі як сферы грамадскай дзейнасці, але не ўключаецца ў склад навуковых дысцыплін — галін выключнага даследавання, а не практычнай дзейнасці. Хаця размяжоўваць навукова-пазнавальную дзейнасць на тую, якая з'яўляецца

ца даследаваннем, і на тую, якая з'яўляецца практыкай або дапаможнай дзейнасцю для даследавання, вельмі складана. Возьмем эксперыменты ў межах фізічных дысцыплін. З аднаго боку, гэта пэўны метада даследавання, з другога — гэта разам з тым і практычная дзейнасць.

Мы схіляемся да погляду, паводле якога археаграфічная праца (збіранне, апісанне і падрыхтоўка да друку гістарычных матэрыялаў) не ўваходзіць у склад археаграфіі як навуковай дысцыпліны, нахталт таго, як архіўная справа не ўваходзіць у склад архівазнаўства, а справаводства — у склад дакументазнаўства і г. д., нягледзячы на тое, што эдыцыйная археаграфічная дзейнасць патрабуе (у рознай ступені) даследчай (крыніцазнаўчай, дыпламатычнай, палеаграфічнай і г. д.) працы.

Не ўсе савецкія тэарэтыкі археаграфіі — удзельнікі дыскусіі на старонках СА ў другой палове 70-х гг. — вызначалі аб'ект археаграфіі. А тыя, хто вызначаў яго, не прыйшлі да адзінага меркавання. Для Я. Ф. Шорахава аб'ект археаграфіі — дакументы. Для В. А. Чарных аб'ект археаграфіі — помнік пісьменства (да пісьмовых помнікаў ён адносіў рукапісы, кнігі, дакументы), што, на наш погляд, паказвае на змешванне аб'ектаў археаграфіі, тэксталогіі і літаратуразнаўства. Але ў яго інтэрпрэтацыі такі аб'ект — агульны аб'ект для археаграфіі, архівазнаўства і крыніцазнаўства; спецыфічнага аб'екта археаграфія не мае. Прадметам археаграфіі ён устанаўліваў дакумент і яго гісторыю [8].

Працэдура ўстанаўлення аб'екта і прадмета пэўнай навуковай дысцыпліны мэтазгодная, паколькі без яе вынікаў складана вызначаць прадметныя межы яе. Больш таго: «Ад правільнага вырашэння праблемы (суадносін аб'екта і прадмета пазнання. — Ю. Н.) у многім залежыць накірунак даследавання, выбар навуковай праблематыкі і метадаў даследавання» [20; 87]. І хаця аўтар дадзенага выказвання — П. В. Папоў не адрозніваў выразна паняцці пазнання і даследавання, прадмета даследавання і прадмета пэўнай навуковай дысцыпліны, яго выказванне дае ўяўленне пра метадалагічную важнасць устанаўлення аб'екта і прадмета пэўнай дысцыпліны. Важкасць вызначэння аб'екта і прадмета археаграфіі падкрэслівалася і

пры падвядзенні вынікаў дыскусіі ў СА: «...у трактоўцы паняцця «археаграфіі» «разкід» меркаванняў вялікі. І галоўная прычына заключаецца, мабыць, у тым, што засталася невыкананай кардынальная задача тэорыі: руплівы аналіз аб'екта і прадмета археаграфіі, вызначаючы якія даследчыкі абмяжоўваюцца часам толькі агульнымі характарыстыкамі» [3; 8].

Удзельнік дыскусіі ў ОА Я. В. Старасцін зусім слушна заўважае: «...карыстацца прымяніцельна да ўжытковых і спецыяльных гістарычных дысцыплін катэгорыямі «аб'ект» і «прадмет» патрэбна надвычай асцярожна» [12; 37]. Перш чым пераходзіць да ўстанаўлення аб'екта і прадмета археаграфіі, належыць патлумачыць прынцыповыя моманты, звязаныя з устанавленнем аб'екта і прадмета пэўнай навуковай дысцыпліны. Калі даюць дэфініцыю іх, то латэнтна маюць на ўвазе гнасеалагічную схему суадносін аб'екта і прадмета пазнання, стэрэатыпна пераносячы схему вызначэння аб'екта і прадмета пазнання на вызначэнне аб'екта і прадмета даследавання, лічачы, што аб'ект даследавання для пэўнай дысцыпліны — фрагмент рэчаіснасці, а прадмет даследавання — яго характэрныя, найбольш істотныя аспекты. Пры ўстанавленні ж (фармулёўцы) прадмета пэўнай дысцыпліны часцей за ўсё зыходзяць з іншага — з абагульнення праблематыкі і тэматыкі, якая распрацоўваецца ў яе межах.

Разгледзім фармулёўку вызначэння прадмета археаграфіі, дадзеную А. Д. Сцяпанскім: «Такім чынам, у складзе археаграфіі як навуковай і вучэбнай дысцыпліны мы сёння бачым тры блокі праблем: 1. Тэорыя і методыка; 2. Склад і змест апублікаваных крыніц; 3. Гісторыя» [18; 22]. Гісторыю археаграфіі ніяк нельга трактаваць як істотны аспект дакумента або дакументальнай публікацыі (звычайна так вызначаецца аб'ект археаграфіі). Дадзеную фармулёўку мы лічым не зусім удалай, паколькі фармулёўкі 1-га і 3-га пунктаў магчыма разумець і як найменні раздзелаў археаграфіі пры вызначэнні прадметных межаў яе, а не як выказванні пра прадмет яе. З дапамогай выказаў «гісторыя, методыка, тэорыя археаграфіі» абазначаюцца раздзелы археаграфіі як навуковай дысцыпліны; з дапамогай выказаў «гісторыя, методыка, тэорыя археаграфічных

публікацый» абазначаюцца іншы раз розныя часткі прадмета археаграфіі. Пры такой фармулёўцы Сцяпанскі ўстанаўлівае шырокія прадметныя межы для археаграфіі, але адрознівае археаграфію як «дысцыпліну, якая займаецца праблемамі публікацыі гістарычных крыніц», і археаграфічную практыку [18; 17, 18].

Некаторыя тэрэтыкі археаграфіі, у прыватнасці У. П. Казлоў і А. М. Міхальчанка, у згаданым артыкуле ў БАШ, вызначаючы аб'ект і прадмет яе, ніяк не патлумачваюць сваё разуменне паняццяў аб'екта і прадмета навуковай дысцыпліны. Гэта паказвае на адсутнасць у іх выразных уяўленняў па гэтым пытанні і вядзе да самавольства ў дэфініцыях і дэфінітыўных апісаннях. Хаця той жа У. П. Казлоў дэманструе выразныя і дастаткова глыбокія ўяўленні па гэтым пытанні ў іншым артыкуле [17].

Цікава, што ў 2001 г. У. П. Казлоў і А. М. Міхальчанка ўстанавілі ў згаданым артыкуле ў БАШ аб'ектам і прадметам археаграфіі дакументальную публікацыю і дакумент, г. зн. з дакладнасцю да наадварот, як у 1976 г. іх устанавіў Я. Ф. Шорахаў (аб'ект археаграфіі — дакументы, прадмет археаграфіі — дакументальныя выданні [1; 56]).

Належыць усвядоміць адрозненне паміж паняццямі аб'екта і прадмета пэўнай навуковай дысцыпліны і паняццямі аб'екта і прадмета даследавання (ці навуковага пазнання). У метадалогіі навукі аб'ект даследавання звычайна разумеецца і вызначаецца як тое, на што накіравана актыўнасць даследчыка, як «фрагмент рэчаіснасці», прадмет даследавання — як «цэласная сукупнасць устойлівых узаемазвязаных характарыстык аб'екта, якія спалучаны з канкрэтнымі метадамі, праблемамі і задачамі даследавання» [21; 39]. Не аспрэчваючы дэфініцыі аб'екта даследавання як таго, на што накіравана даследаванне, мы ўдакладняем, што яго аптымальна ўстанаўліваць як пэўныя з'явы рэчаіснасці на эмпірычным узроўні даследавання і як пэўныя веды — на тэрэтычным узроўні даследавання. Аднак мы аспрэчваем палажэнне пра тое, што аб'ект пэўнай дысцыпліны — фрагмент рэальнасці, паколькі, напрыклад, аб'ект матэматыкі — розныя матэматычныя структуры, а іх

памылкова адносіць да рэчаіснасці, паколькі яны — абстракцыі, пэўныя веды (або пазнавальныя зместы). Аб'ектам археаграфіі аптымальна ўстанаўліваць публікацыі пісьмовых матэрыялаў у якасці гістарычных крыніц, якія з'яўляюцца вынікам археаграфічнай працы. Пры гэтым, вызначаючы анталогічна, публікацыі — не матэрыяльныя пачуццёва ўспрымальныя ўтварэнні, а прадукты духоўнай культуры грамадства. Дарэчы, падобную анталогічную трактоўку дакументальнай публікацыі дае і У. П. Казлоў [17; 66, 67].

Выраз «прадмет даследавання (навуковага пазнання)» у якасці прэдыката прымальна ўжываць да вялікай колькасці суб'ектаў выказвання. Выраз «прадмет пэўнай навуковай дысцыпліны», які раўназначны выразу «прадмет пэўнай галіны даследаванняў», ужываецца ўжо да меншай колькасці суб'ектаў выказвання. Да прадметаў археаграфіі як навуковай дысцыпліны прымальна адносіць метадычныя рэкамендацыі па публікацыі гістарычных дакументаў у пэўных краінах, складанне інструкцый па падрыхтоўцы канкрэтных зборнікаў дакументальных матэрыялаў, асвятленне развіцця археаграфіі ў пэўны перыяд у пэўнай краіне, крытычны разгляд узроўню складання легенды, навукова-даведачнага апарату ў пэўных археаграфічных публікацыях і г. д., г. зн. пэўныя аспекты, тэматыку, праблематыку археаграфічнага даследавання. Іх абагульненую фармулёўку аптымальней характарызаваць ужо не як «прадмет археаграфіі», а інакш, напрыклад праз выраз «прадметныя рамкі». Апошні тэрмін з'яўляецца абазначэннем, якое больш рэльефна характарызуе стан спраў.

Для асэнсавання і крытыкі выказванняў пра прадмет пэўнай навуковай дысцыпліны мэтазгодна карыстацца наступнай тэрміналогіяй: «прадметнае поле» — сукупнасць праблематыкі і тэматыкі, што распрацоўваецца ў кагнітыўных межах пэўнай навуковай дысцыпліны; «прадметныя рамкі» — абагульненая фармулёўка прадметнага поля дысцыпліны; «прадметныя межы» — сукупнасць галін даследавання яе; «прадметная галіна» — сукупнасць пазнавальных зместаў ці аб'ектаў пазнання (эмпірычных і тэарэтычных) як прадметаў мыслення, што выкарыстоўваюцца ў яе межах.

Устанаўленне аб'екта і прадмета пэўнай навуковай дысцыпліны, у тым ліку і археаграфіі, справа даволі «схаластычная» (на гэта звяртае ўвагу і У. П. Казлоў) [17; 66] у тым плане, што магчыма па-рознаму падыходзіць да яе вырашэння, што прымальныя розныя варыянты вырашэння яе. А вызначэнне аб'екта пэўнай дысцыпліны як пэўнай рэчаіснасці, акрамя таго, і спекулятыўнае, паколькі, вызначаючы эпістэмалагічна, такі аб'ект — канструкт ці ідэальны аб'ект.

Тым не менш устанаўленне аб'екта пэўнай навуковай дысцыпліны — важная метадалогічная працэдура, паколькі яе вынік (пэўнае паняцце) служыць крытэрыем, на падставе якога адрозніваюць дысцыпліны і раздзелы дысцыплін; апошнія не маюць аб'екта, які б адрозніваўся ад аб'екта дысцыпліны, да якой яны адносяцца. Напрыклад, аб'ект гісторыі археаграфіі супадае з аб'ектам іншых раздзелаў археаграфіі — тэорыі і методыкі археаграфіі — публікацыяй пісьмовых матэрыялаў (у якасці гістарычных крыніц) і з аб'ектам археаграфіі як навуковай дысцыпліны. Дакументазнаўства і архівазнаўства маюць адметны ад археаграфіі аб'ект — гэта адпаведна дакумент і архіўны дакумент.

Аб'ект тэксталогіі — тэксты помнікаў пісьменства, літаратурных і фальклорных твораў. У межах археаграфіі могуць вывучацца або запазычвацца вынікі вывучэння такіх тэкстаў, але абавязкова ў мэтах гістарычнага, а не літаратуразнаўчага, філалагічнага, даследавання. У. П. Казлоў і А. М. Міхальчанка сцвярджаюць, што «аб'ектам тэксталогіі з'яўляецца дакумент» [4; 13], што не зусім дзіўна ў выпадку, калі разумець пад дакументам пэўны род інфармацыі, але ў любым выпадку недакладна, паколькі, нягледзячы на тое, што праца, якую выконваюць археографы і тэксталагі, іншы раз падобная па характары, тым не менш мае розную накіраванасць і мэты.

У. П. Казлоў і А. М. Міхальчанка вызначаюць дакумент таксама і аб'ектам архівазнаўства [4; 12]. У такім разе калі зыходзіць з меркавання пра аб'ект пэўнай дысцыпліны як абагульненае вызначэнне спецыфікі пэўнай дысцыпліны, то патрэбна думаць пра аб'яднанне архівазнаўства і тэксталогіі з дакументазнаўствам, паколькі і аб'ект апошняга — дакумент.

Дарэчы, на наш погляд, няўдала яны вызначаюць і аб'ект крыніцазнаўства (як «адлюстраваны ў гістарычнай крыніцы гістарычны факт» [4; 12, 13]), паколькі гістарычны факт аптымальна разумець як пэўныя веды, асноўны вынік гістарычнага даследавання на эмпірычным узроўні даследавання.

У выпадку з археаграфіяй, у адрозненні ад большасці іншых дысцыплін, з прычыны супадзення (у савецкай і постсавецкай традыцыі) аднолькавага наймення пэўнай навуковай дысцыпліны і пэўнай навукова-пазнавальнай дзейнасці, перш чым вызначаць аб'ект археаграфіі, належыць спачатку дакладна ўстанавіць, што маецца на ўвазе пад «археаграфіяй» у выразх «аб'ект і прадмет археаграфіі» — з'ява (або сфера) культуры, навуковая дысцыпліна, археаграфічная праца або дысцыпліна, якая ўключае ў сябе такую працу. Калі размяжоўваць археаграфічную працу ад навуковай дысцыпліны з назвай «археаграфія», то аптымальна аб'ектам такой працы браць тыя пісьмовыя матэрыялы, якія могуць служыць крыніцай інфармацыі пра гістарычныя з'явы, а аб'ектам дысцыпліны вызначаць публікацыі пісьмовых матэрыялаў, бо на іх накіравана даследаванне ў яе рамках.

Неаптымальна абмяжоўваць аб'ект археаграфіі толькі дакументальнымі, ці археаграфічнымі, ці рэтраспектыўнымі публікацыямі, паколькі ў рамках даследаванняў па тэорыі і гісторыі археаграфіі разглядаюцца і неархеаграфічныя, і апэратыўныя публікацыі. У прыватнасці, перш чым вызначыць публікацыю як археаграфічную або неархеаграфічную, неабходна яе разгледзець у межах гісторыі або тэорыі археаграфіі. На наш погляд, калі фармуляваць вызначэнні аб'ектаў дысцыплін, то такім чынам, каб яны адрозніваліся. Напрыклад, аб'ект дакументазнаўства — дакумент, аб'ект архівазнаўства — архіўны дакумент, аб'ект крыніцазнаўства — гістарычныя крыніцы. Аб'ект пэўнай дысцыпліны — не пэўная рэчаіснасць, а пэўныя з'явы яе або абстрактныя аб'екты, якія моўна выражаюцца па-рознаму. Увогуле пры фармулёўцы вызначэння аб'екта пэўнай дысцыпліны, яго суадносяць з вызначэннямі аб'екта ў другіх дысцыплінах.

Для Я. М. Дабрушкіна ў якасці аб'екта археаграфічнай дзейнасці («комплекса дзейнасці» археаграфіі) выступаюць не толькі апэратыўныя, але і рэтраспектыўныя публікацыі дакументаў. Аб'ект жа археаграфіі як навуковай дысцыпліны ён вызначае як дакумент, з нагадваннем таго, што «дакумент, як вядома, з'яўляецца асноўным аб'ектам даследавання цэлага шэрагу дысцыплін...», зыходзячы са значэння тэрміна «дакумент», які дадзены ў 1-й ч. «Словаря современной архивной терминологии» (М., 1982), г. зн. як «выніка замацавання інфармацыі пра прадметы аб'ектыўнай рэчаіснасці... (пэўным. — Ю. Н.) спосабам на любым носьбіце». Я. М. Дабрушкін ускладняе працэдуру ўстанаўлення аб'екта пэўнай дысцыпліны тым, што вядзе размову пра асноўны аб'ект дысцыпліны (археаграфіі), г. зн. дапускае і неасноўныя аб'екты яе. Заўважым, што ў выразе «аб'ект даследавання археаграфіі» слова «даследаванне» залішняе, паколькі археаграфія ўжо з'яўляецца пэўнай галіной даследавання. Акрамя таго, Я. М. Дабрушкін, разважаючы пра археаграфічныя і неархеаграфічныя выданні, вызначае аб'ектам іх публікацыі дакументы [22; 9, 10, 32]. На наш погляд, каштоўнасць падобных вызначэнняў для тэорыі археаграфіі нязначная.

С. Н. Валк уключаў у прадмет (г. зн. прадметныя рамкі) археаграфіі методыку публікацыі гістарычных крыніц, склад і змест апублікаваных крыніц, гісторыю развіцця і аналіз археаграфічных публікацый [23]. М. Ф. Шумейка вызначае прадметныя рамкі археаграфіі падобным чынам: «У якасці ж прадмета даследавання выступае гісторыя і сучасны стан археаграфічнай мыслі, методыка публікацыі гістарычных крыніц, склад і змест археаграфічна апублікаваных крыніц». Дарэчы, у сваім артыкуле, які адмыслова не прысвечаны разгляду пытання пра аб'ект і прадмет археаграфіі, М. Ф. Шумейка вызначае аб'ектам археаграфіі дакументальную публікацыю, зыходзячы са слушнага меркавання адметнасці археаграфіі ад іншых навуковых дысцыплін [24; 91, 92].

Прадметныя рамкі пэўнай дысцыпліны дазваляюць акрэсліваць яе прадметныя межы і тым самым дазваляюць захоўваць для яе пэўную назву. М. С. Селязнёў абмяжоўваў прад-

метныя межы археаграфіі метадыкай публікацыі пісьмовых крыніц на аснове абагульнення ўласнага вопыту дадзенай дысцыпліны, падкрэсліваючы яе адносную самастойнасць і пэўную залежнасць ад практыкі выдання дакументаў [25; 21]. Выдзяляць тэорыю археаграфіі ў час гэтай фармулёўкі (канец 50-х гг.) было, мабыць, не прынята. Пазней М. С. Селязнёў пашырае прадметныя межы археаграфіі за кошт даследаванняў па гісторыі і тэорыі археаграфіі, аднак па-ранейшаму не ўключае ў яе склад публікацыйную практыку, падрыхтоўку пісьмовых матэрыялаў да археаграфічнай публікацыі [26; 27].

Пэўны час вывучэнне развіцця, аналіз крынічных публікацый уваходзілі ў задачы гістарыяграфіі, а не археаграфіі. У ходзе развіцця гістарычных дысцыплін, інтэграцыі і дыферэнцыяцыі гістарыяграфіі, пэўныя праблемы і тэмы яе адышлі да прадметнага поля археаграфіі, калі ўключаць у яе склад такі раздзел, як гісторыя археаграфіі, або да гісторыі археаграфіі, калі не ўключаць. С. О. Шміт у другой палове 70-х гг. канстатаваў: «Магчыма ўжо казаць пра асобную галіну ведаў на стыку археаграфіі, гістарыяграфіі і крыніцазнаўства — пра гісторыю (ці, дакладней кажучы, пра гістарыяграфію) археаграфіі» [28; 11]. Выдзяленне гэтай міждысцыплінарнай галіны даследаванняў пашырыла прадметныя межы археаграфіі.

Шматзначнасць тэрміна «археаграфія» значна ўскладняе вызначэнне прадметных межаў дысцыпліны з назвай «археаграфія». В. А. Чарных указвае на пэўную дыскусійнасць прапанаванай у свой час тэрміналагічнай навацыі С. Н. Валка, які лічыў мэтазгодным адмовіцца ад тэрміна «археаграфія» ў адносінах да публікацыі зборнікаў дакументаў, прапаноўваючы абазначаць яе проста і ясна — «выданні дакументаў» [10; 26], не патлумачваючы, у якім аспекце ён не згодны з увядзеннем такога тэрміну. На наш погляд, больш падстаў для адмаўлення для яе такой характарыстыкі, як «археаграфічная», мае публікацыя пісьмовых матэрыялаў, у якой не праводзілася праца па выбары і ўзнаўленні тэксту матэрыялаў, бо каментарый да зместу матэрыялаў — крыніцазнаўчы аспект археаграфічнай публікацыі. Але ж і ўзнаўленне тэксту матэрыялаў, і каментарый да яго — не выключна археаграфічны аспект яе, а

і тэксталагічны. Археаграфічная публікацыя вызначаецца па комплексе адзнак.

М. С. Каштанаў, нягледзячы на тое, што зыходзіць з філасофскай формулы для аб'екта і прадмета археаграфіі («аб'ект» — гэта нешта матэрыяльнае»; «прадмет» — гэта задачы, мэты і метады даследавання і, нарэшце, рэканструкцыя працэсу» [15; 60, 61]), вызначае прадмет («прадметныя рамкі» — па нашай тэрміналогіі) археаграфіі навуказнаўча: «...прадмет яе складае гісторыя, тэорыя, метадыка і практыка падрыхтоўкі да друку паасобных крыніц і дакументальных зборнікаў...», або, як ён карэкціруе, «крыніц» замест «дакументаў» [15; 61]. Відавочна, што тэорыя, гісторыя падрыхтоўкі крыніц — гэта не задачы, не метады даследавання, не рэканструкцыя працэсу. Разам з тым прадметныя рамкі і прадметныя межы археаграфіі фармулююцца ім (як і значнай часткай вучоных) у значнай ступені падобна. Між тым прадметныя рамкі навуковай дысцыпліны належыць фармуляваць больш дэталёва, чым межы яе, прыкладна так, як фармулююць галіны даследаванняў пэўнай спецыяльнасці пры прадстаўленні кароткага пашпарта спецыяльнасці ў ВАК.

Фармулёўка вызначэння прадметных рамак археаграфіі праз выраз «тэорыя падрыхтоўкі да друку паасобных дакументаў і дакументальных зборнікаў» няўдалая, паколькі пад тэорыяй падрыхтоўкі да друку пісьмовых матэрыялаў належыць разумець метадыку падрыхтоўкі іх да друку. Частку прадметных рамак археаграфіі з боку тэорыі археаграфіі больш прымальна фармуляваць так: «тэарэтычныя праблемы археаграфічных публікацый».

Калі лічыць безпадстаўным вызначэнне шэрагам тэарэтыкаў археаграфіі аб'екта археаграфіі (як навуковай дысцыпліны) як дакумента (ужо таму, што археаграфія як навуковая дысцыпліна накіравана перш за ўсё на прынцыпы, метады, прыёмы публікацый, вопыт археаграфічнай працы, г. зн. гнэсалагічна на пэўныя веды метадалагічнага характару), мы звяртаем увагу на часцяком розную трактоўку імі паняцця дакумента. Так, У. П. Казлоў, выдзяляючы 4 стадыі існавання дакумента, абгрунтоўвае тэзіс: «Археаграфія мае справу з дакументам...»,

пры гэтым пад дакументам ён разумее «зафіксаваную на матэрыяльным носьбіце рознымі спосабамі інфармацыю, якая з'яўляецца прадуктам інтэлектуальнай дзейнасці чалавека» [3; 11]. Увогуле дадзеная ім фармулёўка дэфініцыі дакумента філасофская, а не такая, якая звычайна прымаецца ў межах архівазнаўства і дакументазнаўства (скарочана: дакумент — носьбіт інфармацыі з рэквізітамі).

Належыць адзначыць, што архівазнаўцы і дакументазнаўцы выразна не вызначыліся, у якім значэнні ўжываць строга тэрмін «дакумент», прымяняючы яго звычайна і ў значэнні зафіксаванай на матэрыяльным носьбіце інфармацыі з рэквізітамі, і ў значэнні матэрыяльнага аб'екта з пэўнай інфармацыяй [29; 14]. Не заўважаючы, дарэчы, што гэтыя значэнні магчыма зблізіць такім чынам, каб атрымаць новае значэнне, асабліва калі фармуляваць замест «зафіксаванай на матэрыяльным носьбіце інфармацыі» — «(матэрыяльны) носьбіт тэкставай (або візуальнай) інфармацыі», «актуальнай сацыяльна значнай інфармацыі», калі не адносіць да дакументаў эпісталарый, мемуары, літаратурныя творы і г. д., г. зн. носьбітаў інфармацыі, якія не маюць рэквізітаў.

Паняцце дакумента недапушчальна рэдуцыраваць як да паняцця пэўнага матэрыяльнага аб'екта, так і да паняцця пэўным спосабам зафіксаванай на ім інфармацыі (як сёння нярэдка прынята ў межах дакументазнаўства, архівазнаўства, археаграфіі), паколькі дакумент — носьбіт пэўнай інфармацыі ў знакавай форме (інакш — носьбіт на матэрыяльным аб'екце пэўных законаў, норм, нарматываў, сведчанняў і г. д.), носьбіт, які змяшчае пэўны тэкст і рэквізіты, а інфармацыя дакумента (гэтае паняцце належыць адрозніваць ад паняцця (проста) інфармацыі, эксплікацыю якога ажыццяўляюць у межах кібернетыкі і філасофіі) — змест тэксту матэрыялу, сукупнасць упарадкаваных знакаў з пэўнымі значэннямі (г. зн. утварэнне інтэрсуб'ектыўнага характару). Пры трактоўцы дакумента як інфармацыі выкладанне У. П. Казловым 4 стадый існавання дакумента становіцца абсурдным, напрыклад: дакумент (г. зн. пэўнага роду інфармацыя) выконвае выканаўчыя, інфармацыйныя функцыі. Акрамя таго, у выпадку вызначэння У. П. Казло-

вым 4-й стадыі існавання дакумента ў якасці гістарычнай крыніцы змешаны значэнні тэрмінаў «дакумент» і «гістарычная крыніца», атрымліваецца, што дакумент як інфармацыя пераўтвараецца ў крыніцу інфармацыі [4; 11]. Заўважым, што ў іншым артыкуле У. П. Казлоў зыходзіць з трактоўкі дакумента (і дакументальнай публікацыі) ужо як матэрыяльнага аб'екта, а не як інфармацыі, з трактоўкі інфармацыі толькі як складаючай часткі дакумента, і менавіта ў гэтым аспекце, як ён патлумачвае, разгляд дакумента важны для археаграфіі [17; 67].

Калі прадметныя рамкі археаграфіі вызначаюцца сёння даволі дакладна, то пры вызначэнні прадметных рамак яе раздзелаў, выкладанні першачарговых задач даследаванняў у іх маюцца дыскусійныя моманты. Так, Я. М. Дабрушкін тлумачыць, што «...яе (археаграфіі. — Ю. Н.) гістарычны раздзел павінен быць звернуты як да вывучэння развіцця археаграфіі — спецыяльнай галіны ведаў, так і да публікатарскай практыкі». Але ён фармулюе задачы гісторыі археаграфіі не зусім удала: «У першую чаргу неабходна вывучэнне тэорыі археаграфіі, непасрэдна навуковых ідэй, якія ляжаць у плоскасці выдання дакументаў у якасці гістарычных крыніц» [22; 102], паколькі ўжывае выраз «тэорыя археаграфіі». Больш прымальна тлумачыць так: паколькі прыарытэтным накірункам у археаграфіі з'яўляецца распрацоўка такога яе раздзела, як метадыка археаграфіі, то адпаведна першачарговая ўвага ў даследаваннях па гісторыі археаграфіі павінна звяртацца на рэтраспектыўны крытычны разгляд прынцыпаў і метадаў падрыхтоўкі да публікацыі пісьмовых гістарычных матэрыялаў.

А. Д. Сцяпанскі заўважае, што: «...паўстае пытанне пра суадносіны тэорыі і метадыкі (археаграфіі. — Ю. Н.). Увядзенне паняцця «тэорыя археаграфіі» не суправаджалася вызначэннем гэтага паняцця». Аднак трактуе ён прадметныя рамкі тэорыі археаграфіі занадта вузка: «На наш погляд, да вядзення тэорыі археаграфіі належыць адносіць толькі пытанні пра задачы, аб'ект і прадмет археаграфіі — іншымі словамі, пытанні пра межы і структуры паняццяў «археаграфія» і «публікацыя гістарычнай крыніцы» [18; 22, 23], паколькі ў межах археаграфіі, акрамя гэтага, распрацоўваюць тыпалогію (або тыпалагіза-

цью, калі ўлічваць тое, што ў межах логікі тэрмін «тыпалогія» ўжываецца ў якасці абазначэння лагічнага вучэння пра класіфікацыю) публікацыі дакументаў (пісьмовых матэрыялаў), пытанні тэрміналогіі па археаграфіі, пытанне археаграфіі як феномена культуры і г. д.

У заключэнне зробім асноўныя высновы. Аб'ект археаграфіі (як і іншай навуковай дысцыпліны) дапушчальна вызначаць (устаўляць) па-рознаму; прынцыпова важны момант пры такім вызначэнні (устаўленні) — падкрэсліванне ім адрознення археаграфіі (і пэўнай дысцыпліны) ад аб'ектаў іншых дысцыплін. Калі вызначаць аб'ект археаграфіі як публікацыю пісьмовых матэрыялаў у якасці гістарычных крыніц (але не літаратурных помнікаў), то відавочна, што ні для адной іншай навуковай дысцыпліны нельга абгрунтаваць такі аб'ект.

Калі браць больш шырока, аб'ект археаграфіі — гэта дзейнасць па публікацыі пісьмовых матэрыялаў; з'явы, звязаныя з такой дзейнасцю; даследаванні і метадалагічныя (ці дакладней — метадычныя) веды, датычныя такой публікацыі. Прычым такую дзейнасць прымальна ўстанаўліваць аб'ектам археаграфіі незалежна ад адказу на пытанне пра ўключэнне практыкі ў склад археаграфіі як навуковай дысцыпліны. Дакумент (пісьмовы матэрыял) — аб'ект археаграфічнай працы, археаграфічная публікацыя — мэта яе.

Маецца істотная розніца паміж устаўленнем аб'екта і прадмета даследавання (навуковага пазнання) у цэлым і ўстанаўленнем аб'екта і прадмета пэўнай дысцыпліны. Першая працэдура — філасофская, другая — навуказнаўчая. Выдзяленне аб'екта і прадмета даследавання мэтазгодна ў рамках гнасеалогіі і метадалогіі навукі, паколькі яно падкрэслівае і дэманструе розніцу паміж рэчаіснасцю і прадметнасцю. Меха-нічны перанос гнасеалагічнай схемы на суадносіны аб'екта і прадметных рамак пэўных дысцыплін вядзе да спекуляцый пры вызначэнні апошніх.

Сёння амаль без выключэння аб'ект пэўнай дысцыпліны вызначаецца на аснове ўжывання пэўных філасофскіх палажэнняў, г. зн. ужываецца філасофская працэдура яго ўстанаўлення. Больш прымальна выкарыстоўваць навуказнаўчую

працэдуру яго ўстанаўлення. У апошнім выпадку пад аб'ектам разумеюцца не пэўныя з'явы рэчаіснасці, а паняцце пра такія з'явы.

Для разгляду тэарэтычных пытанняў розных дысцыплін мэтазгодна выкарыстоўваць дэфініцыю прадметных рамак пэўнай дысцыпліны, а не дэфініцыю прадмета даследавання ў яго дачыненні да пэўнай дысцыпліны.

Мэтазгодна дыферэнцыраваць паняцце прадмета навуковай дысцыпліны на паняцці прадметных рамак і прадметнага поля яе. Прадметнае поле пэўнай дысцыпліны — гэта сукупнасць тэматыкі і праблематыкі, якія распрацоўваюцца ў яе межах. Прадметныя рамкі пэўнай дысцыпліны — абагульненая фармулёўка прадметнага поля яе. Пад прадметам пэўнай дысцыпліны прымальна разумець пэўную тэму, праблему (або іх сукупнасць) з яе прадметнага поля. Належыць таксама адрозніваць прадметныя рамкі і прадметныя межы пэўнай дысцыпліны. Апошняя вызначаемы як сукупнасць галін даследаванняў.

Літаратура

1. Шорохов Е. Ф. О некоторых вопросах теории советской археологии // СА. 1976. № 4.
2. Нестерович Ю. В. К вопросу о предмете археологии и типологии документальных публикаций // ОА. 2002. № 3.
3. Козлов В. П. Теоретические основы археологии с позиций современности // ОА. 2001. № 1.
4. Казлоў У. П., Міхальчанка А. М. Некаторыя пытанні археаграфіі як навуковай дысцыпліны // Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 2. Мн., 2001.
5. Пушкарев Л. Н. О предмете, методах и задачах археологии // СА. 1976. № 1.
6. Козлов О. Ф. К вопросу об определении предмета советской археологии // СА. 1976. № 2.
7. Хевролина В. М. К вопросу о термине «археология» // СА. 1978. № 2.
8. Черных В. А. О предмете археологии и ее месте в кругу смежных научных дисциплин // СА. 1976. № 6.
9. Современные проблемы советской археологии (к итогам дискуссии в журнале «Советские архивы») // СА. 1979. № 6.
10. Черных В. А. Еще раз об объекте и предмете археологии // ОА. 2001. № 3. С. 26.
11. Литвак Б. Г. Несколько слов о статье В. П. Козлова и откликах на нее // ОА. 2001. № 5.

12. Старостин Е. В. Терминологическая интервенция // ОА. 2001. № 5. С. 37.
13. Поздеева Н. В. Новая концепция эдиционного архивоведения // ОА. 2002. № 1.
14. Королев Г. И. В очередной раз об археографии // ОА. 2002. № 1.
15. Каштанов С. М. О предмете и объекте археографии... // ОА. 2002. № 3.
16. Воробьева Ю. С. Теоретическое осмысление принципов отбора важно, но терминология требует обсуждения. // ОА. 2001. № 3.
17. Козлов В. П. Приглашение к размышлению об археографии состоялось... // ОА. 2002. № 6.
18. Степанский А. Д. Археография: термин, объект, предмет // ОА. 1996. № 3.
19. Селезнев М. С. Теория и методика советской археографии. М., 1974.
20. Методологические основы научного познания. М., 1972.
21. Лукашевич В. К. Основы методологии научных исследований. Учеб. пособие. Мн., 2001.
22. Добрушкин Е. М. Основы археографии. Учеб. пособие. М., 1992.
23. Валк С. Н. Советская археография. М.—Л., 1948.
24. Шумейко М. Ф. О роли и месте археографии в ряду специальных исторических дисциплин источниковедческого цикла // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Вып. 1. Мн., 2002.
25. Селезнев М. С. Предмет и вопросы методологии советской археографии. М., 1959.
26. Селезнев М. С. Вопросы методики публикации источников по истории Великого Октября // Вопросы истории. 1967. № 7.
27. Селезнев М. С. Некоторые вопросы советской исторической науки // Труды МГИАИ. М., 1969. Т. 25.
28. Шмидт С. О. Некоторые итоги и перспективы развития археографии отечественной истории // Археография и источниковедение. Сыктывкар, 1977.
29. Делопроизводство и документоведение. Краткий словарь современной терминологии. Мн., 2001.

Л. Л. Михайловская

СУДЬБА «ХРОНИКИ» БЕРНАРДА ВАПОВСКОГО

Польские хроники XVI в. являются довольно известными, но мало публикуемыми источниками по средневековой истории Польши, Великого княжества Литовского, Руси и других стран. Особого внимания при этом заслуживают хроники первой половины XVI в., поскольку от этого периода до нас дошло ограниченное количество актового материала, а летописные известия скудны и фрагментарны.

Среди произведений польских хронистов (Мацея Меховского, Иоахима и Мартина Бельских, Мартина Кромера) особое место занимает хроника Бернарда Ваповского (1450—1535), краковского каноника, секретаря короля польского Сигизмунда I Старого и придворного историографа. Свою работу над хроникой Б. Ваповский начал в 1533 г., но завершить ее до смерти не успел. Незаконченная им латинская рукопись не была издана и исчезла при странных обстоятельствах.

Уже в середине XVI в. сочинение Б. Ваповского знали и использовали польские хронисты М. Кромер и М. Бельский. Последний сам указывал, что включил в свой труд если не всю, то значительный фрагмент хроники. Перед разделом, повествующим о происхождении польского и других славянских народов, он пишет: «Начинается Польская хроника Бернарда Ваповского»¹. Далее в примечаниях к тексту М. Бельский добавляет: «Сам от себя я здесь ничего не пишу, только то, что в латинской рукописи», имея в виду рукопись Б. Ваповского. Если верить М. Бельскому, это и была первая (пусть опосредованная) публикация хроники. Однако признать это можно лишь условно, поскольку невозможно определить, где у М. Бельского заканчивается компиляция из Б. Ваповского и начинается самостоятельное изложение.

Следы латинской рукописи Б. Ваповского обрываются на М. Кромере, который также знакомился с ее текстом при создании собственного исторического труда. Польские историки предполагают, что, использовав рукопись историографа, М. Кромер уничтожил ее². Впервые заметил это историк и издатель Томаш Плаза в 1587 г. Собираясь издать обе хроники (Ваповского и Кромера), Томаш Плаза, как ни старался, не нашел рукопись Б. Ваповского, а получил только ее фрагмент, присланный тем же М. Кромером. Этот фрагмент, охватывающий события с 1380 по 1535 г., был издан Т. Плазой как приложение к «Истории Польши» М. Кромера³. Итак, это была вторая публикация хроники Б. Ваповского. Она включала тот фрагмент, на котором, видимо, заканчивал свое заимствование М. Бельский. Т. Плаза снабдил издание собственным предисловием, в котором с негодованием писал, что начало хроники

вряд ли будет найдено. Прозрачно намекая на М. Кромера, он отмечал, как «бессовестно списывают историки друг у друга». В этой ситуации публикация Т. Плазы, объединявшая в одном издании оба текста (Кромера и Ваповского), вряд ли была случайной. Первая часть сочинения Б. Ваповского, посвященная славянскому этногенезу и легендарному периоду славянской истории, не найдена до сих пор. Но история издания хроники была продолжена.

В 1846 г. польский историк М. Малиновский обнаружил часть хроники Б. Ваповского, охватывающую события с 1380 по 1528 г. Фрагмент найденного текста он перевел с латинского на польский язык и издал в Вильно под названием «История Польского королевства и Великого княжества Литовского»⁴. Качество его перевода высоко оценивалось и современниками М. Малиновского, и последующими историками. Кроме того, он разделил текст по хронологическому принципу на 9 книг, обозначил заголовками его сюжетные части и разделы. Перевод был осуществлен М. Малиновским с рукописи, на титульном листе которой в XVI в. стояло имя Бернарда Ваповского. Эта рукопись, по имени ее бывшего владельца, получила условное название «Рукопись Баворовского». Текст был написан *in folio* и насчитывал 1 080 листов. Титульный лист не сохранился. Бумагу по водяным знакам можно разделить на два вида. С первого по 409-й лист на ней отчетливо просматривается топор, с 409-й по 411-й — крест, а дальше снова топор. Текст написан одним твердым почерком, который различается мелким и крупным написанием букв. Имеются сокращения, исправления и дополнения на полях. Кроме того, над текстом работала и другая рука, очевидно, редакторская, оставившая след в виде замечаний на полях. В основном редакция была политической и касалась изложения событий начала XVI в. Почерк редактора — остроконечный, наклонный, с характерными хвостами в заглавных буквах. Несколько страниц текста не сохранилось. Ныне «Рукопись Баворовского» хранится в Народной библиотеке Варшавы.

Сопоставление текста Б. Ваповского в издании Т. Плазы с «Рукописью Баворовского» позволяет заметить некоторые рас-

хождения. Эти расхождения, а также различные хронологические рамки обоих текстов дают основание полагать, что в XVI в. существовало несколько списков хроники Б. Ваповского. Один из них известен как «Рукопись Баворовского», а по другому осуществил свое издание Т. Плаза. По всей вероятности, их можно считать вариантами сочинения самого Б. Ваповского.

Хотя на титульном листе издания М. Малиновского отмечено, что в его переводе изложены события с 1380 по 1535 г., текст документа завершается 1463 г. Остальная часть хроники осталась непереуведенной. Ее в латинском подлиннике издал в 1874 г. польский историк И. Шуйский, сопоставив издание Т. Плазы с «Рукописью Баворовского»⁵. Публикация И. Шуйского охватывает период с 1480 по 1535 г. При этом следует учесть, что текст с 1528 по 1535 г. является лишь переизданием Т. Плазы, поскольку поврежденная рукопись не сохранила соответствующего фрагмента. В то же время часть хроники, содержащая события с 1463 по 1480 г., не опубликована и сохранилась только в рукописи. Публикуя Б. Ваповского, И. Шуйский стремился сохранить максимальную близость к оригиналу. Поэтому он не разделял текст ни по хронологическому, ни по сюжетному принципам, а собственные редкие заголовки вынес на поля. Достоинством издания И. Шуйского являются приложенные к хронике Б. Ваповского извлечения из хронографов и летописей, освещающих тот же период. В качестве ценного приложения к изданию хроники польский историк опубликовал и другие произведения Б. Ваповского — его стихи об Оршанской победе 1514 г., приветственную речь, посвященную Сигизмунду I Старому и др.

Итак, к концу XIX в. историками была проделана значительная работа по публикации отдельных фрагментов хроники Б. Ваповского. Она могла стать основой для сводной научной публикации, но этого не случилось. Интерес к хронике иссяк, и ученые обратились к ней снова лишь через сто лет. В 1964 г. польский историк С. Грыгель предпринял попытку реконструкции утраченной части хроники, основываясь на сопоставлении заимствований из Б. Ваповского М. Бельским и М. Кромером⁶. Однако аргументация автора, как и археографическая

значимость публикации, во многом спорны. Лишь небольшие фрагменты из хроник названных авторов можно считать, безусловно, принадлежащими Б. Ваповскому. Наконец, в 1966 г. был издан еще один небольшой отрывок из хроники, содержащий события с 1516 по 1528 г.⁷ Ценность этой публикации, осуществленной Б. Беньковской, состоит в синхронном расположении текста Б. Ваповского и одного из его источников — хроники Эмерика Венгра.

Такова вкратце археографическая панорама изучения хроники Б. Ваповского. Ее история не имеет конца, поскольку не найдено начало повествования о доисторических временах славянства, а также потому, что сводное издание известной части хроники так и не было осуществлено. Эти обстоятельства, безусловно, в значительной степени затрудняют использование хроники в качестве самостоятельного исторического источника, особенно важного для изучения всего правления Сигизмунда Старого. Польские историки не прекращают поисков утраченной части хроники, высказывая предположение, что она может находиться в остатках Варминьской библиотеки, разбросанных частью в Польше, частью в Швеции.

¹ Bielski Marcin. Kronika świata. Kraków, 1564. S. 291.

² Bartoszewicz J. Historia literatury Polskiej. Warszawa, 1861. S. 345.

³ Bernardi Vapovii fragmentum Sigismundi Regis Poloniae res gestas, Cromen descriptione posteriores continuans nunc primum i lucem editum Coloniae Agrippina, 1589.

⁴ Wapowski B. Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. T. I—III. Wilno, 1847—1848.

⁵ Szujski J. Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec, kantora katedralnego krakowskiego, wydał, życiorysem Wapowskiego i wyjątkami z współczesnych historyków objaśnił Dr. Szujski. Część ostatnia IV: czasy podługoszowe obejmująca (1480—1535). In: Scriptorum Rerum Polonicarum, t. II. Cracoviae, 1874.

⁶ Grygiel S. Próba rekonstrukcji zaginionej części Kroniki Bernarda Wapowskiego. Studia Źródłoznawcze. T. IX, 1964. S. 105—116.

⁷ Bieńkowska B. Kronika Emeryka Wiegra jako źródło Wapowskiego // Emeryk Wiengier i jego Kronika. Studia i materiały z dziejów nauki Polskiej. Ser. A. Z 10. Warszawa, 1966. S. 13—32.

АПУБЛІКАВАНЫЯ ДАКУМЕНТЫ І МАТЭРЫЯЛЫ ПА ГІСТОРЫІ ЛІТОЎСКА-БЕЛАРУСКАЙ ССР

Першыя публікацыі асобных дакументаў і матэрыялаў па гісторыі Літоўска-Беларускай ССР (Літбел) з'явіліся ў цэнтральным і мясцовым беларускім друку ў пачатку 1919 г. Гэта былі рашэнні і дэкларацыі па пытаннях прызнання ўрадам РСФСР Беларускай ССР і Літоўскай ССР, рэзалюцыі і пастановы першых з'ездаў Саветаў Беларусі і Літвы аб абвешчэнні Літбела і некаторыя іншыя. У 1934 г. у Мінску выйшаў у свет зборнік дакументаў «КП(б)Б у рэзалюцыях. 1903—1921 гг.», які быў падрыхтаваны да выдання супрацоўнікамі Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КП(б) Беларусі. У ім надрукаваны рэзалюцыі Другой канферэнцыі Кампартыі Літвы і Заходняй Беларусі (Вільня, 2—4 лютага 1919 г.) па пытаннях аб'яднання Літвы і Беларусі, аб савецкім будаўніцтве, аграрным пытанні і інш., а таксама рэзалюцыі аб'яднанага з'езда Кампартыі Літвы і Беларусі, які адбыўся ў Вільні 4—6 сакавіка 1919 г.

Грунтоўная і сістэматызаваная падборка дакументаў па тэме «Да гісторыі барацьбы літоўскага народа за Савецкую ўладу ў 1918—1919 гг.» была надрукавана ў гістарычным часопісе Галоўнага архіўнага ўпраўлення НКУС СССР¹. З 41 дакумента 18 былі архіўнымі, а астатнія перадрукаваны з газет «Правда», «Известия», «Коммунист», «Жизнь национальностей», «Литовский курьер», «Звезда». Частка з іх, а дакладней 9 дакументаў, адносілася да пытання аб аб'яднанні Літвы і Беларусі, у прыватнасці рэзалюцыя Першага з'езда Саветаў Літоўскай ССР, які адбыўся 17—21 лютага 1919 г., якім абвешчалася новая рэспубліка — Літоўска-Беларуская ССР, дэкларацыя ЦВК Літбела да ўсіх народаў, а таксама шэраг дэкрэтаў СНК Літоўска-Беларускай ССР. Належыць адзначыць, што ў дакументах і каментарыях да іх не названы прозвішчы актыўных палітычных дзеячаў Літбела — В. Г. Кнорына, З. І. Ангарэціса, Я. Г. Далецкага, І. І. Рэйнгольда і інш., якія былі безпадстаўна рэпрэсаваны «як ворагі народа» ў другой палове 30-х гг. З апублікаваных у «Красном архиве» дакументаў найбольш

цікавым уяўляецца рэзалюцыя Першага з'езда Саветаў Літвы, якая раней была надрукавана ў газеце «Литовский курьер» (1919. 28 февр.).

Напярэдадні Вялікай Айчынай вайны выйшаў у свет першы том зборніка «Документы по истории гражданской войны в СССР» (М., 1941), падрыхтаваны сакратарыям галоўнай рэдакцыі «Гісторыя грамадзянскай вайны». У ім надрукаваны прмова Я. М. Свядлова на Першым Усебеларускім з'ездзе Саветаў, дэкларацыя аб аб'яднанні БССР з Літоўскай рэспублікай, прынятая на ім, а таксама пастанова Усерасійскага ЦВК аб прызнанні незалежнасці БССР².

У пасляваенныя гады працягвалася публікацыя матэрыялаў па гісторыі Кастрычніцкай рэвалюцыі, замежнай ваеннай інтэрвенцыі і грамадзянскай вайны, сярод якіх сустракаліся і асобныя дакументы па гісторыі дзяржаўнага будаўніцтва ў Літоўска-Беларускай ССР. Але ў большасці гэта былі перадрукі з папярэдніх выданняў, у прыватнасці з «Красного архива» (1940. Т. 5. С. 3—44). Прыкладам таго з'яўляюцца дакументальныя зборнікі, выдадзеныя ў Маскве і Мінску: «Образование Союза ССР (1917—1924 гг.)» (М., 1949. С. 7), «Из истории установления Советской власти в Белоруссии и образования БССР. Документы и материалы по истории Белоруссии» (Мн., 1965. Т. 4. С. 461—464), «Съезды Советов Советских Социалистических Республик. Сборник документов 1917—1922 гг.» (М., 1960. Т. 2. С. 221, 222), у якіх у чарговы раз надрукаваны дэкларацыя Першага Усебеларускага з'езда Саветаў аб аб'яднанні Літвы і Беларусі і прмова на ім Я. М. Свядлова, рэзалюцыя Першага з'езда Саветаў Літвы аб зліцці двух рэспублік.

У 1957 г. у часопісе «Исторический архив», які выдаваўся Інстытутам гісторыі АН СССР з удзелам Інстытута марксізма-ленінізма (ІМЛ) пры ЦК КПСС і Галоўнага архіўнага ўпраўлення, былі надрукаваны дакументы з Цэнтральнага партыйнага архіва (ЦПА) ІМЛ пры ЦК КПСС пад загалоўкам «Да гісторыі барацьбы Камуністычнай партыі за ўстанаўленне Савецкай улады ў Літве і Беларусі (1918—1920 гг.)» (№ 6. С. 6—34). З 32 апублікаваных дакументаў толькі некалькі адлюстроўваюць некаторыя аспекты гісторыі Літбела. У прыватнасці, у часопісе

апублікавана тэлеграма Савета абароны Літвы і Беларусі У. І. Леніну аб абароне Мінска (20 мая 1919 г.), зварот Савета абароны Літвы і Беларусі ў ЦК РКП(б) аб устанаўленні ваеннага саюза паміж савецкімі рэспублікамі (31 мая), лістоўкі ЦК КП(б)ЛіБ да сялян і салдат польскай арміі (ліпень), тэлеграма І. В. Сталіна ў ЦК РКП(б) і У. І. Леніну аб неабходнасці самароспуску Савета абароны і ўрада Літбела (13 ліпеня), запыт па прамым провадзе членаў ЦК КП(б)ЛіБ В. С. Міцквявічуса-Капсукаса і Я. Г. Далецкага ў ЦК РКП(б) аб роспуску Літоўска-Беларускай рэспублікі (13 ліпеня), ліст ЦК Кампартыі Літвы і Беларусі ў ЦК РКП(б) аб мабілізацыі работнікаў Літбела ў распараджэнне Рэўваенсавета 16-й арміі (23 ліпеня), выпіска з пратакола пасяджэння ЦК КП(б)ЛіБ аб нелегальнай рабоце (3 верасня), даклад ЦК КП(б)ЛіБ аб нелегальнай рабоце з верасня па снежань 1919 г. (С. 10—19, 25—28).

Важкім дапаўненнем крыніц па гісторыі Літбела з'явілася публікацыя ў зборніку «Документы і матэрыялы па гісторыі Літоўскай ССР» (1958. Т. 3), які выйшаў у Вільнюсе на літоўскай мове. У ім дакументальна раскрываецца гісторыя Літоўскай ССР 1918—1919 гг., у тым ліку і Літбела. Большасць надрукаваных у зборніку матэрыялаў выяўлена ў розных перыядычных выданнях, якія выходзілі ў 1918—1919 гг.

Новыя цікавыя матэрыялы, якія пралівалі святло на праблему ўтварэння Літбела, былі ўпершыню надрукаваны ў трэцім томе эпістальярнай спадчыны Я. М. Свядлова³. Гэта тэлеграма за яго подпісам у ЦК КП(б)Б ад 26 студзеня 1919 г., урадам БССР і Літоўскай ССР ад 30 студзеня, тэлеграма ўраду Літоўскай ССР ад 8 лютага, якія захоўваліся ў ЦПА ІМЛ пры ЦК КПСС, а таксама прмова старшыні Усерасійскага ЦВК на Першым Усебеларускім з'ездзе Саветаў 2 лютага 1919 г.⁴ У першай з іх ЦК РКП(б) пацвярджаў сваё рашэнне ад 16 студзеня таго ж года аб выдзяленні са складу БССР Віцебскай, Магілёўскай і Смаленскай губерняў, што было «выклікана, — як сказана ў тэлеграме, — агульнапалітычнымі меркаваннямі».

У тэлеграме ад 30 студзеня 1919 г. старшыні ўрада Літоўскай ССР В. С. Міцквявічуса-Капсукаса, копія якой была накіравана ўраду БССР, гаварылася: «На з'ездзе Саветаў Беларусі

вынесці рашэнне аб аб'яднанні Беларусі з Літвой. Прапанаваць літоўскім таварышам магчыма хутчэй склікаць свой з'езд і правесці там тое ж рашэнне. Цэка лічыць гэта рашэнне найбольш адпавядаючым нашым агульна-палітычным задачам і цалкам адпавядаючым міжнароднай кан'юнктуры». У тэлеграме ўраду Літоўскай ССР Я. М. Свядлоў прапанаваў выбраць старшынёй СНК Літбела В. С. Міцкявічуса-Капсукаса, а яго намеснікам — Д. Ф. Жылуновіча, былога старшыню Часовага рабоча-сялянскага ўрада БССР.

Пэўнай дапамогай даследчыкам, і ў першую чаргу літоўскім, служылі і выбраныя творы кіраўнікоў Кампартыі Літвы і Літоўска-Беларускай ССР З. І. Алексы-Ангарэціса і В. С. Міцкявічуса-Капсукаса, якія былі выдадзены на літоўскай мове Інстытутам гісторыі партыі пры ЦК КПЛ у 60-я гады, а таксама рускамоўная кніга мемуараў удзельнікаў рэвалюцыйных падзей і ўсталявання савецкай улады ў Літве «Ветры рэволюции. Сборник воспоминаний о пролетарской революции 1918—1919 гг. в Литве» (Вильнюс, 1968).

У 60-я гады быў надрукаваны шэраг дакументальных зборнікаў (як у Маскве, так і ў Мінску) па гісторыі ўсталявання савецкай улады, грамадзянскай вайны і замежнай узброенай інтэрвенцыі, дзяржаўнага будаўніцтва ў Беларусі. У некаторых з іх маюцца дакументальныя сведчанні і пра гісторыю Літбела. Напрыклад, у другім томе трохтомнага выдання па гісторыі грамадзянскай вайны ў савецкай краіне апублікавана некалькі новых і цікавых дакументаў па літбелаўскай тэматыцы⁵. У прыватнасці, дэкларацыя ЦВК Літоўска-Беларускай ССР ад 2 сакавіка 1919 г. з прапановай дзяржавам свету афіцыйна прызнаць яе і ўступіць з ёю ў адносіны. На старонках гэтага зборніка ўбачылі свет і іншыя архіўныя дакументы — пастанова СНК ЛіБ ССР аб перадачы ўлады Савету абароны 19 красавіка 1919 г., выпіска з пратакола пасяджэння ЦК КП(б) ЛіБ па пытаннях арганізацыі партызанскіх атрадаў (14 мая 1919 г.) і інш. Цікава адзначыць, што ў каментарыях да дэкларацыі ЦВК ЛіБ ССР выказана арыгінальная заўвага-думка: «Стварэнне Літбела дало магчымасць аб'яднаць сілы абедзвюх рэспублік

для барацьбы супраць польскіх захопнікаў і нанесці ўдар беларускім і літоўскім нацыяналістам»⁶.

У 1961 г. быў выдадзены зборнік дакументаў і матэрыялаў аб дзейнасці рэвалюцыйных камітэтаў Беларускай ССР у лістападзе 1918 г. — ліпені 1920 г.⁷ Акрамя тых дакументаў, якія ўжо былі надрукаваны ў папярэдніх зборніках, у новае выданне таксама ўвайшлі такія крыніцы, як дэкларацыя ЦВК Літбела аб знешняй палітыцы, прынятая 28 лютага 1919 г. і надрукаваная ў зборніку «Документы внешней политики СССР» (М., 1958. С. 84, 85), некаторыя дэкрэты і пратаколы пасяджэнняў СНК, загады асобных наркаматаў, рэзалюцыі, пастановы і адозвы Савета абароны Літоўска-Беларускай ССР, пастановы і адозвы ЦК Кампартыі Літвы і Беларусі. Яны былі выяўлены ў фондах Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Кастрычніцкай рэвалюцыі (ЦДАКР) БССР і ЦПА ІМЛ пры ЦК КПСС і давалі ўяўленне не толькі аб намерах улад абвешчанай рэспублікі, але і аб тым, у якіх архівасховішчах знаходзяцца тыя ці іншыя дакументы і матэрыялы па гісторыі Літбела.

Да 50-годдзя савецкай улады літоўскія гісторыкі і архівісты падрыхтавалі зборнік дакументаў і матэрыялаў, які выйшаў у свет у Вільні на рускай мове⁸. У кнізе апублікаваны шэраг дакументаў з архівасховішчаў Масквы — Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Кастрычніцкай рэвалюцыі СССР (ЦДАКР СССР) і Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Савецкай арміі СССР (ЦДАСА СССР), а таксама з Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Літоўскай ССР і партархіва Інстытута гісторыі партыі (ПА ІГЛ) пры ЦК КПЛ. У зборніку надрукаваны шэраг дэкрэтаў і пастаноў СНК Літбела і кіраўнічых органаў КП(б)ЛіБ па пытаннях ваенна-палітычнага, эканамічнага, сацыяльнага і культурнага становішча Літоўска-Беларускай ССР. Большасць дакументаў і матэрыялаў, якія тычацца Літбела і ўвайшлі ў зборнік, надрукаваны ўпершыню. Гэтая публікацыя з'яўляецца самай буйной археаграфічнай публікацыяй па гісторыі Літбела.

Да 50-годдзя савецкай улады падрыхтавалі зборнік дакументаў і матэрыялаў беларускія гісторыкі і архівісты⁹. Апублікаваныя ў ім крыніцы, выяўленыя ў ЦДАКР БССР, ПА ІГП пры ЦК КПБ, ПА ІГП пры ЦК КПЛ, ЦПА ІМЛ пры ЦК КПСС,

ЦДАСА і іншых архівах, дазваляюць больш поўна адлюстроўваць складанае ваенна-палітычнае, эканамічнае і сацыяльнае становішча ў Беларусі з лютага 1918 г. да канца 1920 г. У прадмове да другога тома зборніка яго складальнікі адзначалі: «Новыя дакументы дазваляюць глыбей зразумець склаўшуюся сітуацыю. На іх падставе можна больш упэўнена разважаць аб прычынах і часе ліквідацыі Літоўска-Беларускай рэспублікі». У гэтым томе надрукаваны запыт па прамым провадзе членаў ЦК КП(б)ЛіБ В. С. Міцкявічуса-Капсукаса і Я. Г. Далецкага ў ЦК РКП(б) аб скасаванні ўрада Літоўска-Беларускай ССР ад 13 ліпеня 1919 г., які раней быў надрукаваны ў «Историческом архиве» (1957. № 6. С. 16, 17). У томе змешчаны адказ сакратара ЦК РКП(б) М. М. Красцінскага на гэты запыт, які выяўлены ў ЦПА ІМЛ пры ЦК КПСС, аб несвоечасовасці роспуску ўрада ССР ЛіБ, а таксама вытрымкі з пратакола пасяджэння ЦК КП(б)ЛіБ аб скасаванні Савета абароны і часовым спыненні дзейнасці СНК Літбела ад 16 ліпеня 1919 г.¹⁰ У томе надрукаваны і іншыя дакументы, якія тычацца гісторыі Літоўска-Беларускай ССР, у прыватнасці аб дзейнасці Бюро нелегальнай работы пры ЦК КП(б)ЛіБ.

Значнае пашырэнне кола друкаваных крыніц па гісторыі Літоўска-Беларускай ССР у 60-я гады было абумоўлена тым, што да сярэдзіны 60-х гадоў беларускія і літоўскія архівісты правялі карпатлівую работу па пошуку адпаведных дакументальных матэрыялаў і іх крыніцазнаўчым вывучэнні. Так, А. В. Вараб'еў выявіў, сістэматызаваў і правёў крыніцазнаўчы аналіз пратаколаў пасяджэнняў СНК Літоўска-Беларускай ССР з 28 лютага па 19 ліпеня 1919 г.¹¹, якія выклаў у артыкуле ў «Археаграфическом ежегоднике». У ім А. В. Вараб'еў зрабіў шэраг важкіх высноў. Так, на яго погляд: «зусім магчыма, што пратакол пасяджэння № 14 Б ад 19 ліпеня 1919 г. з'яўляецца не апошнім, хаця на гэтым пасяджэнні СНК Літбела прыняў пастанову аб перадачы Мінскаму губернскаму ваенна-рэвалюцыйнаму камітэту ўсіх спраў народных камісараў». Аўтар выказаў гіпатэтычнае меркаванне, што «дата 25 ліпеня з'яўляецца датай спынення дзейнасці СНК Літбел. Зусім верагодна, што ў

перыяд з 19 па 25 ліпеня адбываліся пасяджэнні СНК Літбел»¹².

Апрача таго, у артыкуле дадзена інфармацыя пра фонды ЦДАКР БССР (цяпер НАРБ), у якіх маюцца дакументальныя матэрыялы аб дзейнасці СНК Літоўска-Беларускай ССР як вышэйшага выканаўчага і распарадчага органа дзяржаўнай улады.

У сярэдзіне 60-х гадоў пачало выходзіць фундаментальнае выданне дакументаў і матэрыялаў па гісторыі савецка-польскіх адносін, другі том якога храналагічна ахоплівае літбелаўскі перыяд¹³. У ім таксама змешчаны некаторыя дакументы, якія адлюстроўваюць асобныя аспекты гісторыі Літоўска-Беларускай ССР. Праўда, большасць з іх сведчыць пра захопніцкія планы Польшчы ў адносінах да рэспублікі, гвалты польскіх легіянераў над насельніцтвам акупіраваных тэрыторый Літбела. У другім томе, у прыватнасці ў каментарыях да ліста наркома замежных спраў РСФСР Г. В. Чычэрына надзвычайнаму прадстаўніку Міністэрства замежных спраў Польшчы аб згодзе савецкага ўрада на правядзенне плебісцыту ў Літве і Беларусі ад 24 сакавіка 1919 г., гаварылася, што гэтая прапанова была адхілена ўрадам і сеймам Польшчы. Больш таго, сейм не прызнаў «як выражэнне права на самавызначэнне ні існаванне Літоўска-Беларускай Савецкай Рэспублікі, ні літоўскіх і беларускіх урадаў, утвораных са згоды нямецкіх акупацыйных уладаў»¹⁴.

Да юбілеяў утварэння Кампартыі Літвы і ўстанаўлення савецкай улады ў Літоўскай ССР былі выдадзены на рускай мове два дакументальныя зборнікі: «Декреты Советской власти Литвы. 1918—1919 гг.» (Вильнюс, 1977), які быў падрыхтаваны Інстытутам гісторыі АН Літоўскай ССР і асвятляе ўтварэнне савецкай дзяржаўнасці ў Літве, і Ю. Крылова «Источниковедение истории Компартии Литвы 1918—1919 гг.» (Вильнюс, 1989), у якім зроблены крыніцазнаўчы аналіз комплексу матэрыялаў КПЛ, яе партыйных з'ездаў і канферэнцый, пратаколаў пасяджэнняў партыйных органаў, справаздачы партарганізацый і г. д.

Новыя дакументальныя зборнікі па гісторыі ўсталявання савецкай улады ў Беларусі, абвешчэння БНР і БССР і іх знеш-

непалітычнай дзейнасці, якія ўтрымліваюць асобныя матэрыялы і па літбелаўскай тэматыцы, выйшлі ў свет у 80—90-я гады XX ст.¹⁵ Але трэба падкрэсліць, што новых вельмі каштоўных дакументаў і матэрыялаў, якія б пралівалі святло на прычыны скасавання БССР і абвясчэння Літоўска-Беларускай ССР і яе ліквідацыі і адказвалі б на іншыя пытанні дзяржаўнага будаўніцтва ў Беларусі ў канцы 1918—1920 гг., даследчыкамі і архівістамі ў гэты час амаль не апублікавана. Не ўтрымліваюць новай важнай інфармацыі па гэтых пытаннях і адпаведныя тамы выдання твораў У. І. Леніна, а таксама публікацыі, якія дапаўняюць яго Поўны збор твораў. Маём на ўвазе выданне «Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника» (Т. 6 (июль 1918 — март 1919). М., 1975; Т. 7 (март — ноябрь 1919). М., 1976).

Палітычныя і ідэалагічныя ўмовы, якія прэсінгавалі савецкую гістарычную навуку, кардынальна змяніліся ў пачатку 90-х гадоў, калі рухнула камуністычная сістэма і былыя саюзныя рэспублікі атрымалі нацыянальна-дзяржаўны суверэннітэт. Былі рассакрэчаны раней недаступныя архівы КПСС, у першую чаргу яе вышэйшых органаў — Палітбюро і Аргбюро, Сакратарыята ЦК РКП(б) — ВКП(б), дакументы і матэрыялы партыйнай і дзяржаўнай дзейнасці У. І. Леніна, І. В. Сталіна і іх паплечнікаў, якія актыўна тварылі гісторыю савецкай краіны, у тым ліку і Беларусі, у першай палове XX ст. Сталі больш даступнымі дакументы і матэрыялы з Архіва знешняй палітыкі СССР, Асобага архіва СССР і нават з зусім сакрэтнага архіва ЦК КПСС (цяпер Архіў Прэзідэнта Расійскай Федэрацыі)¹⁶. Але беларускія даследчыкі з прычыны фінансавых цяжкасцей не змаглі ў поўнай меры выкарыстаць вынікі дэмакратызацыі архіўнай справы ў Расіі.

З апублікаваных дакументаў, якія выйшлі ў апошні час, варта звярнуць увагу на публікацыю В. У. Скалабана «Дакументы па гісторыі Беларусі ў Расійскім цэнтры захоўвання і вывучэння дакументаў навейшай гісторыі»¹⁷. У ёй прыведзены звесткі пра нумары фондаў, вопісаў і спраў, дзе зафіксаваны рашэнні Палітбюро ЦК РКП(б) — ВКП(б) пра Беларусь за 1919—1940 гг. (НАРБ. Ф. 17. Воп. 3), а таксама пастановы

Аргбюро, Сакратарыята ЦК РКП(б) і яго Бюро за 1918—1926 гг. (Ф. 17. Воп. 4, 84, 112).

Праўда, прыведзеная аўтарам сігнатура архіўных крыніц «глухая», не раскрывае назвы архіўных адзінак захоўвання (спраў) і тым больш саміх дакументаў. Але нават тыя асобныя фрагменты некаторых пратаколаў Аргбюро ЦК РКП(б) за 1919—1920 гг., якія дадзены ў публікацыі В. У. Скалабана, не могуць не заінтрыгаваць даследчыкаў беларускай гісторыі.

Так, з пратакола пасяджэння Аргбюро ад 8 лютага 1919 г., на якім разглядаўся склад урада Літоўска-Беларускай ССР, г. зн. за тры тыдні да таго, калі ён быў абраны ў Вільні на сумесным пасяджэнні ЦВК Беларусі і ЦВК Літвы, даведваемся, што было вырашана: «...старшыней прапанаваць Міцкявічуса, нам. старшыні Жылуновіча. Тав. Іофе застаецца там для агульнага кіраўніцтва, Мяснікова ва ўрад не ўводзіць» (Ф. 17. Воп. 112. Спр. 1. Л. 16). 19 лютага Аргбюро абмяркоўвала пытанні аб адпраўцы А. Мяснікова на Урал. У пратаколе запісана: «У адказ на просьбу ЦБ Беларусі аб перавырашэнні пытання аб адпраўцы А. Мяснікова на Урал паведаміць, што Мяснікоў усё ж павінен выехаць на Урал» (Там жа. Л. 29). Рашэннем ад той жа даты Аргбюро прапанавала «старшыней ЦВК Літвы і Беларусі правесці тав. Іофе». Пратакол Аргбюро ад 22 жніўня 1919 г. сведчыць аб тым, што на ім разглядалася пытанне «Аб далейшым існаванні ўрада Літвы і Беларусі». А ў навуковай літаратуры і энцыклапедыях замацаваны вывад аб тым, што ўрад Літбела ліквідаваўся ці «самаліквідаваўся» ў ліпені 1919 г.

Для даследчыкаў, якія распрацоўваюць гісторыю беларускай дзяржаўнасці ў 1918—1920 гг., несумненную цікавасць маюць даклады Паўночна-Заходняга абласнога камітэта РКП(б), якія накіроўваліся за час існавання ў цэнтр. Лісты, дакладныя запіскі і тэлеграмы ўпаўнаважанага ЦК РКП(б) у Беларусі і Літве А. А. Іофе ў Аргбюро і Сакратарыят ЦК балышавіцкай партыі, У. І. Леніну і Я. М. Свядлову раскрываюць не толькі механізмы рэалізацыі рашэнняў і дырэктыў вышэйшых органаў партыі і савецкай ўлады, але і паказваюць іх аўтараў і ініцыятараў, жыва сведчаць аб асабістых маральна-псіхалагічных якасцях тварцоў беларускай дзяржаўнасці, непрыязных адносі-

нах, якія часам складваліся паміж імі і негатыўна ўплывалі на палітычныя справы. Такія дакументы і матэрыялы захоўваюцца, паводле публікацыі В. У. Скалабана, у справах Сакратарыята ЦК РКП(б) і яго Бюро (Ф. 17. Воп. 4, 84), а таксама ў справах Сакратарыята У. І. Леніна (Ф. 5. Воп. 1). У першую чаргу гэтыя фонды, а таксама асабістыя фонды І. В. Сталіна, Я. М. Свядлова, А. А. Іофе, А. Ф. Мяснікова і іншых дзеячаў пажадана ўважліва вывучыць на прадмет выяўлення ў іх¹⁸ новых дакументальных сведчанняў аб гісторыі беларускай дзяржаўнасці 1918—1920 гг.

¹ Красный архив. М. 1940. Т. 5. С. 3—44.

² Па незразумелым прычынам гэтыя дакументы адпаведна датаваны: 4 лютага 1919 г., люты 1919 г. і 5 лютага 1919 г.

³ Свердлов Я. М. Избранные произведения. М., 1960. Т. 3.

⁴ Там жа. С. 139—146, 159.

⁵ Из истории гражданской войны в СССР. Т. 2 (март 1919 г. — февраль 1920 г.). М., 1961.

⁶ Там жа. С. 362—363, 365—367, 681, 687—691, 864.

⁷ Революционные комитеты БССР (ноябрь 1918 г. — июль 1920 г.). Сборник документов и материалов. Мн., 1961.

⁸ Борьба за Советскую власть в Литве в 1918—1920 гг. Сборник документов. Вильнюс, 1967.

⁹ Борьба за Советскую власть в Белоруссии в 1918—1920 гг. Сборник документов и материалов в двух томах. Т. 1 (февраль 1918 г. — февраль 1919 г.). Мн., 1968; Т. 2 (февраль 1919 г. — 1920 г.). Мн., 1971.

¹⁰ Там жа Т. 2. С. 10; 155—157; 159.

¹¹ Воробьев А. В. Протоколы заседаний Совета Народных Комиссаров Литовско-Белорусской Советской Социалистической Республики (1919 г.) // Археографический ежегодник за 1966 год. М., 1968. С. 276—288.

¹² Там жа. С. 287.

¹³ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. 2 (ноябрь 1918 г. — апрель 1920 г.). М., 1964.

¹⁴ Там жа. С. 129—154, 197—198, 215—221, 228—229, 235—237.

¹⁵ Идеологическая деятельность Компартии Белоруссии, 1918—1945: Сборник документов: В 2 ч. Ч. 1 (1918—1928 гг.). Мн., 1990; Польско-советская война 1919—1920 гг.: Ранее не опубликованные документы и материалы: В 2 ч. М., 1994; Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў. Т. 1 (1917—1922 гг.). Мн., 1997; Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1: В 2 кн. Вільня—Нью-Йорк—Менск—Прага., 1998.

¹⁶ Назвы цэнтральных архіваў Расійскай Федэрацыі ў 90-я гг. некалькі разоў мяняліся. Такія перайменаванні архіваў працягваюцца і зараз. Напрыклад,

Цэнтральны партыйны архіў Інстытута марксізма-ленінізма пры ЦК КПСС (ЦПА ІМЛ пры ЦК КПСС) быў перайменаваны ў Расійскі цэнтр захоўвання і вывучэння дакументаў навейшай гісторыі (руская абрэвіатура — РЦХИДНИ), а затым у Расійскі дзяржаўны архіў сацыяльна-палітычнай гісторыі (РГАСПИ).

¹⁷ Вяртанне-6: Выяўленне, сумеснае выкарыстанне і вяртанне архіўных, бібліятэчных і музейных каштоўнасцей, якія захоўваюцца ў замежных краінах. Мн., 1999. С. 288—298.

¹⁸ Пра час утварэння і існавання, функцыі гэтых органаў падрабязней гл.: Политбюро ЦК РКП(б) — ВКП(б). Повестки дня заседаний. Т. 1 (1919—1929 гг.). Каталог. М., 2000. С. 6.

АРХІВАЗНАЎСТВА

*О. С. Иванова***К ВОПРОСУ О СИСТЕМАТИЗАЦИИ ДОКУМЕНТОВ
ФОНДА 6 (КОЛЛЕКЦИЯ ГРИГОРОВИЧЕЙ) В БГАМЛИ**

Хранящаяся в Белорусском государственном архиве-музее литературы и искусства (БГАМЛИ) коллекция Григоровичей представляет собой собрание разнообразных документов, касающихся как деятельности отдельных лиц, так и в целом истории Беларуси конца XIV—XIX в. Комплекс документов, состоящий из 118 дел, еще в 1968 г. был разделен на 3 группы и несколько подгрупп:

Первую и основную группу составляют материалы семьи Григоровичей: протоиерея И. И. Григоровича (1792—1852) — 51 ед. хр.; его младшего сына Н. И. Григоровича (1835—1889)¹, заведующего архивом и библиотекой Св. Синода, члена Археографической комиссии — 15 ед. хр.; старшего сына И. И. Григоровича (1833?—1898?), преподавателя истории — 5 ед. хр.

Вторую группу составляют материалы семьи Римашевских, относящиеся ко второй половине XIX в. Они содержат 30 ед. хр. в основном на польском языке.

В третью группу включены материалы семьи Поцейко, которые охватывают период конца XVIII — XIX в. и состоят из 17 ед. хр.

Если документы первой группы взаимосвязаны, то материалы двух других вызывают массу вопросов, так как сведений о деятельности представителей этих семей в научной литературе нет и анализ можно провести только основываясь на материалах фонда. Можно также предположить, что семьи Григоровичей, Римашевских и Поцейко состояли в родственной связи, поэтому их документы и находятся в одном фонде. Это одна из версий. Для того чтобы рассмотреть вторую, необходимо обратиться к истории фонда.

118 дел фонда 6 БГАМЛИ — это лишь небольшая часть огромной коллекции красноярского библиофила Геннадия

Васильевича Юдина (1840—1912)². Свою библиотеку он собирал 30 лет, приобретая параллельно и книги и рукописи, вначале — стихийно, а начиная с 1890-х гг. — систематически. Необходимо отметить, что время начала регулярного приобретения рукописных документов Г. В. Юдиным почти совпадает с датой смерти Н. И. Григоровича (1889), тогда, возможно, эти документы были переданы И. И. Григоровичем, старшим сыном протоиерея, после смерти брата Николая Григоровича. Эту версию подтверждает и крайняя дата документов первой группы — 1880 г.

Попытки Г. В. Юдина продать свою коллекцию в начале века оказались безуспешными. После его смерти в 1912 г. 10 тысяч единиц хранения вплоть до второй мировой войны, находились на даче Г. В. Юдина и только затем поступили в Государственный архив Красноярского края. После войны часть документов этого собрания была передана в Центральный государственный архив литературы и искусства СССР, где была проведена научная систематизация и описание документов³. В 1960 г. в соответствии с распоряжением ГАУ при СМ СССР № 3 /7773 и в рамках программы по выявлению и передаче документов национальных деятелей союзных республик в Центральный государственный архив литературы и искусства БССР из всей коллекции Г. В. Юдина были переданы ед. хр. 7124, 7125, 8315, 8570—8865. Нужно отметить, что систематизация документов была сохранена еще с Юдинского архива: ед. хр. с 8570 по 8865 были определены как ед. хр. фонда 6 с 1 по 115, а три ед. хр. — 7124, 7125, 8315, относящиеся к деятельности протоиерея И. И. Григоровича, включены в опись под номерами 116—118. В Красноярском архиве этот комплекс документов хотя и находился в одном фонде, но был разбросан по разным описям, поэтому систему здесь определить трудно. Вероятно, поэтому в Беларуси была сохранена систематизация Юдинского архива. Этот факт объясняет и наличие в фонде 6 документов семей Римашевских и Поцейко, которые оказались здесь благодаря тому, что в Юдинской коллекции соседствовали с документами Григоровичей и к тому же были написаны

на польском языке. Однако культурную и историческую ценность этих групп документов еще предстоит установить.

Подробное рассмотрение истории фонда дает возможность уточнить его название. В настоящее время фонд б именуется «Коллекция Григоровичей И. И., Н. И., И. И.», однако такое название едва ли является полным, так как в фонд входят документы представителей трех фамилий: выносить же в заголовок фонда только одну из них — значит забыть про остальные. Следует отметить, что архивная коллекция — это совокупность документов, объединенных по тематическому, хронологическому, номинальному или другим признакам и сформированных физическим лицом или архивным учреждением. В нашем случае документы объединены одним лицом — Г. В. Юдиным. «Коллекция Г. В. Юдина» — такое название еще больше запутает исследователя, если к нему не будут даны необходимые пояснения. Рискнем предложить следующее название: «Семейный фонд Григоровичей И. И., Н. И., И. И.; Римашевских Г. П., П. Ф.; Поцейко Л., И. Л.». Такое название соответствует содержанию документов фонда. Название «Коллекция Григоровичей» может быть оставлено только в том случае, если будет установлено, что две другие части фонда (Римашевские, Поцейки) собраны и сформированы Григоровичами.

Наиболее важное значение имеют документы фонда, касающиеся деятельности протоиерея И. И. Григоровича. Это комплекс документов, состоящий из 51 ед. хр., не имеет традиционного структурного разделения на материалы к биографии; рукописи творческого характера; материалы, отложившиеся в фонде, и т. д. Кроме того, значительное количество дел озаглавлены неверно. Таким образом, основными задачами при работе с этой группой дел являлись установление структуры и содержания каждого из них, анализ содержащихся документов с учетом уже известных фактов из жизни и деятельности И. И. Григоровича, определение приоритетных направлений дальнейшей работы над документами фонда.

С учетом существующей в архивоведении схемы систематизации документов личного происхождения предлагается структура, соответствующая проблемно-историческому прин-

ципу (т. е. отдельные группы отражают определенный вид или сферу деятельности фондообразователя в исторической перспективе), который в сочетании с традиционным (отношение к фондообразователю) дает более четкую картину состава документов. Таким образом, выделяется три раздела:

1. Материалы, относящиеся к биографии И. И. Григоровича: ед. хр. 1, 2, 33, 35. Они включают в себя следующие документы: 2 письма И. И. Григоровича за 1834 г., отражающие его деятельность во время работы священником в Петербурге в церкви лейб-гвардии Финляндского полка; формулярный список служителей придворной церкви Ал. Невского в Санкт-Петербурге⁴; расходная книга И. И. Григоровича за 1840—1842 гг.; список книг, продававшихся в лавке у И. Заикина в августе 1832 г., с упоминанием книги И. И. Григоровича «Житие Св. Митрофана».

2. Материалы, касающиеся археографической деятельности И. И. Григоровича. Эта часть включает в себя все остальные документы, разделенные по тематическому признаку. Здесь содержатся как рукописи самого протоиерея, так и документы, написанные другими лицами, но с его пометами и правками. Поскольку большинство документов не датировано, их можно сгруппировать лишь по тематике.

Как известно, основу археографической деятельности И. И. Григоровича составляет его работа над «Белорусским архивом древних грамот», а затем подготовка в качестве члена Археографической комиссии «Актов исторических» и «Актов Западной России». Непосредственно данную работу отражают ед. хр. 14 «Белорусский архив древних грамот» ч. 2 и ед. хр. 26 «Примечание к 4 тому «Актов Западной России». Однако это лишь результат, а сложный и многоступенчатый процесс можно проследить, исследовав 18 дел, содержащих копии всевозможных документов по истории Беларуси начиная с XIV в. на польском, русском, латинском языках. Документы расположены и сформированы в дела хаотично: например, в ед. хр. 37 содержится 1 документ, а в ед. хр. 3 — 75 документов на 159 листах. Всего в этом комплексе содержится 195 документов, несколько из них являются подлинниками, самый ранний из

которых датируется 1685 г. и является самым ранним не только в фонде, но и во всем архиве. Только две ед. хр. (15 и 25) содержат описи документов, в данном случае сформированы они в соответствии с местом хранения, а в ед. хр. 25 еще и по хронологии подлинников.

Таким образом, принципы систематизации очевидны, однако следует ли их применять в современных условиях? Документы имеют очень сложную структуру: в основном это копии, но есть и копии с копий, их даты, а зачастую и авторов копий определить весьма сложно. Кроме того, исследования этих документов могут производиться с различных позиций, как с точки зрения специфики издательской деятельности И. И. Григоровича, его взаимоотношений с авторами копий, так и изучения истории социально-политических отношений на территории Беларуси в этот период. В каждом отдельном случае практически любая систематизация будет иметь свои недостатки. В таких условиях наиболее целесообразным является создание базы данных, которая бы включала заголовок документа, его положение в фонде, дату, дату и автора копии, место хранения оригинала, язык документа и т. д. Такой подход дает неоспоримые преимущества как для исследования фонда, так и с точки зрения его комплектования и сохранности.

Кроме того, к этой тематической группе документов можно отнести несколько перечней или описей документов, расположенных в соответствии с местом хранения, тематикой и по хронологии: ед. хр. 12 содержит опись грамот, данных польскими королями г. Могилеву, которые хранятся в архиве Могилевского магистрата. Опись составлена 18 ноября 1824 г. и содержит перечень из 23 документов, расположенных по хронологии с указанием даты, содержания, а также описание палеографических особенностей и указание об опубликовании документа. Копии некоторых из описанных документов находятся в других делах, поэтому можно предположить, что все они некогда находились в архиве И. И. Григоровича, готовились к изданию, возможно и в виде отдельного тематического сборника документов, документально отражающего историю г. Могиле-

ва. Под № 41 хранится часть описи документов, освещающих историю униатской церкви с 1595 по 1628 г., частично эти документы опубликованы в «Актах Западной России» (т. 4). Таким образом, документы данного комплекса относятся к разным периодам деятельности И. И. Григоровича, одни из них были им опубликованы, другие нет... Вопросов для исследования остается много, но ответить на них возможно только после составления базы данных либо пересистематизации фонда.

Работа И. И. Григоровича над «Словарем» отражена в ед. хр. 16, 17, 19, 20. Несмотря на ограниченность материалов, по ним можно проследить процесс подготовки «Словаря», степень его разработанности и т. д. Сохранившуюся в одном из дел рукопись Станкевича можно рассматривать как предисловие к «Словарю». В ней говорится о важности данной работы, а также дается общая характеристика «западно-русского наречия».

Как известно, большое внимание И. И. Григорович уделил исследованию и изданию сочинений архиепископа Г. Конисского. Его интерес к данной персоне вполне обусловлен, учитывая не только родственные связи (И. И. Григорович по материнской линии являлся троюродным племянником Г. Конисского), но и требования времени (книга о деятельности одного из самых активных защитников православия вышла в 1835 году, когда активно велась подготовка к отмене унии). Эта тема представлена в фонде немногочисленной, но вызывающей много вопросов группой, состоящей из трех ед. хр. — 8, 10, 31. В первой содержится речь Г. Конисского, посвященная императрице Екатерине II, произнесенная в г. Мстиславле 19 января 1787 г.; во второй — окружная увещательная грамота Г. Конисского православному духовенству Могилевской епархии, данная 16 октября 1783 г. Документы же третьей ед. хр. на сегодняшний день идентифицировать не удалось. Основание соотнести эти документы с деятельностью Г. Конисского дает небольшой комментарий самого И. И. Григоровича. Тем не менее вопрос о том, являются ли они подлинниками либо копиями, остается открытым.

Деятельность И. И. Григоровича как историка церкви также нашла отражение в вышедшей в 1834 г. в свет книге «Переписка пап с российскими государями по рукописям римской Барбериниевой библиотеки». Готовилась эта книга еще в «Румянцевский» период деятельности И. И. Григоровича. Дела 116—117 содержат выписки из документов на латинском языке, сделанные в Барберинской библиотеке в Риме М. Де Штрандманом для Н. П. Румянцева в 1824—1825 гг. Они имеют отредактированные заголовки, что выгодно выделяет их из основной массы фонда. Данное обстоятельство объясняется, вероятно, тем, что документы были выявлены и присоединены к фонду в самом конце, а значит, должны были пройти дополнительную систематизацию.

3. Материалы, отложившиеся в фонде, свидетельствуют о том, что И. И. Григорович бесспорно являлся одним из самых образованных людей своего времени. Интересы его были достаточно многогранны, что и отражают отрывки всевозможных выписок из различных изданий, сделанные как самим И. И. Григоровичем, так и присланные ему коллегами. Это и выписки из Полного собрания законов Российской империи, и описание медалей за взятие Азова, выписки из книг немецких историков Г. Альбы под заглавием «Арестование графов Эгмонта и Горна» и Л. Ранке и его знаменитой «Истории папства». Все это свидетельствует об интересе не только к отечественной истории, но и о желании идти в ногу со временем, знакомясь с работами зарубежных современников. Особый интерес в этой связи представляет книга Иеремии Дрекслия «О тайном и особенном суде, бываемом при смерти всякого человека», полностью переписанная, оформленная и подготовленная к изданию.

Таким образом, несмотря на фрагментарность и несовершенство систематизации материалов данной подгруппы фонда, они тем не менее дают достаточно полную картину жизни и деятельности первого и одного из самых выдающихся белорусских археографов И. И. Григоровича. Историческую значимость этих документов еще предстоит оценить, однако уже сейчас можно говорить об уникальности некоторых из них, а

учитывая то, какой путь они прошли прежде, чем оказаться в БГАМЛИ, этот факт можно считать чуть ли ни чудом. Выполняя свою первейшую обязанность по сохранению документов, архивисты, однако, на долгое время забыли о другой не менее важной — использование и публикация документов невозможны без четкой систематизации. Остается только надеяться, что пришло время исправить это досадное упущение.

¹ Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. СПб., 1893. Т. IX. С. 720.

² Преображенский А. А. Коллекция Юдина в государственном архиве Красноярского края // Археографический ежегодник на 1958 год. М., 1960. С. 267—268.

³ Трухина Т. А. Рукопись второй части «Белорусского архива древних грамот» // Научно-информационный бюллетень АУ при Совете Министров БССР. Мн., 1961. № 10. С. 34—37.

⁴ Запартыка Г. В., Запартыка А. М. І. І. Грыгаровіч // Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 2. Мн., 2001. С. 261—263.

Г. М. Брэгер, Л. А. Лінская

НЕВЯДОМЫ ФРАГМЕНТ НЯСВІЖСКАГА АРХІВА РАДЗІВІЛАЎ У ФОНДАХ НМГІКБ

Дакументальная спадчына Радзівілаў настолькі вялікая і раскіданая па архівасховішчах шматлікіх краін, што дзе-нідзе знаходзяцца невядомыя фрагменты гэтага багатага архіўнага збору. Аўтарамі артыкула выяўлена ў рукапісных зборах Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі (НМГІКБ) падборка дакументаў XVI—XIX стст., якія паходзяць з Нясвіжскага архіва Радзівілаў і да гэтага часу не былі вядомыя даследчыкам.

У міжваенны час Радзівілы вывезлі з Нясвіжскага замка, які знаходзіўся ў не вельмі бяспечнай памежнай з Савецкім Саюзам зоне, у сваю галоўную рэзідэнцыю ў Варшаве значную частку сваіх архіўных збораў. З 34 раздзелаў архіва ў Нясвіжы засталіся 7 раздзелаў: IX. Дакументы, датычныя сялян; XXII. Дакументы ўраднікаў (аканоміў); арандатараў; XXVIII. Дакументы па адміністрацыі маёнткаў у XIX ст.; XXX. Дакументы лясной гаспадаркі; XXXI. Дакументы юрыдычна-прававога характару;

XXXII. Дакументы рахунковыя; XXXIII. Розная сумесь¹. Аналізуючы сучасны стан архіва Радзівілаў, які захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі, можна сцвярджаць, што ў Нясвіжы засталіся значныя фрагменты і іншых раздзелаў архіва (у тым ліку III—V. Розная карэспандэнцыя; X. Дакументы розных родаў (Завішы, Флемінгі і інш.); XI. Родавыя дакументы Радзівілаў; XV—XVI. Дакументы Нясвіжскай і Клецка-Давыд-Гарадоцкай ардынацый; XXIII. Дакументы маянтковыя; XXIX. Дакументы гаспадарчыя і некаторых інш. Пасля ўваходжання 17 верасня 1939 г. Чырвонай Арміі на тэрыторыю Польшчы і далучэння Заходняй Беларусі да БССР Нясвіжскі архіў Радзівілаў перавезлі ў г. Мінск і размясцілі ў Гістарычным архіве пры Акадэміі навук БССР. Падчас Вялікай Айчыннай вайны архіў Радзівілаў знаходзіўся пэўны час без нагляду, потым быў размешчаны ў калідорах будынка Акадэміі навук. Перад самым вызваленнем Мінска ад нямецкіх акупантаў Чырвонай Арміяй архіў па жаданні княгіні Радзівіл быў перавезены вядомым гісторыкам прафесарам В. Студніцкім у г. Трапаў (цяпер Апава, Чэхія), дзе яна пражывала. Пасля заканчэння вайны архіў трапіў у г. Рыгу, а адтуль у пачатку 1946 г. разам з іншымі вывезенымі архіўнымі фондамі быў перададзены ў Мінск², дзе размясціўся ў сховішчах дарэвалюцыйных фондаў Дзяржархіва Мінскай вобласці. У сваю чаргу іншыя архіўныя фонды па прыналежнасці вярталіся ў г. Магілёў, у Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў БССР (ЦДГА БССР), заснаваны ў 1938 г. Можна меркаваць, што разглядаемы фрагмент архіва Радзівілаў разам з іншымі фондамі менавіта тады выпадкова трапіў у ЦДГА БССР у Магілёве. Пасля ўпарадкавання архіўных фондаў ЦДГА БССР засталася падборка разрозненых дакументаў XVI—XIX стст., аснову якой складаў апісваемы фрагмент Радзівілаўскіх збораў. У канцы 1950-х гг. пачалася праца па ўзнаўленні фондаў знішчанага падчас вайны ў Мінску Беларускага дзяржаўнага музея (цяпер НМГКБ). З розных куткоў Беларусі — з музеяў, архіваў, бібліятэк, ад прыватных асоб — паступалі разнастайныя экспанаты, у тым ліку і дакументальныя матэрыялы. Пры апісанай падборцы дакументаў захаваліся «Акт прыёмкі-сдачы» ад 17.05.1959 г. пры

перадачы дакументаў прадстаўніком ЦДГА БССР Генадзем Іосіфавічам Даўгялам загадчыцы фондамі музея Галіне Іосіфаўне Чарновай. Разам з «Актам» знаходзіцца «Калекцыйны вопіс» перададзеных дакументаў, складзены тым жа Г. І. Даўгялам. На жаль, не ўдалося высветліць падрабязней пасляваенную гісторыю перамяшчэння гэтага дакументальнага збору, бо адзін з аўтараў артыкула (Г. М. Брэгер) не атрымаў дазволу ад свайго кіраўніцтва для працы ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь. Праўда, па просьбе аўтараў дырэктар НГАБ А. К. Галубовіч звярнулася ў НАРБ з заявай аб выяўленні адпаведных звестак у фондах «Канцылярыя ЦДГА БССР» і «Архіўнае ўпраўленне БССР». Супрацоўнікі НАРБ не знайшлі ніякіх згадак пра апісаны збор дакументаў у справах гэтых фондаў за 1959 г. На жаль, не было праведзена даследаванне сярод ранейшых матэрыялаў, пачынаючы з 1946 г.

Такім чынам, гэты дакументальны збор захоўваўся ў фондах НМГКБ не маючы інвентарнага нумару і ўвогуле быў недаступны для даследчыкаў. Цяпер яму прысвоены нумар КП 44686/1—92. У дадзеным артыкуле апісаны дакументы № 1—63, якія маюць бясспрэчнае дачыненне да Нясвіжскага архіва Радзівілаў і пазначаны ў «Калекцыйным вопісу» 1959 г. (акрамя № 19, 20 і 46, якія раней выдзелены з гэтага збору і атрымалі асобныя інвентарныя нумары). Дакументы № 64—66 канца XIX — пачатку XX ст. не датычаць архіва Радзівілаў, таму не яны апісаны ў дадзенай працы. Акрамя таго, у зборы знаходзяцца 16 дакументаў (некаторыя «дакументы» ўтрымліваюць некалькі дакументаў) XVII—XIX стст. на нямецкай, польскай і лацінскай мовах, якія не апісаны ў «Калекцыйным вопісу» 1959 г. і не маюць канчатковай парадкавай нумарацыі (іх першапачатковая нумарацыя 1950-х гг. перакрэслена, а новая ў 1959 г. не прысвоена, як у астатніх дакументах). Большая частка іх, несумненна, паходзіць з радзівілаўскіх архіваў, аднак не маюць старых радзівілаўскіх сінтур і пісанья на старанямецкай мове, таму цяпер не апрацаваны і не ўключаны ў дадзены артыкул.

Прыналежнасць апісаных дакументаў да Нясвіжскага архіва Радзівілаў вызначаецца па іх змесце, а таксама наяўнасцю

старых сiгнатур на большасці дакументаў XVI—XVII стст. Такім чынам, паводле паходжання згаданыя дакументы падзяляюцца на некалькі груп: 1) архіў Кішкаў, фасцыкул 267 (інвентары) — дакументы № 1, 16, 17, 21; 2) архіў маёнтка Сверхна (Свержань), выдзелены з Мірскага архіва — № 2—6, 8—15, 18; 3) родавыя (фамільныя) дакументы — № 7; 4) экстраардынарныя дакументы — № 23; 5) розныя дакументы (сумесь, *miscellanea*) — № 24, 25; 6) маёнтка Несцюкоўшчына — № 32, 33; 7) архіў Слуцкага княства — № 34 (са старой сiгнатурай архіва), 47—49; 8) маёнтка Цябішкі — № 22; 9) маёнтка Лебедзева № 26—29; 10) маёнтка Ятра з фальваркам Гарынь — № 36—44; 11) Алыцкае княства — № 50; 12) дакументы Радзівілаўскай камісіі — № 52, 57, 58, 62; 13) дакументы аб сялянах — № 53—55; 14) дакументы па адміністрацыі маёнткаў у XIX ст. — № 56, 59, 60, 63; 15) архіў Койданаўскага графства — № 61; 16) грашовыя дакументы — № 45; 17) маёнтка Дуброўна (у XVII ст. належаў Сапегам) — № 35. Прыналежнасць № 30, 31, 51 вызначыць цяжка.

Прынцыпы апісання дакументаў у дадзенай працы захаваны тыя ж, як і ў папярэдніх публікацыях аўтараў ў «Беларускім археаграфічным штогодніку». Дадаткова пазначаліся, пры наяўнасці, старыя сiгнатуры дакументаў у радзівілаўскіх архівах.

1. Рэстр (інвентар) маёнтка Тарасавы Менскага пав. з апісаннем мястэчка Тарасавы, сёлаў Ляхаўскае, Пціч і Качына пры падачы ад крайчага ВКЛ п. [Яна Станіслававіча Кішкі, віцебскага ваяводзіча] праз яго служэбніка п. Шчаснага Рутскага п. Каспару Керсноўскаму [у застаўнае трыманне?]. Рэверсальны экзэмпляр рэстра, складзены і дадзены К. Керсноўскім п. крайчаму. Без месца, [1571 г. — на затылку (на адвароце)]. Стб. м., 5 арк.; першы аркуш не захаваўся.

Пячатка на кустодыі і подпіс: Каспар Керсноўскі. Старыя сiгнатуры (далей — ст. сiгн.) — на затылку: 1) № 113 (XVII ст.); 2) № 4 fasc. 267 *Kiszczyńskich* (2-я пал. XVIII ст.)

2, 3, 4. Ліст двараніна ЯКМ Міхайлы Дзявочки і гарадзейскага намесніка Станіслава Банецкага падачы ад імя свайго

пана троцкага кашталяна, падканцлера ВКЛ Астафія Валовіча маёнтка Сверхна Ноўгародскага ваяводства і дварца Кавалеўшчына ва ўласнасць дворнаму маршалку ВКЛ Мікалаю Крыштафу Радзівілу, уласніку замка Мір. Сверхна, 14.05.1578. Стб. м., арыгінал, 2 арк.

2 пячаткі на кустодыі і подпісы: 1) Міхайла Дзявочка; 2) Банецкі Станіслаў. 2 пячаткі сведкаў: 1) ноўгародскі падсудак Есіф Галаўня; 2) ноўгародскі возны Лукаш Фёдаравіч Сянючыч. Ст. сiгн.: 1) № 4 fasc. 13 *spraw Mirskich* (2-я пал. XVIII ст.); 2) № 3 z fasc. 8 *dokumentów na Świerzeń* (XIX ст.).

Дзве копіі XIX ст. транслітэрацыі на 2 арк. Подпіс: перакапіраваў Канстанцін Хадароўскі.

5. Выпіс з кніг Ноўгародскага земскага суда сазнання ноўгародскага вознага Ілляша Фядкевіча аб яго прысутнасці 14.05.1578 пры падачы М. Дзявечкам і С. Банецкім ад імя свайго пана А. Валовіча паводле яго прадажнага ліста ва ўласнасць М. К. Радзівілу маёнтка Сверхна Ноўгародскага пав. і дварца Кавалеўшчына Менскага пав. Новагародак, 30.05.1578. Стб. м., 4 арк.

2 пячаткі на кустодыі: 1) маршалка ЯКМ, ноўгародскага земскага суддзі, куранецкага дзяржаўцы Мальхера Жыгімонтавіча Сноўскага-Граўжа; 2) ноўгародскага земскага суддзі Есіфа Іванавіча Галаўні. Подпіс: Каспар Керсноўскі, пісар земскі ноўгародскі. Ст. сiгн.: 1) № 5 fasc. 13 *spraw Mirskich* (2-я пал. XVIII ст.); 2) *Swierzeńskich*, do № 3 fasc. 8 (XIX ст.).

6. Выпіс з кніг Менскага земскага суда сазнання менскага вознага Васілея Грыгор’евіча аб яго прысутнасці 14.05.1578 пры падачы М. Дзявечкам і С. Банецкім ад імя свайго пана А. Валовіча паводле яго прадажнага ліста ва ўласнасць М. К. Радзівілу маёнтка Сверхна і дварца Кавалеўшчына. Менск, 30.05.1578. Стб. м., 2 арк.

2 пячаткі на кустодыі: 1) менскага земскага суддзі Марціна Валадкевіча; 2) менскага земскага падсудка Дзмітра Корсака. Подпіс: Стэфан Гладкі, пісар земскі менскі (захаваўся часткова). Ст. сiгн.: 1) не захавалася (2-я пал. XVIII ст.); 2) *Swierzeńskich*, do № 3 fasc. 8 (XIX ст.).

7. Тэстамент віленскага кашталяна, берасцейскага старосты Яна Станіслававіча Кішкі, якім сваёй жонцы Гальшцы Канстанцінаўне Астрожскай запісаў усю рухомую маёмасць і двор у Варшаве навечна, а заставай у суме 10 000 коп грошаў, маёнткі Лоск Ашмянскага пав., Чэрні і Болькава Берасцейскага пав. і камяніцу ў Вільні, што яго брат Станіслаў Кішка мае ў яе выкупіць. Болькава, 20.12.1588. Стб. м., 2 арк., тагачасная копія без пячатак і подпісаў.

Ст. сiгн.: Familijnych (без №) (XIX—XX стст.).

8. Умацаваны ліст земскага маршалка Мікалая Крыштафа Радзівіла свайму служэбніку Бальцару Язерскаму і маршалку і сакратару ЯКМ Ераніму Макавецкаму на час ад'езду яго за мяжу на лячэнне на здзяйсненне ў яго маёнтку Сверхна Ноўгародскага пав. валочнай памеры, а таксама на ўзгадненне гэтай працы з крычаўскім старостай Мікалаем Служкай, які мае пэўную частку ў гэтым маёнтку. Варшава, 8.02.1580. Стб. м., 2 арк.

Пячатка на кустодыі і подпіс: Мікалай Крыштаф Радзівіл. 2 пячаткі на кустодыі: 1) пісара ЯКМ, неманойцкага старосты Вацлава Агрыпы; 2) сакратара ЯКМ Льва Іванавіча Сапегі. Ст. сiгн.: № 5 fasc. 20 spraw Mirskich.

9. Ліст крычаўскай старосцінай Гальшкі Кміцянкі Мікалаевай Слушчынай прызначэння тэрміну абмену сваёй чацвёртай часткі ў маёнтку Сверхна Наваградскага і Менскага пав. з дваром Зацерава, мястэчкам Сверхна і сёламі найвышэйшаму маршалку ВКЛ Мікалаю Крыштафу Радзівілу, які мае тры часткі ў гэтым маёнтку, на яго сёлы гэтага ж маёнтка за ракой Нёманам у Менскім пав. — Аталезь, Тулянка, Сяменчыцы, Панямонне, Апечкі з перавозам, стаў з млынамі і перавозам на Нёмане каля Жукава Барка, прылеглыя да яе маёнтка Занямонскага. Зацерава, 31.03.1581. Пол. м., 2 арк., тагачасная копія.

Копія подпісу: Гальшка Кміцянка Мікалаевая Слушчыная; пячатка няма. Ст. сiгн.: 1) № 12 fasc. 20 spraw Mirskich (2-я пал. XVIII ст.); 2) № 5 z fasc. 9 ogólnych Swierżeńskich (XIX ст.).

10. а) Ліст найвышэйшага маршалка М. К. Радзівіла прызначэння тэрміну крычаўскай старосцінай Гальшцы Кміцянкы

Мікалаевай Слушчынай для вывазу маёмасці і знясення пабуды двара Зацерава паводле іх абменнага ліста. Зацерава, 31.03.1581.

б) Ліст М. К. Радзівіла прызначэння тэрміну абмена сёлаў сваіх трох частак маёнтка Сверхна за Нёманам у Менскім пав. Гальшцы Кміцянкы Мікалаевай Слушчынай на яе чацвёртую частку ў маёнтку Сверхна. Зацерава, 31.03.1581.

Пол. м., 4 арк., тагачасная копія. Копія подпісу: Мікалай Крыштаф Радзівіл; пячатка няма. Ст. сiгн.: 1) № 11 fasc. 20 spraw Mirskich (2-я пал. XVIII ст.); 2) Swierżeńskich, do № 5 fasc. 9 (XIX ст.).

11, 12. Выпіс з кніг Ноўгародскага гродскага суда вызнання ноўгародскага вознага Станіслава Фядзьковіча аб яго прысутнасці 6.01.1582 пры падачы ад Мікалаевай Слушчынай Гальшкі Кміцянкы яе чацвёртай часткі маёнтка Сверхна з дваром Зацерава ва ўласнасць найвышэйшаму маршалку ВКЛ М. К. Радзівілу праз яго служэбніка Марціна Тхарніцкага паводле іх абменнага ліста. Навагародак, 12.01.1582. Стб. м., 2 арк., арыгінал.

Пячатка на кустодыі Якіма Любецкага, які часова замяшчаў навагародскага гродскага намесніка Мікалая Есьмана. Подпіс: Аляксандр Палонскі, гродскі ноўгародскі пісар. Ст. сiгн.: 1) № 7 fasc. 20 spraw Mirskich (2-я пал. XVIII ст.); 2) № 9 z fasc. 9 Swierżeńskich (XIX ст.).

Копія XIX ст. транслітэрацыі, 2 арк. Подпіс: гэты дакумент верна перакапіраваў Аўгустын Квяцінскі.

13. Выпіс з кніг Ноўгародскага земскага суда ад 18.06.1582 ліста крычаўскай старосцінай Гальшкі Янаўны Кміцянкы Мікалаевай Слушчынай абмену сваёй чацвёртай часткі маёнтка Сверхна з дваром Зацерава, чацвёртай часткі мястэчка Сверхна і сёламі у Ноўгародскім пав. найвышэйшаму маршалку ВКЛ Мікалаю Крыштафу Радзівілу за вымераныя на валокі і абмежаваныя капцамі землі з сёламі на правым баку р. Нёман у Менскім пав., прылеглыя да яе двароў Плечыскага і Заямскага. Зацерава, 1.05.1582. Стб. м., 6 арк.; тагачасная копія.

Без пячатак; копія подпісу: Ян Галаўня, земскі ноўгародскі пісар. Ст. сiгн.: 1) № 13 fasc. 20 spraw Mirskich (2-я пал. XVIII ст.); 2) Swierżeńskich, № 10 fasc. 9 (XIX ст.).

14. Копія абмежавання земляў у Менскім пав. маёнтка Сверхна, выдзеленых пры абмене М. К. Радзівілам Гальшцы Кміцяны Мікалаевай Служчынай. (Фрагмент з дакумента № 13.) [Зацерава, 1.05.1582]. Стб. м., 1 арк.; копія XIX ст. транслітэрацыі.

Без пячатак і подпісаў. Ст. сiгн.: 1) № 13 fasc. 20 spraw Mirskich; 2) Swierżeńskich, № 11 fasc. 9.

15. Той жа тэкст, што і № 14, у перакладзе на польскую мову. Пол. м., 1 арк., копія XIX ст.

Без пячатак і подпісаў. Ст. сiгн.: 1) № 2 fasciculo 20 do spraw Mirskich у Swierżeskich; 2) № 2 fasc. 49 Mirskich spraw; 3) Swierżeńskich, № 11 fasc. 9.

16. Рэстр (інвентар) маёнтка (дворца) Падбярэскага [Віленскага пав.], складзены пры падачы віцебскім ваяводзічам Станіславам Кішкай свайму слуге Уласнаму Мітковічу. [Падбярэзе], 12.07.1582. Стб. м., 2 арк.

Пячатка на кустодыі і подпіс Уласнага Мітковіча. Ст. сiгн.: № 5 fasc. 267 Kiszczuńskich.

17. Рэстр (інвентар) земляў путных у гаспадарскіх сёлах Полацкага ваяводства, на якіх асажваліся праз полацкага стольніка Паўла Гадачэўскага з сакавіка 1582 да 1588 г. розныя людзі паводле загаду Мікалая Монвіда-Дарагастайскага. Копія, выдадзеная П. Гадачэўскім Яну Сяліцкаму 3.02.1600. [Без месца, 1588 г.] Стб. м., 8 арк.

Пячатка на кустодыі і подпіс Паўла Гадачэўскага, стольніка полацкага. Ст. сiгн.: № 9 fasc. 267 Kiszczuńskich.

18. Ліст крычаўскай старосцінай Гальшкі Янаўны Кміцяні Мікалаевай Служчынай абмену сваёй чацвёртай часткі маёнтка Сверхна з дваром Зацерава і чацвертай часткай мястэчка Сверхна і сёламі ў Ноўгародскім пав. найвышэйшаму маршалку ВКЛ Мікалаю Крыштафу Радзівілу за вымераныя на валокі

і абмежаваныя капцамі землі з сёламі на правым баку р. Нёман у Менскім пав., прылеглыя да яе двароў Плечыскага і Заямскага. Зацерава, 1.05.1582. Стб. м., 4 арк.

Пячатка на кустодыі і подпіс Гальшкі Кміцяні Мікалаевай Служчынай. Пячаткі на кустодыі: 1) надворнага маршалка ВКЛ, ковенскага старосты Альбрехта Радзівіла; 2) Івана Бакі; 3) ноўгародскага падваяводы Мікалая Есьмана; 4) ноўгародскага паборцы Васілея Зянкевіча. Ст. сiгн.: 1) № 8 fasc. 20 spraw Mirskich (2-я пал. XVIII ст.); 2) Swierżeńskich, № 10 fasc. 9 (XIX ст.).

21. Інвентар маёнтка Кронскага [Троцкага ваяводства], складзены пры падачы ад уласніка [Кішкі?] свайму ўрадніку Якубу Лаўрыновічу ў кіраванне. [Кроны], 20.03.1594. Пол. м.; 13 арк.

Пячаткі і подпісаў няма. Ст. сiгн.: № 11 fasc. 267 Kiszczuńskich.

22. Вопіс (інвентар) маёнтка Цябішкі [Віленскага ваяводства паноў Радзівілаў]. Сярэдзіна XVI ст. Стб. м., 4 паўаркушы.

Без пячатак і подпісаў. Старой сiгнатуры няма.

23. Ліст баярына Ноўгародскага пав. Пятра Харытонавіча Глябовіча і яго жонкі Парасі продажу Грынцу, Мікіце і Васілю Савічам, мужам (падданым) пана Барыса [Калантаевіча], свайго поля Дубовіца за 70 грошаў літоўскіх. Карэлічы, 14 мая, 10 індыкта (1-я пал. XVI ст. — 1507, 1522, 1537 або 1552 гг.). Стб. м., 1 арк.

Пячаткі на кустодыі: 1) П. Х. Глябовіча; 2) Лазара Васкавіча Гаўсовіча (не адбілася); 3) Богуша Раманавіча. Ст. сiгн.: 1) 14 (XVII ст.); 2) № 6 fasciculo 58 do spraw ekstra ordynaryjnych (2-я пал. XVIII ст.).

24. Позва Берасцейскага земскага суда вісліцкаму кашталю, всхоўскаму старосце Рафалу Андрэвічу Ляшчынскаму ў скарзе польнага гетмана ВКЛ, жыхморскага, сейвенскага і быстрыцкага старосты Крыштафа Радзівіла аб нежаданні князя Аляксандра Пронскага, своднага брата Р. А. Ляшчынскага (па

маці), прадставіць зрэчны запіс з права на маёнтак Заблудаў Гарадзенскага пав., набыты бацькам К. Радзівіла, віленскім ваяводай Крыштафам Радзівілам у бацькі Рафала — Андрэя Ляшчынскага, брэст-куяўскага ваяводы. Берасце, 1617 г. (без чысла). Стб. м., 2 арк., тагачасная копія.

Без пячаткі і подпісаў. Ст. сігн.: № 11 fasc. 436 Różnych (2-я пал. XVIII ст.)

25. Выпіс з кніг Галоўнага Трыбунала ВКЛ у Вільні ад 19.05.1620 ліста ўгоды пнянскага старосты Міхала Войны з ашмянскімі зямямі Якубам і Паўлам Невяровічамі і Паўлам Пухляком аб усталяванні мяжы на зямлі Вішэнне, або Бычоўка, спрэчнай паміж зямямі і падданымі сяла Выгалавічы маёнтка Куранец Ашмянскага пав. М. Войны. Вільна, 16.05.1620. Стб. м., 2 арк.

Пячатка на кустодыі Віленскага земскага суда. Подпісы: 1) Адам Храптовіч, маршалак трыбунальны; 2) з Віленскага [ваяводства дэпутат] Павел Прагульбіцкі; 3) Станіслаў Унучак, земскі ашмянскі пісар; 4) Ян Вільчак, дваранін ЯКМ, з Ашмяны дэпутатам; 5) дэпутат з ваяводства Полацкага Грэгоры Корсак; 6) Мікалай Абрамовіч на Варнянах, дэпутат рэчыцкі; 7) Васілі Масальскі, дэпутат Браслаўскага пав.; 8) з ваяводства Троцкага дэпутат і падваявода троцкі Крыштаф Быхавец; 9) Самуэль Зяновіч, харужы і дэпутат мсціслаўскі; 10) з Ваўкавыскага пав. дэпутат Крыштаф Ашмянец; 11) Ян Календа, віленскі земскі пісар; 12) скарыгаваў з кнігамі Алендскі (на затылку). Ст. сігн.: № 28 fasc. 430 Różnych (2-я пал. XVIII ст.).

26. а) Ліст (обліг) ашмянскіх зямян Яна Язофавіча Галаўні і яго жонкі Ганны Вільчкаўны аб пазыцы 171 капы грошаў у ашмянскага зямніна Самуэля Трэцескага, якія грошы маюць яму аддаць на дзень Трох каралёў у 1623 г. у яго маёнтку Біюцішкі Ашмянскага пав. Біюцішкі, 8.01.1622.

3 пячаткі на кустодыі. Подпісы: 1) Ян Галаўня; 2) Ганна Вільчкаўна Янавая Галаўніна; 3) Мікалай Славецкі; 4) Грыгоры Вышатраўка, каморнік ашмянскі; 5) Крыштаф Івашкевіч.

б) Нататка з кароткім зместам ліста на польскай мове на затылку.

в) Нататка Галоўнага Трыбунала ВКЛ аб вяртанні Янавай Галаўніной гэтага ліста ад С. Трэцескага ў сувязі з выплатай грошаў. Без месца, 5.10.1624.

Подпісы: 1) маршалак трыбунальскі (без імя); 2) Ян Прата-савіч, пісар [земскі ноўгародскі]. Стб. м., 2 арк.; старых сігнатур няма.

27. Паездчы ліст ашмянскага земскага суддзі Станіслава Карэйвы да былой пані Галаўніной, а цяпер Якубавай Вадэрацкай, з паведамленнем аб прыбыцці ў пэўны тэрмін да яе маёнтка Лебедзева Ашмянскага пав. для спагнання грошаў, вінных ёю Пятру Нарушэвічу паводле дэкрэта Галоўнага Трыбунала ВКЛ. Без месца, 20.09.1624. Стб. м., 1 арк.; тагачасная возненская копія.

Без пячатак. Копія подпісу: Станіслаў Карэйва, суддзя. Подпіс: Ныкадым Спягольскі, возны [Ашмянскага пав.]. Старых сігнатур няма.

28. а) Позва Ашмянскага земскага суда ашмянскай зямянцы Ганне Вільчкаўне Янавай Галаўніной у Галоўны Трыбунал ВКЛ у Навагародку ў 1624 г. у скарзе Пятра Нарушэвіча аб невяртанні ў тэрмін грашовай пазыкі. Ашмяны, 20.07.1624.

Пячатка на кустодыі Ашмянскага земскага суда. Подпіс: Ян Кірэдэй, земскі ашмянскі пісар.

б) Напіс ашмянскага вознага Нікадыма Спягольскага аб падачы гэтай позы Ганне Вільчкаўне Янавай Галаўніной у яе маёнтку і двары Лебедзева Ашмянскага пав. Без месца, 27.07.1624.

Подпіс: Ныкадым Спягольскі, возны.

в) Нататка на палях на адвароце аркуша аб актыкацыі напіса вознага ў кнігах Ашмянскага гродскага суда (?). Без месца., 31.07.1624. Стб. м., 1 арк.; старых сігнатур няма.

29. а) Ліст-абвестка ашмянскага земскага суддзі Станіслава Карэйвы да ашмянскай зямянкі былой Янавай Галаўніной, цяпер Якубавай Вадэрацкай, аб прызначэнні тэрміна прыезду суддзі да яе для спагнання грошаў або ўвязання ў яе маёнтка Лебедзева Ашмянскага пав. паводле дэкрэта Галоўнага Трыбу-

нала ВКЛ у справе Пятра Нарушэвіча аб невяртанні пазычаных грошаў. Без месца, 20.09.1624.

Пячатка на кустоды і подпіс: Станіслаў Карэйва, суддзя.

б) (На адвароце.) Нататка ашмянскага вознага Ныкадыма Спягольскага аб падачы копіі гэтага ліста былой Янавай Галаўніной, цяпер Якубавай Вадарацкай. Без месца, 20.09.1624.

Подпіс: Ныкадым Спягольскі, возны. Стб. м., 1 арк.; старых сінатур няма.

30. Рэстр рухомах рэчаў, якія пан Якуб узяў ад Аляксея. Без месца, 10.11.1628.

Подпіс: М. Вейкер. Пол. м., 1 арк.; старых сінатур няма.

31. а) Інвентар касцёльных рухомах рэчаў пана Людвіка, якія засталіся пры Аляксеі. Без месца, 10.08.1629.

б) Інвентар рухомах рэчаў пана Людвіка, якія хелмінскі ваявода даў да схавання пану Боркману. Без месца, 10.08.1629.

Без подпісаў і пячатак. Пол. м., 2 паўаркушы; старых сінатур няма.

32. Выпіс з кніг Ковенскага земскага суда ад 10.01.1632 інвентара фальварка Несцюкоўшчына-Павілей Ковенскага пав. ковенскіх зямлян Пятра Адамавіча Несцюка і яго жонкі Ганны Станіславаўны Брацішэўскай пры заставе фальварка ў 2000 злотых на тры гады падчашаму ВКЛ, ковенскаму і фелінскаму старосце Мікалаю Весялоўскаму. Без месца, 30.11.1631. Стб. і пол. м., 2 арк.

Дзве пячаткі на кустоды: 1) Мальхера Скарульскага, ковенскага земскага суддзі, кармялоўскага дзяржаўцы; 2) Марціна Пядзеўскага, ковенскага земскага падсудка.

Подпісы: 1) Ян Гінбут, пісар земскі ковенскі; 2) (на затылку) карыгаваў з кнігамі (не разборліва). Ст. сін.: № 1 fasc. 1 Nieściukowskich (2-я пал. XVIII ст.).

33. Выпіс з кніг Галоўнага Трыбунала ВКЛ у Вільні ад 17.05.1645 ліста ковенскага земскага суддзі Давіда Нароўніка продажу за 600 злотых падкаморью ВКЛ, казімерскаму, камянецкаму і быстрыцкаму старосце Янушу Радзівілу маёнтка Павілей-Несцюкоўшчына Ковенскага пав., набытага перад тым у

Пятра Адамавіча Несцюка. Жэймелі, 20.12.1644. Стб. і пол. м., 4 арк.

Пячатка на кустоды Віленскага земскага суда. Подпісы: 1) Пётр Казімір Вяжэвіч, падкаморы мсціслаўскі, маршалак трыбунальскі; 2) Даніэль Мілевіч(?), чашнік лідскі, суддзя гродскі віленскі і дэпутат; 3) Станіслаў Белазор, падсудак і дэпутат вількамірскі; 4) Аляксандр Жаба, чашнік і дэпутат в[аяводства] Віцебскага; 5) Міхал Стэткевіч, дэпутат пав. Аршанскага; 6) Адам Войняш(?), дэпутат княства Жамойцкага; 7) Адам Казімір на Бароўску Бароўскі, дэпутат в[аяводства] Смаленскага; 8) Ян Уладыслаў Мантыгайла(?), пісар гродскі, дэпутат ваяводства Троцкага; 9) Мікалаі Міхал Эйсмант, пісар гродскі і дэпутат гродзенскі; 10) Крыштаф з Дабя(?) Дамбскі, дэпутат павета Упіцкага; 11) Марціян Валовіч, пісар [земскі віленскі]; 12) скарыгаваў Раманоўскі.

Ст. сін.: 1) № 2 (XVII ст.); 2) № 6 fasc. 1 Nieściukowskich (2-я пал. XVIII ст.).

34. Рэстр дакументаў XVI ст. на Слуцкае княства і іншыя маёнткі князёў Слуцкіх, якія знаходзяцца ў кнігах Метрыкі Вялікага княства Літоўскага. Без месца і даты ([1596—1600 г.]).

Ст. сін.: № 26 fasc. 93 Słuckich (закрэслена).

35. Інвентар (спіс жыхароў) места Дуброўна Аршанскага пав. Без месца, 1694 г. Пол. м., 8 арк.

Пячатка, подпісаў і старых сінатур няма.

36. а) Выпіс з кніг Слонімскага гродскага суда скаргі навагрудскай зямянкі Гальшкі Білевічаўны Станіслававай Тышкевічавай, мсціслаўскай войскай, на свайго мужа мсціслаўскага войскага Станіслава Тышкевіча, які, запісаўшы ёй ва ўласнасць маёнтка Гарынь Навагрудскага ваяводства, не вярнуў ёй дакументы на гэты маёнтка, а перадаў іх калішскаму падчашаму Станіславу Незабытоўскаму з мэтай продажу гэтага маёнтка. Слонім, 29.08.1695. Стб. і пол. м., 1 арк.; тагачасная копія без пячаткі падстаросты і подпіса пісара.

Подпіс на затылку: скарыгаваў Рэпніцкі.

б) Нататка на затылку аб скасаванні гэтага працэсу пані Тышкевічай 7.04.1696.

Старых сігнатур няма.

37. а) Позва Ноўгародскага каптуровага суда ноўгародскім зямням Станіславу Незабытоўскаму, калішскаму падчашаму, і яго жонцы Марыяне Мірскай і ўрадніку іх маёнтка Ятра Яну Жылінскаму ў Ноўгародскі каптуровы суд у 1696 г. у скарзе мсціслаўскага войскага Станіслава Тышкевіча і яго жонкі Гальшкі Білевічаўны аб захопе іх маёнтка Гарынь Ноўгародскага пав., няслушна прымусіўшы іх падпісаць прадажны ліст. Навагародак, 30.07.1696. Стб. м.; без пячаткі.

Подпіс: Станіслаў Прэрадоўскі, пісар.

б) Напіс навагрудскага енерала ЯКМ Андрэя Лустача аб падачы гэтай позвы С. Незабытоўскаму ў яго маёнтку Ятра Навагрудскага пав. Без месца, 4.08.1696.

Пол. м., без пячаткі. Подпіс: Андрэй Лустач, енерал ЯКМ 2 арк.; старых сігнатур няма.

38. а) Позва Навагрудскага каптуровага суда мсціслаўскаму войскаму Станіславу Тышкевічу і яго жонцы Гальшцы Білевічаўне ў Навагрудскі каптуровы суд у лістападзе 1696 г. у скарзе калішскага падчашага Станіслава Незабытоўскага аб няўступцы яму маёнтка Гарынь Навагрудскага павета пасля падпісання прадажнага ліста і няслушным абвінавачванні яго ў гвалтоўным захопе гэтага маёнтка. Навагрудак, 1.10.1696.

Пячаткі няма. Подпіс: Станіслаў з Пшэрадова Пшэрадоўскі, падстолі і пісар каптуровы ваяводства Навагрудскага.

б) Напіс навагрудскага енерала ЯКМ Захарыяша Раеўскага аб падачы гэтай позвы асабіста Станіславу Тышкевічу ў месце Навагрудку ля езуіцкага касцёла. Без месца, 7.10.1696.

Подпіс: Захарыяш Раеўскі, енерал ЯКМ ваяводства Навагрудскага.

в) Нататка аб прызнанні енералам З. Раеўскім гэтага напісу ў кнігах Навагрудскага каптуровага суда. Без месца, 5.11.1696.

Пол. м., 2 арк.; старых сігнатур няма.

39. Выпіс з кніг Навагрудскага гродскага суда скаргі мсціслаўскага войскага Станіслава Тышкевіча на калішскага падчашага Станіслава Незабытоўскага аб захопе яго каня, калі ён гасцяваў у Пятра Палонскага ў фальварку Камнаткаўшчына, драгуній адказчыка, якая захапіла і разрабавала маёнтка Гарынь скаржніка, збіла і зняволіла яго жонку Гальшку Білевічаўну. Навагародак, 9.06.1696. Стб. і пол. м., 1 арк.

Пячатка на кустодыі навагродскага гараднічага і падваяводы Самуэля Корсака. Подпіс: у нябытнасці пана рэгента скарыгаваў Свідзінскі.

Старых сігнатур няма.

40. Выпіс з кніг Ноўгародскага гродскага суда скаргі калішскага падчашага Станіслава Незабытоўскага на мсціслаўскага войскага Станіслава Тышкевіча і яго жонку Гальшку Білевічаўну аб збіцці іх чэлядзю Яна Бараноўскага, урадніка скаржніка ў маёнтку Гарынь, набытага скаржнікам у адказчыкаў, ад якога збіцця той памёр праз шэсць дзён. Навагародак, 2.06.1696.

Стб. і пол. м., 2 арк., тагачасная копія, без пячаткі і подпісаў. Старых сігнатур няма.

41. Тэстыманіяльны ліст аканом замка Навагрудскага Яна Жукоўскага аб прэзентацыі на ўрадзе замка Навагрудскага пры скарзе Яна Жылінскага, дзорцы маёнткаў Ятра і Гарынь Станіслава Незабытоўскага, навагрудскім енералам ЯКМ Лукашам Пятровічам цела нябожчыка Яна Бараноўскага, былога дзорцы маёнтка Гарынь С. Незабытоўскага, памерлага ад збіцця чэлядзю Станіслава Тышкевіча і яго жонкі Гальшкі Білевічаўны. Замак Навагрудскі, 13.05.1696. Пол. м., 1 арк.

Подпіс: Ян Жукоўскі, аканом замка Навагрудскага. Старых сігнатур няма.

42. а) Позва Навагрудскага каптуровага суда Станіславу Тышкевічу і яго жонцы Гальшцы Тышкевічаўне ў Навагрудскі каптуровы суд у лістападзе 1696 г. у скарзе Станіслава Незабытоўскага аб праве ўласнасці на маёнтка Гарынь, розных

шкодах у двары і няслушных абвінавачваннях скаржніка аб захопе маёнтка. Навагрудак, 1.10.1696.

Пячатка кустадыйна Навагрудскага земскага суда.

б) Напіс навагрудскага енерала ЯКМ Захарыяша Раеўскага аб падачы гэтай позвы асабіста С. Тышкевічу ў месце Навагрудак ля касцёла езуітаў. Без месца, 7.10.1696.

Подпіс: Захарыяш Раеўскі, енерал ЯКМ ваяводства Навагрудскага.

в) Нататка аб прызнанні енералам гэтага напісу ў кнігах Навагрудскага каптуровага суда. Без месца, 5.11.1696.

Пол. м., 2 арк.; старых сігнатур няма.

43. Скарга Станіслава Незабытоўскага ў навагрудскі гродскі суд на Станіслава Тышкевіча і яго жонку Гальшку Білевічаўну аб збіцці іх чэлядзю Яна Бараноўскага, урадніка скаржніка ў маёнтку Гарынь, набытага скаржнікам у адказчыкаў, ад якога збіцця той памёр праз шэсць дзён. [Навагрудак], 2.06.1696. Пол. м., 1 арк.; экзэмпляр скаргі для прадстаўлення ў паточныя кнігі суда.

Без пячатак і подпісаў. Старых сігнатур няма.

44. Выпіс з кніг Слонімскага гродскага суда скаргі Гальшкі Білевічаўны на свайго мужа мсціслаўскага войскага Станіслава Тышкевіча аб гвалтоўным прымушэнні яе падпісаць няслушна складзены ліст на продаж яе маёнтка Гарынь з фальваркамі Камнаткаўшчына і Рэвутаўшчына Навагрудскага пав. калішскаму падчашаму Станіславу Незабытоўскаму. Слонім, 4.02.1696. Стб. і пол. м., 2 арк. Тагачасная копія без пячаткі і подпісаў.

Подпіс на затылку: карыгаваў Рэпніцкі. Старых сігнатур няма.

45/1. Чысты аркуш без тэксту (голы мемрам) для ўпісання ліста на прызнанне ў актавых кнігах пэўнага суда квітацыі аб атрыманні пэўнай грашовай сумы Канстанцыяй Свянціцкай Янушэвічавай ад паноў апекуноў. Без месца і даты (XVIII ст.). Пол. м., 2 арк.

Подпісы: 1) Канстанцыя Свянціцкая Янушэвічавая; 2) Казімір ... Дэ Раес; 3) Зыгмунт Мнінскі; 4) Антоні Храптовіч. Ст. сігн.: ad 3-tio.

45/2. Чысты аркуш без тэксту (голы мемрам) для ўпісання ліста на прызнанне ў актавых кнігах пэўнага суда зрэчнага запісу Антонія Храптовіча і яго жонкі Гелены Пенкальскай панам апекунам. Без месца і даты (XVIII ст.). Подпісы папольску, 2 арк.

Подпісы: 1) Антоні Храптовіч; 2) Гелена Пенкальская Храптовічавая; 3) Казімір ... Дэ Раес; 4) Зыгмунт Мнінскі; 5) Станіслаў ... Грахоцкі.

Ст. сігн.: ad 5-to.

47. Скарбовы рахунак даходаў і выдаткаў Слуцкай каморы (пералік выдаткаў на шляхецкія двары ў Слуцку, духавенства, служэбнікаў кн. Радзівіла, скарбовыя будынкі, гарнізон, стайню, суконную фабрыку і розным асобам на сталаванне) з ліпеня 1739 г. да ліпеня 1740 г. Без месца і даты (1740 г.). Пол. м., 10 арк.

Пячатак, подпісаў і старых сігнатур няма.

48. Пяць рээстраў тыднёвых разліку грашыма з фабрычнымі людзьмі (мулярамі, кавалямі, цеслярамі, стрыхарамі і іншымі са Слуцка, Нясвіжа, Міра і іншых маёнткаў кн. Радзівіла) у 1784 г. з 25 ліпеня па 1 жніўня, з 1 па 8 жніўня, з 8 па 15 жніўня, з 15 па 22 жніўня і з 22 па 29 жніўня. Без месца і даты (1784 г.). Пол. м., 5 дакументаў па 2 арк. (усяго 10 арк.).

Подпісы: Захарыяш Рэвутовіч, будаўнічы. Ст. сігн.: 850, 802, 808, 815, 821 (XVIII ст.).

49. Квіты (распіскі) будаўнічага Захарыяша Рэутовіча аб выплаце грошаў касірам Слуцкай фабрыкі Лютніцкім розным асобам за дастаўленыя вапну, пясок, брусы, цэглу і іншы будаўнічы матэрыял на рэстаўрацыю Слуцкага замка і фабрыкі. 1784 г. Пол. м., 26 дакументаў па 1 арк. (усяго 26 арк.).

Подпісы будаўнічага Захарыяша Рэутовіча. Захаваліся старыя сігнатуры XVIII ст.

50. Рэстр рахунковых дакументаў паташні ў маёнтку Алыка [Радзівілаў] з 1 ліпеня 1801 г. па чэрвень 1802 г. [Алыка], 4.12.1802. Пол. м., 1 арк.

Подпісы: 1) А. Туркевіч; 2) Канатаваў В. Срапінскі.

51. Загад Каралеўскай рэгенцыі Паўднёвай Прусіі ад імя прускага караля Фрыдрыха Вільгельма аб неабходнасці заплаты грошаў у Каралеўскі скарб у пэўны тэрмін. Каліш, 13.11.1805. Пол. і ням. м., друк, 2 арк.

52. а) Аблігацыйны запіс швянтоўскага староства Міхала Залескага, пленіпотэнта Дамініка Радзівіла, віцэ-маршалку Ашмянскага пав. Вінцэнту Корсаку аб пазыцы ў яго на патрэбы Д. Радзівіла 4 000 чырвоных злотых і 34 540 польскіх злотых. Навагрудак, 21.03.1809. Пол. м., 2 арк.

Подпісы: 1) Міхал Залескі, староста швянтоўскі; 2) Сеўрацы Бамовіч, маршалак слуцкі; 3) Антоні Развадоўскі; 4) Феліцыян Пяжарскі.

б) Нататка аб прыняцці гэтага абліга для разгляду Радзівілаўскай камісіяй. Без месца, 7.04.1820. Пол. м.

Подпіс: Людвік Чэрніхоўскі, сакратар камісіі. Ст. сігн.: № 16; 19.

53. Чыншавая кніжка селяніна Антонія Шырына аб штогадовай выплаце дзякла і чынша за карыстанне зямлёй двара маёнтка Працэвічы. 1812—1826 гг. Пол. м.; вокладка, 9 арк. Подпісы Аколава; ст. сігн.: № 31.

54. Кніжка паборцаў в. Хранова ўліку спагнанных падаткаў з сялян гэтай вёскі. 1818—1833 гг. Пол. м., 12 арк.

Подпісы Базыля Каліцкага, Ашмянца, Чарноцкага. Ст. сігн.: № 3.

55. Чыншавая кніжка селяніна Максіма Макаеда аб выплаце дзякла і чынша і выкананні павіннасцей панскаму двару. 1808—1831 гг. Пол. м.; вокладка, 6 арк.

Подпісы Казіміра Лопата, Нарбута, Навіцкага і інш.

56. Копія ліста генеральнага пракуратара радзівілаўскіх маёнткаў Ізідора Сальмановіча да адміністратара маёнтка

Тапары Ніскоўскага з загадам вылічыць рахункі па маёнтку, вырашыць скаргі сялян і з іншымі даручэннямі. Без месца, 10.10.1829. Пол. м., 1 арк.

Копія подпісу: генеральны пракуратар маёнткаў Ізідор Сальмановіч. Подпіс: сведчу аб згодзе — Ніскоўскі.

57/1—2. Катэгорыя (кароткі выклад справы) нашчадкаў слускага земскага рэгента Ігнація Баранцэвіча ў справе з Адміністрацыяй радзівілаўскіх маёнткаў у судзе Радзівілаўскай камісіі аб грашовым доўгу. Вільня, 5.01.1834. Пол. м., друк; 1 арк. (2 экз.).

58. Катэгорыя Адміністрацыі радзівілаўскіх маёнткаў у справе з нашчадкамі луцкага падстоля Станіслава Палускага аб грашовай пазыцы. Вільня, 28.08.1836. Пол. м., друк; 3 арк.

59. Фрагмент справы Адміністрацыі маёнткаў кн. Вітгенштэйна аб арэндзе маёнтка Тулёнка.

а) Справаздача і рахунак арандатара Гілярыя Аколава па маёнтку Тулёнка. Тулёнка, 23.05.1842. Пол. м., 1 арк.; подпіс: Гілярыя Аколаў.

б) Рэстр сялян [маёнтка Тулёнка], якім выдадзены грошы на куплю коней і валоў, з пералікам прадаўцоў, ад 15.12.1841 да 30.04.1842. Без месца і даты. Пол. м., 1 арк.

в) Копія квітанцыі Мінскага казначэйства аб атрыманні падатковых грошаў з в. Тулёнка Вільгельма Радзівіла ад арандатара Аколава. Без месца, 4.03.1842. Руск. м., 1 арк.

Копія подпісаў: 1) казначэй Лапіцкі; 2) бухгалтар Кавалеўскі.

г) Рэстр сялян в. Аталезь, якія атрымалі грошы за здадзеную скуру са здохлай хатняй жывёлы. Без месца і даты. Пол. м.; 1 арк.

Ст. сігн.: 3383; О. 24 /6 42; ст. пагінацыя: 801—803. Апошні дакумент і чысты ліст без пагінацыі; усяго 5 арк.

60. Узор арэндных кантрактаў між камергерам кн. Дамінікам Радзівілам і пасэсарамі яго маёнткаў. Без месца і даты (да 1813 г.). Пол. м., друк, 4 арк.

61. Просьбы ў справе паручніка былых Польскіх войск, мазырскага стольніка Францішка Таўкача і яго сыноў Казіміра, Фердынанда, Валентыя і Феліцыяна і смаленскага стражніка Міхала Эсткі з камергерам кн. Дамінікам Радзівілам аб праве ўласнасці на маёнтак Літвяны Мінскага пав. Без месца і даты (да 1813 г.). Пол. м., друк, 3 арк.

62. Катэгорыя Суда Радзівілаўскай камісіі ў справе Адміністрацыі радзівілаўскіх маёнткаў з нашчадкамі вількамірскага маршалка Юзафа Лапы аб грашовай пазыцы, забяспечанай на фальв. Герштуцішкі, Сангайлішкі і Клобін. Без месца, 10.10.1833. Пол. м., друк, 1 арк.; ст. сігн.: № 102.

63. Кантракт Канторы маёнткаў генерал-ад'ютанта кн. Льва Радзівіла з купцом 1-й гільдыі Лейбай Мацкевічам на чатырохгадовую арэнду маёнтка Скеп'ёва з корчмамі ў в. Доўгая і засценках Калодзезь і Сцяпуры. Без месца, 7.04.1872 г.

Руск. м., 2 арк.; ст. сігн.: № 167.

Подпіс: Лейба Мацкевіч.

¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie. Warszawa, 1992. S. 195—203.

² Шумейко М. Ф. Собрать рассеянное. О реституции белорусских архивов в прошлом и настоящем. Мн, 1997. С. 39, 53, 58.

В. В. Федосов

МАРКЕТИНГ В АРХИВАХ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Термин «маркетинг» происходит от английского «market» (рынок) и означает деятельность в сфере рынка сбыта. Маркетинг как область знаний разрабатывает вопросы всестороннего изучения рынка, спроса, вкусов и потребностей, ориентации производства на эти требования, с одной стороны, активным воздействием на рынок и существующий спрос, на формирование потребностей и покупательских предпочтений, с другой.

В условиях социалистического планового хозяйства и командной экономики теории и практике маркетинга внимания

не уделялось. Но сегодня взаимосвязь между маркетингом и архивным делом очевидна и требует всестороннего изучения.

Принятая сегодня концепция маркетинга прошла достаточно долгую эволюцию. Как особый подход к управлению производством и реализацией товаров эта концепция выделилась в начале XX в., когда формировалось крупномасштабное производство, резко обострилась конкуренция. Это активизировало поиск и разработку новых подходов к управлению рыночной деятельностью фирм, вело к стимулированию спроса на выпускаемую продукцию. Маркетинг в этот период увязывался лишь с реализацией товаров. Основное внимание при этом в ведущих научных центрах США уделялось разработке вопросов организации сбыта, торговли и рекламы.

В дальнейшем ограниченность такой практики маркетинга была преодолена. Маркетинг как практическая деятельность стал приобретать все более комплексный характер, охватывать различные стороны функционирования фирм, превратившись в один из важнейших элементов их деятельности по разработке и продвижению продукции к потребителям, созданию условий для увеличения спроса на товары. Одновременно происходило и его организационное оформление, создание соответствующих институциональных форм.

В последние десятилетия XX в. ученые Ф. Котлер, Дж. М. Эванс, Б. Берман, Л. Роджер и др. предложили отличать маркетинг как определенную концепцию от маркетинга как комплекса разнообразных видов деятельности, осуществляемых специалистами, маркетинг как образ мышления — от маркетинга как образа действия¹. Отсюда следует, что маркетинг — это сложное общественное явление, поэтому универсальной формулы для организации работы и мобилизации средств в сфере маркетинга не существует. Не может быть выработана единая схема для построения системы маркетинга. Среди ученых нет даже единого мнения по поводу определения самого понятия маркетинга.

Так, например, Американская ассоциация маркетинга в 1985 г. определила его следующим образом: «Маркетинг представляет собой процесс планирования и выполнения замысла,

ценообразование, продвижение и реализацию идей, товаров и услуг посредством обмена, удовлетворяющего цели отдельных лиц и организаций»². В научной литературе распространены и другие определения маркетинга: «Маркетинг есть деятельность по обеспечению наличия нужных товаров и услуг для нужной территории в нужном месте, в нужное время, по подходящей цене при осуществлении необходимой коммуникации и мер по стимулированию сбыта»; «Маркетинг — это создание и поддержание обеспеченности уровня жизни». «Маркетинг — вид человеческой деятельности, направленной на удовлетворение нужд и потребностей посредством обмена»³.

Последнее определение, предложенное Ф. Котлером, хоть в нем понятие маркетинга трактуется несколько обобщенно и упрощенно, по нашему мнению, вполне может быть использовано архивистами как ориентир их практической деятельности. При этом, кроме общепринятых экономических категорий — нужды, потребности, запросы, товар и др., специалистам экономики архивного дела следует обратить внимание и на понятия, обозначенные терминами «управление маркетингом» и «маркетинг услуг».

Управление маркетингом — это анализ, планирование, претворение в жизнь и контроль за проведением мероприятий, рассчитанных на установление, укрепление и поддержание выгодных обменов с целевыми покупателями ради достижения определенных задач организации, таких, как получение прибыли, рост объема сбыта, увеличение доли рынка и т. п.⁴

Именно поэтому маркетинговая деятельность архивов в сфере услуг представляет собой попытку сделать максимально управляемым процесс производства и реализации услуг. Отсюда вытекает и основная функция маркетинга — организация комплексной деятельности по производству и сбыту услуг. Она может быть конкретизирована следующими видами деятельности в архивной отрасли:

— изучением рынка архивных услуг и анализом результатов исследования;

— выявлением существующего и потенциального спроса потребителей на архивные услуги;

— разработкой ценовой политики на архивные услуги;

— формированием спроса на архивные услуги с помощью средств рекламного воздействия.

Понятие услуги, так же как и маркетинга услуг (информационный маркетинг в архивах), — многогранно. Несколько определений понятия услуги в своей книге «Основы маркетинга» предлагает Ф. Котлер. Одно из них достаточно полно раскрывает содержание этого понятия: «Услуга — любое мероприятие или выгода, которые одна сторона может предложить другой и которые в основном неосвязаемы и не приводят к завладению чем-либо»⁵.

Выделяя ряд специфических характеристик услуги, большинство авторов отмечают, что сфера услуг и видов деятельности, связанных с их оказанием, чрезвычайно широка и разнообразна. Более того, в современных условиях она постоянно расширяется, пополняется и видоизменяется. Соответственно появляется и ряд отраслей и подотраслей, назначением которых является оказание определенных социальных услуг⁶.

Маркетинговое исследование услуги или ее рыночного окружения представляет собой постоянное собирание данных, описывающих текущее или перспективное (прогнозное) состояние самой услуги или ее маркетингового окружения, а также анализ и отражение данных в форме, необходимой для решения стратегических и тактических задач.

Следует отметить недостаточную теоретическую разработанность проблем маркетинга в архивной отрасли Беларуси. Отсутствует четкое разграничение между понятиями платной работы и услуги, маркетинг в отдельных случаях рассматривается односторонне, без учета товарной формы архивной услуги, существует определенная путаница и смешивание понятия информации как знания, заключенного в коммуникативный процесс, и понятия маркетинговой информации, создающей лучшие возможности продвижения архивной услуги на рынок. Лишь в отдельных изданиях российских ученых последних лет рассматриваются некоторые проблемы маркетинга в архивах⁷.

Для архивной отрасли Беларуси важнейшее значение имеет осуществление маркетинговых программ в сфере докумен-

тированной информации, создаваемой в архивах (именно поэтому маркетинговые исследования в архивах часто называют информационный маркетинг). В то же время следует учитывать, что спектр архивных работ и услуг, оказываемых государственными архивами учреждениям и организациям, более широк и многогранен.

В самом общем виде информацию можно определить как сведения о лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах. Важнейшее место в ее инфраструктуре занимает документированная информация, образующаяся в рамках научно-информационной деятельности архивных учреждений. Эта деятельность включает систему сбора, обработки, хранения и поиска архивной информации, предоставления ее потребителям. Поэтому маркетинг в архивах предполагает изучение информационных потребностей общества, состояния рынка информационных услуг, предлагаемых архивами, спроса отечественного и зарубежного потребителя на архивную информацию, вопросы ценообразования на информационные услуги.

В качестве важнейших маркетинговых показателей здесь выступают интенсивность и эффективность использования документов, потребители информации, тематика исследований, запросов, частота обращения к различным фондам и др.

В своей основе информационный маркетинг в системе архивной службы представляет собой деятельность по изучению динамики информационного рынка и прогнозированию спроса потребителей на информационные товары и услуги. Однако маркетинговые исследования (о числе посетителей, запросов, категориях пользователей, тематике исследований и др.) могут использоваться и для планирования работы архива, определения его бюджета и штата, помогут организовать работу по созданию и усовершенствованию справочников системы научно-справочного аппарата.

Одним из основных и сложных элементов современного информационного маркетинга в архивах выступает политика ценообразования на платные работы и услуги, оказываемые архивными учреждениями РБ. Как известно, госархивы РБ являются госбюджетными организациями, т. е. основным источ-

ником их финансирования выступает государственный бюджет. Однако, поскольку бюджетное финансирование в условиях перехода к рынку не обеспечивает всех расходов, связанных с нормальной работой архивов, архивным учреждениям предоставлено право самостоятельно устанавливать и применять цены на платные работы (услуги). Это право фиксируется в Уставе архива, при этом деятельность по оказанию платных услуг осуществляется без ущерба для реализации основных задач и функций.

Практический маркетинг в области ценообразования призван решать задачи по установлению конкретной цены на платные работы и услуги, оказываемые архивами учреждениям, организациям и частным лицам. При этом процесс установления цены на работу и услугу включает ряд последовательных этапов: 1) постановку задач ценообразования; 2) определение спроса на работы (услуги); 3) оценку издержек; 4) выбор метода ценообразования; 5) установление окончательной цены на услугу.

Архивные учреждения РБ осуществляют деятельность по оказанию платных работ (услуг) на основании Перечня (Номенклатуры) видов платных работ и услуг, утвержденных Правительством РБ или руководством вышестоящей организации. С учетом своей деятельности (состава и содержания документов, потребителей архивной информации, технических возможностей архива и т. д.) архивы разрабатывают более детализированные перечни работ и услуг с указанием единицы измерения и цены конкретной работы или услуги. При этом цены устанавливаются дифференцированно: с учетом времени создания документов, происхождения, опубликования-неопубликования, уникальности. Одним из направлений маркетинга архивов здесь является изучение цен на информационные услуги и спроса на мировом рынке ретроспективной документной информации. Ценовую политику на оказываемые услуги (копирование документов, реализация микрофильмов и микрофиш архивных документов и т. д.) определяют продуценты — производители и продавцы информации. Механизм информационного маркетинга должен обеспечить связь потребителей ретро-

спективной документной информации с ее хранителями, установить, в какой мере информационные услуги архива отвечают требованиям пользователя.

При установлении цены архивы должны соблюдать установленный порядок ценообразования, а также исчисления расходов, относимых на себестоимость, учитывать в полном объеме включаемые в цену (тариф) налоги и другие обязательные платежи, предусмотренные законодательством.

Госархивы при формировании отпускных цен и тарифов на выполнение работ (услуг) в обязательном порядке должны составлять плановые калькуляции с расшифровкой статей затрат. Кроме калькуляции себестоимости в архиве составляются расшифровки затрат на сырье, материалы, покупные полуфабрикаты, комплектующие изделия и оплату труда. При реализации работы (услуги) помимо калькуляции обычно составляются счет-фактура и протокол согласования отпускных цен на работу (услугу).

Основными факторами, влияющими на производственную себестоимость конкретной работы или услуги являются трудозатраты, заработная плата исполнителей, материальные затраты и накладные расходы. Величина трудозатрат вытекает из сложности произведенной работы и квалификации работников. Накладные расходы рассчитываются в соответствии со сметой расходов на содержание архива.

В системе налогообложения бюджетных организаций РБ (в том числе и архивов) ежегодно могут происходить определенные изменения, поэтому со стороны руководителей архивов, бухгалтеров необходим постоянный контроль за изменением законодательства.

Госархивы обязаны в соответствии с законодательными актами осуществлять ряд работ (услуг) бесплатно. В архиве утверждается список организаций и учреждений, запросы которых выполняются без оплаты. Практика свидетельствует о том, что сюда обычно относятся: МИД, МВД, управления МВД, дипломатические представительства, консульские учреждения РБ, органы прокуратуры, суда, следствия, дознания,

органы государственного управления, местные исполнительные и распорядительные органы.

В соответствии с Правилами работы исследователей в читальных залах архивов организация работы пользователей также осуществляется бесплатно. Исключение могут составлять случаи, когда по договоренности с пользователем ему предоставляются дела в срочном порядке или в количестве сверх установленной нормы, а также при оказании работником архива помощи пользователю при поиске документов по научно-справочному аппарату, выявлении документов по теме, предоставлении дел в часы, не предусмотренные графиком работы читального зала и т. п.

Госархивы также имеют право устанавливать льготы по оплате работ и услуг. Категории льготников определяются законодательными актами РБ или решением руководства архива (для студентов, граждан СНГ, детских домов и др.).

Архив также не взимает плату за выполнение социально-правовых запросов граждан о подтверждении трудового стажа и размера заработной платы, прохождения службы в Вооруженных Силах, ликвидации чрезвычайных происшествий, участия в Великой Отечественной войне 1941—1954 гг., партизанском и подпольном движении, проживания на оккупированной территории, эвакуации, избрания на выборные должности, награждения государственными наградами, присвоения почетных званий, нахождения на излечении, получения образования; о лицах, пострадавших от массовых репрессий (раскулаченных, насильственно переселенных, лишенных избирательных прав, имущества и др.), о нахождении в местах принудительного содержания, созданных нацистами, насильственным вывозе граждан с оккупированных территорий в Германию и другие страны Европы; о реабилитации.

Исключение составляют случаи взимания платы за срочное исполнение запросов (1—3 дня с момента обращения) по просьбе и с согласия заявителя; выдачу дубликата или переоформление архивной справки взамен утерянной или испорченной по вине заявителя (кроме несчастных случаев, зарегистрированных документально); изготовление нескольких экземпляров

ров архивной справки по просьбе заявителя; запросов об имущественных и наследственных правах.

Расчетная цена при оказании одной и той же услуги в различных архивах может не совпадать. Это связано со следующими факторами:

— во время оказания услуги исполнители будут пользоваться различными по цене материалами, применением отличающихся по цене особых операций, включающих машинописные работы, транспортные услуги и др.;

— услугу в архивах могут выполнять разные специалисты, имеющие различия в служебных окладах, тарифных ставках, дополнительных выплатах, что приведет к различиям в расчете трудозатрат;

— величина амортизационных отчислений используемых средств может быть различна, так как цены на приобретаемое оборудование тоже различаются, кроме того, во многих архивах таких расходов не будет вообще, ввиду морального и физического устаревания имеющегося оборудования (например, пишущие машинки);

— при оказании услуги может быть различной величина дополнительных затрат, в том числе и накладных расходов, которые рассчитываются для каждого архивного учреждения на основании сметы;

— при определении цены на услугу в разных архивах могут быть учтены возможности заказчика уплатить ту или иную сумму денег, которая и будет определять больший или меньший уровень рентабельности. Например, при оказании услуги населению по документам досоветского периода уровень рентабельности следует определять исходя из возможности реализации этой услуги.

Специфической услугой, оказываемой архивными учреждениями организациям, является прием, хранение и использование архивных фондов и документов в госархиве. Возмещение издержек по хранению документов определяется Положением о порядке участия организаций в возмещении издержек по хранению документов в государственных архивах, утвержденным постановлением Правительства РБ.

Для достижения успеха в ценообразовании, а также в архивном маркетинге в целом следует осуществлять деятельность по установлению и развитию коммуникативных связей между архивами и потребителями их услуг. Термин «коммуникация» латинского происхождения и означает процесс общения, передачи информации от одного человека к другому. Чтобы реализовать специфическую функцию маркетинга в архиве — формирование спроса и стимулирование сбыта архивной информации, необходимо осуществлять деятельность по установлению и развитию коммуникативных связей между архивами и потребителями архивных услуг. Наиболее эффективным способом коммуникативного воздействия на потребителя рынка архивных услуг выступает реклама. Ее задачей является информирование потребителей о содержании услуг, способах удовлетворения их потребностей.

Особенно приемлемой для маркетинговой деятельности архивов Беларуси является реклама в ее классической форме. Классическая реклама основана на опосредованном общении с потребителями архивных услуг с помощью средств массовой информации (радио, телевидения, книг, газет, журналов). Возможно и применение так называемой прямой рекламы в виде рекламных писем или сообщений, передаваемых с помощью новых средств информации — телефакса, компьютерной сети, видеотекста.

Таким образом, необходимость создания отечественного рынка информации, финансовые трудности архивов побуждают архивные учреждения РБ заниматься маркетингом. В то же время отсутствие теоретических разработок по вопросам маркетинга в архивах, практического опыта в осуществлении этой деятельности, отделов и специалистов по маркетингу не позволяют архивным учреждениям РБ выступать полноценными субъектами маркетинговой деятельности на мировом рынке ретроспективной документной информации.

¹ См.: Котлер Ф. Основы маркетинга / Пер. с англ. М., 2002; Маркетинг: Сборник / Пер. с англ. М., 1974; Маркетинг. К., 1994; Теория маркетинга /

Под. ред. М. Бейкера. СПб., 2002; Эванс Дж. Р., Берман Б. Маркетинг / Пер. с англ. М. 2002.

² Маркетинг. С. 72.

³ Котлер Ф. Основы маркетинга. / Пер. с англ. М., 1995. С. 9, 670.

⁴ Там же. С. 18.

⁵ Там же. С. 600.

⁶ См.: Песоцкая Е. В. Маркетинг услуг. СПб., 2000. С. 73—74.

⁷ См.: Алексеева Е. В. и др. Архивоведение: Учебник для нач. проф. образования: Учеб. пособие для сред. проф. образования / Е. В. Алексеева, Л. П. Афанасьева, Е. М. Бурова: Под ред. В. П. Козлова. М., 2002; Маркетинг информации архивного фонда Российской Федерации: Справ.-метод. пособие. М., 1995.

У. П. Казлоў

ДАКУМЕНТ У СТАНЕ СПАКОЮ: АРХІЎНЫ, КРЫНІЦАЗНАЎЧЫ, АРХЕАГРАФІЧНЫ АСПЕКТ*

Свой даклад я хацеў бы пачаць з дзвюх папярэдніх заўваг.

Першая. Напэўна, невыпадкова праз усе чатыры канферэнцыі, прысвечаныя ўзаемадзеянню архівазнаўства і крыніцазнаўства на сучасным этапе, праходзіць тэма трансфармацыі дакумента ў гістарычную крыніцу. Сама пастаноўка гэтай праблемы, якая ў прынцыпе не з'яўляецца новай, усё ж актуалізавалася і абвастрылася ва ўмовах нашага часу.

Па-першае, яна вельмі дакладна адпавядае галоўнай задуме ўсіх чатырох канферэнцый — выявіць пункты сутыкнення, перасячэння, супадзення архівазнаўства і крыніцазнаўства. Больш таго, назіраючы за распрацоўкай гэтай праблемы ў апошнія гады, пераконваешся ў тым, што яна з'яўляецца агульнай не толькі для архівазнаўства і крыніцазнаўства, але і для дакументазнаўства і археаграфіі. Інакш кажучы, праблема

* Гэты тэкст уяўляе сабой даклад, прачытаны кіраўніком Федэральнай архіўнай службы Расіі на канферэнцыі «Архівазнаўства і крыніцазнаўства айчыннай гісторыі. Праблемы ўзаемадзеяння на сучасным этапе», якая адбылася 24—25 красавіка 2002 г. у г. Маскве. Друкуецца па выданні «Вестник архивиста. Информационный бюллетень» (№ 4—5 (70—71). Июль—октябрь 2002 г. С.7—17) з невялікімі скарачэннямі і ў перакладзе на беларускую мову. — *Рэд.*

трансфармацыі дакумента ў гістарычную крыніцу ўсё больш і больш становіцца адной з ключавых у асэнсаванні дакумента як адной з праяў чалавечага духу, прынамсі для чатырох названых дысцыплін.

Па-другое, прывабнасць і важнасць гэтай праблемы тлумачыцца новымі ўмовамі і магчымасцямі вывучэння дакумента ў рамках дакументальных сістэм не толькі адкрытых, публічных, але і закрытых, непублічных, альбо якія былі доўгі час такімі, з усімі зыходзячымі з гэтага вынікамі яго закрытага, абмежаванага або сакрэтнага выкарыстання ў гістарычных даследаваннях, а то і зусім невыкарыстання. Што ёсць у такім выпадку дакумент як гістарычная крыніца? Адказ на гэтае пытанне з'яўляецца важным.

Па-трэце, тэрэтычныя разважанні аб трансфармацыі дакумента ў гістарычную крыніцу ў рамках канцэпцыі «фенаменалогіі дакумента» і проста ў рамках больш прыватных разважанняў прывялі да спрэчных, а часам і проста небяспечных рэкамендацый, якія патрабуюць аналізу з пункту гледжання іх доказнасці. Я маю на ўвазе ў першую чаргу выснову В. А. Савіна. «Слабая запатрабаванасць (дакумента. — *У. П.*), непраяўленне ўласцівасцей гістарычнай крыніцы даюць падставу для правядзення рэгулярнай экспертызы каштоўнасці ў дзяржаўных архівах, знішчэння ўжо прынятых на вечнае захоўванне дакументаў». Далей у гэтай дысертацыі ўжо на падставе прапанаванай ім схемы трансфармацыі дакумента ў гістарычную крыніцу аўтар робіць выснову: «Тэрэтычныя разважанні наводзяць на думку аб тым, што па меры змянення ўласцівасцей дакумента, яго модуса, пераходу з адной якасці ў другую адбываюцца колькасныя змяненні ў дакументным асяроддзі — яно скарачаецца. Гэтая выснова цалкам адпавядае практыцы».

Другая папярэдняя заўвага звязана з назвай майго даклада, у якім прысутнічае раней не ўжывальны, наколькі мне вядома, тэрмін «спакой дакумента», а ў больш шырокім кантэксце яна датычыцца наогул неабходнасці, мэтазгоднасці і абгрунтаванасці ўвядзення новых паняццяў у тыя галіны ведаў, якія прадстаўляюць удзельнікі сённяшняй канферэнцыі.

Як вы ведаеце, у апошні час на старонках «Отечественных архивов» разгарнулася дыскусія наконт тэзісаў кнігі «Тэарэтычныя пытанні археаграфіі», у ходзе якой апаненты амаль аднадушна адхіляюць прапанаваную ў іх сістэму тэрмінаў. Апанентам я гатовы быў адказаць яшчэ некалькі месяцаў назад, і, можна спадзявацца, убачыць мой адказ у «Отечественных архивах». Дазволю тэзісна выкласці яго зыходныя пазіцыі.

Па-першае, мэтазгоднасць увядзення ў тую ці іншую галіну ведаў таго ці іншага тэрміна павінна абгрунтавацца ці абвяргацца толькі адным — наяўнасцю або адсутнасцю за гэтым тэрмінам нейкіх значных з'яў і працэсаў, аб'ектаў і станаў. Няма іх, няма і тэрмінаў альбо яны будуць штучнымі. Ёсць гэтыя з'явы, працэсы, станы, аб'екты — павінны быць і тэрміны, што іх абазначаюць. Спрачацца трэба не з тэрмінамі, а з іх дэфініцыямі, тлумачэннямі. Урэшце тэрмін «зачараваны кварк» мог і не існаваць у фізіцы, але важна, што ён рамантычна абзначыў нейкую фізічную з'яву ў свеце мікрачасціц. Таму калі выяўляюцца якія-небудзь сапраўды існуючыя з'явы, працэсы, аб'екты, станы ў сферах архівазнаўства, археаграфіі, крыніцазнаўства, дакументазнаўства, іх тэрміналагічная персаніфікацыя незваротна непазбежная. І нам даводзіцца толькі шкадаваць аб тым, што мова гэтых дысцыплін аказалася беднай на фоне не толькі выразнасці тэрмінасістэм, напрыклад у акіяналогіі, астраноміі, геалогіі, але і іх сутнасці.

Па-другое, хочам мы гэтага ці не хочам, але давядзецца ўсё ж перагледзець шэраг ужо прывычных тэрмінаў. Існуюць сама меней дзве прычыны гэтага. У археаграфіі агульнапрыняты, напрыклад, тэрмін «Адбор дакументаў для дакументальнай публікацыі». Які ж гэта тэрмін, калі ў сваім абзначэнні ён ужо раскрывае свой змест? Прывычны слыху і воку тэрмін аказваецца не тэрмінам, а азначэннем. Другая прычына ўдакладнення і перагляду прывычнай тэрмінасістэмы звязана з ужо здзейсненым і апраўданым уварваннем у крыніцазнаўства, архівазнаўства, археаграфію сучасных інфармацыйных тэхналогій. Напрыклад, няўжо застанецца тэрмін «навукова-даведачны апарат архіва» замест «навуковых даведачна-пошукавых сродкаў архіва» або «навукова-даведачны апарат дакументальнай

публікацыі», ажыццёўленай у тэхнатроннай форме. С. О. Шміт быў вельмі празорлівы, калі яшчэ ў 1969 годзе ў сваім знакамітым артыкуле аб сучасных праблемах крыніцазнаўства заклікаў выкарыстоўваць «магчымасці прымянення... прыродазнаўчых і дакладных навук і выкарыстання іх тэрміналогіі», ва ўсякім разе ў крыніцазнаўстве. Абмяжуемца гэтымі дзвюма папярэднімі заўвагамі і спынімся на асноўнай тэме даклада.

Здаецца, ніхто ніколі не аспрэчваў агульнапрынятае палажэнне аб тым, што любы дакумент у любой форме і абалонцы як матэрыяльны прадукт разумовай дзейнасці чалавека можа быць уключаны ў адну з ячэек класіфікацыі: які адносіцца да сферы рэгулявання жыццядзейнасці асобы, грамадства, дзяржавы або які адлюстроўвае духоўнае жыццё грамадства. У першай ячэйцы знаходзяцца дакументы, што выконваюць адну ці некалькі функцый — уладна-распарадчую, камунікатыўную, інфармацыйна-даведачную, арганізацыйную, апісальную і г. д. Іх пераважную частку складаюць так званыя дакументы афіцыйнага паходжання, якія ствараюцца ў працэсе дзейнасці розных юрыдычных асобаў. Другую ячэйку складаюць дакументы асабістага паходжання, што ўзнікаюць у працэсе жыццядзейнасці фізічных асобаў і з'яўляюцца матэрыяльным прадуктам іх асабістага інтэлекту. Сюды можна аднесці рукапісныя кнігі свецкага ці духоўнага зместу, эпісталарыі, літаратурныя творы, дзённікі, мемуары і інш.

Паміж гэтымі дзвюма групамі, класамі двкументаў няма прынцыповай розніцы. Важна, што іх аб'ядноўваюць агульныя заканамернасці стварэння і бытавання. Як правіла, стварэнне дакумента праходзіць тры этапы: узнікненне задумы дакумента з мэтай рэалізацыі якой-небудзь ускладзенай на яго функцыі, рэалізацыя гэтай задумы, якая суправаджаецца ўзнікненнем варыянтаў тэксту дакумента, і афармленне аднаго з такіх варыянтаў — на аснове пэўных юрыдычна зафіксаваных нормаў, калі гаворка ідзе пра афіцыйны дакумент (бланк, подпіс, пячатка, рэгістрацыйны нумар і інш.), альбо пры дапамозе традыцыйна агульнапрынятых фізічнымі і юрыдычнымі асобамі знакавых элементаў (напрыклад, подпісу, умоўнага сімвала і інш. — у прыватнай перапісцы).

З пункту гледжання архівазнаўства, археаграфіі, крыніцазнаўства фаза стварэння дакумента мае надзвычайна важнае значэнне. Узнікаючыя ў гэтай фазе варыянты тэксту дакумента не заўсёды, але вельмі часта маюць прынцыпова важнае крыніцазнаўча-археаграфічнае значэнне, таму што даюць скрытыя ў афіцыйна аформленым дакуменце веды — веды аб працэсе яго падрыхтоўкі і розных інтэрпрэтацыях фактаў, падзей, з’яў, працэсаў, якім ён прысвечаны. Архівазнаўства захоўвае гэтыя скрытыя веды, археаграфія і крыніцазнаўства робяць іх вядомымі і даступнымі для супастаўлення і абвясчэння. У тэорыі «фенаменалогіі» дакумента В. А. Савіна гэтая фаза бытавання дакумента адсутнічае. Гаворачы строга, гэта азначае, што ў дадзенай тэорыі не прадугледжваюцца захаванне, вядомасць і даступнасць варыянтаў тэксту дакумента, уключаючы нават яго рэдакцыі. Інакш кажучы, падвяргаецца рэвізіі без якога-небудзь канкрэтнага доказу адзін з крытэрыяў экспертызы каштоўнасці дакумента з усімі зыходзячымі з гэтага вынікамі для археаграфіі і крыніцазнаўства, якія пазбаўляюцца ў сваёй прадметнай галіне магчымасці аналізу і выкарыстання варыянтаў тэксту дакументаў і нават яго рэдакцый.

Пасля стварэння дакумента пачынаецца яго бытаванне. Яно праходзіць дзве фазы. Фаза ўласна апэратыўнага бытавання дакумента адлюстроўвае яго функцыянаванне як рэгулятара фактаў, падзей, працэсаў рэчаіснасці. У гэтай фазе дакумент прама і непасрэдна выконвае сваё прызначанне — тыя самыя мэтавыя функцыі, дзеля рэалізацыі якіх дакумент быў задуманы і створаны. Такое бытаванне можа быць як аднамомантным, напрыклад асабістае пісьмо інфармацыйнага характару, так і шматмомантным, напрыклад заканадаўчы акт, арганізацыйна-распарадчы дакумент, літаратурны твор. Ужо ў гэтай фазе дакумент можа існаваць як у апублікаваным, так і неапублікаваным выглядзе, а таксама захоўваць на дадзеную яму ў момант стварэння ўласцівасць публічнасці або прынцыповай непублічнасці.

Для фазы ўласна апэратыўнага бытавання дакумента ўласцівы некаторыя асаблівасці, важныя ў інфармацыйным, дакументазнаўчым, архівазнаўчым, археаграфічным і крынічным

сэнсе. Па-першае, гэтая фаза бытавання дакумента, як правіла, суправаджаецца яго рухам у запраграмаваным і незапраграмаваным накірунках, у працэсе якога ўзнікаюць яго розныя, у тым ліку інфармацыйныя, узаемасувязі з іншымі дакументамі ў якасці жывых, шматмерных рэгулятараў сапраўднасці, вызначаючы ў далейшым яго стратыграфію. Па-другое, такі рух звычайна прыводзіць да парушэння недатыкальнасці дакумента за кошт рэакцыі на яго з боку адрасата ў выглядзе рэзалюцый, памет, маргіналій, іншых агульнапрынятых або нечаканых умяшанняў. Інакш кажучы, парушэнне недатыкальнасці дакумента ў фазе ўласна апэратыўнага яго бытавання прыводзіць да набыцця ім дадатковай інфармацыі, надзвычайна важнай для яго будучага бытавання ў якасці гістарычнай крыніцы.

Практычнае дакументазнаўства, тэорыя і метадыка экспертызы каштоўнасці дакументаў, археаграфія і крыніцазнаўства вельмі даўно ўлавілі значнасць парушэння недатыкальнасці дакумента на ўласна апэратыўнай стадыі яго бытавання для зразумення фактаў, падзей, з’яў, працэсаў мінулага і цяперашняга. Пакрытыя спецыяльным саставам рэзалюцыі расійскіх імператараў на пададзеных ім для разгляду дакументах азначалі лёсавызначальную важнасць гэтых рэзалюцый, непарыўна звязаных з самімі дакументамі. Адным з крытэрыяў вечнага захоўвання дакументаў здаўна з’яўляецца крытэрыя наяўнасці на ім сведчанняў яго апэратыўнага бытавання. Ён жа з’яўляецца абавязковым пры фільтрацыі спісаў дакументаў для дакументальнай публікацыі, становіцца неабходным пры крыніцазнаўчым аналізе дакумента, раскрываючы ўздзеянне парушэння недатыкальнасці дакумента на рэальныя факты, падзеі, з’явы, працэсы.

Але рана ці позна фаза ўласна апэратыўнага бытавання дакумента непазбежна пераходзіць у фазу, якая характарызуе яго апэратыўнае бытаванне ў якасці архіўнага дакумента, што захоўваецца ў архіве. Архіўная фаза апэратыўнага бытавання дакумента характэрна, напрыклад, для прававых дакументаў (законы, кнігі запісу актаў грамадзянскага стану, дагаворы і г. д.). У дадзеным выпадку архіваванне дакумента, гэта значыць вызначэнне яго стратыграфіі сярод іншых дакументаў у справе, комплексе, фондзе, яго ідэнтыфікацыя (апісанне, ства-

рэнные ўмоў для захаванасці і інш.) з'яўляюцца не чым іншым, як забеспячэннем аператыўнага бытавання дакумента ў другім, чым да гэтага, інфармацыйным асяроддзі.

Найважнейшая характарыстыка архіўнай фазы аператыўнага бытавання дакумента — яго вялікая, у параўнанні з даархіўнай, ступень упарадкаванасці. Па-першае, ў гэтай фазе дакумент набывае фізічныя, лагічныя і многія сувязі з іншымі дакументамі, і, па-другое, у выпадку ўзнікнення неабходнасці працягу рэалізацыі тых завдач, дзеля якіх дакумент ствараўся, ён атрымлівае ўласцівасць эфектыўнага адраснага пошуку. У гэтай сітуацыі парушэнне недатыкальнасці дакумента як пазітыўная аснова фіксацыі яго аператыўнага бытавання ператвараецца ў сваю процілегласць, якая павінна браць верх. Архіўная фаза аператыўнага бытавання дакумента ўжо дапускае, хоць і не можа гарантаваць, забеспячэнне яго недатыкальнасці.

І ва ўласна аператыўнай фазе бытавання дакумента, і ў архіўнай фазе аператыўнага бытавання дакумента наступае якасна іншы момант, звязаны з набыццём ім стану спакою. Стан спакою дакумента можна вызначыць як яго незапатрабаванасць для вырашэння тых аператыўных задач, для якіх ён задумваўся і ствараўся (для варыянтаў тэксту дакумента стан спакою наступае пасля таго, як адзін з такіх варыянтаў пачаў рэалізоўваць ускладзеную на яго функцыю ў агульнапрынятай, рэальна існуючай сістэме ўзаемадзеяння фізічных і юрыдычных асобаў).

Незапатрабаванасць дакумента ў паказаным вышэй сэнсе з'яўляецца найважнейшай фазай яго бытавання — фазай спакою дакумента, вызначаючы новыя асаблівасці яго стану.

Па-першае, у фазе спакою дакумента вызначаецца яго далейшае бытаванне. Незапатрабаванасць дакумента стварае натуральную пагрозу яго ліквідацыі, знішчэння. Экспертыза каштоўнасці дакумента з'яўляецца не чым іншым, як механізмам, інструментам, прызначаным нейтралізаваць, прадухіліць гэтую пагрозу. У яе аснове ляжыць ідэя не вызвалення ад непатрэбнага хламу, а, наадварот, выбару ўсяго таго, што рана ці позна — асобе, грамадству, дзяржаве, чалавецтву праз стагоддзі і тысячагоддзі — абавязкова будзе патрэбным або непаз-

бежна спатрэбіцца для вырашэння тых задач, пра якія сучасны чалавек можа ўсяго толькі здагадацца. Гэты трагічны момант у бытаванні дакумента, на жаль, бывае вырашаецца суб'ектыўна — часам воляй аднаго чалавека. Яго трагізм заключаецца ў тым, што любы дакумент уяўляе сабой суб'ектыўна адлюстраваны, але ўсё ж момант сапраўднасці. Гэты момант падараваны чалавеку, грамадству, дзяржаве Прыродай ці Богам, як каму хочацца лічыць, і таму павінен быць бесмяротным як жыццё ва ўсіх яго вялікіх і малапрыкметных праявах. Але Прырода ці Бог абмежавалі чалавечыя магчымасці альбо пашырылі іх да такой ступені, што самі гэтыя магчымасці здольныя на самазнішчэнне. Магчымасць захавання ўсіх дакументаў сёння неймаверная. Толькі з гэтага пункту гледжання можна прыняць тэзіс В. А. Савіна аб «змяншэнні дакументальнага асяроддзя» па меры змянення «модусу» дакумента, які ён, аднак, распаўсюджвае і на дакументальнае асяроддзе, пакінутае для вечнага захоўвання.

Такім чынам, экспертыза каштоўнасці дакумента ёсць не што іншае, як трагічнае, але апраўданае ўмяшанне ў яго лёс. Зноў, як у фазе ўласна аператыўнага бытавання, яго недатыкальнасці пагражае цяпер ужо рэальнае фізічнае знішчэнне. З большай часткай дакументаў так і адбываецца. Але дзякуючы экспертызе застаецца невялікая колькасць дакументаў, асуджаных на вечнае захоўванне. Чалавецтва экспертызай каштоўнасці дакумента ў кожны момант свайго быцця ўсё ж забяспечвае прыроднае ці боскае прызначэнне на бесмяротнасць — праз сціплы запіс у кнізе актаў грамадзянскага стану, дзякуючы пісьмам, мемуарам, дзённікам, разгалінаванай і складанай сістэме арганізацыйна-распарадкавай дакументацыі і т. п.

Па-другое, дакумент у фазе спакою, ужо аднесены да катэгорыі вечнага захоўвання, зноў набывае ўласцівасць недатыкальнасці, выключаючы рэстаўрацыйнае ўмяшанне.

Прызнанне гэтай высновы азначае, што тэзіс В. А. Савіна аб «слабай запатрабаванасці» архіўнага дакумента як крытэрыў яго знішчэння з'яўляецца памылковым. Паняцце «слабы» не можа быць прызнана навуковым, бо ніхто не адважыцца сцвярджаць, што за гэтым хаваецца нейкі колькасны паказ-

чык — два, тры, дзесяць зваротаў да архіўнага дакумента. З архівазнаўчага пункту гледжання важна мець на ўвазе, што ў любым архіве можа праводзіцца экспертыза каштоўнасці дакументаў, ужо адабраных на вечнае захоўванне. Але яна з’яўляецца не чым іншым, як выпраўленнем памылак, зробленых па розных прычынах пры першаснай экспертызе каштоўнасці. Таму менавіта ва ўдасканаленні крытэрыяў экспертызы каштоўнасці трэба шукаць шляхі вырашэння праблемы трансфармацыі дакумента, а не ў вызначэнні яго запатрабаванасці або незапатрабаванасці.

Па-трэцяе, для дакумента ў фазе спакою важна ўжо не толькі створаная магчымасць яго адраснага пошуку, але і **публічная інфармацыя** аб яго існаванні ў архіўна-інфармацыйным асяроддзі: архіўным фондзе краіны, канкрэтным архіве, архіўным фондзе, калекцыі, справе.

Фаза спакою дакумента, якая характарызуецца вечнасцю яго захавання, недатыкальнасцю, магчымасцямі інфармавання пра яго існаванне і адраснасцю яго пошуку, і з’яўляецца не чым іншым, як фазай існавання дакумента ў якасці гістарычнай крыніцы. Па-першае, ён становіцца агульнадаступным і роўнадаступным, а значыць, правяраемым у любой сістэме каардынат яго інтэрпрэтацый — ад праверкі на аўтэнтычнасць, сапраўднасць і дакладнасць да праверкі на правільнасць яго цытавання і тлумачэння, інтэрпрэтацыі. Па-другое, у выніку ўздзеяння розных абуральных сіл ён можа быць апублікаваны ў суправаджэнні сваіх варыянтаў, іншых дакументаў, канвою. Вядомы археаграфічныя аспекты трансфармацыі дакумента пры яго публікацыі наогул і як гістарычнай крыніцы ў прыватнасці. Галоўныя з іх заключаюцца ў тым, што дакумент у дакументальнай публікацыі набывае іншыя ўласцівасці камунікацыйнасці ў новым інфармацыйным асяроддзі — асяроддзі дакументальнай публікацыі і ў грамадскай свядомасці.

Інакш кажучы, у археаграфічным сэнсе зразумелая сітуацыя з дакументам, што знаходзіцца ў фазе спакою і ператварыўся ў гістарычную крыніцу, у тым ліку дзякуючы яго дакументальнай публікацыі.

Якімі ўласцівасцямі валодае дакумент у фазе спакою ў архівазнаўчым сэнсе?

З пункту гледжання архівазнаўства перш за ўсё важна ўявіць, што фаза спакою дакумента азначае філасофскае разуменне вечнасці яго бытавання, недатыкальнасці, а таксама змянення яго прызначэння ўжо не як рэгулятара сапраўднасці, а як сведчання аб сапраўднасці — суб’ектыўнае, неверагоднае, сфальсіфікаванае, але рэальна захаванае і падлеглае захаванню. Памяць аб здзейсненым, зафіксаваная ў дакуменце, становіцца яго галоўным функцыянальным прызначэннем.

Далей у архівазнаўчым сэнсе важна адзначыць, што ў фазе спакою сам дакумент становіцца гарантам сваёй аўтэнтычнасці. І хоць ён можа зноў аднавіць адну з уласцівасцей аператыўнай фазы бытавання — уласцівасць руху, гэты рух адбываецца ўжо ў архіўна-інфармацыйным асяроддзі: ад сховішча — у чытальную залу, у рэстаўрацыйную лабараторыю, у лабараторыю мікрафільмавання. Пры гэтым існуючая сістэма правіл і нормаў такога руху забяспечвае прадухіленне і недапушчэнне якога-небудзь умяшання ў яго недатыкальнасць, а стварэнне яго копіі для фонду карыстання — гарантыю амаль абсалютнага спакою.

З улікам сказанага ёсць сэнс звярнуцца да думкі такога крытыка маёй схемы трасфармацыі дакумента, як Е. В. Старасцін. На думку крытыка, яна няправільная па двух меркаваннях. «Дакумент, — піша ён, — атрымлівае якасць «архіўнага» не тады, калі пасля экспертызы ён здаецца на захоўванне, а з моманту свайго стварэння, незалежна ад таго, якім будзе яго далейшы лёс, гэта значыць ці будзе ён знішчаны, ці знойдзе месца ў гістарычным архіве». Як бачым, аўтар не даказвае, а ўсяго толькі пастуліруе свой пункт гледжання. Цікава было б даведацца, што такое дакумент, які атрымаў «якасць «архіўнага»? Гэта ўсё ж любы дакумент, асуджаны ці не асуджаны на захоўванне ў архіве, ці толькі той, які захоўваецца ў архіве? Калі мысліць катэгорыяй «якасці» паводле Е. В. Старасціна, нічога не застаецца рабіць, як прызнаць, што архіўны дакумент набывае ў параўнанні з проста дакументам толькі адну «якасць» —

стан спакою. А ён забяспечваецца, як сказана вышэй, захоўваннем у архіве.

Наступны аргумент Е. В. Старасціна супраць прапанаванай схемы трансфармацыі дакумента ў гістарычную крыніцу таксама не з'яўляецца такім, пастуліруючы, што «гістарычнай крыніцай дакумент становіцца не пасля яго апісання, як над ім схіліўся гісторык, а з моманту свайго нараджэння». Атрымліваецца, паводле гэтай логікі, што кураня (гістарычная крыніца) ужо «нараджаецца» ў яйку (дакуменце), як толькі яго знесла курыца, хоць для таго, каб гэта стала сапраўды так, яйку трэба будзе перанесці нямала аперацый. У тым ліку і пазбегнуць пагрозы трапіць на патэлюню.

З гэтага пункту гледжання здаецца няўдалым прыведзены крытыкам прыклад з грамадзянствам чалавека адразу пасля нараджэння. З моманту нараджэння цэняць жыццё не грамадзяніна, а чалавека, і толькі ў пэўны момант надзяляюць яго адказнасцю і правамі грамадзяніна, праводзячы своеасаблівую экспертызу.

Не вытрымліваючы тэарэтычнага аналізу, пастулаты Е. В. Старасціна небяспечныя і ў практычных адносінах. Калі любы дакумент з'яўляецца архіўным і адначасова гістарычнай крыніцай, нічога не застаецца рабіць, як захоўваць яго вечна, экспертыза ж каштоўнасці — злачыннае дзеянне перад памяццю чалавецтва і г. д.

Не, давайце ўсё ж, паважаючы і цэнячы проста дакумент, убачым у ім гістарычную крыніцу толькі пасля яго пашпартызацыі, зыходныя даныя для якой прыведзены вышэй.

КРЫНІЦАЗНАЎСТВА

Г. М. Сагановіч

НЯМЕЦКІ ОРДЭН У БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКІХ ЛЕТАПІСАХ

Беларуска-літоўскія летапісы і хронікі, падрыхтаваныя і выдадзеныя Мікалаем Улашчыкам¹, застаюцца найважнейшым корпусам тэкстаў, на аснове якіх даследчыкі могуць рэканструяваць своеасаблівую «суб'ектыўную рэальнасць» жыхароў сярэднявечнай Беларусі — іх уяўленні пра хаду падзеяў, пра «сваіх» і «чужых», «добрых» і «благіх», словам, іх карціну свету. Лішне казаць, наколькі істотна яна мянялася ад Сярэднявечча да Новага і тым больш да нашага часу. Для нас цяпер адзінымі прадстаўнікамі сярэднявечнага гісторыяпісання з'яўляюцца летапісы — голасныя сведкі эпохі, у тэкстах якіх імплікавалася іх разуменне той даўно страчанай рэчаіснасці.

Паспрабуем вызначыць, якім бачыўся нашым сярэднявечным гістарыёграфам Нямецкі ордэн — адзін з найбольш важных знешніх фактараў гісторыі Вялікага княства Літоўскага і якое месца яны адводзілі яму ў сваім трактаванні мінулага. Разгледзім гэта на ўзроўні намінацыйных азначэнняў, храналагічна-сюжэтнай нагрукі і характарыстык прадстаўнікоў ордэнскай дзяржавы, пакінутых у помніках летапісання.

На старонках усіх беларуска-літоўскіх летапісаў Нямецкі ордэн у іпастасі як галоўнай прускай, так і інфлянцкай часткі найчасцей фігуруе пад назвамі «Немцы», «Немецкая земля», «Прусы» (ці «Прусове»), «земля Пруская», і «Лифлянты» (у Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай — «Инфлянты», у Слуцкім спісе — «Вифлянты», у Супрасльскім — «Лихвянты»). Агульнае азначэнне «немцы» часта ўдакладняецца летапісцам, які спецыяльна падкрэслівае, калі ён мае на ўвазе адначасова прускую і інфлянцкую часткі ордэна, а калі — толькі адну з іх. Так, напрыклад, супраць Гедыміна «повстали немцы, прусы и лифлянты»², Вітаўт у Мальбарку «учинил змову з немцы, з лифлянты и прусы»³, а вось уцёк ён «у Немцы у Прусы»⁴,

Скіргайла «пошель у Немцы у Лифлянты»⁵, і Андрэй Полацкі прыйшоў з «немцы Лифлянты»⁶.

Заслугоўвае ўвагі той факт, што прынятыя ў сучаснай літаратуры азначэнні накшталт «крыжакі», «тэўтонцы» ці «мечаносцы» ў летапісах не сустракаюцца⁷. Намінацыя «крыжак» у дачыненні да нямецкага рыцара выкарыстоўваецца толькі ў «Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай», хоць для азначэння ордэнскіх кантынгентаў у ёй паралельна ўжываюцца і словы «немцы» ды «прусы». Лексіка гэтай позняй гістарычнай кампіляцыі, напісанне якой Мікалай Улашчык датаваў 1730—50-мі гадамі⁸, знала моцны ўплыў польскай мовы, і слова «крыжак» можна лічыць выразным прыкладам непасрэднага запазычання з польскай. У польскіх помніках лексема «крыжак» (*krzyżak*) вядомая з XV ст., а ў старанямецкай мове падобныя формы *Cruzigere*, *Kreuzfahrer* з'явіліся не раней за XIV ст. Варта падкрэсліць, што польскае «крыжак» ад пачатку мела выразна негатыўную, антынямецкую афарбоўку. Стварэнне адмоўнага вобразу немцаў бярэ пачатак са славетых «Аналаў» Яна Длугаша (1415—1480), які жыў і пісаў у часы трынаццацігадовай вайны Польскага каралеўства з Нямецкім ордэнам, што шмат у чым вызначыла стаўленне вядомага храніста да братоў-рыцараў.

Хоць летапісцы ніколі не атаясамляюць «пруское войско» і «лифлянтскую рать»⁹, а Ордэн як дзяржаву адрозніваюць ад «Речи Немецкой»¹⁰ («Хроніка Літоўская і Жамойцкая» да таго ж адасабляе братоў Ордэна ад нямецкага войска¹¹), увогуле ж у звестках, датычных Ордэна, надзвычай абмежаваныя канкрэтныя дадзеныя геаграфічнага і персанальнага характару. Так, з ордэнскіх гарадоў летапісцы ведаюць толькі Рыгу, «столец пруский город Мальборк», або «Мариин город», у якім сядзеў вялікі магістр, ды называюць «месты» «Дубравны и Острада» (або «Дубровны и Остреда»)¹², паміж якімі і адбылася вырашальная бітва з Ордэнам. Як ужо заўважалася ў літаратуры, беларуска-літоўскія летапісы, у адрозненне ад польскіх хронік, зусім не ведаюць Грунвальда, а ў найбольш поўным апісанні бітвы яна лакалізуецца пад адным «местом немецким под Дубровным»¹³. З канкрэтных прадстаўнікоў Ордэна помні-

кі фіксуюць «Ондрея майстера рыжского», острадскага комтура «Густына», называюць «мистра пруского Конрада» і «Албрехта, мистра пруского», а безасабова згадваюць маршалаў, ландмаршалаў і комтураў («кунтуров»).

Прыкметна багацейшую інфармацыю такога зместу ўтрымлівае толькі «Хроніка Літоўская і Жамойцкая», у якой Ордэну прысвечаны асобны параграф «Взменка о крижаках, що были и яко теж загнули през кролев полских» — сціслы выклад мінулага рыцарскай дзяржавы ад закладання Ордэна ў Іерусаліме да яго ўсталявання ў Прусіі¹⁴.

Храналагічна-сюжэтны змест інфармацыі пра Ордэн, каб не паўтарацца ўслед за рознымі спісамі летапісных твораў, лепш апісаць агульна. Калі выбраць усе згадкі пра немцаў у беларуска-літоўскіх летапісах XV—XVI стст., то атрымаем наступны пералік эпізодаў: Міндоўг і яго канфлікт з васаламі Таўцівілам і Вікінтам, да якога далучыліся рыжскія немцы (прыкладна 1249—1251 гг.), княжанне Гедыміна і яго вайна з немцамі за Жамойць (другая чвэрць XIV ст.), канфлікт Ягайлы з Кейстутам і Вітаўтам, у якім актыўна ўдзельнічалі немцы (1381—1382), уцёкі Вітаўта ў Прусію і яго вайна за спадчыну з дапамогай Ордэна (1382—1392), бітва пад Грунвальдам (1410), Луцкі з'езд Вітаўта, на які ён паклікаў магістраў (1429), барацьба Свідрыгайлы за віленскі пасадак, у якой яму дапамагаў Ордэн (1432—1435), урэшце, паход Казіміра Ягайлавіча на Ордэн і ўзяцце Мальбарка¹⁵.

У гэтым пераліку не можа не ўражваць фрагментарнасць, непаўната ланцужка, поўная адсутнасць у ім эпізодаў і з'яў, асабліва важных для гісторыі ВКЛ з пункту гледжання цяперашняй гістарыяграфіі. Яшчэ Мікалай Улашчык, даследуючы самую старажытную, легендарную частку беларуска-літоўскіх летапісаў, заўважыў, што яна нічога не кажа пра адносіны з Нямецкім ордэнам, хоць шырока асвятляе паўднёва-заходнюю экспансію Наваградка¹⁶. Сапраўды, выглядае ненатуральна, што «Хроніка Вялікага Княства Літоўскага і Жамойцкага» — легендарны твор, які захавалася ў многіх спісах другога зводу беларуска-літоўскіх летапісаў, а без пачатку ўвайшоў і ў «Хроніку Быхаўца», падае нямала звестак (няхай легендарных) пра

паходы татараў на Літву ў XIII ст. і пры гэтым зусім не ўтрымлівае дадзеных пра вайну з Ордэнам, так змястоўна апісаную ў нямецкіх хроніках. Да немцаў даходзіць толькі ў асвятленні другой чвэрці XIV ст.: у заключнай частцы гэтага помніка, прысвечанай Гедыміну, расказваецца, як «повстали против него немцы...», уварваўшыся ў Жамойць, каб завалодаць ёю. Мабілізаваўшы сілы, Гедымін выйграў гэтую вайну, зямлю «от немец успокоивши»¹⁷, што падаецца як яго заслуга, а ўвага да Ордэна на гэтым і заканчваецца.

Але «Хроніка Вялікага Княства Літоўскага і Жамойцкага», змясціўшыя легендарную гісторыю Літвы ад Палемона да Гедыміна, пісалася хутчэй за ўсё ў 1520-х гг.¹⁸, калі пасля вайнаў з Ордэнам мінула больш за стагоддзе і пруская мяжа ВКЛ стала зусім стабільнай. Пры гэтым стваралі яе, верагодна, у Вільні для абгрунтавання рымскага паходжання літоўцаў, ва ўмовах вострай канфрантацыі з палякамі, так што звесткі пра адносіны з немцамі тут былі неістотныя.

У гэтых адносінах значна большай загадкай можна лічыць тое, што пра Нямецкі ордэн зусім мала гаворыцца і на старонках «Летапісца вялікіх князёў літоўскіх» — аднаго з самых ранніх помнікаў беларуска-літоўскага летапісання. Як мяркуюць спецыялісты, яго пачатковая рэдакцыя стваралася ў 1382—1392 гг., калі да развязкі ў супрацьстаянні з Ордэнам было яшчэ вельмі далёка, а цалкам завяршыць помнік мусілі ўжо ў першай палове 1430-х гг.¹⁹ Пры гэтым найбольшая колькасць інфармацыі ў ім храналагічна звязана менавіта з XIV ст. — класічнай эпохай вайны Ордэна супраць язычніцкай Літвы і «рэйзаў» еўрапейскага рыцарства на «літоўскіх сарацэнаў». У святле гістарыяграфічнай традыцыі асабліва нечаканым выглядае маўчанне «Летапісца» і паўстаўшых на яго аснове спісаў пра вайны з немцамі ў гады панавання Альгерда і Кейстута — перыяд самай напружанай барацьбы Вялікага княства з Нямецкім ордэнам. Бо, напрыклад, пра вялікую бітву на Стрэве (1348) засталіся згадкі нават ва ўсходнерускіх помніках²⁰, а ў беларуска-літоўскіх — ніводнай...

Даследчыкамі ўжо звярталася ўвага на неадпаведна сціплае асвятленне ў беларуска-літоўскім летапісанні і бітвы пад

Грунвальдам (ці Дуброўнай). Сапраўды, у самым даўнім помніку Нікіфараўскім летапісе пад 1410 г. знаходзім толькі некалькі радкоў пра пабоішча Ягайлы і Вітаўта «с немцы и с прусы в Пруской земли, межи города Дубравны и Острада. И убиша мистра и маршалка, и кунтуры побиша, и всю силу их немецкую побиша, и грады немецкыи поимаша...»²¹. Падобную сціслую згадку ўтрымлівае таксама Супрасльскі спіс, затое ў Слуцкім і Акадэмічным не знаходзім наогул ні слова пра галоўную бітву з Ордэнам. Прынята лічыць, што гэтыя спісы — Нікіфараўскі, Супрасльскі, Слуцкі і Акадэмічны — паходзяць з канца XV ст. і належаць да першага зводу беларуска-літоўскага летапісання (у іх аснове — беларускі летапіс 1446 г.)²². Калі пералічаныя спісы ствараліся на аснове адной крыніцы (ці некалькіх блізкіх), то не выключана, што адсутныя звесткі ў апошніх чамусьці здымаліся іх аўтарамі (рэдактарамі). Гэта праблема так званая «суб'ектыўнага гарызонту» летапісцаў²³, якая чакае асобнага разгляду.

Апісанне генеральнай «валкі з немцы прускімі», у якой вялікі магістр выступіў «з моцамі своими и со всей Речи Немецкой», ёсць толькі ў «Хроніцы Быхаўца» — створаным у другой палове 1550-х гг. асобным летапісным зводзе, які найпаўней асвятляе гісторыю ВКЛ. У спецыяльнай літаратуры неаднаразова звярталася ўвага на тое, што ход бітвы ў гэтым летапісе падаецца з пункту гледжання ліцвіна ці русіна — патрыёта беларуска-літоўскай дзяржавы, на рахунак якой і запісваецца перамога. Аднак «Хроніка Быхаўца» нічога не гаворыць пра паход Ягайлы і Вітаўта на Мальбарк. Змяняльна, што яе аўтар не звязваў з разгромам Ордэна нічога лёсавызначальнага для сваёй дзяржавы ці тым больш славянства. Ён проста адзначае, што пераможцы «з великою честю и з невымовным звытязством, и на весь свет знаменитую славу осягнувши, ... до своих земель доехали»²⁴.

З «Хронікай Быхаўца» выразна кантрастуе толькі версія «Хронікі Літоўскай і Жамойцкай», якая асвятляе бітву з тых жа пазіцый, што і польскія хронікі. Яшчэ Мікалай Улашчык заўважыў, што ў апісанні бітвы 1410 г. яна ў шэрагу месцаў літаральна паўтарае Мацея Стрыйкоўскага²⁵. Прыкладам, гэтая

позняя кампіляцыя адразу ж сцвярджае справядлівы характар вайны для Ягайлы і Вітаўта, абумоўлены нямецкай пагрозай: «Повстали Прусы з войском немецким, хотячи Полщу и Литву до грунту выгладити, а в их землях сами осести»²⁶ і г. д. Дакладна такія інвектывы знаходзім у хроніцы Стрыйкоўскага²⁷.

Вяртаючыся да беларуска-літоўскіх летапісаў, можна канстатаваць, што за выняткам Нікіфараўскага і Супрасльскага спісаў ды «Хронікі Быхаўца» ўсе іншыя помнікі першага і другога зводаў, нават калі яны шмат увагі аддаюць дзеянням Вітаўта, салідарна маўчаць пра Грунвальд/Дуброўну. Цікава, што свае версіі асвятлення вялікай бітвы ўтрымліваюць наўгародскія²⁸ і пскоўскія летапісы²⁹, а да першых лічыцца бліжэйшым найстарэйшым беларуска-літоўскі звод.

Не менш парадасальнай можна лічыць агульную характарыстыку, пакінутую Ордэну ў помніках беларуска-літоўскага гісторыяпісання XV—XVI стст. Летапісцы зусім не адзначаюць негатыўных якасцяў нямецкіх рыцараў. У іх няма адмоўных эпітэтаў, такіх, напрыклад, як «погании Немци», як ахарактарызаваў чужаземцаў аўтар пскоўскага летапісу³⁰. Не знаходзім і апісаных прыкладаў іх жорсткасці, агрэсіўнасці ці падступнасці. Здаецца, у тых нешматлікіх эпізодах, у якіх гаворыцца пра немцаў, лагічна было б сустрэць вобраз бязлітасных заваёўнікаў і рабаўнікоў, да якога мы даўно прывучаныя гістарыяграфіяй, аднак летапісцы не паказваюць іх такімі. Напрыклад, у разгледзеным ужо эпізодзе пра вайну Гедыміна гаворыцца, што «повстали против его немцы, прусы и лифлянты», якія прыйшлі ў Жамойць, «хотечи ее себе отсесть»³¹, але гэта не падаецца як дзеянне, вартае асуджэння. Пра жорсткасць войска ВКЛ на тэрыторыі Ордэна і пра палон, які выводзілі з Прусіі літоўскія князі, летапісы гавораць значна больш, чым пра падобныя дзеянні ордэнскіх кантынгентаў на беларуска-літоўскіх землях. Так, Гедымін, адваяваўшы Жамойць, пайшоў «у землю Немецкую, и взял город Тилжу, а други Ракгнету, и інших городов много побрал, и землю спустошил усю и в полон повел, и невымовное множество кровопролития в Немцох учинил, звитежство одержавшы, и з великим веселием восвоися отиде»³². А вялікі князь Альгерд, паводле «Хронікі Літоўскай і

Жамойцкай», вяртаўся з Прусіі з багатай здабычай, «поля немецкие кровию обливши, вязнев немало набравши», і ў паходзе да Каралёўца ён з Кейстутам «все волости... округне збурили и людей высекли, где могли заставати в домах»³³. Падобныя «заслугі» нямецкіх рыцараў, пра якія мы ведаем з ордэнскіх хронік, у летапісах не распісваюцца.

Паказальна, што ў той час, як літоўскім князям і Рурывічам нярэдка даюцца адмоўныя характарыстыкі (напрыклад, Трайдзен характарызуецца як жорсткі валадар, што бясконца ваяваў з Руссю, палякамі і мазурамі, чынячы ім «окрутенства»; адназначна адмоўнымі паказаны Андрэй Полацкі і смаленскі князь Святаслаў, якія, змагаючыся супраць вярхоўнай улады Ягайлы, вялікія «муки християном чинили»³⁴ і т. п.), дзеянні немцаў такой лексікай не апісваюцца. У найранейшым летапісным зводзе, створаным у Смаленску, дастаткова падрабязна асвятляецца грамадзянская вайна ў ВКЛ у 1430-х гг., пры гэтым учынкі Свідрыгайлы, якому дапамагалі інфлянцкія рыцары, паказаны далёка не ў лепшым святле (ён спаліў Крэва, Менск, «людии много посекоша и в полон поведоша» і г. д.), аднак і тут немцам не прыпісана ніводнай адмоўнай характарыстыкі.

Амбівалентнасць, а хутчэй нейтральнасць агульнага вобраза немцаў падмацоўваюць месцы, у якіх яны падаюцца не такімі ўжо і «чужымі» для летапісца (літоўскія князі бяруць з немцамі шлюбы — прыкладам, Нарымонт і яго брат Даўмонт пажаніліся на дочках нейкага «лифлянтского речоного Флядры»³⁵), успрымаюцца ім хутчэй станоўча або нават як «свае». Так, у эпізодзе пра каварнасць Ягайлы, які патаемна заключыў саюз з тэўтонцамі, гаворыцца, што першым пра гэтую змову Кейстуту паведаміў ордэнскі комтур Густын. Пад 1398 г., пералічваючы сілы Вітаўта, сабраныя для паходу на Арду, менавіта ордэнскае войска («немцы») летапісцы звычайна называюць другім пасля свайго (хоць, як вядома, нямецкі кантынгент не перавышаў тады некалькіх сотняў). А ў «Пахвале Вітаўту» вялікія магистры фігуруюць сярод прыцеляў вялікага князя літоўскага³⁶.

У характарызаванні немцаў ад нейтральнасці беларуска-літоўскага летапісання зноў радыкальна адрозніваецца «Хроніка Літоўская і Жамойцкая», якая прадстаўляе пазіцыю хутчэй польскай гістарыяграфіі. У ёй немцы, найчасцей званыя «крыжакамі», выступаюць у выразна адмоўнай іпастасі. Падступныя і хлуслівыя, яны «намовілі» Міндоўга прыняць рымскую веру, сфальшавалі прывілей мазавецкага князя Конрада («то крижацкий фалш»), «поднеслися в пыху и на злости вшелякия и збытки удалися», пачалі «кролем полским великии чинити шкоды, пустошачи панство их мечем и огнем, и людей в неволю беручи»; «за их злость и сваволю безецную» палякі вялі з немцамі «великия войны»³⁷. Але немцы і жаўнеры благія, якія да таго ж парушаюць законы ваеннага права: то ў бітве войска Гедыміна з ордэнскім кантынгентам татары «литве немцов як в сеть загоняли», «навет мужики з лесов выходячи переимали немцов», то немцы «побитых поляков трупы повязавши за ноги, в реку конми волочили и скидали, против звычайу военного»³⁸. Лішне казаць, што нічога падобнага немагчыма знайсці ва ўсіх спісах беларуска-літоўскіх летапісаў ад першага да трэцяга зводу.

Завяршаючы, услед за канстатацыяй «поўнага ігнаравання барацьбы з немцамі» ў легендарнай частцы беларуска-літоўскіх летапісаў, прыведзенай здзіўленым Мікалаем Улашчыкам³⁹, можна з яшчэ большым здзіўленнем канстатаваць, што яна практычна праігнараваная ўсімі вядомымі нам летапісамі ВКЛ, створанымі ў XV—XVI стст. Практычна, бо засталася апісанне Грунвальдскай/Дубровенскай бітвы, аднак і яно, і іншыя дробныя эпизоды не ідуць ні ў якае параўнанне з польскай і нямецкай храністыкай або нават наўгародскімі і пскоўскімі летапісамі. Адпаведна і вобраз агрэсіўнага суседа-ворага, так эфектна створанага для немцаў нацыянальнай гістарыяграфіяй, у беларуска-літоўскіх летапісах не знаходзім. Застаецца нагадаць, што і ў беларускім фальклору (найперш у гістарычных баладах), у якім належнае месца занялі татарскія набегі, вайна з тэўтонцамі не знайшла ніякага адлюстравання. А гэта ўжо наўрад ці выпадковае супадзенне.

- ¹ Полное собрание русских летописей. Т. 32. М., 1975; Т. 35. М., 1980.
- ² Там жа. Т. 35. С. 95.
- ³ Там жа. С. 143.
- ⁴ Там жа. С. 69.
- ⁵ Там жа. С. 62.
- ⁶ Там жа. С. 64.
- ⁷ У Іпацеўскім летапісе пад 1235 г. рыцары-тампліеры фігуруюць як «крижевники» (гл.: ПСРЛ. Т. 2. М., 1998. С. 776), аднак гэта ўсё ж іншая лексема.
- ⁸ Улащик Н. Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. М., 1985. С. 74.
- ⁹ ПСРЛ. Т. 32. С. 142.
- ¹⁰ Там жа. С. 36, 150.
- ¹¹ Там жа. С. 62.
- ¹² Там жа. Т. 35. С. 32, 54.
- ¹³ Там жа. Т. 32. С. 150.
- ¹⁴ Там жа. С. 74. Хроніка ведае, напрыклад, «замок Бергелова под крижаками», Каралявец і інш.
- ¹⁵ Напісаная на аснове польскіх крыніц «Хроніка Літоўская і Жамойцкая» ўтрымлівае значна больш звестак: яна паведамляе і пра вайну Трайдзена з рыцарамі, і пра паход Віцены ў «землю Прусскую» ў 1315 г., і пра смерць Гедыміна ад немцаў у Прусіі, і пра ўварванне магістра Генрыха ў Літву ды вялікую бітву з сіламі ВКЛ, пра тое, як Альгерд, помсцячы за смерць бацькі, ажыццяўляў паходы ў Прусію (гл.: ПСРЛ. Т. 32. С. 32, 34, 41, 43, 62), але звесткі гэтай позняй кампіляцыі прыводзяцца тут толькі для параўнання з інфармацыяй вядомых летапісаў XV—XVI стст.
- ¹⁶ Улащик Н. Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. С. 155.
- ¹⁷ ПСРЛ. Т. 32. С. 137.
- ¹⁸ Ochmański J. Nad Kroniką Bychowca // Studia Zródłoznawcze. Т. XII. Warszawa, 1967. S. 159.
- ¹⁹ Чамярыцкі В. А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Мн., 1969. С. 115.
- ²⁰ Троицкая летопись. Реконструкция текста / Приселков М. Д. М.-Л., 1950. С. 368, 369.
- ²¹ ПСРЛ. Т. 35. С. 32.
- ²² Чамярыцкі В. А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. С. 25.
- ²³ Hruschka C. Kriegsführung und Geschichtsschreibung im Spätmittelalter. Köln, 2001. S. 57.
- ²⁴ ПСРЛ. Т. 32. С. 151.
- ²⁵ Улащик Н. Н. «Литовская и Жмоитская Кроника» и ее отношение к хроникам Быховца и М. Стрыйковского // Славяне и Русь: Сб. ст. М., 1968. С. 358, 359.

- ²⁶ ПСРЛ. Т. 32. С. 78.
²⁷ Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka I wszystkiej Rusi. T. 2. Warszawa, 1846. S. 128, 137 f.
²⁸ ПСРЛ. Т. 25. М.-Л., 1949. С. 240.
²⁹ Псковские летописи. Т. 1. М.-Л., 1941. С. 33.
³⁰ ПСРЛ. Т. 5. Вып. 2. М., 2000. С. 35.
³¹ Там жа. Т. 35. С. 95.
³² Там жа. С. 95.
³³ Там жа. Т. 32. С. 43, 62.
³⁴ Там жа. Т. 35. С. 99.
³⁵ Там жа. Т. 32. С. 135.
³⁶ У помніку магістры называюцца князямі: «инии велиции князи немецкыи служахуть ему со всеми городаи своими и со землею». Гл.: ПСРЛ. Т. 35. С. 75.
³⁷ ПСРЛ. Т. 32. С. 74, 75.
³⁸ Там жа. С. 36, 88.
³⁹ Улащик Н. Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. С. 163.

Л. М. Лисова

ОБЗОР ПЕРВОИСТОЧНИКОВ ПО ВОЙНЕ 1812 г. НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ, ХРАНЯЩИХСЯ В НИАБ

В Национальном историческом архиве Беларуси (НИАБ) хранятся документальные материалы, свидетельствующие о событиях, происходивших на землях Беларуси во время войны 1812 г.: об оккупации наполеоновскими войсками Минска, о разрушениях, оставшихся после их ухода, гибели и пленении тысяч людей, розыске пропавших без вести французских солдат их родными и близкими. Всего в НИАБ хранится более 350 дел, имеющих отношение к упомянутым событиям. Они находятся в фондах местных органов государственной власти и управления, органов городского, земского и сословного самоуправления, учреждений суда, военных, финансово-налоговых, учебных и религиозных учреждений. По своей форме эти документальные материалы — указы Сената и Синода, реестры и ведомости учета убытков, протоколы заседаний и другие документы комиссий погашения долгов за поставку продовольствия для войска в 1812—1815 гг., предписания, отношения, ра-

порты, прошения, делопроизводственная переписка, регистрационные журналы, списки и маршруты следования военнопленных и др. Такие архивные документы недостаточно использовались отечественными исследователями. Так, лишь некоторые из них были опубликованы в четвертом томе сборника документов и материалов «Белоруссия в эпоху феодализма» (Мн., 1979), только 7 из 19 опубликованных в сборнике документов о войне 1812 г. — документы архивов, причем из НИАБ (в 1979 г. — ЦГИА БССР в г. Минске) приведено 2 документа.

Документы имеют бумажную основу, разной степени сохранности. Бумага имеет водяные знаки, на некоторых документах — хорошо сохранившиеся печати (сургучные и сажевые). Текст в основном рукописный, часто трудночитаемый. Встречаются документы, имеющие повреждения: края надорваны, отсутствуют фрагменты текста и др.; часть документов отреставрирована.

Ниже приведем отдельные сведения, имеющиеся в документах архива и дающие представление о потерях, прежде всего, экономического характера, о нанесенном краю ущербе, о мерах, предпринимаемых органами российского государственного управления по восстановлению разрушенной хозяйственной инфраструктуры.

На документе, датированном июля 4-го дня 1812 года, составленном в Смоленске, подписанном первоначально «Серафим, Архиепископ Минский и Литовский», вычеркнуто слово «Литовский». Покидая Минск 24 июня священнослужитель знал, что прошедший Европу Наполеон с 16 июня хозяйничает в Вильно, что вот-вот будет занят и Минск. И потому горькой правдой ложились на бумагу строки его рапорта Святейшему Правительствующему Синоду: «Минувшего июня 24 числа поутру Минский г. гражданский губернатор и кавалер Добринский чрез полицмейстера дал мне знать, чтобы по причине приближения неприятеля с армией к городу Минску и предстоящей от того опасности — старался я принять свои меры к скорейшему выезду из города, для спасения себя от рук неприятеля.

Посему я, взяв с собою принадлежащую дому моему сумму, церковное серебро архиерейской домової церкви, с тремя большими серебряными подсвечниками — в тамошнюю приходскую Екатерининскую церковь высочайше пожалованными — и лучшие вещи из архиерейской и братской ризницы... принужден был отправиться в 11 часов по полуночи в город Смоленск, яко безопаснейшее место, куда сего июля 2-го дня и прибыл. И тут намерен я остаться до тех пор, как Минская губерния не будет очищена от неприятеля...

Приказано было мною лучшие церковные вещи вместе с привезенными из Гродно, а равно консисторские нерешенные дела, синодальные Указы и прочие самоценнейшие бумаги, кои были сложены в сундуке и запечатаны казенной печатью, вывезти из Минска на четырех крестьянских лошадях, для того приготовленных, но... две из них взяты в тот же день одним проезжавшим чрез Минск провиантского штата офицером, которому приказано давать перегонные подводы от селения до селения, а другие дать лошади в местечко Раков за тридцать пять верст от города для отдачи одной на почту по распоряжению военной комиссии. Других же лошадей ни наймом ни покупкою ни за какие деньги достать в городе невозможно было по той причине, что все наши обыватели выбирались из города... А потому все вышеупомянутые... вещи оставлены... в Минске...»¹

После ухода войск Наполеона Минск представлял картину полного разрушения, особенно пострадали казенные учреждения, православные церкви, католические и униатские монастыри, где были размещены магазины и лазареты. Иконостасы были поломаны, церковные вещи разграблены. Убытки, причиненные городу неприятелем, были по тому времени велики, достигая 254 000 рублей ассигнациями. От разлагавшихся трупов распространялись болезни.

Обратимся к документам, свидетельствующим об убытках, нанесенных церквям Минска и других белорусских городов во время войны 1812 г. Вот перечень этих убытков, взятый из документов архива. «Каменный корпус, к Минскому Кафедральному собору прилегающий, в коем помещалась Консистория с

архивом и жили в нем соборная духовная чина и приказно-служители по Указу Святейшаго Синода от 19 сентября 1799 г., хотя уцелел от неприятеля по внешности, но внутри оного неприятелем проломаны стены и поделаны большие залы для помещения больных. Так же хотя некоторые малые горницы, от этих больших залов отделенные, от больных очищены, но в них попорчены стены и побиты окошки, прорублены двери. Колокольня и алтарь Кафедрального собора до основания разрушены. Все коридоры и сам двор завалены землею, костями, навозом и всяким дрязгом и нечистотами...»²

Екатерининской трехпрестольной церкви «иконостасы все разломаны, из коих один с правой стороны совсем сожжен, так как и престол, а посему и богослужение в ней не отправляется»³. Утварь Екатерининской церкви, вывезенная приходским священником в Смоленск для хранения (новая чаша, крест на престольный, осыпанный восточным хрусталем, и другая серебряная, парчовая, с золотой бахромой утварь), была забрана неприятелем.

«Минская кладбищенская деревянная церковь была занята порохом, но как снаружи, так и внутри ничем не повреждена и притом с места не трогана, но поелику касались ее варварские руки, то посему и богослужение в ней прекращено»⁴.

Значительно пострадали от наполеоновских войск многие города Минской губернии. Трагична была участь жителей г. Борисова и окрестностей. В документах архива имеется список разоренных и сожженных церквей, куда занесена Борисовская приходская Преображенская церковь. «Борисовской Преображенской однопрестольной церкви деревянной иконостас, престол, окошки и ограда неприятелем сожжены, через что и служение в ней не совершается»⁵. Борисовская же деревянная Соборная Воскресенская однопрестольная церковь была «занята неприятелем под лазарет, иконостас весь в целости, пол, двери, окошки выломаны, престол сожжен, а потому и священнослужение в оной не совершается»⁶.

Многие документы свидетельствуют о разорении жителей Витебска, Могилева, Несвижа и других городов, а также селений. В одном из таких документов, датированном 31 октября

1813 г., сказано: «...Принадлежащий Слуцкому Троицкому монастырю фольварок Морочский с деревнею Морочью в Мозырском уезде состоящий, ... но коль помянутый фольварок состоит при самой границе Слуцкого уезда, то в прошедшем 1812 году во время бывших в оном уезде неприятельских войск почти ежедневно находили они на его, Лазаревича, и крестьян морочских и забирали хлеб, скот и прочее, чем довели ... до сущего разорения»⁷.

В документах архива имеются сведения о реквизициях в районе военных действий. В документах фонда «Минская казенная палата» имеется переписка с Департаментом госимущества о предоставлении сведений об убытках, нанесенных старостинским и казенным имениям неприятельскими войсками в 1812 г., для проведения новой люстрации и принятия мер к восстановлению имений. Крестьяне имения Волколаты Вилейского повета в декабре 1812 г. показали, что «за время перехода разных войск лишились они: лошадей — 360, коров — 437, овец — 710, свиней — 318, коз — 85, гусей — 365, курей — 1 879, ульев — 89»; а также: ржи — 453 бочки, пшеницы — 104, овса — 452; 813 возов сена, 2 пуда меда, 47 пудов сала. Среди реквизированного имущества названы: сукно (сермяжное, крестьянское, лавочное), холст, овчины, кафтаны, платки, шапки, топоры и др.⁸ По люстрации 1800 г. в имении Волколаты Вилейского повета имелось мужских душ — 1 458, женских — 1 552; по ревизии 1811 г. имелось мужских душ — 1 458, женских — 1 296; по люстрационной ведомости за декабрь 1812 г. — мужских душ — 1 142, женских — 1 029. В 1800 г. в имении имелось имущества: лошадей рабочих — 727, скота рогатого — 1 249, нерогатого — 1898 (за 1811 г. сведения об имуществе отсутствуют); в декабре 1813 г.: лошадей рабочих — 288, скота рогатого — 406, нерогатого — 691⁹.

Пострадавшие губернии, города и селения, где проходил неприятель, жители которых лишились жилищ и имущества, подлежали учету и временному освобождению от сборов податей и недоимок. Министерством финансов 24 декабря 1812 г. было разослано предложение о составлении расписания о доходах, исчислив подати в губерниях, занятых неприятелем, с

учетом тройкого отношения к сбору государственных податей: «первое, о тех селениях, коих жители в прохождении неприятельских войск лишились жилищ и всего своего имущества; второе, о тех селениях, по которым хотя и проходил неприятель, но разорения жителям не причинил; наконец, третье, о селениях и городах, куда вовсе не входил неприятель»¹⁰.

При составлении расписания о доходах и расходах по Минской губернии на 1913 г. Минской казенной палатой было запланировано получить доходы по департаментам казенных имуществ, разных податей и сборов, а также по отделению системы кредитов около 3 млн. рублей. На основании письма министра финансов от 17 февраля 1813 г. Минской казенной палате предлагалось выделить 3 000 рублей на сожжение трупов, остающихся на поверхности земли. При этом еще в ноябре 1812 г. минским гражданским губернатором на эти цели было выделено 1 500 рублей¹¹.

Работы по очистке, предотвращению инфекционных заболеваний проводились практически всю зиму — необходимо было успеть до оттепели. В рапорте на имя витебского гражданского губернатора К. К. Лешерна от 20 февраля 1813 г. говорилось: «Найденные в Городецком уезде мертвые тела военнопленных французов — всего 761 — часть малая сожжена, прочие зарыты в глубокие ямы, о чем Вашему превосходительству сим и рапортуем с донесением, что в Городецком повете более на поверхности земли мертвых тел, равно скотских трупов не находится»¹².

По окончании войны в России тысячи французов, итальянцев, баварцев, вестфальцев, саксонцев, вюртембергцев, швейцарцев, голландцев, австрийцев, поляков, пруссаков числились в именных списках военнопленных офицерских и нижних чинов разного звания. В сводную ведомость о находящихся в губернском городе Витебске, уездных городах Велиже, Сураже, Люцине, Полоцке, Невеле и в Невельском повете военнопленных, имеющуюся в фонде «Канцелярия витебского гражданского губернатора» и составленную 17 февраля 1813 г., включено 1 920 человек (французов, итальянцев, швейцарцев, поляков, испанцев, австрийцев, пруссаков, баварцев и др.)¹³.

12 февраля 1816 г. последовал Указ Александра I о возвращении на родину всех военнопленных. Родные и близкие из всей Европы надеялись, искали, писали и ожидали ответа от оставшихся ненайденных бывших солдат.

Имеющиеся в фонде «Канцелярия витебского гражданского губернатора» документы показывают, что российскими властями была выработана тщательная система поиска военнопленных, т. е. проверялись списки находившихся на лечении в госпиталях, умерших, осужденных, а также плененных, проходивших через губернию на родину, перешедших в подданство России или переданных в услужение в поместья и госпитали. В одном из циркулярных предписаний главнокомандующего в Санкт-Петербурге Вязмитинова в адрес витебского гражданского губернатора от 31 марта 1816 г. говорилось: «Его императорское величество во уважение просьбы иностранного помещика Лендерса высочайше повелеть соизволил предписать циркулярно о учинении точнейших выправок о сыне сего последнего, фейерверкере французской гвардейской артиллерии Максимилиане Лендерсе, который в 1812 году во время бегства французской армии взят был в плен поблизости города Вильны... Сверх того не излишним считаю описать при сем приметы пленного сего: от роду ему 29 лет, росту выше среднего, волосы черные, курчавые, телом был не кривой, рост небольшой, подбородок острый, лицо красноватое, собою статен, между большим и указательным пальцами на левой руке имеет небольшую ямку, сделавшуюся от прививания оспы. Находился при командире французской гвардейской артиллерии генерале Сорбье»¹⁴. Как и многих других разыскиваемых плененных, М. Лендерса в именных списках не оказалось.

Документы, исходящие из Витебской губернской комиссии по военнопленным войны 1812 г. свидетельствуют, что 18 августа 1816 г. в Витебской губернии находилось 12 военнопленных, из которых трое итальянцев — по обвинению в убийстве ямщика на почтовой станции, один саксонец — под присмотром как умалишенный, 8 человек (французы, пруссаки, итальянцы) — в поместьях у военного губернатора и у дру-

гих помещиков Витебской губернии учителями, служителями, один — учителем в монастыре в местечке Освея¹⁵.

Несколько лет продолжалась война с наполеоновскими войсками в Европе. 18 августа 1814 г. в России был учрежден Комитет для призрения увечных воинов, который до 1858 г. так и назывался — Комитетом 18 августа 1814 г., а в 1858 г. переименован в Комитет о раненых. Правом на покровительство комитета пользовались генералы, штаб- и обер-офицеры и нижние чины регулярных и казачьих войск, флота, милиции и ополчения, священники и гражданские чины, состоящие при войсках, учреждениях военного и морского ведомств, чины пограничной стражи, пожарных команд, сестры милосердия и Красного креста и др. Покровительство комитета заключалось в назначении пенсий из инвалидного капитала и других специальных источников, единовременных пособий и ссуд, выдаче свидетельств на квартирное довольствие и на бесплатное врачебное пользование, содействию в воспитании детей и помещении для призрения в благотворительные заведения.

В документах архива имеются сведения о деятельности указанного комитета. В докладе генерала от артиллерии графа Аракчеева Его Императорскому Величеству содержались предложения по «изысканию источников к составлению такого капитала, из коего, не обременяя государственного казначейства, можно бы было делать пособие изувеченным в отечественную войну генералам, штаб- и обер-офицерам». На первом листе его имеется подпись: «На подлинном написано собственною Его Императорского Величества рукою тако: Быть по сему. Александр. С.-Петербург. 23 марта 1816 г.» В документе предлагалось: при пожаловании денег в единовременную награду удерживать со всей суммы 10 коп. с рубля; при ссуде денег без процентов удержать единовременно со всей суммы по 5 коп. с рубля; платежи с пожалованных аренд: взysкать в год по 3 % со всего дохода с тех, с кого не взysкивают кварту, и по 1 % с дохода с тех, кто платит кварту; платежи с пожалованных в вечное владение земель: единовременно, во внутренних губерниях — по 25 коп., в степных местах — по 5 коп. с десятины, учредить вычет из столовых денег:

по 1 коп. с рубля в год; при пожаловании медалей взимается сбор: за медаль с бриллиантами — 500 руб., за золотую на голубой ленте — 200, на Александровской и Владимирской — 150, на Аннинской — 100, а за серебряную по 25 руб.; сбор с бриллиантовых и других вещей, приготовленных для пожалования императором: с бриллиантовых знаков ордена святого Андрея — 2 000 руб., ордена святого Александра Невского — 1 500, ордена святой Анны 1 класса — 500, ордена святой Анны 2 класса — 100; с прочих вещей и подарков (но ценою не ниже 300 руб.) по 10 % по оценке; сумма от адрес-контор уделяемая: ежегодно из дохода, собираемого в адрес-конторах обеих столиц: в Санкт-Петербурге — 25 000 руб., а в Москве — по назначению, установленному в будущем; в театрах, клубах и прочее: доход с одного представления в год; при конфискации имений отделять 10 %, т. е. из узаконенной ранее суммы 20 %, на пенсии таможенным чиновникам, их вдовам, детям оставить 10 %, а другие 10 % — для увечных¹⁶.

В архиве имеются документы о сборе средств на пособие. Это «Ведомость о следующих к поступлению в 1826 году на основании Высочайше подтвержденного в 23-й день марта 1816 года доклада г. генерала от артиллерии графа Аракчеева для пособия изувеченным в отечественную войну генералам, штаб- и обер-офицерам с пожалованных аренд процентных серебряною монетою по Минской губернии», в которой с 67 владельцев причитается 1 961 рубль¹⁷, и «Ведомость о причитающихся к взысканию с владеющих пожалованными арендами процентных деньгах в пособие изувеченным в отечественную войну генералам, штаб- и обер-офицерам по Минской губернии за 1832 год», куда включен 41 владелец имений, староств, войтовств, фольварков, застенков, ключей, с которых следовало взыскать в пользу инвалидов 1 115 руб. 7 коп. серебром. Деньги должны быть переданы в комитет, Высочайше учрежденный в 18-й день августа 1814 г.¹⁸

Дальнейшая археографическая разработка и публикация документов по истории французско-русской войны 1812 г. на землях Беларуси, хранящихся в НИАБ, сегодня необходима. Она позволит исследователям, изучающим социально-полити-

ческую и экономическую историю Беларуси нового времени, более масштабно и детально реконструировать ход событий войны 1812 г. и ее последствий для Беларуси.

¹ НИАБ, Ф. 136. Оп. 1. Д. 2855. Л. 1, 2.

² Там же. Д. 2858. Л. 212 об., 213.

³ Там же. Л. 235, 235 об., 238 об., 239.

⁴ Там же, Л. 239.

⁵ Там же, Л. 240.

⁶ Там же, Л. 239 об.

⁷ Там же. Д. 2932. Л. 31, 31 об.

⁸ Там же. Ф. 333. Оп. 24. Д. 13. Л. 15—18.

⁹ Там же.

¹⁰ Там же. Оп. 1. Д. 692. Л. 21.

¹¹ Там же. Л. 23—29, 65, 115.

¹² Там же. Ф. 1430. Оп. 3. Д. 3. Л. 139.

¹³ Там же. Л. 160—163.

¹⁴ Там же. Ф. 2717. Оп. 1. Д. 4. Л. 70, 70 об.

¹⁵ Там же. Л. 86 об., 87.

¹⁶ Там же. Ф. 333. Оп. 4. Д. 690. Л. 2—5.

¹⁷ Там же. Д. 969. Л. 2—17.

¹⁸ Там же. Оп. 1. Д. 744. Л. 1241—1250.

ТЭКСТАЛОГІЯ

І. П. Клімаў

ТЭОРЫЯ ЗАХОДНЕЎРАПЕЙСКАГА ЛІСТА Ў ЧАСЫ
СЯРЭДНЯВЕЧЧА І РЭНЕСАНСУ

У цяперашні час пісанне лістоў не разглядаецца як сур'эзнае ці складанае майстэрства, напэўна, з прычыны татальнай распаўсюджанасці пісьменнасці, наяўнасці альтэрнатыўных сродкаў сувязі і даступнасці паштовай службы. Існуюць афіцыйныя і справавыя лісты (якія ўсё часцей падмяняюцца бланкамі), аднак прыватнае ліставанне ўсё яшчэ застаецца больш інтымным і непасрэдным дыскурсам. Лічыцца, што пісанне прыватных лістоў патрабуе меншай фармальнасці, штучнасці і нават апрацаванасці¹. Але так было не заўсёды. У Сярэднявеччы, у часы Рэнэсансу і нават пазней людзі не размяжоўвалі паміж прыватным і публічным, афіцыйным і сяброўскім лістом і імкнуліся ў любым з гэтых модусаў імітаваць пэўныя мадэлі [3, с. 146, 148].

Найбольш важнай і ўсеагульнай мадэллю ліста, якая захавалася амаль нязменнай да нашых дзён, з'яўляецца г. зв. фармуляр. Ён склаўся яшчэ ў антычныя часы, а з антычнага ліста перайшоў і ў еўрапейскі. Фармуляр ліста складаецца з дзвюх частак: пратакола (пачатку ліста) і эсхатакола (яго канца).

Эсхатакол (інакш яшчэ subscriptio) мае толькі адзін абавязковы кампанент — valetatio, развітанне з адрасатам. Яго формула абавязковых частак не мела і абмяжоўвалася адной канструкцыяй [4, с. 69, 80]. У найбольш простым выглядзе яна складалася з імператыва (vale або valete «здароў'я»), часта ў суправаджэнні ад'ектыва (bene valete «добрага здароў'я»). Паралельна ёй развілася акузататыўная канструкцыя з фінітным дзеясловам кшталту «Бог цябе/вас непарушным зберажэ» або з інфінітывам «жадаю табе/вам заўжды ў добрым здароў'і заставацца». Гэтыя канструкцыі часта ўскладняліся дататкам субстантыўных груп з эпітэтамі або ўводнымі вакатывамі («брат/браце найяснейшы» і інш.).

Працікол ліста (інакш ён называецца яшчэ prescriptio, у юрыдычнай літаратуры — inscriptio) вычэрпваецца формулай прывітання, якую ўтвараюць тры абавязковыя кампаненты.

Гэтыя кампаненты наступныя:

initiatio (superscriptio) — імя адпраўшчыка, пры патрэбе — з яго атрыбутамі (intitulatio);

inscriptio (ці adscriptio) — імя атрымальніка, часта з яго атрыбутамі;

salutatio (прывітанне атрымальніку, інакш salutem); паводле гэтага апошняга элемента і ўвесь пратакол ліста часам называецца salutatio.

З часоў антычнасці формула прывітання абмяжоўвалася адным сказам, таму яе кампаненты мелі вызначаныя сінтаксічныя формы. Initiatio заўсёды ставілася ў назоўным склоне, inscriptio — у давальным, тады як salutatio было найбольш рухомым і сінтаксічна разнастайным [у дэталях гл.: 4, с. 9—11]; паводле кампаненты фармуляра маглі ўжывацца і ў іншых склонах. У salutatio магла выступаць намінатыўная група ў аб'ектным склоне («Лізіт Арысту — міра і здароў'я») ці яе перыфраза ў выглядзе даданага сказа са злучнікамі (пры гэтым дзеяслоў, звычайна, апускаецца: «Лізіт Арысту — каб здаровым [заставацца]»), або інфінітыўная група («Лізіт Арысту — здаравець і мацнець»), і зусім рэдка (фактычна, толькі ў хрысціянскія часы) — намінатыўная група ў назоўным склоне («Лізіт Арысту — мір і здароўе»). Кожны з гэтых кампанентаў мог аздабляцца эпітэтамі, колькасць і характар якіх вызначаліся густамі эпохі і жаданнямі адпраўшчыка ліста.

Антычны ліст, асабліва прыватны, характарызаваўся даволі лаканічнай кампазіцыяй і сціплымі формуламі пратакола і эсхатакола. Класічны фармуляр ліста абмяжоўваўся літаральна трыма словамі («Лізіт Арысту — міра» ці «Гай Ціту — вітанне») для пратакола і адным («пакуль») для эсхатакола. Менавіта лапідарнасць і дакладнасць лічыліся ў антычнасці вартасцю ліста [2, с. 19]. Сапраўды складаную будову, пышныя фармулёўкі, багатую стылістыку ліст набыў у хрысціянскія часы, калі кампаненты пратакола пачалі аздабляцца эпітэтамі. Як адзначаюць спецыялісты, «у паганскіх лістах мы знаходзім не-

калькі слабых варыянтаў, але па сутнасці гамагенную, кансерватыўную практыку ..., аднак першыя сапраўдныя і прадуктыўныя навацыі ... былі зроблены хрысціянамі» [4, с. 22]. Ужо ў пасланнях ап. Паўла знаходзіцца багаты пратакол.

Фармуляр ліста адлюстроўваў пэўныя камунікацыйныя стасункі паміж адрасатам і адрасантам. Паводле свайго генезісу антычны ліст (і, адпаведна, зыходны ад яго еўрапейскі) мае аральную прыроду [5, с. 194, 195; 2, с. 13]; увогуле ліст узнік у выніку трансфармацыі вуснага паслання ў пісьмовы тэкст² [4, с. 14, 15]. Першапачаткова гэта было пасланне ад адной асобы да другой, якое агучвала трэцяя. Таму дзве абавязковыя формулы ліста, прывітанне і развітанне, з'яўляюцца субстытутамі гутарковага акта. А *salutem* у прывітанні быў нічым іншым, як падзякай суразмоўцу за яго прысутнасць пры гутарковым акце [4, с. 14, 15].

Тэкст ліста як у антычнасці, так і ў Сярэднявеччы ўзнікаў у выніку дыктоўкі (часта толькі сэнсу ці асноўных палажэнняў) аўтара сакратару або пісцу, якія ўжо надавалі лісту канчатковы выгляд, з належнымі формуламі і эпітэтам³. У іншым выпадку мела месца стэнаграфаванне або пісанне ліста сваёй рукой пад уласную дыктоўку [2, с. 42, 43]. Аднак у большасці выпадкаў лісты ўсё ж былі напісаны сакратарамі або пісцамі, іх словамі і почыркам [2, с. 49]. Адсюль паходзіць і назва ўсяго жанру *dictamen* — тое, што дыктуецца, ад лац. *dicto*, *dictare* «гавару, гаварыць» [5, с. 195, зн. 5]. Прафесійнага лістаскладальніка называлі *dictator* (тэрмін упершыню ўжыў Адальберт Самарыцянін у XII ст., [5, с. 213]); звычайна ён быў манастырскім ці царкоўным сакратаром або прафесарам рыторыкі ці права ва ўніверсітэце [1, с. 36—39]. З развіццём схаластычнай адукацыі ў сярэднявечнай Еўропе пісанню лістоў паводле пэўных правілаў пачынаюць навучаць ва ўніверсітэтах. У XII—XIII стст. эпістальярнае мастацтва часам выкладалася там у якасці асобнага курса [1, с. 38, 39].

У старажытнай Грэцыі і Рыме інструкцыі па складанні лістоў разглядаліся як частка рыторыкі. Найбольш раннія рэкамендацыі па лістаскладанні на грэчаскай мове знаходзяцца ў ананімным опусе «Пра стыль» (*De elocutione*), які прыпісва-

ецца нейкаму Дэметрыю (датуецца па-рознаму, ад I ст. да н. э. да II ст. н. э.). Першы сістэматычны выклад эпістальярнай тэорыі на лаціне з'явіўся ў опусе Юлія Віктара «*Ars rhetorica*» (IV ст. н. э.), які нават меў асобны раздзел «*De epistolis*». Аднак пасля наступны рытарычны выклад правілаў лістаскладання з'яўляецца ў Еўропе толькі праз сем стагоддзяў [5, с. 196], што тлумачыцца працяглым заняпадам цывілізацыі ў часы Сярэднявечча.

У Сярэднявеччы спробы фармуляваць набор правілаў для кампазіцыі лістоў і дакументаў рабіліся школьнымі настаўнікамі, пісцамі ў кляштарх або пры дварах біскупаў ці пап. Узораў для іх выступалі зборы лістоў, напісаных знакамітымі асобамі ці выдатнымі майстрамі мінуласці. У VII—IX стст. попыт мелі зборы лістоў фармуляраў, што ўяўлялі сабой узорнікі, паводле якіх, з пэўнай адаптацыяй, можна было склацаць афіцыйныя і прыватныя лісты [5, с. 200, 201]. Першыя творы па лістаскладанні з'явіліся ў канцы XI ст. у Паўночнай Італіі, затым у Францыі, потым у Германіі і Англіі [5, с. 203—263; 1, с. 30—41], аднак толькі Італія і Францыя адыгрывалі прыкметную ролю ў эвалюцыі жанру [1, с. 35 і наст.]. XI—XII стст. лічацца «залатым векам» сярэднявечнай эпісталаграфіі [2, с. 31—38]; хаця працы па эпісталаграфіі паўставалі і пасля XIII ст., «аднак яны, здаецца, увогуле паўтараюць дактрыну *dictatores* трынацатага стагоддзя» [1, с. 41]. Росквіт эпістальярнай тэорыі ў часы Сярэднявечча хутчэй за ўсё звязаны з развіццём універсітэцкай адукацыі, якая пачала пашырацца ў Еўропе з XII ст. Універсітэцкія вучоныя меркавалі, што складанне лістоў (як і іншых праявістых дакументаў) мусіць адбывацца паводле пэўных правілаў. Таму лістаскладанне не толькі разглядалася як раздзел рыторыкі, але і называлася (з XII ст.) навукай або мастацтвам (*ars dictaminis*, *ars dictandi*).

Ars dictaminis (або *ars dictandi*) лічыўся раздзелам рыторыкі, у якім вызначаліся правілы складання і кампазіцыі лістоў [1, с. 19]. Большасць сярэднявечных *artes dictaminis* ці *artes dictandi* былі ў асноўным тэарэтычнымі трактатамі, што выкладалі толькі агульныя прынцыпы эпісталаграфіі, зрэдку ілюструючы іх прыкладамі. Яны належалі галіне Цыцэроновай рыторыкі

і імкнуліся будаваць эпістальярную тэорыю, прыкладаючы да лістаскладання рытарычныя прынцыпы, якія першапачаткова стасаваліся да прамоў і казанняў. «...Дыктаменальны рух быў, па сутнасці, спробай прыкласці Цыцэронаву рыторыку да спецыфічнай кампазіцыйнай праблемы — пісання лістоў» [5, с. 266], — адзінадушныя тут медыявісты, — «Ars dictaminis прыстасаваў навуку прамовы да ліста» [3, с. 149].

З гэтай прычыны кампазіцыя ліста ў *ars dictaminis* не адрознівалася ад кампазіцыі іншых рытарычных твораў. *Artes dictaminis* разглядалі ліст як від араатарскага твора, са стандартнымі формамі. Яны рабілі падзел лістоў на кампазіцыйныя часткі і вызначалі функцыі кожнай часткі, часам насуперак практыцы [4, с. 107—109]. Тэорыя тут прадвызначала практыку, а практыка павінна была паслядоўнічаць тэорыі.

На XIII ст. стандартнымі часткамі ліста лічылася 5 частак [1, с. 22; 5, с. 224, 225]:

salutatio (вітанне атрымальніка адпраўшчыкам ліста);

exordium (уводная частка дзеля здабычы прыхільнасці атрымальніка);

narratio (асноўная частка, выклад сутнасці справы);

petitio (просьба да атрымальніка);

conclusio (заклучная частка).

Праўда, колькасць і парадак частак ліста, а таксама іх назвы маглі крыху варыявацца, дасягаючы максімальна 6—7 частак і нават 12 [1, с. 22, зн. 19], а ў мінімуме маглі скарачацца да 3 частак [8, с. 181, 182]. Але ўсе аўтары былі згодны, што мінімальна неабходныя для любога эпістальярнага твора дзве часткі: *salutatio* і *petitio*, без гэтых кампазіцыйных элементаў ліст, на погляд сярэднявечных рытараў, існаваць не мог. Але на практыцы ліст мог не мець нават пратакола і эсхатакола [2, с. 18], таму мінімальна абавязковымі кампанентамі ліста фактычна атрымліваюцца толькі *salutatio* і *subscriptio* [2, с. 17].

Падобную шматчасткавую кампазіцыю ліста сярэднявечныя *dictatores* запазычылі з Цыцэронавай рыторыкі [5, с. 205, 207, 224, 225], хаця ў Цыцэрона не існавала аніякіх прадпісанняў наконт эпістальярных тэкстаў, а толькі па складанні прамоў. Найбольш важнай крыніцай для сярэднявечных рыторык

пры гэтым звычайна служылі трактат Цыцэрона «De inventio-
ne» і псеўда-Цыцэроная «*Rhetorica ad Herennium*» [1, с. 19].

Асноўная ўвага амаль ўсіх *artes dictaminis* канцэнтравалася на пачатку ліста, яго ўводных частках, а апошнія часткі звычайна ігнараваліся [5, с. 207, 210, 221, 225, 228, 234, 244, 266]. «У выніку, фактычна няма тэорыі *petitio*... Тое ж самае можа быць сказана пра *conclusio*: вельмі мала месца надавалася дакончанню ў большасці прыточнікаў», так што некаторыя аўтары абмяжоўваліся тут толькі развітальнай формулай — *valetatio* [5, с. 225]. Асобныя рыторыкі наогул маглі апускаць апошнія дзве часткі або падавалі для іх у лепшым выпадку па 1—2 прыклады [1, с. 23]. Прычына павышанай увагі да пачатковых частак ліста тлумачыцца значнасцю сацыяльных функцый гэтых частак, паколькі менавіта тут ішлі формулы, што вызначалі сацыяльны статус адрасатаў [1, с. 22]. Таму канцавая частка ліста мела менш важнае значэнне, чым, напрыклад, дакумента, дзе падаваліся рэквізіты (подпіс, дата), што забяспечвалі яго прывязку да пэўнай сітуацыі. У параўнанні з дакументам ліст звычайна не падпісваўся і рэдка датаваўся; сродкам аўтэнтыфікацыі выступалі кампанеты *salutatio* [2, с. 17, 18], дзе ўказваўся адрасант. Замест подпісу найчасцей ужывалася пячатка [2, с. 47, 48]. На той час, як *salutatio* мела дакладнае вызначэнне сацыяльнай іерархіі, *valetatio* ішло звычайным парадкам, без усялякіх сацыяльных адрозненняў [5, с. 260].

Галоўнай тэмай *artes dictaminis* было вызначэнне колькасці ўводных частак і іх назваў (так, *exordium* мог называцца таксама *prooemium* або *prologos*, гэта былі сінанімічныя назвы, што праніклі з іншых літаратурных жанраў). Адны рытары апрача *exordium* вызначалі яшчэ і *captatio benevolentiae*, тады як іншыя лічылі іх за адно; *salutatio* то залучалася ў склад *exordium*, то адасаблялася ад яго [4, с. 109—114]. Такое змяшэнне ўзнікла ў выніку праекцыі на ліст уводнай часткі Цыцэронавай прамовы, дзе *exordium* выконваў тры задачы: прыцягнуць увагу, задаць тэму і паласлівіць чытачу [5, с. 225, 228], апошняя ў Цыцэрона называлася як *captatio benevolentiae*. Ва ўводную частку рэкамендавалася з пачатку XIII ст. устаўляць *proverbia* ці *sententia* [5, с. 233—235], таму яна атрымала назву *proverbi-*

um; у XIV ст. раілася ўводзіць у яе таксама *exemplum* або *allegoria*, што было яскравым уплывам жанру казання [5, с. 237, 238].

Адны эпістальярныя рыторыкі канцэнтраваліся больш на тэорыі, тады як іншыя, пры мінімуме правілаў і дэфініцый, засяроджваліся ў асноўным на ўзорах і мадэлях ліставання. Найчасцей яны ўяўлялі сабой спалучэнне трактатаў з падборкамі ўзорных лістоў (г. зв. *summa dictandi*), больш-менш сістэматызаваных, і пералікаў формул ліставання. Лісты звычайна аранжаваліся паводле *salutatio*; узорны ліст часта суправаджаў узорны адказ на яго [1, с. 27]. Паколькі мінімальна неабходнымі часткамі ліста лічыліся *salutatio* і *petitio*, то адны рыторыкі класіфікавалі лісты паводле іх *salutiones*, тады як іншыя — паводле іх *petitiones* [4, с. 21, 30—35]. Можна толькі адзначыць, што *artes dictaminis* прысвячаліся хутчэй тэарэтычным пытанням, тады як *artes dictandi* ўзніклі ў выніку практыкі і дзеля патрэб практыкі [4, с. 97], аднак схаластычнасць і тэарэтычнасць былі ўласцівыя і тым і гэтым трактатам.

Апрача кампазіцыі, клопатам *artes dictaminis* ці *artes dictandi* быў вербальны рэпертуар: выбар «правільных» слоў і іх аранжыроўка ў адпаведнасці з «элегантным» стылем і сацыяльным статусам [2, с. 36]. Пры разглядзе ўводнай часткі асноўная ўвага звярталася на формы адрасацыі і выбар эпітэтаў для атрыбуцыі адрасатаў⁴. У сярэднявечным дыскурсе трэба было дакладна акрэсліваць рангі і станы феадальнага грамадства [5, с. 216, 217, 246], паколькі кожны клас ці стан меў уласныя формы этыкету і вымагаў унікальнага набору эпітэтаў ці формул адрасацыі⁵. Абавязковае адлюстраванне ў лісце знаходзіў таксама модус сціпласці⁶. Стылістычныя якасці, г. зв. *colores rhetorici*, вызначаліся не толькі вербальнымі сродкамі, але і метрычнымі [1, с. 23—25]. Лісты ў Сярэднявеччы былі разлічаны хутчэй на *auditor*, чым на *lector*, таму важнай часткай лістаскладання лічыўся праявіны рытм. Вядомы былі два тыпы рытмічнай арганізацыі эпістальярнага тэксту — *cursus* і *distinctio* [1, с. 25, 26]. Яны грунтаваліся на вытрымліванні *clausulae* — рытмічных мадэляў канцавых слоў і сказаў [5, с. 249—253].

У XIII—XIV стст. дыктамінальныя працы зводзяцца да формул і набліжаюцца да *ars notaria*, звязанага з заканадаўчымі актам [5, с. 263—265]. *Artis notariae* звычайна ігнаравалі ліст-паведамленне, які быў галоўным клопатам *artes dictaminis* [1, с. 37]. Пасля XIII ст. працы па эпістальярным жанры губляюць сваю глыбіню (агляд прыточнікаў, што з'явіліся ў перыяд 1487—1563 гг. [7]). У перыяд Кватрачэнта дыктамінальныя трактаты абмяркоўвалі лістаскладанне ў кантэксце хутчэй граматыкі, чым рыторыкі [3, с. 150].

Гуманісты, таксама як і сярэднявечныя аўтары, успрымалі свае лісты як літаратурныя творы, што павінны стварацца паводле ўсіх правілаў рыторыкі [3, с. 143—144]. «Гуманісты вучылі пісанню лістоў пераважна як практыкаванню ў рыторыцы. Кожны ліст быў мініяцюрнай прамовай, што імкнецца пераканаць» чытача [3, с. 149]. Яны лічылі, што «...мэта ліста — перакананне, а форма ліста — твор мастацтва» [3, с. 151]. «Гуманісты рэфармавалі граматыку і рыторыку лістаскладання, але яны фундаментальна не парвалі з гэтай традыцыяй» [3, с. 150]. І ў дэталях, і ў кампазіцыі гуманісты недалёка адышлі ад сваіх сярэднявечных папярэднікаў. У Рэнэсансу «не было вялікага дактрынальнага развіцця эпістальярнага мастацтва», акрамя таго, што ўжо існавала ў сярэднявечных рыторыках [5, с. 267]. Аднаўляючы хутчэй сярэднявечнае *ars dictaminis*, гуманісты «ўтрымаліся ўнутры рамак традыцыйнай эпісталаграфіі» [2, с. 40].

Тым новым, што гуманізм дадаў да сярэднявечнай традыцыі, можа лічыцца толькі ўвядзенне антычных узораў ліставання, якія імітаваліся і пераймаліся ў часы Рэнэсансу, і мадэлі якіх рэкамендаваліся ў падручніках па лістаскладанні. Гэтыя падручнікі ствараліся пераважна паводле класічных рыторык. Такім чынам, рэнэсансная эпісталаграфія можа разумецца як рух да класічнай рыторыкі [3, с. 145]. Традыцыя гэтая пачынаецца, відаць, з Петраркі, якому пашчасціла знайсці ў 1345 г. у катэдральнай бібліятэцы Вероны рукапіс з Цыцэронавымі лістамі. Гэтыя антычныя ўзоры натхнілі яго на рэдагаванне і стварэнне ўласных збораў лістоў. Аднак да 1470-х гг. гэты жанр не быў папулярным, пакуль фларэнтыйскія і іншыя італьянскія

канцылярысты і пісьменнікі не пачалі ствараць калекцыі сваіх лістоў, паслядоўнічаючы Петрарку [3, с. 146—148]. Аднак гэта былі літаратурныя імітацыі ў антычным стылі. За межамі імітацый гуманісты былі хутчэй паслядоўнікамі сярэднявечных *dictatores*, чым узнаўленцамі антычнай лапідарнасці ліста [2, с. 39].

Найбольш знакамітым і, напэўна, самым аўтарытэтным у эписталаграфіі XVI ст. стаў трактат Дэзідэрыя Эразма з Ратэрдама «*Opus de conscribendis epistolis*», выдадзены Ёганам Фрабенам ў Базелі ў 1522 г. Яшчэ да свайго выхаду трактат Эразма, што існаваў у рукапісе, атрымаў вялікую папулярнасць. Так, да Фрабенавай публікацыі, у 1520 г. у Эрфурце, Лейпцыгу і Майнцу, а ў 1521 г. нават і ў Базелі з'явілася неаўтарызаваная версія гэтага трактату, пад назвай «*Conficiendarum epistolarum formula*». Усяго ў XVI—XVII стст. трактат Эразма публікаваўся ў Еўропе амаль паўсотню разоў⁷. Шмат наступных прыточнікаў па лістаскладанні вельмі блізка паслядоўнічалі працы Эразма [3, с. 151, зн. 48, 49], хаця значная частка яго трактата прысвячалася крытыцы «старадаўняга» звычая ліставання, аднак у цэлым ён «працягваў сярэднявечную традыцыю вызнаваннем ліста за нейкі практыкум у перакананні» [3, с. 150]. У сваім трактаце Эразм «пераносіў правілы і сістэму *ars oratoria* на *genus epistolare*», разглядаючы ліставанне як практыкаванне па рыторыцы [3, с. 154]. З кампазіцыйных з'яў ён разглядаў толькі *salutatio* і *exordium*.

«Новыя прыточнікі працягвалі пісацца ў шаснаццатым стагоддзі, але асноўныя дактрыны працягваюць паўтараць тое, што было, па-сутнасці, балонскімі рэцэптамі трынаццатага стагоддзя» [5, с. 267]. Пэўнай навацыяй можна толькі палічыць распаўсюджванне дыктамінальных прац на народных мовах. Самі гуманісты перш карысталіся амаль выключна лацінай, аднак пазней, з пачаткам XVI ст., сталі звяртацца і да народных моў.

Рэнесансныя падручнікі ў большай ступені служылі кіраўніцтвамі па складанні лістоў, чым сярэднявечныя *artes*, якія падавалі багатыя прыклады ўзорных лістоў. Аднак і «метадычкі»-парады Рэнесансу залучалі многа прыкладаў ліставання, а

шмат хто з гуманістаў выпускаў цэлыя зборнікі ўзораў [3, с. 151, 152]. Ва ўжытку цыркулявалі самыя разнастайныя тыпы ўзорнікаў: падборкі лістоў пэўнага аўтара ці групы аўтараў, рэдагаваныя ім самім ці яго сябрамі або роднымі; зборнікі ўзорных лістоў, створаныя пісцамі ці сакратарамі царкоўных або свецкіх канцылярый; падручнікі па лістаскладанні; анталогіі лістоў, што пісаліся выдатнымі стылістамі мінулага ці толькі прыпісваліся ім; нарэшце, розныя літаратурныя прадмовы і дэдыкацыі ці навуковыя трактаты ў форме ліста. Пры гэтым арыгінальнасць як саміх узораў, так і іх перайманняў не лічылася за галоўнае. Часам адзін і той самы ўзорны ліст сустракаўся ў розных аўтараў ці ў розных падручніках, а адзін аўтар мог рассылаць аднолькавы ліст розным адрасатам [3, с. 152].

Хаця стыль сярэднявечных формулаў з надыходам гуманізму пачаў высмейвацца (напрыклад, у «*Epistolae obscurorum virorum*» ці ў трактаце Эразма), аднак гуманісты ўвогуле падзяляюць погляд сваіх сярэднявечных папярэднікаў, што лісты павінны вытрымліваць этыкет сацыяльнай іерархіі [3, с. 153]. «Рэнесансныя трактаты працягваюць пералічаць тытулы і эпітэты, дарэчныя самых розных рангаў і прафесій яшчэ і ў XVII ст.» [3, с. 153, 154]. Сам Эразм ні ў сваім трактаце, ні ў сваёй практыцы ліставання не быў выключэннем.

Як бачна, вялікая цікавасць, што надавалася ў Сярэднявеччы і ў эпоху Рэнесансу кампазіцыі і выяўленчым сродкам ліста, сведчыць пра значную ролю ліставання ў камунікацыі тагачаснага грамадства. Ліст быў не проста персанальным дакументам, а часта сродкам літаратуры, публіцыстыкі, палемікі, навуковай публікацыі. Самыя розныя тэксты, ад рамана ці паэмы да філасофскага ці тэалагічнага трактата, маглі прыдбаць форму ліста, незалежна ад таго, ці меў іх змест прыватны або публічны інтарэс, ці прысутнічалі ў іх складзе тыя або іншыя формулы. «Амаль любы матэрыял мог перадавацца ў форме ліста, калі аўтар абіраў яе» [2, с. 12], — адзначаюць медыявісты. У эписталярнай форме выступалі казанні і палемічныя трактаты, пісаліся дэдыкацыі, уводзіны, вітанні, прадмовы і дакончанні... Ліст мог аб'ядноўваць некалькі паджанраў; і ўво-

гуле ў форме ліста магла выступаць незлічоная колькасць тэкстаў [2, с. 25].

У якасці аб'екта *ars dictaminis* часам маглі выступаць і заканадаўчыя дакументы [1, с. 18], размежаванне якіх з эпістальярнымі было вельмі ўмоўнае. Яснай дэмаркацыйнай лініі паміж публічнымі, афіцыйнымі дакументамі і неафіцыйнымі, прыватнымі лістамі ў Сярэднявеччы не было [2, с. 23, 24 і зн. 52]. Так, лісты звычайна не мелі даты і подпісу [2, с. 23], паколькі датаванне адносіла іх ужо да роду публічнага дакумента, але, напрыклад, папскія пасланні, як правіла, датаваліся [2, с. 22].

Ліст фактычна быў звернуты да любога чытача, рассылаўся і капіраваўся ў мэтах азнаямлення з ім шырокай аўдыторыі. Пры гэтым праблема аўтарства адрасантаў не вельмі хвалявала. Калі аўтару было важна вызначыць сваю аўтэнтычнасць, то ён звяртаўся да сэнсавых адсылак ці алюзій, зразумелых толькі яго атрымальніку, або да ўмоўных знакаў на палях (яны называліся *signa* або *intersigna*), [2, с. 46]. «У Сярэднявеччы лісты былі... квазі-публічнымі літаратурнымі дакументамі, часта пісанымі ў разліку на будучы збор ці публікацыю. <...> Таму яны ствараліся каб хутчэй быць правільнымі і элегантнымі, чым арыгінальнымі і непасрэднымі, і яны часта паслядоўнічалі формай і зместам мадэлям лістоў у фармулярах...» [2, с. 11].

Наогул, сучасныя адрозненні паміж лістом і дакументам, пасланнем і творам, казаннем і павучэннем у адносінах да сярэднявечнай практыкі здаюцца мадэрнізацыяй. Сярэднявечныя аўтары не рабілі падобных дыферэнцыяцый, адрозненні праводзіліся імі паводле зместу, а не паводле формы. Таму ўсе «адрозненні, заснаваныя на форме, карысныя пры інтэрпрэтацыі асобных дакументаў, але не як крытэрыі класіфікаваць лісты наогул ці эпістальярныя жанры» [2, с. 23]. Зараз існуюць разнастайныя класіфікацыі лістоў [2, с. 20—25], аднак усе падзелы, пабудаваныя на характары (літаратурныя, прыватныя, гаспадарчыя і да т. п.) і стылю (формулы прывітання ці развітання) лістоў, з'яўляюцца мадэрнізацыяй і ў рэальнасці не вызначаюць аніякага паджанру ў сярэднявечнай эпісталаграфіі.

Тым не менш асновай *ars dictaminis* заставалася *epistola* — ліст, хаця дэфініцыі ліста былі даволі разнастайныя (агульнапрынятай дэфініцыі ліста няма і дагэтуль). Адзінае, у чым не супярэчылі паміж сабой сярэднявечныя працы, была прыналежнасць ліста да сферы рыторыкі. Таму практычна ўсе лісты, напісаныя ў часы Сярэднявечча ці Рэнэсансу, калі пісьменнасць была прывілеяй нешматлікіх абранцаў, ствараліся на ўзор або ў пэўнай залежнасці ад рыторыкі. Можна толькі адзначыць, што адны лісты пасылаліся без разліку на тое, што яны калі-небудзь будуць апублікаваныя, тады як іншыя — у разліку на такую публікацыю [3, с. 143]. Тым не менш і па-за гэтымі ўмоўнасцямі, за межамі *ars dictaminis*, лісты, як правіла, ствараліся паводле пэўных узораў, хай сабе і не вызначаных у эпістальярных прыточніках [1, с. 30]. Нават і не вельмі адукаваныя людзі імкнуліся імітаваць «высокія» ўзоры ліста, і іх недалугія спробы нярэдка служылі аб'ектам высмейвання ў тагачаснай літаратуры.

Разам з тым правілы лістаскладання не былі нейкай догмай, якую ўсе былі абавязаны вытрымліваць. «Нават... калі *ars dictaminis* было вядома ўсёй Еўропе, не ўсе лісты пісаліся ў адпаведнасці з яго правіламі» [2, с. 17]. «Шмат аўтараў працягвала ігнараваць правілы і абіраць эпістальярную форму, дакладна з уліку сваёй свабоды і гнуткасці» [2, с. 23]. Правілы ліставання вытрымліваліся перш за ўсё адукаванымі асобамі: тэолагамі, гуманістамі, пісьменнікамі, вучонымі, універсітэцкімі прафесарамі, пісцямі, канцэлярыстамі і т. п. Асабліва выкананне эпістальярных формул было важна, калі ліставанне вялося на лаціне; нават і ў XVI ст. лаціна яшчэ заставалася вучонай і афіцыйнай мовай Еўропы, а адукаваныя людзі лічылі сваім абавязкам карыстацца лацінай. Таму вытрымліванне пэўнай кампазіцыі ліста, напісанага на народнай мове, было знакам вучонасці адрасанта.

¹ Такі модус ліставання паходзіць з часоў Асветніцтва і рамантызму, калі жанр ліста пачаў служыць формай для адлюстравання інтымных пачуццяў, а калекцыі такіх лістоў утваралі нават раманы.

- ² Дарэчы, гэтая «павернутасць», «адкрытасць» ліста да камунікацыйнай сітуацыі паспрыяла ў далейшым адлюстраванню ў фармуляры ліста і парадку размяшчэння яго кампанентаў пэўных сацыяльных рангаў удзельнікаў камунікацыі, іх сацыяльных стасункаў.
- ³ Прычынай гэтаму была як слабая распаўсюджанасць пісьменнасці нават сярод вышэйшых станаў грамадства, так і некаторыя сацыяльныя канвенцыі, якія не дазвалялі зацным асобам сыходзіць да такой тэхнічнай і дапаможнай справы, як пісанне. Але нярэдка на гэты занятак уладарам і кіраўнікам проста бракавала вольнага часу. У любым выпадку гэта былі заможныя асобы, якія мелі ўласныя канцылярыі; простыя людзі, зразумела, пісалі самаруч.
- ⁴ Паміж жыццём і рыторыкай існаваў паралелізм: *ordines personarum* рэальнага жыцця мусілі адлюстроўвацца ў *ordines epistolarum*. Адзін з вядомых майстроў эпістальярнага жанру Адальберт Самарыцянін у сваёй рыторыцы (каля 1115 г.) адзначаў: «*Salutatio vero diversa qualitate personam et ordinem designat, aliter enim superiorem, aliter inferiorem, aliter salutamus equelem*» [4, с. 3, 11—13] — «Прывітанне ў сапраўднасці па-рознаму пазначае якасці асоб і чыноў, паколькі то вышэйшыя, то ніжэйшыя, то роўныя вітаюцца». Ён жа вызначыў тры этыкетныя пазіцыі адпраўшчыка і атрымальніка: *maiori minor, maior minori і par pari*. Калі сацыяльны статус атрымальніка быў вышэйшы за адпраўшчыка, то *inscriptio* ставілася на першае месца (а перад ім, звычайна, ішоў *salutem*): *si minor scripserit maiori, maior persona preponitur, minor subsequitur* — «калі меншы піша большаму, то вялікая асоба папярэднічае, а малая паслядоўнічае». Вышэйшы сацыяльны статус, апрача таго, патрабаваў да сябе пышных і ўзвылічаных эпітэтаў.
- ⁵ На вышэйшым узроўні грамадства стаяў Папа (нават *Imperator* знаходзіўся ніжэй за яго), а на ніжэйшым — *soldanos, haereticos* і інш. Адназначна гэтаму мусіла адбывацца і градацыя зваротаў да асоб і выбар стылістычных сродкаў.
- ⁶ У модусе сціпласці адбіваліся тагачасныя сацыяльныя ўяўленні пра ветлівасць і павагу. Паводле гэтага модуса, адрасант з ніжэйшым ці роўным сацыяльным статусам мусіў дэманстраваць уласную прыніжанасць і падкрэсліваць перавагу адрасата. Але гэта не значыць, што адрасанты праўдзе перажывалі сапраўднае пачуццё прыніжанасці. Гэта была толькі ўмоўнасць, якая фіксавалася на паперы дзеля ветлівасці, што добра разумелася абодвума камунікантамі.
- ⁷ Пад рознымі назвамі «*Opus de conscribendis epistolis*», «*De componendis epistolis*», «*De conscribendis epistolis*», «*Conscribendum epistolarum ratio*» трактат Эразма выдаваўся ў наступных гарадах (паводле 6): Кембрыдж (1521), Базель (1522, 1534, 1541, 1543, 1545, 1555, 1561), Кёльн (1523, 1537, 1544, 1548, 1554, 1569, 1587), Парыж (1523, 1527, 1533, 1536), Страсбург (1524, 1525, 1534), Венецыя (1524, 1548), Антверпен (1525, 1526, 1546, 1550, 1564, 1566), Ліён (1528, 1531, 1536, 1539, 1540, 1543,

1556), Майнц (1545, 1550, 1556), Амстэрдам (1629, 1636, 1670, 1682), Лейдэн (1645), Дрансфельд (1692), нарэшце, публікаваўся ён ў «*Opera omnia*» Эразма (Базель, 1540).

Літаратура:

1. Camargo, Martin. *Ars dictaminis, ars dictandi*. Turnhout, 1991. 59 p. (Typologie des sources du moyen âge occidental. Fasc. 60)
2. Constable, Giles. *Letters and letter-collections*. Turnhout, 1976. 167 p. (Typologie des sources du moyen âge occidental. Fasc. 17)
3. Henderson, Judith Rice. *On reading the rhetoric of the Renaissance letter // Renaissance-rhetoric: Renaissance rhetoric / Ed. Heinrich F. Plett*. Berlin; New York, 1993. P. 143—162.
4. Lanham, Carol Dana. *Salutatio formulas in Latin Letters to 1200: Syntax, Style, and Theory*. München, 1975. 140 p. (Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung. Heft 22.)
5. Murphy, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A history of rhetorical theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkeley; Los Angeles; London, 1974. 395 p.
6. *Renaissance rhetoric: A short-title catalogue of works on rhetorical theory from the beginning of printing to A. D. 1700 / Compiled by James J. Murphy*. New York; London, 1981. 353 p.
7. Winniczuk Lidia. *Epistolografia*. Warszawa, 1952.
8. Worstbrock Franz Jozef, Klaes Monika, Lütten Jutta. *Repertorium der artes dictandi des Mittelalters*. München, 1992. Teil. 1: Von den Anfängen bis um 1200. 185 S. (Münstersche Mittelalter-Schriften, 66).

СФРАГІСТЫКА

Р. С. Жаўняркевіч

СФРАГІСТЫКА РЭЛІГІЙНЫХ УСТАНОЎ БЕЛАРУСІ
ЧАСОЎ НЯМЕЦКАЙ АКУПАЦЫІ 1941—1944 гг.
ЯК КРЫНІЦА ВЫВУЧЭННЯ ГІСТОРЫІ КАНФЕСІЙ

Падчас другой сусветнай вайны тэрыторыя Беларусі з 1941 па 1944 г. знаходзілася пад часовай акупацыяй нацысцкай Германіі. Адною з асаблівасцяў гэтага гістарычнага перыяду было адраджэнне ў пэўнай ступені рэлігійнага жыцця ў нашай краіне ў параўнанні з часамі савецкай улады.

Найбольш распаўсюджанай канфесіяй Беларусі, у прыватнасці, у межах генеральнай акругі Беларусь рэйхскамісарыята Остланд была праваслаўная царква. Таму невыпадкова нямецкая адміністрацыя аказвала гэтаму кірунку ў хрысціянстве асаблівую ўвагу. Акупацыйныя ўлады разлічвалі, што, наладзіўшы добрыя адносіны з праваслаўнай царквой, якая ў савецкія часы, як і іншыя канфесіі, падвяргалася жорсткім ганенням, змогуць выкарыстаць яе ў антысавецкіх мэтах.

Адраджэнне праваслаўнага жыцця ў Беларусі пачалося адразу пасля ўстанаўлення на яе тэрыторыі акупацыйнага рэжыму. Узнаўленне дзейнасці праваслаўных прыходаў у першыя месяцы акупацыі ў цэлым праходзіла стыхійна. Вернікі самастойна ўваходзілі ў зачыненыя ці перададзеныя іншым арганізацыям храмы і наладжвалі ў іх набажэнствы. Такія з’явы назіраліся паўсюдна па ўсёй тэрыторыі Беларусі. Так, у першы год акупацыі ў Мінскай епархіі адкрылася 120 прыходаў¹. Адначасова з адкрыццём раней закрытых храмаў было вырашана пытанне з кіраўніцтвам праваслаўнай царквы. 6 кастрычніка 1941 г. на I-м Саборы епіскапаў у Жыровічах архіепіскап Гродзенскі Панцеляймон (Ражноўскі) быў абраны главой царквы ў сане мітрапаліта Мінскага і ўсея Беларусі². Ён таксама ўзначаліў Мінскую епархію. 23 лістапада 1941 г. у сан епіскапа быў узведзены архімандрыт Філафей (Нарко). Пад яго ўпраўленне была перададзена Слуцкая епархія, а пазней — Магілёўская і Мсціслаўская. У сакавіку 1942 г. ён стаў заступнікам (намесні-

кам) мітрапаліта³. 2 верасня 1942 г., пасля Усебеларускага Сабора і дэкларацыі на ім аўтакефаліі, мітрапаліт Панцеляймон атрымаў афіцыйны тытул «Мітрапаліт Сьвятой Праваслаўнай аўтакефальнай Беларускай Царквы і Архіепіскап Менскі».

Аднаўленне дзейнасці рымска-каталіцкіх парафій у Беларусі не мела такога масавага характару. На заходніх беларускіх тэрыторыях яны па-ранейшаму працягвалі сваю дзейнасць. Кароткатэрміновая прысутнасць савецкай улады істотна не паўплывала на каталіцкае жыццё ў рэгіёне. Што да ўсходу Беларусі, то на пачатак Вялікай Айчыннай вайны тут не засталася ніводнай каталіцкай парафій. Ва ўмовах праваслаўнай большасці насельніцтва ўзнаўленне дзейнасці касцельных структур сутыкнулася з вялікімі цяжкасцямі. Тым не менш, і на ўсходзе Беларусі, дзе захаваліся будынкі касцёлаў, пачало адраджацца рэлігійнае жыццё. У Мінску і некаторых іншых населеных пунктах намаганнямі ксяндзоў-беларусаў (В. Гадлеўскага, С. Глякоўскага, Д. Мальца і інш.) распачалася беларусізацыя касцёла⁴. Рымска-каталіцкі касцёл у Беларусі падчас нямецкай акупацыі не карыстаўся такой прыхільнасцю з боку акупацыйных улад, як праваслаўная царква. Нямецкія ўлады бачылі ў ім (і часам небеспадстаўна) структуру, якая супрацоўнічала з аддзелаў і агентурай Арміі Краёвай, а праз іх і з эмігранцкім урадам Польшчы. Каталікі на тэрыторыі Беларусі па стане на 1941 г. знаходзіліся пад юрысдыкцыяй трох біскупаў: віленскага арцыбіскупа Рамуальда Ялбжыкоўскага⁵, пінскага біскупа К. Букрабы⁶ і біскупа Магілёўскага і Мінскага Б. Слоскана. Рэзідэнцыя апошняга месцілася ў Дзвінску (Даўгаўпілс, Латвія)⁷.

У гады нямецкай акупацыі таксама актывізавалася жыццё пратэстанцкіх суполак. Асабліва імклівы іх рост назіраўся ў сельскай мясцовасці і на ўсходзе Беларусі⁸.

Характар дзейнасці рэлігійных устаноў розных канфесій Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны можна прасачыць па стане іх сфрагістыкі.

У структурах Беларускай праваслаўнай царквы ўсе службовыя асобы, у тым ліку мітрапаліт і яго заступнік, мелі пячаткі, а таксама вуглавыя і падпісныя штампы, якія яны выкарыстоўвалі ў перапісцы⁹ (мал. 1, 2). Апроч таго, пячаткі меліся ў

праваслаўных духоўных кансісторый у Мінску¹⁰ (мал. 3) і Брэсце¹¹ (мал. 4). Апошняя згодна нямецкаму тэрытарыяльна-адміністрацыйнаму падзелу ўваходзіла ў склад генеральнай акругі Валынь-Падоля рэйхскамісарыята Украіна. Асобныя праваслаўныя прыходы Беларусі ў сваім ліставанні ўжывалі вуглавяыя штампы¹² (мал. 5).

Малюнак 1.

Малюнак 2.

Малюнак 3.

Малюнак 4.

Малюнак 5.

Характэрнай рысай праваслаўнай сфрагістыкі ў перыяд нямецкай акупацыі Беларусі быў нямецка-беларускі білінгвізм у афармленні легенд пятака. Установы праваслаўнай царквы, якія апынуліся ў межах генеральных акруг Валынь-Падоля і Жытомір рэйхскамісарыята Украіна, адпаведна карысталіся пятакамі, якія былі аформлены на нямецкай і ўкраінскай мовах. Нямецкая мова заўсёды была на першым месцы, што сведчыла пра падначалены стан царкоўных структур акупацыйным уладам. Наяўнасць на пятаках беларускай (украінскай), а не рускай мовы сведчыць пра імкненні нямецкай адміністрацыі да беларусізацыі (українізацыі) царквы пад сваім кантролем. Да таго ж у праваслаўнай сфрагістыцы ўжываліся граматычныя правілы беларускай мовы, якія дзейнічалі да рэформы 1933 г., а таксама некаторыя асаблівасці ў тапанімічных напісаннях.

Напрыклад, «*Менск*» замест «*Мінск*» ці «*Берестье*» замест «*Брэст*». Усё гэта гаварыла аб адмаўленні ад граматычных і тапанімічных нормаў, якія маглі лічыцца сімваламі камуністычнага ладу ў Беларусі. Можна сказаць, што пячаткі праваслаўных устаноў Беларусі часоў Вялікай Айчыннай вайны былі нацыянальнымі па зместу і палітычнымі па сутнасці.

Сфрагістыка рымска-каталіцкіх устаноў падчас Вялікай Айчыннай вайны засталася без змен. Ніякіх лінгвістычных прыкмет, якія б сведчылі пра нямецкую прысутнасць на тэрыторыі Беларусі, на пятаках няма. Пячаткі каталіцкіх устаноў афармляліся традыцыйна на лацінскай мове¹³ (мал. 6). Шматлікія касцельныя арганізацыі Заходняй Беларусі працягвалі карыстацца даваеннымі пятакамі. У гэтым выпадку іх лінгвістычнае афармленне магло, апроч лацінскай, уключаць яшчэ і польскую мову.

Разглядаючы сфрагістыку пратэстанцкіх устаноў Беларусі ў ваенны час, трэба мець на ўвазе пэўную розніцу ў моўным афармленні пятака арганізацый, размешчаных на абшары генеральнай акругі Беларусь, і ўстаноў, якія апынуліся ў межах генеральных акруг Валынь-Падоля і Жытомір. У першым выпадку легенды пратэстанцкіх пятака і вуглавых штампаву былі выкананы адначасова на нямецкай і беларускай мовах¹⁴ (мал. 7). Пры гэтым размяшчэнне тэкстаў разнамоўных легенд, граматычныя і тапанімічныя асаблівасці іх беларускай часткі былі ідэнтычнымі вышэйразгледжанай праваслаўнай сфрагістыцы. На беларускіх землях, якія знаходзіліся ў складзе рэйхскамісарыята Украіна, у пятаках пратэстанцкіх устаноў у цэлым назіраўся нямецкі моналінгвізм¹⁵ (мал. 8). Падабенства ў сфрагістыцы евангелічных арганізацый абедзвюх тэрытарыяльных груп заключалася ў іх палітычнай кан'юктурнасці. Прысутнасць нямецкай мовы сведчыла пра спробы супрацоўніцтва структур гэтай канфесіі з акупацыйнымі ўладамі. Пры гэтым калі на тэрыторыі генеральнай акругі Беларусь можна было бачыць імкненне ў напрамку беларусізацыі пратэстанцкіх устаноў, то па-за яе межамі назіраецца тэндэнцыя да больш поўнага падпарадкавання немцам.

Малюнак 6.

Малюнак 7.

Малюнак 8.

Стараверскія і мусульманскія прыходы Беларусі ў перыяд вайны працягвалі выкарыстоўваць свае старыя пячаткі і штампы, якія ўжываліся да нямецкай акупацыі. Што да суполак старавераў Заходняй Беларусі, то гэтыя былі пячаткі перыяду знаходжання апошніх ў складзе Польшчы. У гэтай сувязі яны былі аформлены на рускай і польскай мовах¹⁶ (мал. 9). Мусульманская сфрагістыка на тэрыторыі рэйхскамісарыята Остланд прадстаўлена літоўскамоўным вуглавым штампам Мусульманскага муфці ў Літве, Беларусі і іншых усходніх абласцях з рэзідэнцыяй у Вільні. Да чэрвеня 1941 г. гэты штамп належаў Літоўскаму мусульманскаму муфцію, юрысдыкцыя якога абмяжоўвалася тэрыторыяй былой Літоўскай Рэспублікі пасля ўключэння ў яе склад Віленскага краю ў кастрычніку 1939 г.¹⁷ (мал. 10).

Малюнак 9.

Малюнак 10.

Стан сфрагістыкі рэлігійных устаноў Беларусі ў часы нямецкай акупацыі 1941—1944 г. дазваляе зрабіць пэўныя высновы пра характар іх дзейнасці ў гэты перыяд.

Увогуле кіраўніцтва ўсіх канфесій праводзіла досыць лаяльную палітыку ў дачыненні да акупацыйных улад. Пры гэтым структуры праваслаўнай царквы і пратэстанцкіх арганізацый выказвалі большую схільнасць да супрацоўніцтва з немца-

мі і былі больш моцна падпарадкаваныя нямецкай адміністрацыі. Апроч таго, акупацыйныя ўлады актыўна выкарыстоўвалі праваслаўную царкву ў прапагандысцкіх мэтах.

Установы каталіцкага касцёла, пры вонкавай лаяльнасці, тым не менш захоўвалі пэўную ступень незалежнасці і праводзілі больш самастойную палітыку. Значную ролю ў гэтым адыгрываў той факт, што ў адрозненне ад праваслаўнай царквы каталіцкія структуры захавалі сваё колішняе, незалежнае ад нямецкіх улад кіраўніцтва. Таму касцёл не быў так шырока задзейнічаны ў мерапрыемствах акупацыйных структур і нават неаднаразова праследаваўся імі.

Знешне лаяльныя адносіны паміж нямецкай адміністрацыяй, з аднаго боку, і кіраўніцтвам стараверскай і мусульманскай канфесій, з другога, не сведчылі пра падтрымку апошнімі прапагандысцкай палітыкі немцаў. Увогуле з прычыны нешматлікасці гэтых рэлігійных суполак, адсутнасці сярод іх вернікаў-беларусаў стараверская царква і ісламскія ўстановы ў Беларусі не з'яўляліся ўплывовымі канфесіямі. Таму нямецкія ўлады, не перашкаджаючы іх дзейнасці, у той жа час не бачылі асобых перспектыв у супрацоўніцтве з гэтымі структурамі.

Развіццё канфесіянальнага руху Беларусі ў перыяд нямецкай акупацыі было складаным і супярэчлівым. Актывізацыя рэлігійнага жыцця станюча ўплывала на жыццё простых вернікаў. У цяжкіх варунках ваеннага часу царква заставалася адным з нешматлікіх асяродкаў спакою і раўнавагі. Нягледзячы на тое, што асобныя прадстаўнікі духавенства супрацоўнічалі з акупацыйнымі ўладамі, абсалютная іх большасць у гэтыя цяжкія часы засталася вернымі сваёй Радзіме. Іх адданасць і мужнасць дапамаглі беларускаму народу перажыць гады ваеннага ліхалецця.

¹ Канфесіі на Беларусі. Мн., 1998. С. 217.

² Там жа. С. 218.

³ Там жа.

⁴ Там жа. С. 225, 226.

⁵ Там жа. С. 228.

⁶ Там жа.

⁷ Там жа. С. 225.

⁸ Там жа. С. 230.

⁹ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 370. Воп. 1. Спр. 382. Л. 39.

¹⁰ Там жа. Л. 36, заўвага: памылка ў напісанні слова падчас вырабу пячаткі, замест «*Духоўная*» трэба чытаць «*Духоўная*».

¹¹ Там жа. Спр. 1271. Л. 5.

¹² Там жа. Спр. 2. Л. 16.

¹³ Там жа. Воп. 6. Спр. 6. Л. 4.

¹⁴ Там жа. Воп. 1. Спр. 418. Л. 9

¹⁵ Там жа. Воп. 6, спр. 5. Л. 15.

¹⁶ Там жа. Воп. 1. Спр. 387. Л. 2адв.

¹⁷ Там жа. Спр. 382. Л. 33.

3 ГІСТОРЫІ ДЗЯРЖАЎНЫХ УСТАНОЎ

М. М. Елінская

О СЛУЖЕБНОМ И ИМУЩЕСТВЕННОМ ПОЛОЖЕНИИ ДВОРЯНСТВА БЕЛАРУСИ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

В данной публикации автор подробно рассматривает социальное и имущественное положение дворян-«иностранных» на основании анализа более восьмидесяти дел 319-го фонда Национального исторического архива Беларуси (далее — НИАБ), который является одним из основных источников по истории белорусского дворянства, а именно — родословных дел дворянских фамилий, представители которых подавали прошения «на Высочайшее имя» и предоставляли необходимые документы в Департамент герольдии Правительствующего Сената Российской империи на предмет их утверждения в дворянском достоинстве. Необходимо отметить, что «въезжее» дворянство, т. е. выходцы из разных стран Западной Европы, изначально не было единообразным: по степени знатности, национальности, религиозной принадлежности. Находясь на военной и гражданской службе, «иноземцы» за свои заслуги уже в новом Отечестве получали награды и земли. Пользуясь всеми преимуществами дворянского сословия, молодое поколение дворян-иностранцев получало образование, соответствующие должности. Некоторые из них, сделав удачную карьеру, занимали ответственные государственные посты и высокие воинские звания. И, наоборот, поднимаясь вверх по социальной лестнице, многие из них только здесь приобретали дворянский статус.

Разными, не всегда прямыми, путями они попадали в Королевство Польское или Великое княжество Литовское. Типичный случай в данном случае представляют, наверное, О'Рурки — старинный ирландский графский род, во владении которого на территории нынешней Беларуси состояли имения Вселюб, Басин и другая недвижимость в Новогрудском повете. В конце XVI в. Бриан, граф О'Рурк, после поражения очередного антианглийского восстания в Ирландии, был вынужден

эмигрировать во Францию. Оттуда, почти два столетия спустя, путешествие рода продолжилось на восток Европы. В 1760 г. русская императрица Елизавета Петровна приняла на военную службу Джона и Корнелия О'Рурков. Корнелий ушел в отставку в чине генерал-майора. Его сын Иосиф тоже закончил военную службу генералом, имея награды за русско-шведскую, русско-турецкую войны, кампанию 1812 г.¹ Французы Делавадье, будучи лютеранами, во время религиозных войн между католиками и гугенотами были, по-видимому, вынуждены переселиться в Швецию, а затем в Речь Посполитую, где стали католиками. В России представители этой фамилии жили в Псковской губернии. Гилярий Делавадье меняет, уже в который раз (!), свое вероисповедание, принимает православие и становится Ларионом². Еще одна древняя дворянская фамилия — фон Шоттены. Во Франконии они владели «рыцарским именем Овгрельсдорф». Фридрих Шоттен числился хронистом рыцарских турниров, т. е. был гарольдом. Это звание было весьма почетным в средневековой Германии. Позднее, в 1429 г., один из Шоттенов, Вильгельм, был маршалом герцога Вильгельма Саксонского и занимал должность советника. Ганс Шоттен в 1521 г., как сказано в документах, — «особый друг Лютера» (Мартина. — *М. Е.*), назначается градоначальником (бургомистром) Кобурга³. Род Гульденбалк де Гиндль происходит из Германии, но на службу к польскому королю в конце XVIII в. представители рода поступают из Курляндии, где владели имением Люберх⁴. В отличие от Гульденбалков, которые были внесены в I часть Родословной книги Минской губернии как дворянство «жалованное или действительное», Лоренсы, как иностранцы, были занесены в IV часть. Выходцы из Швейцарии, они долгое время проживали в Риге. 28 февраля 1812 г. им был подписан патент на дворянское звание. Некоторое время Лоренсы жили в Вильно, где Ульрих был купцом 2-й гильдии. А в Минской губернии ими было куплено имение⁵.

Довольно часто среди дворян-иностранцев встречаются, по терминологии XIX в., так называемые «остзейские немцы» из Лифляндии, Эстляндии и Курляндии. Можем ли мы относить эту категорию привилегированного сословия, проживаю-

щую на прибалтийских территориях, к западноевропейцам? Известно, что в начале XIII в. немецкие и датские феодалы начали покорение Прибалтики. Рыцари Тевтонского и Ливонского орденов были в основном выходцами из Германии, в большинстве своем из Вестфалии и прирейнских областей. Постепенно здесь устанавливались феодальные порядки в том виде, в каком они сложились в тогдашней Германии. Крупнейшими земельными собственниками в Прибалтике были немецкие ландесгерры и католическая церковь, а в городах власть принадлежала богатым немецким бюргерам, в первую очередь, купцам. В конце XV в. на территорию восточно-балтийского побережья стали проникать голландские купцы и судовладельцы. В XVI в. в результате реформационного движения победило лютеранство, ставшее официальной религией дворянства и немецких бюргеров. В пользу именно западноевропейского происхождения говорят и фамилии этих дворян, так или иначе оказавшихся на территории современной Беларуси, а также их конфессиональная принадлежность. В большинстве своем они лютеране. Но некоторые из них в течение нескольких поколений, проживая в Великом княжестве Литовском (далее — ВКЛ), а затем, будучи подданными Российской империи, связываясь узами брака с местными жителями, переходили в католичество или православие. Среди них — фон Гельмерсены, Гизберты, фон Гойеры, Меллеры, Рихтеры из Лифляндии, Лилье, фон Оффенберги из Курляндии. Вольфы — немцы, лютеране; однако, в деле отмечено — «из финляндских дворян»⁶.

Историю дворянских родов иностранного происхождения, которые проходят по Минскому дворянскому депутатскому собранию, т. е. уже нашу, отечественную, историю, можно проследить довольно четко, когда указывается точная дата документа, фиксирующая появление того или иного иностранца в ВКЛ. Так, в выводе баронов де Лихтфус-Вахштейнских указана дата — 1600 г. — время, когда они прибыли в Царство Польское из Пруссии, где эта фамилия, как сказано в документе, «и прежде как иностранная, удостоенная действительно дворянским происхождением, теми же достоинствами пользовались и в Польше». Родоначальник рода барон Николай де

Лихтфус-Вахштейнский был «действительным придворным» во дворе польского короля Владислава IV, о чем свидетельствует грамота от 4 января 1639 г. Его сын, имевший уже наследственные поземельные владения, вступил в военную службу, получил по патенту 27 марта 1710 г. от короля Августа II чин полковника артиллерии польских войск ВКЛ. Далее следующее, третье, поколение Вахштейнских, сыновья Андрея — Фома и Петр, «следуя своим предкам, отличающихся в отечестве (!) делами храбрости», состояли в военной службе в чине поручиков. Тимофей (Фома) служил в Пятигорской бригаде (патент был выдан гетманом ВКЛ и кавалером М. Огинским 9 ноября 1775 г), Петр — поручик литовской кавалерии, о чем свидетельствует акт Станислава Августа от 26 июня 1790 г. Сыновья Фомы (Тимофея) — Сильвестр и Петра — Алоизий служили хорунжими литовской кавалерии Народовой. Второй сын Фомы — Иосафат был каморником Кобринского уезда (креденс от 13 августа 1804 г.), а его двоюродный брат (сын Петра) — Фома-Ксаверий заслужил чин капитана польских войск, «как сие доказывается из орденанса генерал-майора Казимира Рушица 3 июля 1793 г.»⁷.

Такая четкая фиксация в документах с указанием дат, мест назначений и т. п. имеется в делах далеко не всегда. При описании вывода, то есть происхождения той или иной дворянской фамилии, встречаются фразы: «от наидревнейших времен»⁸ — Кропп, «от древних времен»⁹ — Гроттуз, «от древнейших времен»¹⁰ — фон Шпиндлер. В таких случаях мы можем определить дату появления достаточно приблизительно по первому датированному документу, который имеется в деле. Как правило, это жалованная грамота одного из польских королей на чин военного, купчая или продажная крепость на имение, приобретаемое в Речи Посполитой и т. д.

«От самодавнейших времен в Царстве Польском будучи удостоена дворянским достоинством...» — читаем в одном деле. И дальше: «...по несомненному в том свидетельству Выписи Диплома польского короля Сигизмунда II Августа 19 июля 1569 г. господину Кржиштофу Рихтеру...»¹¹ Или: «В самоотдаленнейшей древности имел сие ж название Бибирштейн.

Иван граф Биберштейн известен с 1360 г. Род сей поселился в Польше. Проситель показывает на родословной предком своим Казимира Биберштейна, который был Сондецким Старостою, ловчим Закрочинским, за службу пожалован ленным имением Здзитовичи, состоящим в Новогрудском воеводстве. Сын его — во втором колене — Криштоф Биберштейн — дворянин и маршал короля польского Стефана Батория. Женившись на Констанции, единственной дочери шефа коронной гвардии Станислава Бляурока, получил от сего же государя 1581 года июня 2 дня привилей: его жалующего имение Здзитовичи во владение и утверждающую присвоенное название Бляурок»¹².

Можно предположить, что, начиная с середины XVI в., значительное количество дворян из многих стран Западной Европы переселяются в Речь Посполитую. Мы не утверждаем, что при дворе польских королей, на государственной службе, в армии ВКЛ, королевском дворе иностранцев не было до этого времени. Но в документах 319-го фонда это не отражено. Итак, по времени появление этого значительного числа дворян-иностранцев примерно совпадает с установлением на польском престоле шведской династии Ваза, сменившей Ягеллонов.

Большая часть этих дворян служила, как было отмечено выше, в армии. Более того, основная часть данной категории дворян — военные, причем в войске ВКЛ их присутствие отмечено на всех ступенях военной иерархии: Казимир Вебер де Линбург — поручик (грамота Ивана III 1684 г.)¹³; Игнатий Нейрейтор — поручик Его Королевского Величества в Минском воеводстве (1778 г.)¹⁴; Антон Биолт — хорунжий, уволенный в 1754 г. (патент Августа III)¹⁵; Иоанн Иордан — хорунжий (патент Станислава Августа 1784 г.)¹⁶; Степан Гизберт — капитан польских войск (патент Станислава Августа 1782 г.)¹⁷; Иван де Лиебе — капитан войск ВКЛ (грамота Августа III 1754 г.)¹⁸; Юрий Обермеер — капитан легкой кавалерии (привилей Станислава Августа 1783 г.)¹⁹; Иосиф Гульденбалк де Гиндль — капитан Литовской артиллерии²⁰; Иосиф Гоферт — гусарский ротмистр войск ВКЛ (патент на должность 1789 г.)²¹; Иван Роннеберг Аллингер — майор польских войск (грамота короля 1673 г.)²²; Мартин Корвин Петрозолони —

майор польских войск²³; Иван Вендорф — майор польских войск²⁴; Тобияш Кнобельсдорф — полковник (рискрипт Яна Собессого 1683 г.)²⁵; Владимир Гульденбалк де Гиндль — генерал-майор артиллерии российских войск²⁶.

Некоторые фамилии представлены целыми военными династиями. Это — уже упоминаемые бароны Вахштейнские, Кнобельсдорфы, Нейрейторы, Гартинги, Пиоро, фон Йорки, Тольксдорфы, Финкенштейны. И, как сказано в одном из документов, «под правлением польских и под скипетром всепресветлейших Российских государей, разные свойственные дворянскому состоянию должности всегда верно исполняли и преимуществами дворянскими удостаивались»²⁷. История каждого из этих родов поистине заслуживает отдельного описания: и преданность семейной воинской традиции, и участие в многочисленных войнах, которые вели Речь Посполитая и Россия, и награды за доблестную службу.

Пребывание «въезжего» дворянства не ограничивалось службой в армии. Они занимали различные государственные должности и в Польше, и в России. Так, Игнатий Вагнер — бывший секретарь при Польском короле (1716 г.), а его внуку Андрею Станислав Август выдал привилей в 1791 г. на чин надворного советника²⁸. Карл Фридрих Треберт — секретарь его королевского величества²⁹. Виктор Гойер — статский советник³⁰. Карл Шнакенбург — надворный советник, бывший директор Александрийского водяного сообщения³¹. Бронислав-Иван-Павлин Понсет де Сандон — титулярный советник³². Николай Гофман — губернский секретарь³³. Даниил Кагль — надворный советник (привилей Августа III 1799 г.)³⁴. Карл Парникель — коллежский асессор³⁵. Михаил Шикер — речичский чашник³⁶. Иван Нолькен — межевой судья³⁷.

Были среди иностранцев ученые, учителя, врачи, юристы, чиновники. За службу, будь то военная или гражданская, польско-литовские, а затем и российские монархи жаловали дворянам имения с землей и крестьянами. В этом мы можем убедиться, познакомившись с документами, которые подавались на утверждение в Российскую герольдию. Так, например, Фридрих Иван аДенау фон Шпиндлер³⁸ — выходец из старин-

ного прусского дворянского рода, был обер-лейтенантом коронной пехотной гвардии. В 1748 г. Август III «за службу военную в действии противу Карла XII, короля шведского», пожаловал его имением Маровщизна в Волковысском повете³⁹. А в 1764 г. Станислав Август вручил грамоту «в пользу польского двора советника» благородного Мартина Гриненберга на владение имением Явор в Брестском воеводстве, а сыну Ивану, камергеру польского двора, имение Янов в Браславском уезде⁴⁰.

Эти имения на ленном праве, как правило, небольшие, выделялись из состава государственных земель. Владелец такого лена обязан был служить в шляхетском ополчении. А так как лены жаловались пожизненно или навечно, то эти земли наследовались потомками по мужской линии. В данном случае примерами могут послужить лифляндский стражник Иван Гизберт, который вотчинно владел имением Лынтупка в Ошмянском уезде с крестьянами. В 1764 г. по духовному завещанию имение перешло к сыну Криштофору⁴¹. Также и Лаврентий Мизгер, владея имением Ключки в Слонимском уезде, в 1728 г. составил завещание, по которому передал его своим сыновьям Каспару и Ивану⁴². А Михаил Венедикт Биолт имение Ярков в Минском воеводстве — своему сыну Антону, хорунжию литовских войск⁴³. По решению Четырехлетнего сейма (1791 г.) все ленные владения становились собственными с правом сдачи в аренду. Владельцы имели также право покупать и продавать земли. Некоторые из них получали ее в результате браков в качестве приданого жены. Так, Христофор-Казимир Кригер-Вейновский после смерти жены Анны, урожденной Яновской, получил в наследство фольварок Боровку в Виленском воеводстве с крепостными крестьянами (70-е гг. XVIII в.)⁴⁴.

Белорусский историк П. Г. Козловский, анализируя экономическое положение дворянства, отмечает, что, как и в более ранние времена, «поземельные отношения между князем и военно-служилыми людьми были основаны на наследственном владении участками земли, обусловленном несением определенных служебных, в первую очередь военных, повинностей»⁴⁵.

На тэрыторыі Беларусі в XVIII в. існавала шырока распаўсюджанае ўладанне і выкарыстанне несабытнымі землямі, якія ў дакументах называюцца «посессіяй», адной з форм якой была арэнда. У дакументах Мінскага двар'янскага дэпутатскага сабраўня мы знаходзім, к прымеру, што Давід-Крыстан Раўсхнінг (пярэдкі з Прусыі), сын пурчыка польскіх войск Юрыя Раўсхнінга, яўляецца посессорам, арэндатарам фальварка ад помешчыка Францішка Ратомскага⁴⁶.

Как відзім, адным з гавных паказателів сацыяльнага статусу і матэрыяльнага благасостаянн я двар'янства в сегда была земля. І здысь помешчыкі, потамкі выхадцев с Запада, занімаілі далекі не аднакавое палажэнне. В спіске землевладельцев за 1876 г. значіцца самы гавны в Мінскай губерніі земельны гавны сабытнік, владельчык бале 100 000 дсяцін землі, князь Петр Львович Витгенштейн, із старіннаго германскаго рода, подданнй Росії. В яго сабытності находілось 711 844 дсяцін землі⁴⁷.

Ко втравой групе землевладельцев, тех, которые владели бале 50 000 дсяцін, можно отнесті адного із чатырех наібале гавных — купца І-й гільдії із Рігі Карла Генріха Шепеллера. В яго распоряджэнні находілось 53 762 дсяцін⁴⁸. К трэьей катэгоріі атносяцца помешчыкі, которые владели до 10 тысяч дсяцінамі землі. В фонде Мінскаго двар'янскаго дэпутатскаго сабраўня імеецца дело рода фон Гельмерсенов. Отставной пурчык Виктор Рейнгольд-Оттон фон Гельмерсен просит о перечисленні яго із ліфляндскіх двар'ян в чісло двар'ян Мінскай губерніі на основании пріобретенн я землі в Слуцком і Бобруйском уездах. Здысь ім было куплено 6 504 дсяцін землі⁴⁹.

В іменн ях жılı крепостные крестьяне. Чаше в сего в документах іх чісло не обозначено, а указано только названне іменн я: Більман — іменне Більміны Старые Окопы в Мінскай губерніі⁵⁰; Біолт — іменне Ярков в Мінском воеводстве⁵¹; Вейновские-Крігеры — фальварок Боровка в Віленском воеводстве⁵²; Відмонт — іменне Піотрово в Ошмянском уезде⁵³; Гоферт — іменне Мервінкы в Ошмянском уезде⁵⁴; Грінеберг — іменне Явор в Брестском воеводстве і

іменне Янов в Браславском уезде⁵⁵; Кнобельсдорф — фальварок Ремель в Мозырском уезде⁵⁶; Мызгер — іменне Клюкы в Слонимском уезде⁵⁷; Нолькен — іменне Бояначы (Боянічы) в Бобруйском уезде⁵⁸; Шульц — іменне Зубовічы в Мінском воеводстве⁵⁹.

Із 85 дел, вятых нами для рассматривенн я сацыяльна-імушчественнаго палажэнн я двар'ян-іностранных, только в нескількх указано вместе с названнем іменн я чісло крестьян: Браун — 8 дворов обоого пола в іменн я Бартошы в Мінском воеводстве⁶⁰; Венцель — пріобрел деревню Мамянов в Мінском воеводстве с 14 крестьянн ямі⁶¹; Гофман — іменне Ледец с 6 крестьянн ямі в Пінском уезде⁶²; Лебев де — по ревізскім сказкам — в Докшыцкай округе значатся 6 крестьян мужскаго пола, причем 4 — в бегах, 2 — наліцо⁶³.

Такім образом, полную картину владенн я землей двар'янн я іностранным пріосхожденн я мы можем составить, только допалняя офіціальные опублікованные матэрыялы архівнн ямі дакументамі.

После первого раздела Речи Посполитой в 1772 г. російскае правітельство должно было определить свое отношение к местному двар'янству, причем его політїческая задача состояла в том, чтобы прівлечь на свою сторону магнатов і шляхту пріосоедіненнх тєррїторій. В связи с ьтїм были оставлены в силе законы, зафіксированные в Статуте ВКЛ 1588 г., і подтверждены все прєжнн я сословные права местного двар'янства. Однако, составляя прівїлегированное сословие, і магнаты, і мелкая шляхта обяваны были прєдставіть дакументы в губернские канцелярїи, подтверждающие право шляхтїча на наследственные земли ілі прїнадлежность к шляхте перїода Речи Посполитой. Окончательное утверждение осуществлялось в Департаменте герольдії Правітельствуещего Сената. Согласно своду законов Російскай імперїи (1832, т. IX, ст. 19) потомственное двар'янство получали все дослужившіеся по «Табелю о рангах» на гражданской службе до восьмого класса, а на военной до обер-офіцєрскаго чїна. В двар'янстве утверждались также те, кто за службу был награжден російскїми ордєнамі. Двар'яне-іностранны также добывались подтвержде-

ния их в «высокородном состоянии» и чести быть занесенными в III часть Родословной книги. Так, Карл Иванович Шнакенбург — надворный советник, бывший директор Александровского водного сообщения получил в 1838 г. орден святого Станислава III степени. Сын Карла Ивановича и Луизы, урожденной Альтенгоф, Роман закончил Рижское политехническое училище и состоял, как сказано в документе, «на частной службе по постройке железной дороги в России» (1889). Они вместе с сыном Евгением были утверждены в дворянстве в 1890 г.⁶⁴.

Лица, которые не смогли доказать свое древнее происхождение или не представили все документы в требуемом количестве и форме по указу 19 октября 1831 г., переводились в «податные» сословия. В городах они получали звание «граждан»: де Лебев⁶⁵, Обермееры⁶⁶, Рихтер⁶⁷. Проживавшие в сельской местности, скажем, Геринги⁶⁸, Делавалье⁶⁹, Брауны⁷⁰, Шикеры⁷¹, Эгон-Бессеры⁷² становились однодворцами. Некоторые из них лишь спустя значительное время смогли доказать свое дворянское происхождение.

В целом позиция как польского, так и российского правительства по отношению к дворянам иностранного происхождения находилась в общем русле проводимой ими внутренней политики. Однако, в последствии имела свои особенности. После восстания 1863 г. именно русские и «остзейские» помещики рассматривались как опора существующего строя и его стабильности. «В основании этого огульного деления, — считает С. М. Самбук, — была положена не действительная степень благонадежности того или иного конкретного дворянина, а национальная принадлежность. В таких условиях достаточно было в Белоруссии быть русским или остзейским помещиком, чтобы числиться политически благонадежным, и, напротив, одно католическое вероисповедание лишало дворянина всякого доверия властей и поддержки правительства»⁷³. Одна из причин лояльного отношения дворян-иностранцев по отношению к политике, проводимой российским правительством в Северо-Западном крае, кроется, по всей видимости, в их относительной малочисленности, разрозненности, отсутствии проч-

ных местных корней. И, несмотря на всю самоидентификацию с местным привилегированным сословием, дворяне-поляки, очевидно, не видели особого смысла выступать против царизма на стороне оппозиционного лагеря польской части дворян. В документах нигде не говорится об участии иностранцев в восстаниях против российского режима. Но, наоборот, они принимали участие, в силу служебного долга, в действиях, направленных против антиправительственных выступлений. Это И. О'Рурк⁷⁴, А. Парникель⁷⁵, А. Кун⁷⁶, В. фон Йорк⁷⁷, К. Теше⁷⁸ и другие.

По положению 5 марта 1864 г. и инструкции от 23 июля 1865 г. запрещалось в западных губерниях брать в аренду, в управление или в залог имения, купленные русскими и остзейскими помещиками и чиновниками на льготных условиях. Более того, русское и остзейское дворянство было поддержано экономически. В начале 1865 г. им снизили контрибуционный сбор. А генерал-губернатор М. Н. Муравьев в конце 1863 г. поставил вопрос об их «вознаграждении» за убытки, «которые они якобы понесли в связи с понижением выкупных платежей на 20 %»⁷⁹.

Правительство стремилось расширить социальную базу, служившую надежной гарантией его стабильности. По закону 10 декабря 1865 г. поступавшие в продажу «казенные и частные имения могли покупать только лица «русского происхождения, православного и протестантского вероисповедания. Неблагонадежные чиновники-поляки увольнялись и переводились во внутренние губернии, а на их места приглашались служащие из прибалтийских губерний. Власти должны были быть уверены и в усердной их службе и совершенной благонадежности в политическом отношении»⁸⁰.

Таким образом, дворяне западноевропейского происхождения, проживая на территории Беларуси, приобретали здесь новую родину. Их постепенная натурализация была вполне естественна и, более того, на протяжении не одного столетия, всячески стимулирована официальной властью.

- ¹ Елінская М. О'Руркі, ірландскія графы, у Беларусі. Мн. 2000. С. 93—104.
² НИАБ. Ф. 319. Оп. 2. Ед. хр. 894. Л. 2.
³ Там же. Ед. хр. 3558. Л. 6—9 об.
⁴ Там же. Ед. хр. 703. Л. 10. 18.
⁵ Там же. Ед. хр. 1824. Л. 15. 19, 20, 26.
⁶ Там же. Ед. хр. 553. Л. 22 об. 46—47 а.
⁷ Там же. Ед. хр. 390. Л. 4, 5.
⁸ Там же. Ед. хр. 605. Л. 1.
⁹ Там же. Ед. хр. 809 а. Л. 22.
¹⁰ Там же. Ед. хр. 3562. Л. 4.
¹¹ Там же. Ед. хр. 2803. Л. 63 об.
¹² Там же. Ед. хр. 147. Л. 4.
¹³ Там же. Ед. хр. 1848. Л. 1.
¹⁴ Там же. Ед. хр. 2217. Л. 53 а.
¹⁵ Там же. Ед. хр. 151. Л. 38.
¹⁶ Там же. Ед. хр. 1284. Л. 3.
¹⁷ Там же. Ед. хр. 708. Л. 84 об.
¹⁸ Там же. Ед. хр. 1854. Л. 41.
¹⁹ Там же. Ед. хр. 2286. Л. 3.
²⁰ Там же. Ед. хр. 703. Л. 10. 11.
²¹ Там же. Ед. хр. 734. Л. 11.
²² Там же. Ед. хр. 32. Л. 4.
²³ Там же. Ед. хр. 2483. Л. 171.
²⁴ Там же. Ед. хр. 449. Л. 90 об.
²⁵ Там же. Ед. хр. 1432. Л. 24.
²⁶ Там же. Ед. хр. 703. Л. 173.
²⁷ Там же. Ед. хр. 147. Л. 5.
²⁸ Там же. Ед. хр. 404. Л. 8.
²⁹ Там же. Ед. хр. 3275. Л. 2.
³⁰ Там жк. Ед. хр. 3851. Л. 5 об.
³¹ Там же. Ед. хр. 3548. Л. 2. 6.
³² Там же. Ед. хр. 2578. Л. 59.
³³ Там же. Ед. хр. 740. Л. 53.
³⁴ Там же. Ед. хр. 1300. Л. 25.
³⁵ Там же. Ед. хр. 2417. Л. 79.
³⁶ Там же. Ед. хр. 3523. Л. 70 об.
³⁷ Там же. Ед. хр. 2258. Л. 14, 15.
³⁸ Так напісана в документе.
³⁹ Там же. Ед. хр. 3562. Л. 4.
⁴⁰ Там же. Ед. хр. 818. Л. 3.
⁴¹ Там же. Ед. хр. 708. Л. 84.
⁴² Там же. Ед. хр. 1993. Л. 47.
⁴³ Там же. Ед. хр. 151. Л. 38.

- ⁴⁴ Там же. Ед. хр. 1653. Л. 22.
⁴⁵ Козловский П. Г. Земледелие и землепользование в Белоруссии в XVIII — первой половине XIX в. Мн., 1982. С. 17.
⁴⁶ НИАБ. Ф. 319. Оп. 2. Ед. хр. 2692. Л. 23.
⁴⁷ Список землевладельцев Минской губернии за 1876 год. Мн., 1877. С. XII.
⁴⁸ Там же.
⁴⁹ НИАБ. Ф. 319. Оп. 2. Ед. хр. 696. Л. 27—29 об.
⁵⁰ Там же. Ед. хр. 150. Л. 16.
⁵¹ Там же. Ед. хр. 151. Л. 38.
⁵² Там же. Ед. хр. 1653. Л. 22.
⁵³ Там же. Ед. хр. 485. Л. 44.
⁵⁴ Там же. Ед. хр. 734. Л. 15.
⁵⁵ Там же. Ед. хр. 818. Л. 5.
⁵⁶ Там же. Ед. хр. 1432. Л. 43 об.
⁵⁷ Там же. Ед. хр. 1993. Л. 37.
⁵⁸ Там же. Ед. хр. 2258. Л. 15.
⁵⁹ Там же. Ед. хр. 3589. Л. 11.
⁶⁰ Там же. Ед. хр. 287. Л. 18, 19.
⁶¹ Там же. Ед. хр. 448. Л. 8.
⁶² Там же. Ед. хр. 740. Л. 27.
⁶³ Там же. Ед. хр. 1854. Л. 26.
⁶⁴ Там же. Ед. хр. 3548. Л. 2. 6.
⁶⁵ Там же. Ед. хр. 1854. Л. 121.
⁶⁶ Там же. Ед. хр. 2286. Л. 14.
⁶⁷ Там же. Ед. хр. 2808. л. 196.
⁶⁸ Там же. Ед. хр. 688. Л. 4.
⁶⁹ Там же. Ед. хр. 894. Л. 30 об.
⁷⁰ Там же. Ед. хр. 287. Л. 36.
⁷¹ Там же. Ед. хр. 3523. Л. 70.
⁷² Там же. Ед. хр. 122. Л. 98. 99.
⁷³ Самбук С. М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века. Мн., 1980. С. 30.
⁷⁴ НИАБ. Ф. 319. Оп. 2. Ед. Хр. 2346. Л. 3—6.
⁷⁵ Там же. Ед. хр. 2417. Л. 103.
⁷⁶ Там же. Ед. хр. 1666. Л. 5.
⁷⁷ Там же. Ед. хр. 1281. Л. 3.
⁷⁸ Там же. Ед. хр. 3215. Л. 8.
⁷⁹ Самбук С. М. Указ. соч. С. 39. 41.
⁸⁰ Там же. С. 43, 47.

И. Н. Шпилевская

СТАНОВЛЕНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ДЕЛОПРОИЗВОДСТВА КАНЦЕЛЯРИИ МИНСКОГО ГУБЕРНАТОРА

После включения земель Беларуси в состав России в результате трех разделов Речи Посполитой 1772, 1793, 1795 гг. началась перестройка административно-территориального деления присоединенных земель, на них была принесена система российских административных учреждений для управления населением вновь приобретенных земель. В учреждениях устанавливалась российская система делопроизводства со всеми ее особенностями.

После второго раздела Речи Посполитой (1793) была образована Минская губерния в составе Бобруйского, Борисовского, Виленского, Дисненского, Игуменского, Мозырского, Минского, Пинского, Речицкого и Слуцкого уездов. В 1842 г. в Минскую губернию был включен Новогрудский уезд, а Вилейский и Дисненский переданы Виленской губернии¹.

Администрацию в губернии возглавил губернатор — высший правительственный чиновник, осуществлявший административно-полицейские и военные функции. Губернатор назначался царем по представлению министра внутренних дел. В Минской губернии должность губернатора была учреждена 8 декабря 1792 г. по именному указу Екатерины II генералу М. Н. Кречетникову «О распоряжениях в польских областях, занятых российскими войсками»². Первым губернатором в создаваемую Минскую губернию указом Екатерины II от 23 апреля 1793 г.³ был назначен генерал-майор И. Н. Неплюев, в этой должности он состоял по октябрь 1795 г. Архивный фонд «Минский губернатор» НИАБ содержит только два дела за этот период: «Указы Сената за 1794 г.» (270 листов)⁴ и «Сведения об униатских приходах, присоединившихся к православной вере за 1795 г.» (53 листа)⁵. Возможно, документы сохранились не в полном объеме, поскольку под непосредственным руководством И. Н. Неплюева проходила перестройка всего административно-территориального деления Беларуси: состав-

лены списки земель и списки помещиков, разделена губерния на уезды, открыты все присутственные места, устроена полиция в городах под управлением городничих и в уездах под управлением земских приставов⁶.

Минская губерния, как и другие, управлялась по одному образцу, данному Екатериной II в губернской реформе «Учреждения для управления губерний» от 7 ноября 1775 г. Принцип управления состоял в разграничении административных, судебных и финансовых дел. «Учреждения...» подробно определили место и функции присутственных мест: губернского правления, казенной палаты, судебных и других учреждений, порядок делопроизводства в этих учреждениях, который основывался в основном на положениях Генерального регламента 1720 г., выдержавшего 13 редакций⁷.

В «Учреждениях...» устанавливалась четкая иерархия «властей и мест» и соответственно определенный порядок отношения между ними. Построенную иерархию «властей и мест» обслуживала соответственно выстроенная иерархия документов.

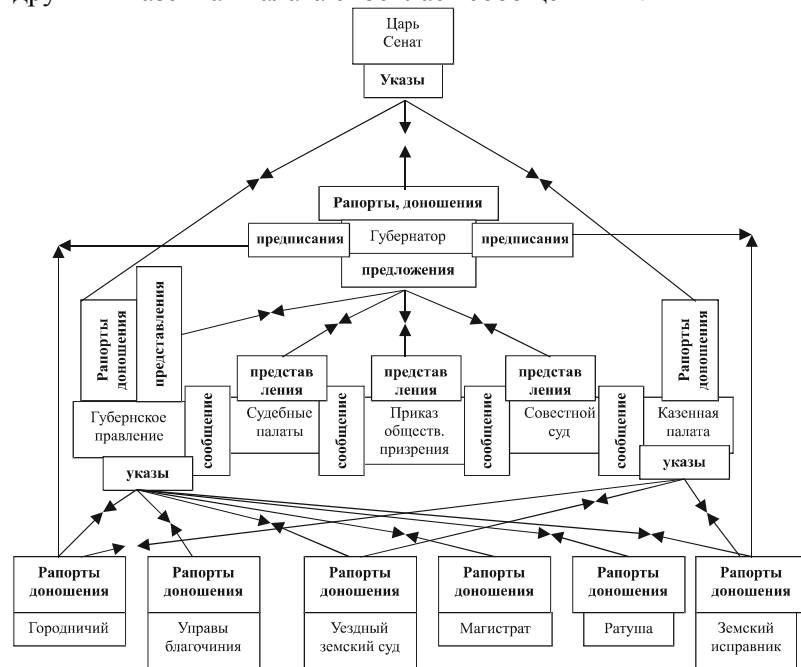
Переписка или «сношения» делилась на три группы: 1) переписка вышестоящих присутственных мест и властей с нижестоящими; 2) переписка равных присутственных мест и властей; 3) переписка нижестоящих мест и властей с вышестоящими (под местами закон подразумевает присутствия-учреждения, а под властями — представителей власти, должностных лиц).

Иерархия документов состояла в следующем: от верховной власти губернаторы получали указы, представляли верховной власти рапорты и доношения; учреждениям губернии (губернскому правлению, судебным палатам, приказу общественного призрения, совестному суду) губернаторы давали предложения и получали от них представления; городничим и земским исправникам губернаторы давали предписания и принимали от них рапорты и доношения.

Губернское правление принимало от царя и Сената указы, посылало царю и Сенату рапорты и доношения. Подчиненным местам и должностным лицам (управам благочиния, уездным и земским судам, магистратам, ратушам, городничим, исправникам) губернское правление посылало указы и получало от них

рапорты и доношения. С судебными палатами, приказом общественного призрения, совестным судом губернское правление сносилось сообщениями.

Казенная палата от царя и Сената получала законы, указы, повеления и представляла царю и Сенату рапорты и доношения. Подчиненным управлениям, полиции (городской и земской), уездным судебным местам она посылала указы и предписания, получая от них рапорты и доношения. С равными учреждениями: губернским правлением, судебными палатами и другими казенная палата сносилась сообщениями.

Для производства дел по Минской губернии при губернаторе была учреждена канцелярия. Штат канцелярии утверждался Сенатом, служащие назначались губернатором. В фонде «Минский губернатор» НИАБ хранится «Список чиновников канцелярии гражданского губернатора», датированный 11 декабря 1836 г., согласно которому, штат канцелярии состоял из следующих должностей и чиновников:

Старшие помощники правителя канцелярии — коллежские регистраторы: 1) В. А. Чивилев; 2) А. П. Зеневич.

Столоначальник по ревизионному столу. Младшие помощники правителя канцелярии: 1) М. Б. Шембель, 2) вакансия.

Регистратор — коллежский секретарь Ю. Д. Поцейко.

Негласные: 1) отставной капитан В. Ф. Будко; 2) коллежский регистратор А. Т. Петропавловский.

Камер-юнкеры — коллежский секретарь А. Ф. Домейко, Л. А. Славинский, Р. И. Прушановский.

Канцеляристы: 1) Н. Н. Извеков, 2) В. У. Ленковский, 3) И. С. Радзевский, 4) С. Д. Павликовский, 5) Э. И. Володзько, 6) Г. И. Бойков, 7) И. И. Корсик, 8) А. О. Володзько, 9) О. О. Иодко, 10) Л. М. Корсак, 11) В. П. Колович 12) В. О. Янкевич, 13) В. Х. Домбровский, 14) И. Л. Згоржельский.

Бухгалтерия: бухгалтер — титулярный советник А. И. Богусевич; помощник бухгалтера — губернский секретарь Т. А. Апилимов; писец — К. Я. Пузиновский.

Чиновники ревизского стола, состоящего при губернском правлении: столоначальник — вакансия; помощник столоначальника — Н. О. Рышкевич; писец — В. П. Котковский.

Комиссия продовольствия: правитель делами комиссии — коллежский регистратор И. Ф. Родзевич; писец — Г. А. Ивановский.

Комиссия ликвидационная: секретарь — А. Л. Малевич; переводчик — коллежский секретарь Ф. П. Терлецкий; бухгалтер — губернский секретарь И. С. Олекович.

Негласные: коллежский секретарь И. Л. Немчинович; канцеляристы — Ю. А. Гаргонский.

Гражданский губернатор — С. И. Давыдов⁸.

До 1837 г. канцелярия минского губернатора не имела структурных подразделений. Дела в описи соответствующего фонда располагаются по хронологии начала производства.

Документы формировались в дела по хронологическому и предметно-вопросному признакам. Так, в 1797—1798 гг. основным вопросом указаний губернатора, рапортов городничих и уездных исправников являлось топографическое описание Минской губернии. Дела, формируемые по предметно-вопрос-

ному признаку, например: «О выборах в земские поветовые суды», «Об избрании чиновников в разные должности» и «Список лиц для определения в судебные заседатели», перемежались с делами, сформированными по номинальному, географическому, корреспондентскому признакам, а нередко по смешанным: географическому, корреспондентскому и предметно-вопросному признакам, которых тоже формировалось значительное количество, например: «Донесения борисовского земского исправника о постройке мостов в г. Борисове через Березину», «Дело об упразднении в Минской губернии мещанских и цеховых собраний».

Указы вместе с журналами и протоколами составляли отдельную группу документов, представляющих, обычно, сложные документы и группируемые по номинальному, авторскому и хронологическому признакам. Например: «Указы Сената за 1794 г.»

За рассматриваемый период (1793—1836) в НИАБ сохранился «Алфавит дел канцелярии Минского губернатора за 1800—1831 гг.»⁹ Что это за журнал? Мы знаем, что Генеральным регламентом 1720 г. была законодательно оформлена система делопроизводства, получившая название «коллежского делопроизводства»¹⁰, в которой были разработаны вопросы регистрации документов «полученных» и «отпущенных» с целью их учета и охраны. Для общей регистрации всех дел, рассматриваемых в коллегии, коллежский регистратор вел «повседневную записку» (журнал), в котором по алфавиту, числу и месяцу записывалось содержание всех дел с указанием имен, в них упоминаемых. Таким журналом и явился «Алфавит дел канцелярии Минского губернатора за 1800—1831 гг.», он содержит следующие графы:¹¹

Прозвание людей и название предметов	Годы	Отделение	Стол	№ дела	Примечание

Что дает этот журнал как исторический источник для изучения становления и особенностей делопроизводства в главном учреждении Минской губернии? Во-первых: обращает на

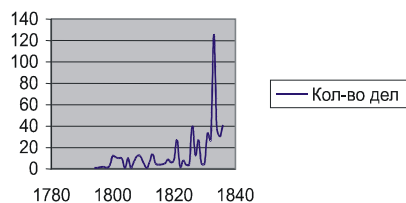
себя внимание дата заведения «Алфавита...» — 1800 г. Только через семь лет со дня начала работы канцелярии в ней наладили общий для производства дел порядок, законодательно оформленный еще Генеральным регламентом 1720 г., нормы которого, с небольшими изменениями, сохранили свою силу до октября 1917 г. Во-вторых: как форма учета «Алфавит...» дает возможность на основании подсчета дел за разные годы и анализа их количества делать вывод о росте документооборота за период 1800—1831 гг.

Для осуществления такого анализа необходимо было выписать количество дел на каждый год, так как дела в «Алфавите...» располагаются по алфавиту, а не по годам. Когда эта работа была завершена, то выяснилось, что за 1806, 1812, 1814 гг. в «Алфавите...» нет ни одного дела, тогда как в фонде «Минский губернатор» за 1806 г. есть только одно дело — «Указы Сената»¹², а за 1812 г. — 6 дел. Очевидно, в это время канцелярия не работала. Объяснить ее бездействие можно только одной причиной — сменой руководства: в 1806 г. на посту губернатора З. Е. Корнеева (1796—1806) сменил Г. И. фон Родин (1806—1812)¹³, а в 1812 г. Г. И. фон Родина сменил П. М. Добринский (1812—1817)¹⁴ с одновременным назначением временным губернатором и командующим войсками Минской губернии Н. Г. Игнатъева (1812—1815)¹⁵ в связи с войной 1812 г. Таким образом, можно сделать вывод о том, что в некоторых случаях бюрократический аппарат проявлял свою неповоротливость длительным периодом вступления в должность высших государственных чиновников.

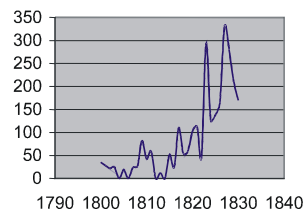
Проведенный анализ количества дел и листов за 1794—1836 гг. фонда «Минский губернатор» и количества дел в «Алфавите дел канцелярии Минского губернатора за 1800—1831 гг.» позволяет сделать вывод о росте документооборота канцелярии. Документооборот вырос с 1 дела в 1795 г. до 247 дел в 1836 г. и соответственно с 270 до 2 076 листов (по данным описи фонда); с 35 дел в 1800 г. до 170 дел в 1830 г. (по данным «Алфавита...»). Этот рост не был равномерен, напро-

тив, наблюдаются большие колебания, которые хорошо видны на графиках.

Кол-во дел с 1794 по 1836гг.

Кол-во дел с 1800 по 1830гг.

Рассмотренный «Алфавит дел канцелярии Минского губернатора за 1800—1831 г.г.» принадлежит к числу внутренней документации канцелярии и входит в группу общих журналов, в которых регистрировались все «входящие» документы. В канцелярии велись еще два вида журналов: «Входящая книга отношениям, представлениям и рапортам» и «Журнал для входящих бумаг».

«Входящая книга отношениям, представлениям и рапортам на 1820 г.» содержит следующие графы¹⁶:

Когда получены бумаги	№ по канцелярии	Год, месяц, число и № исходящих бумаг	Содержание отношений, представлений и рапортов разных мест и лиц, должностями обязанных	Какое учинено исполнение	Когда исполнено
Генваря 2	1	31 декабря № 4573	Рапорт командира Минского гарнизонного батальона подполковнику Баумгартену о сделании распоряжения насчет помещения в приказе неспособного рекрута Осипа Акинчука		6 Генваря

В графах «Входящей книги...» для примера помещена запись первого документа. Всего таких документов 2 794, последний документ поступил 31 декабря, в книге 542 листа. Графа «Какое учинено исполнение» практически пуста, за исключением редких записей «передать в губернское правление».

Третий вид входящих книг: «Журнал для входящих бумаг канцелярии Минского губернатора»¹⁷ содержит прошения от граждан разных сословий и обществ: помещиков, шляхты, мещан, чиновников, военнотружачих, крестьян, еврейских и крестьянских обществ. «Журнал для входящих бумаг», начатый 2 января 1824 г., окончанный 31 декабря 1824 г., содержит следующие графы¹⁸:

Месяц и число	№	Входящий регистр	Когда по оным исполнено учинено
Генваря 2	12	Прошение помещика Фелициана Мошинского с объяснением противу прошения помещицы Язефы Свирской о заборе якобы им собственности ее и крестьянского мальчика.	31 м... № 44... № 4411

Последнее прошение за № 707 поступило 31 декабря. В книге всего 122 листа, листы синего цвета, заголовки граф печатные, название журнала написано от руки. Судя по этому журналу, исполнение бумаг происходило в течение месяца, реже — в течение двух и даже трех месяцев. Редки записи: «Передано в правление», еще реже: «Оставлено без внимания».

С реформой государственного аппарата по закону «Учреждение министерств» — 1811 г. установилось так называемое исполнительское делопроизводство. К. Г. Митяев отмечает наличие в канцеляриях министерств и департаментов общих журналов регистрации «входящих» документов, которые делились на три части: первая — для регистрации указов и повелений, вторая — «обыкновенных бумаг», третья — секретной документации¹⁹. На основании выше рассмотренных журналов, можно сделать вывод о функционировании в канцелярии минского губернатора, которая относилась к категории местных учреждений, трех типов регистрационных журналов: пер-

вый — алфавит входящих документов, второй — книга отношениям, представлениям и рапортам, третий — просительских документов. За рассмотренный период (1795—1836) в изучаемом фонде не обнаружены журналы регистрации указов Сената, что вызывает вопрос, так как такие журналы должны были быть, но может быть объяснено не полной сохранностью документов канцелярии.

Таким образом, начав изучение становления делопроизводства на территории Беларуси в 1794—1836 гг. на примере канцелярии минского губернатора, мы коснулись общей тенденции делопроизводства — роста документооборота, отметили его неравномерный характер, проследили особенности вступления в должность некоторых губернаторов, рассмотрели сохранившиеся в фонде «Минский губернатор» виды регистрационных журналов, используемых в делопроизводстве канцелярии, и их отличие от видов регистрационных журналов центральных учреждений России, ознакомились со штатом должностей и чиновников канцелярии минского губернатора.

¹ Давыдова Э. Н., Рыбаков А. Е. История и организация делопроизводства в Беларуси. Мн., 1999. С 103.

² ПСЗ Российской империи. Собрание первое. Т. 23. Ст. 17090.

³ Там же. Ст. 17112.

⁴ НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 1.

⁵ Там же. Д. 2.

⁶ Смородский А. П. Столетие Минской губернии (1793—1893). 2 изд. Мн., 1893. С. 72.

⁷ Митяев К. Т. История и организация делопроизводства в СССР. М., 1959. С. 49.

⁸ НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 582. Л. 2—3 об.

⁹ Там же. Д. 20.

¹⁰ Митяев К. Т. История и организация делопроизводства в СССР. С. 43.

¹¹ НИАБ. Ф. 295. Д. 20.

¹² Там же. Оп. 1. Д. 62.

¹³ Смородский А. П. Столетие Минской губернии (1793—1893). С. 75.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Там же.

¹⁶ НИАРБ. Ф. 295. Д. 151. Л. 1 об.—2.

¹⁷ Там же. Д. 192. Л. 1.

¹⁸ Там же. Л. 1 об.—2.

¹⁹ Митяев К. Т. История и организация делопроизводства в СССР. С. 67.

А. А. Лашкевич

ВАЙСКОВА-ЦЫВІЛЬНАЯ АДМІНІСТРАЦЫЯ МІНСКАЙ ГУБЕРНІ Ў ЧАС ПАЎСТАННЯ 1863—1864 ГГ. (ПА МАТЭРЫЯЛАХ НГАБ)

У час паўстання 1863—1864 гг. у Польшчы, Літве і Беларусі з мэтай каардынацыі намаганняў як вайсковых, так і цывільных улад у барацьбе з паўстанцамі і тымі, хто іх падтрымліваў, была створана адмысловая вайскова-цывільная адміністрацыя. Гэта адбылося шляхам далучэння да ўжо існуючых органаў улады (мясцовых адміністрацыі і паліцыі, на чале якіх стаяў цывільны губернатар) новых структур ваенізаванага тыпу: ваеннага губернатара, вайсковых начальнікаў паветаў і станаў¹ губерні, а таксама следчых камісій па палітычных справах. У дадзеным артыкуле на падставе вывучэння шэрагу спраў архіўнага фонду 296 «Временный военный губернатор Минской губернии и командующий войсками, в ней расположенными» (НГАБ) робіцца спроба разгляду дзейнасці гэтай адміністрацыі.

Пасада ваеннага губернатара Мінскай губерні і камандуючага войскамі, што ў ёй знаходзіліся, уведзена 5 жніўня 1861 г. спачатку дзеля барацьбы з хваляваннямі мясцовых сялян, якія ўзніклі ў сувязі з адменаю 19 лютага т. г. прыгоннага права. Але потым ягонаў галоўнай задачай стала ўтрыманне кантролю над палітычнай сітуацыяй у краі напярэдадні і ў час паўстання 1863—1864 гг. З 12 мая 1863 г. ён быў падпарадкаваны новапрызначанаму віленскаму, гарадзенскаму і ковенскаму генерал-губернатару М. М. Мураўёву. Пасаду ж мінскага часовага ваеннага губернатара на той час займаў генерал-лейтэнант В. І. Забалоткі.

У функцыі апошняга ўваходзілі ажыццяўленне агульнага нагляду за мясцовай адміністрацыяй, палітычнымі настроямі саслоўяў, барацьба з дзейнасцю паўстанцаў і сялянскімі хваля-

ваннямі, кіраўніцтва ваенна-судовымі органамі. У сувязі з ліквідацыяй паўстання 2 ліпеня 1864 г. пасада ваеннага губернатара была скасавана і ўсе паўнамоцтвы кіравання губерняй цалкам перададзены мінскаму цывільнаму губернатару.

Кіраўніцтва вайскова-цывільнай адміністрацыяй на месцах — у паветах — было ўскладзена на вайскова-павятовых начальнікаў. Гэтыя пасады створаны на падставе інструкцыі віленскага генерал-губернатара ад 24 мая 1863 г. «Для ўсталявання вайскова-цывільнага ўпраўлення ў паветах Віленскай, Ковенскай, Гарадзенскай, Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губерняў». Вайскова-павятовым начальнікам падпарадкоўваліся цывільныя ўлады і войскі ў паветах. У абавязак іх ўваходзілі прызначэнні вайсковых начальнікаў у станах, вышук і арышт удзельнікаў паўстання, выдаленне з мясцовасці, якая аб'яўлена на ваенным становішчы, палітычна нядобрадзейных асоб, фарміраванне ўзброенай сялянскай варты.

Непасрэдна дзейнасцю вайскова-павятовых начальнікаў кіраваў ваенны губернатар, а агульны нагляд ажыццяўляў віленскі генерал-губернатар. Іх пасады паступова скасоўваліся на працягу 1865—1868 гг. у залежнасці ад ліквідацыі паўстання і ягоных наступстваў на месцах.

30 чэрвеня 1863 г. генерал-губернатар і камандуючы войскамі Віленскай ваеннай акругі загадаў мінскаму ваеннаму губернатару стварыць з мэтай дапамогі вайскова-павятовым начальнікам адмысловыя следчыя камісіі дзеля больш хуткага расследавання спраў тых асоб, што прымалі ўдзел у паўстанні альбо дапамагалі ці спачувалі яму. Прадпісвалася на ўтрыманне следчых камісій выкарыстоўваць тыя грашовыя сумы, якія спаганяліся з удзельнікаў і прыхільнікаў паўстання. Камісіі павінны былі стварацца ў паветах, дзе губернскае ўлады палічаць гэта неабходным².

Адпаведна 10 ліпеня 1863 г. генерал-лейтэнант В. І. Заблоцкі аддаў загад барысаўскаму, ігуменскаму, мазырска-рэчыцкаму, пінскаму і сліцкаму вайскова-павятовым начальнікам стварыць у цэнтрах вышэйзгаданых паветаў такія камісіі. У іх склад уключаліся трое вайскоўцаў і справаводца з ліку ўрадавых службоўцаў «няпольскага паходжання»³, як адзна-

чыў ваенны губернатар у сваім лісце мінскаму цывільнаму губернатару. На працягу лета ў гэтых паветах следчыя камісіі былі створаны⁴.

Насуперак дзеючаму на той час ваенна-крымінальнаму заканадаўству, калі ў даследаваную справу былі ўцягнуты і цывільныя асобы, М. М. Мураўёў забараніў уключаць у якасці членаў следчых камісій прадстаўнікоў ад цывільных уладаў і загадаў адхіліць іх ад працы ў тых камісіях, дзе яны ўжо знаходзіліся, напрыклад у Мазыры. Але ў сапраўднасці гэтага прадпісання не заўсёды прытрымліваліся на месцах. На наш погляд, сітуацыю можна растлумачыць як недастатковай юрыдычнай падрыхтаванасцю членаў следчых камісій з ліку армейскіх афіцэраў, так і магчымым павышэннем ролі цывільнага губернатара ў справе кіравання краем, калі асноўныя вайсковыя аперацыі супраць паўстанцкіх злучэнняў былі ўжо завершаны. Напрыклад, апошні ў сваім лісце да ваеннага губернатара ад 9 кастрычніка 1863 г. паведамляе аб прызначэнні ім, цывільным губернатарам, новых членаў Ігуменскай следчай камісіі па палітычных справах. У прыватнасці, старшынёю гэтай камісіі стаў надворны саветнік Дамухоўскі. З канца 1863—1864 гг. кіраўнікі следчых камісій звяртаюцца да цывільнага губернатара па розных пытаннях, у тым ліку і наконт узаемаадносін з мясцовымі адміністрацыйна-паліцэйскімі ўладамі. Так, старшыня Ігуменскай следчай камісіі ў сваім рапарце ад 16 студзеня 1864 г. скардзіўся на адсутнасць патрэбных звестак ад вайсковага начальніка Барысаўскага пав. і Віленскай павятовай паліцэйскай управы і прасіў прыняць адпаведныя меры⁵. Акрамя ўзброенай барацьбы з паўстанцкімі атрадамі мясцовыя ўлады рабілі намаганні, каб выявіць усіх тых, хто паспеў схаватца пасля разгрому найбольш буйных атрадаў, дапамагаў пастаўляць ім зброю, харч і інш. Трэба адзначыць, што ў гэтай справе значную дапамогу вайскова-цывільнай адміністрацыі аказвалі і пэўныя слаі беларускага сялянства, у першую чаргу праваслаўнага. Расійская адміністрацыя здолела выкарыстаць у сваіх мэтах існуючую на той час сацыяльную варожасць паміж сялянамі і апалячанымі абшарнікамі, што асабліва ўзмацнілася ў апошнія гады існавання прыгону і ў час правядзення сялянскай

рэформы 1861 г., якія былі адзначаны пазбаўленнем сялянства значнай колькасці зямельнай плошчы, што раней знаходзілася ў ягоным карыстанні.

Фактычна сялянская адміністрацыя вяла назіранне за мясцоваю шляхтаю, абшарніцкімі дварамі і фальваркамі. Аб гэтым сведчыць і той факт, што пасля правядзення вобыску ў маёнтку Ганцавічы Барысаўскага пав., што належаў абшарніку Міхалу Лапіцкаму, вайсковым начальнікам 2-га стану павета падпаручнікам Пятровым апошні апячатаў жылы дом Лапіцкага і сдаў пачатку на захоўванне мясцоваму сельскаму старасце⁶.

Іншым разам сяляне з вясковай варты самі арыштоўвалі шляхціцаў і абшарнікаў, западозраных ва ўдзеі ў паўстанні. Так, у скарзе, пададзенай абшарніцай Мінскага пав. Ізабэлай Ёдка на імя часовага ваеннага губернатара гаворыцца, што 22 чэрвеня 1863 г. узброеныя сяляне ў адсутнасць афіцэра альбо паліцэйскіх службоўцаў правялі вобыск у яе фальварку Цна і арыштавалі яе сына Рудольфа Ёдку, які быў потым абвінавачаны Мінскай следчай камісіяй у знаходжанні ў паўстанцкім атрадзе «Лялівы»⁷.

У сваім прашэнні ад 25 ліпеня 1863 г. на імя часовага ваеннага губернатара і камандуючага войскамі сяляне Тарасовіцкай сельскай грамады Заблоцкай воласці Бабруйскага пав. паведамілі аб сваім канфлікце з арандатарам маёнтка Тарасовічы Казімірам Фалевічам. Селянін Іван Доўгі даведаўся, што Фалевіч трымае ў сябе, нягледзячы на забарону, два ружжы. Грамада вырашыла канфіскаваць зброю. Але гэта ім не ўдалося: арандатар зачыніўся ў сваім доме, а сяляне не рашыліся ўвайсці туды гвалтам, толькі абмежаваліся паведамленнем аб захоўванні зброі начальству. Фалевіч жа, у сваю чаргу, абвінаваціў сялян у разбойным нападзе, а Івана Доўгага — у падпале ягонага двара. Мясцовыя ўлады прынялі бок «пасэсара»⁸. Таму грамада і вырашыла звярнуцца за дапамогаю да ваеннага губернатара. На жаль, звесткі пра канчатковае вырашэнне канфлікту адсутнічаюць⁹.

У шэрагу выпадкаў сяляне абвінавачвалі «сваіх» абшарнікаў у спачуванні і дапамозе паўстанню с той мэтай, каб вырашыць на сваю карысць розныя спрэчкі наконт ворнай зямлі,

пашаў і сенакосаў. Так адбылося і з абшарнікам Барысаўскага павета Францам Карчэўскім, якога некалькі сялян абвінавацілі ў нарыхтоўцы харчу і перавязачных матэрыялаў для «мяцежнікаў» і падбухторванні жыхароў навакольных вёсак далучацца да паўстання. Праведзенае барысаўскім вайскова-павятовым начальнікам палкоўнікам Дамброўскім раследаванне не знайшло пацвярджэнняў гэтаму. У той жа час шэраг сведкаў, у тым ліку казённых сяляне, што жылі па суседству з абшарнікам, і мясцовыя праваслаўныя святары далі паказанні аб лаяльнасці Ф. Карчэўскага да ўлад і аб тым, што ў апошняга меўся канфлікт са сваімі былымі прыгоннымі наконт выкарыстання сенакосных лугоў. У сувязі з гэтым распараджэннем ваеннага губернатара Франца Карчэўскага быў вызвалены з-пад арышту і аддадзены пад патаемны паліцэйскі нагляд¹⁰.

У антыпаўстанцкай барацьбе расійская ўлада імкнулася абаперціся таксама і на мясцовых праваслаўных святароў, якіх выкарыстоўвалі ў якасці пасрэднікаў паміж сялянствам і ўладнымі структурамі і ў пэўнай ступені як крыніцу інфармацыі для вайскова-цывільнай адміністрацыі. Аб гэтым гаворыцца, у прыватнасці, у запісцы ад 17 верасня 1863 г., пададзенай цяляханскім дабрачынным святаром Максімам Ціхаловічам на імя архіепіскапа Мінскага і Бабруйскага Міхаіла. М. Ціхаловіч паведамляе аб нядобранадзейнасці хацёнскага валаснога старшыні Іосіфа Ярашэвіча, які не данёс аб з'яўленні паўстанцаў у ягонай воласці. Ціхаловіч спасылаўся на просьбу вайсковага начальніка Пінскага пав. палкоўніка Вярхоўскага даваць інфармацыю ўладам¹¹. Аб тым жа ідзе размова і ў загадзе часовага ваеннага губернатара і камандуючага войскамі генерал-лейтэнанта В. І. Заблоцкага вайскаму начальніку Барысаўскага пав. ад 5 ліпеня 1863 г. У ім сказана, што мясцовы святар праінфармаваў улады аб выпечцы хлеба для паўстанцаў арандатарам маёнтка вялікага князя Мікалая Мікалаевіча¹².

У сувязі з вышэйгаданым значная частка праваслаўных святароў разглядалася паўстанцамі ў якасці патэнцыяльных ворагаў. Таму зразумела, што іх каралі смерцю. Так паўстанцамі з атрада «Сабэка» быў павешаны ў маёнтку Багушэвічы Ігуменскага пав. святар Канапасевіч¹³.

Улады змаглі выкарыстаць у сваіх мэтах і такую сацыяльную групу, як стараверы — нашчадкі выхадцаў з Маскоўскай дзяржавы, якія пакінулі яе з-за непрыняцця царкоўнай рэформы, якая праводзілася патрыярхам Ніканам і ягонымі пераемнікамі, і пасяліліся на тэрыторыі Рэчы Паспалітай. Па прычыне ўласцівых ім этнаканфесійных асаблівасцяў паміж стараверамі і астатнім насельніцтвам краю існавала пэўная ступень адчужанасці, нават у адносінах з праваслаўнымі, не кажучы ўжо пра каталікоў.

У такіх абставінах стараверскія грамады былі схільныя стаць на бок расійскай адміністрацыі, нягледзячы на ўласныя супярэчнасці ва ўзаемаадносінах з ёю. У час ваенных дзеянняў на тэрыторыі Мінскай губ. ў Бабруйскім і Барысаўскім пав. у якасці дапаможных вайскова-паліцэйскіх адзінак былі створаны невялікія конныя каманды з ліку старавераў, якія пражывалі ў дадзеных паведах. Гэта было зроблена адпаведна прадпісанню генерал-губернатара М. М. Мураўёва, які, выдаючы гэты загад, меў на ўвазе вопыт стварэння такіх камандаў стараверскімі грамадамі Дынабургскага і Рэжыцкага пав. Віцебскай губ. У Мінскай губерні яны былі сфарміраваны летам 1863 г. і падпарадкоўваліся ўраднікам¹⁴ з данскіх казацкіх палкоў, што знаходзіліся на той час на тэрыторыі Беларусі. Паколькі мясцовая ўлада разглядала старавераў як адну са складовых частак «рускага элемента», то стварэнню гэтых атрадаў надаваўся характар прапагандысцкай акцыі. Інспіравалася падача з боку стараверскіх грамадаў адрасоў на царскае імя, у якіх выказвалі быццам уласную ініцыятыву аб стварэнні дапаможных камандаў. У сувязі з ліквідацыяй узброеных паўстанцкіх групавак апошнія былі расфарміраваны ў чэрвені 1864 г.¹⁵

Кампанія па арганізацыі падачы вернападданіцкіх адрасоў на імя імператара Аляксандра II вялася і сярод прадстаўнікоў іншых саслоўяў: сялян, шляхты і абшарнікаў. Уладамі было арганізавана складанне сялянскімі грамадамі з дапамогаю міравых пасрэднікаў і праваслаўных святароў адрасоў на імя цара і генерал-губернатара М. М. Мураўёва, аб чым сведчаць рапарты часоваму ваеннаму губернатара барысаўскага і ігуменскага вайскова-павятовых начальнікаў ад 29 і 21 лістапада 1863 г.¹⁶

Каб унесці раскол і дэмаралізацыю сярод шляхты і абшарніцтва, якія расійская адміністрацыя лічыла асноўнай сацыяльнай базай паўстання, яна імкнулася далучыць іх да вышэйгаданай кампаніі. Так, у сваім рапарце ад 6 жніўня 1863 г. вайсковы начальнік Барысаўскага пав. паведаміў ваеннаму губернатару, што мясцовыя дваране і шляхта¹⁷ арганізавалі ў лагойскім касцёле малебен за здароўе імператара з хросным ходам вакол касцёла. Затым быў складзены вернападданіцкі адрас. Цікава адзначыць, што ў гэтым дакуменце між іншым ёсць і такія словы: «... мы, хотя и *римско-католического вероисповедания, но по происхождению* и месту жительства ... не поляки...» (падкрэслена мною. — А. Л.)¹⁸.

Падобныя ж акцыі праводзіліся і ў іншых паведах. 3 верасня 1863 г. вайсковы начальнік Ігуменскага пав. у сваім рапарце часоваму губернатару адзначыў, што «бедныя дваране» павета склалі вернападданіцкі адрас, які ўжо падпісалі 131 чалавек, і ён у адпаведнасці з прадпісаннем цывільнага губернатара прыкладае ўсе намаганні, каб пашырыць колькасць падпісчыкаў. Пазней, у верасні і кастрычніку, ён паведаміў цывільнаму і ваеннаму губернатарам, што сабраны подпісы агульнай колькасцю 91 абшарніка і шляхты для складання вернападданіцкага адраса ад імя дваранства Мінскай губ.¹⁹

Да гэтай кампаніі падключаліся і прадстаўнікі этнаканфесійных меншасцяў. Вернападданіцкі адрас склала Ігуменская габрэйская грамада, аб чым паведаміў 19 жніўня 1863 г. часоваму ваеннаму губернатару вайсковы начальнік павета. 26 жніўня 1863 г., у гадавіну каранаванні Аляксандра II, Барысаўская габрэйская грамада арганізавала ў прысутнасці павятовага спраўніка і афіцэраў мясцовага гарнізона малебен за здароўе імператара і ўсяго царскага дому, пасля чаго быў складзены адрас. Аналагічнае мерапрыемства ў той жа дзень правяла і Мазырская габрэйская грамада. У верасні 1863 г. такія ж адрасы прадставілі габрэйскія і мусульманскія (татарскія. — А. Л.) грамады Наваградскага і Ігуменскага пав.²⁰

Падсумоўваючы ўсё вышэйзгаданае, можна сказаць наступнае. Стварэнне адзінай сістэмы вайскова-цывільнага кіравання губерняй, якая аб'ядноўвала і каардынавала намаганні

вайсковых, паліцэйскіх і цывільных улад у барацьбе з паўстаннем, здольнасць выкарыстаць сацыяльныя супярэчнасці паміж сялянствам і абшарніцтвам, унесці раскол і дэарганізацыю ў шэрагі апошняга, у значнай ступені спрыялі таму, што ўлады змаглі перамагчы паўстанцкі рух.

¹ Стан — адміністрацыйная адзінка ў тагачасным адміністрацыйна-тэрытарыяльным дзяленні Расійскай імперыі. Уваходзіў у склад павета.

² НГАБ. Ф. 296 «Временный военный губернатор Минской губернии и командующий войсками, в ней расположенными». Воп. 1. Спр. 22. Л. 1—1 адв.

³ «Асобамі польскага паходжання» тагачаснымі расійскімі ўладамі лічыліся не толькі этнічныя палякі, але і беларусы рыма-каталіцкага веравызнання.

⁴ НГАБ. Ф. 296. Воп. 1. Спр. 22. Л. 2, 3, 5 адв.

⁵ Там жа. Л. 52, 53. 73—73 адв.; Спр. 23. Л. 157—157 адв.

⁶ Там жа. Спр. 20. Л. 74—74 адв.

⁷ Там жа. Л. 161—163 адв.

⁸ Пасэсар — карыстальнік, арандатар маёнтка.

⁹ НГАБ. Ф. 296. Воп. 1. Спр. 20. Л. 16—17 адв.

¹⁰ Там жа. Спр. 19. Л. 166—172 адв.

¹¹ Там жа. Спр. 20. Л. 131, 132.

¹² Там жа. Л. 6—6 адв.

¹³ Там жа. Спр. 31. Л. 25—25 адв.

¹⁴ Ураднік — ваеннае званне ў армейскай кавалерыі і казацкіх войсках Расійскай імперыі.

¹⁵ НГАБ. Ф. 296. Воп. 1. Спр. 24. Л. 6 адв., 8, 29—31.

¹⁶ Там жа. Спр. 20. Л. 201, 210.

¹⁷ Да дваранаў расійская ўлада звычайна адносіла, хоць і не заўсёды, абшарнікаў. Ніжэйшыя прадстаўнікі прывілеяванага саслоўя, блізкія па сваім маёмасным стане да сялянаў называліся шляхтай альбо «беднымі дваранамі».

¹⁸ НГАБ. Ф. 296. Воп. 1. Спр. 20. Л. 31 адв.

¹⁹ Там жа. Л. 54—54 адв. 107—107 адв., 184.

²⁰ Там жа. Л. 40. 48—49 адв., 51—51 адв., 123, 160.

А. Д. Карасев

ИЗ ИСТОРИИ ГОМЕЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ

Как известно, в 1938 г. была образована Гомельская область с соответствующими органами власти и управления. Это событие регулярно отмечается как преобразование города Гомеля в областной центр, что, безусловно, значительно повысило его статус и повлияло на дальнейшую судьбу.

Несмотря на все зигзаги истории, он продолжал оставаться областным центром, занимая по своему социально-экономическому положению одно из ведущих мест среди городов Беларуси. Однако немногие знают, что в начале 1919 г. был создан прецедент, т. е. была образована Гомельская губерния и город Гомель с апреля 1919 г. по декабрь 1926 г. являлся губернским центром в составе РСФСР. Разумеется, созданная губерния имела по своей конфигурации мало общего с образованной позднее Гомельской областью. Тем не менее город уже тогда юридически впервые приобрел статус губернского центра, и это обстоятельство, вероятно, сыграло в последующем немаловажную роль.

Подробному освещению создания Гомельской губернии в историографии внимания практически не уделялось. Освещение сводилось к цитированию нескольких широко известных документов, которые содержали решения коллегиальных органов. Изданные сборники, как и подборки документов, далеко неполны и соответственно не раскрывали всего хода событий. Наиболее полно эта тема раскрыта в статье В. В. Прохорова «Образование Гомельской губернии», опубликованной в научно-информационном бюллетене Архивного управления при Совете министров БССР (1960. № 1). Необходимо отметить и тот момент, что в прошлом отечественная историография страдала отсутствием персонификации событий, не уделяла внимания отношениям между лицами, занимавшими конкретные руководящие посты. Без анализа этих отношений трудно установить причинно-следственную связь исторических фактов, понять логику принятия решений.

Сохранившееся от Российской империи административно-территориальное деление, имевшее за собою более чем столетнюю историю, не соответствовало после революции новым политическим и экономическим условиям, хотя первоначальное деление на губернии было сохранено. Старый губернский аппарат управления был сломан и заменен принципиально новым советским аппаратом. Территориальное деление многих губерний подверглось основательной ломке. Достаточно отме-

тять, что за период 1917—1922 гг. на базе старых губерний была образована 21 новая губерния¹.

Первоначально общий ход событий по переустройству административно-территориального деления был определен декретом Совета Народных Комиссаров (далее — СНК) РСФСР «О порядке изменения границ губернских, уездных и проч.» от 27 января 1918 г.² Декретом предусматривалось, что все административные единицы (области, губернии, уезды и волости) могут разделяться на части, образуя новые административные единицы. Разрешение вопросов об изменении административно-территориальных границ было целиком возложено на местные Советы, которые обязывались сообщать Народному комиссариату внутренних дел (далее — НКВД) РСФСР обо всех изменениях в административном делении.

В дальнейшем НКВД внес в декрет ряд уточнений, которые значительно расширяли его функции в упорядочении всего дела административно-территориальных изменений. Так, НКВД разослал разъяснение (циркулярное письмо) всем местным Советам от 24 марта 1918 г. за № 5, в котором указывалось, что вопросы о разделении и слиянии губерний, об отходе одной губернии к другой разрешаются местными Советами или съездами Советов заинтересованных сторон, но утверждаются НКВД³.

Временное революционное рабоче-крестьянское правительство Беларуси 1 января 1919 г. опубликовало манифест об образовании Белорусской Советской Социалистической Республики⁴. Согласно постановлению I съезда КП(б)Б основное ядро новой республики составили Минская, Смоленская, Витебская, Гродненская и Могилевская губернии, которые в административно-хозяйственном отношении делились на семь районов: Смоленский, Минский, Витебский, Могилевский, Гродненский, Барановичский, Гомельский⁵.

Это постановление носило скорее декларативный характер и преследовало военно-политические цели. С одной стороны, как говорилось на I-м съезде большевиков Могилевского уезда, проходившем 18 января 1919 г.: «...формально мы не воюем, но фактически война налицо. Мы извлекаем пользу из бур-

жуазной науки международной дипломатии. Немцы помогли всячески Скоропадскому воевать с нами, но говорили, что воюют не они, а Украина. Мы делаем то же. Мы создали ряд республик — Украину, Белоруссию, Латвию и т. д. Формально это они ведут войну. Формально мы не нарушаем мира»⁶. С другой — на практике постановление осталось «декларацией о намерениях», так как на проходившем 2—4 февраля 1919 г. I-м съезде Советов Белоруссии в г. Минске только «после зажигательных речей тов. Свердлова, Иоффе, Мясникова и др. было постановлено отделиться от Центральной России в самостоятельную республику»⁷. Хотя уже к тому моменту было ясно, что ее создание в тот период весьма иллюзорно, поскольку еще ранее постановлением ЦК РКП(б) от 16 января 1919 г. от Белорусской республики отделили Витебскую, Смоленскую и Могилевскую губернии, а оставшиеся Минскую и Гродненскую объединили с Литовской республикой, образовав Литовско-Белорусскую Советскую Социалистическую Республику (Литбел)⁸. Мотивом создания Литбела, как указывалось в протоколе ЦБ КП(б)Б от 2 февраля 1919 г., являлось стремление ЦК РКП(б) «обезопасить эти республики от возможности проявления в них национально-шовинистских устремлений»⁹. Это опасение подтверждается письмом председателя ВЦИК Я. Свердлова, посланным 13 февраля 1919 г. секретарю ЦК КП(б)У Ф. А. Сергееву (Артему)¹⁰.

Занимая окраинное положение на стыке между Украинской ССР и Литбелом, Могилевская губерния являлась форпостом на юго-западном рубеже Советской России. Однако уже первые шаги партийно-государственного строительства показали нежизнеспособность губернии как административного образования. Губерния, по признанию Могилевского губисполкома, «была слабо организованной единицей»¹¹. Избранный в конце января 1919 г. съездом Советов состав губисполкома оказался малоработоспособным. В журнале «Власть Советов» (орган НКВД РСФСР) за 1919 г., освещавшего ход советского строительства в стране, отмечалось, что в своей деятельности отделы Могилевского губисполкома фактически ограничились городом Могилевом¹².

Отрицательным явлением в практике партийно-советского строительства в Могилевской губернии были трения между губернскими и уездными органами, принимавшие формы открытого неподчинения губернскому центру в административном отношении. Это особенно проявилось со стороны наиболее развитого в экономическом и политическом отношении Гомельского уезда. Такие сложные взаимоотношения были обусловлены рядом серьезных причин.

Могилевская губерния, в состав которой входил и Гомельский уезд, возникла еще в 1772 г.¹³ К 1917 г. население Могилева составляло около 50 000 человек¹⁴. В городе не было крупной фабрично-заводской промышленности, имелись лишь мелкие предприятия, на которых работали около 700 рабочих¹⁵. В противовес Могилеву Гомель был более крупным экономическим и политическим центром, число жителей которого в январе 1919 г. вместе с беженцами и репатрированными военнопленными насчитывало около 180 000 человек¹⁶. Гомель, географически выгодно расположенный на реке Сож, связанной с Днепром и Припятью, являлся к тому же крупным железнодорожным узлом, находящимся на пересечении Либаво-Роменской и Полесской железных дорог. К середине 1919 г. количество промышленных и железнодорожных рабочих, имевших большие революционные традиции, в Гомеле составляло около 30 000 человек¹⁷. С 1903 г. Гомель стал одним из главных мест пребывания Полесского комитета РСДРП(б), позднее РКП(б), который с самого начала выполнял областные функции, объединив под своим руководством большевистские организации по линии Полесской железной дороги¹⁸, а также распространил деятельность на часть Черниговской губернии (г. Новозыбков и Клинцы), Минской губернии (г. Речица и Мозырь) и большую часть Могилевской губернии¹⁹.

С освобождением Гомеля от германских оккупационных войск в январе 1919 г. Полесский комитет РКП(б) начал восстанавливать областные функции. Гомельский ревком также не ограничивал свою деятельность рамками Гомеля. ЦК РКП(б) «поощрял Гомель увеличением прав в партийно-советском отношении»²⁰. Это объясняется тем, что Полесский

комитет РКП(б) и Гомельский ревком имели прочные связи, тесные, даже дружеские отношения со многими видными руководителями Украины и центральных органов в Москве, у которых находили полное понимание. Могилевское руководство такой солидной поддержкой не располагало.

В условиях оторванности или отрезанности от своих губернских центров ряда уездов Могилевской, Минской и Черниговской губерний, неналаженности в них аппарата органов управления, хозяйственных и продовольственных трудностей, актуальное значение приобрел вопрос об образовании новой губернии с центром в г. Гомеле. На эти проблемы накладывалось неопределенное административное положение Гомеля и соответственно партийного руководства в лице Полесского комитета РКП(б). Дело в том, как отмечал председатель М. М. Хатаевич в донесении от 9 февраля 1919 г. ЦК партии, что «крупный торговый и промышленный центр со значительным пролетарским населением, со старой партийной организацией, игравший видную роль в западном крае с первого дня февральской революции, когда не только в Могилеве, но и в Минске нашей партии еще не было, Гомель подчиняется в административном отношении как губернскому центру Могилеву — городу во всех отношениях стоящему ниже Гомеля»²¹.

Можно понять раздражение Полесского комитета большевиков как областной организации, осуществлявшей свою деятельность по установлению советской власти на значительной территории Полесья и Черниговщины. Юридически, после реквизиции, т. е. с 15 января 1919 г., Полесский комитет, несмотря на все заслуги, становился уездно-городским с подчинением Могилевскому губкому РКП(б), что никак не устраивало гомельское руководство, которое стало прилагать все усилия для придания городу статуса губернского центра.

Еще 1-й съезд Коммунистической партии Белоруссии, устанавливая контуры административно-территориального деления республики, намечал создание Гомельского района в составе 8 подрайонов: Гомельского, Климовичского, Суражского, Мглинского, Стародубского, Рогачевского, Речицкого и Мозырского²².

10 января 1919 г. газета «Полесье» сообщала, что «из Гомельского и Рогачевского уездов Могилевской губернии, Речицкого уезда Минской губернии и северных уездов Черниговской губернии будет образована особая губерния с губернским городом Гомелем. Губерния будет присоединена к Белорусской самостоятельной республике»²³.

Практически на следующий день после окончательного установления советской власти, т. е. 16 января 1919 г., отдел управления Гомельского ревкома запросил Рогачевский, Мозырский, Речицкий, Новозыбковский, Городнянский и Суражский ревкомы карты уездов, как было сказано, «в целях предполагаемого образования Гомельской губернии»²⁴. Одновременно с этим председатель Полесского комитета РКП(б) Мендель Хатаевич с пометкой «срочно» запросил Центральное бюро КП(б)Б с просьбой «выяснить взаимоотношения с Могилевом»²⁵, но через несколько дней стало ясно, что по известным причинам руководство Белоруссии ничем помочь не может.

В противовес этому проекту председатель ЦИК Украины Христиан Раковский направил 29 января того же года в Москву телеграмму с предложением о полном упразднении Могилевской губернии и образовании на ее территории двух губерний — Гомельской и Оршанской, с временным оставлением четырех северных уездов Черниговской губернии в пределах Украины²⁶.

В начале февраля 1919 г. гомельское руководство, исходя из факта оставления Могилевской губернии в составе РСФСР, обратилось в центральные органы в Москве с просьбой «немедленно решить вопрос о выделении Гомельской губернии»²⁷. Председатель Полесского комитета РКП(б) М. М. Хатаевич 9 февраля направил письмо в ЦК РКП(б) с подробным обоснованием этой просьбы.

Коллегия НКВД РСФСР положительно отнеслась к проектам образования Гомельской губернии. Наркоминделу (далее — НКИД) было сообщено, что «целесообразность такого образования бесспорна». При этом отрицательную оценку получили предложения Украинского правительства об оставлении в составе Украинской ССР северных уездов Черниговской

губернии и переносе губернского центра из Могилева в Оршу, «если таковые выдвигаются не ради основного принципа соблюдения экономических интересов населения, а, главным образом, как при достижении неизвестных политических целей, как, например, государственных границ между Россией и Украиной...»²⁸.

Осознав тот факт, что проблема реорганизации Могилевской губернии далеко не проста и содержит ряд взаимоисключающих предложений, руководство в Москве поручило уполномоченному СНК РСФСР в Белоруссии Давиду Гопнеру изучить мнение всех заинтересованных сторон и выработать конкретный план для дальнейшего обсуждения²⁹. Выполняя указание Гопнера, Могилевское руководство на заседаниях 12 и 13 февраля 1919 г. высказало однозначное мнение о перенесении губернского центра в г. Гомель. При этом оно категорически возражало против отделения г. Гомеля и некоторых других уездов от Могилевской губернии, отмечая, что на Гомель претендуют как Украинское, так и Белорусско-Литовское правительство³⁰. Мнение могилевского руководства было доложено руководителям центральных органов в Москве с условием «максимальной уступки Литве — сохранением за нею Речицы и Мозыря», поскольку против образования Гомельской губернии выступил Мозырский ревком³¹.

15 февраля в г. Гомеле состоялось расширенное совещание представителей Гомельского, Могилевского, Рогачевского, Быховского, Клинцовского и Суражского уездов, а также уполномоченного СНК Д. Гопнера по вопросу образования Гомельской губернии. Несмотря на то что накануне совещания Полесский комитет РКП(б) принял предложение украинцев об образовании из частей Черниговской губернии Гомельской губернии, принятая резолюция гласила о необходимости переноса губернского центра из Могилева в Гомель с оставлением реорганизуемой губернии «в пределах Великороссии»³². Судя по тому, как обсуждался этот вопрос, Д. Гопнер, безусловно, разделял позицию Могилевского руководства, что он и подтвердил последующей телеграммой в Москву³³.

На састоявшемся 25 февраля междуведомственным совещании при экономическо-правовом отделе НКВД в присутствии всех заинтересованных сторон было постановлено «необходимо перенести губернский административный центр из Могилева в Гомель» с перечислением входящих в губернию уездов³⁴.

Между тем отношения между руководителями Могилева и Гомеля день ото дня становились все более нетерпимыми, порой приобретая откровенно скандальный характер³⁵. Полесский комитет большевиков, чувствуя поддержку в Москве, демонстративно игнорировал подчиненность Могилевскому губкому РКП(б). Так, заручившись поддержкой председателя ВЦИК РСФСР Я. Свердлова, Гомельская уездная конференция самостоятельно выбрала на VIII съезд партии своего делегата³⁶. Гомельское руководство понимало решение вопроса переноса губернского центра как преобразование уездно-городских учреждений в губерnsкие, что весьма не устраивало руководителей в Могилеве, терявших свою власть и поэтому требовавших механического переноса губерnsких учреждений в Гомель. Но после неожиданной смерти 16 марта 1919 г. Я. Свердлова положение гомельчан изменилось и стало неустойчивым. Представитель губисполкома Х. Инденбом с нескрываемым удовлетворением телеграфировал 17 марта из Москвы могилевскому руководству: «гомельчане потеряли здесь свое значение». И далее: «думаю, что разрешится в благоприятную для нас сторону. Петровский во всем со мной согласен»³⁷.

Предполагалось, что вопрос о переносе губцентра будет решен на заседании коллегии НКВД РСФСР в четверг 20 марта. Председатель Полесского комитета РКП(б) М. М. Хатаевич, принимавший участие на проходившем в Москве с 18 по 23 марта VIII съезде партии, оказать влияние на решение коллегии не мог, хотя ее заседание и перенесли на понедельник 24 марта.

Чтобы изменить ситуацию в свою пользу, гомельчане прилагали лихорадочные усилия. Заведующий отделом управления Гомельского ревкома С. Кацаф 20 марта с пометкой «срочно» телеграфировал секретарю СНК Агранову о предстоящем

отъезде в понедельник в Москву председателя ревкома С. Комиссарова вместе с вагоном продовольствия³⁸. Но 24 марта С. Комиссаров из-за начавшегося «стрекопытовского» мятежа выехать уже не смог. Разразившийся мятеж и гибель большинства гомельских руководителей был весьма на руку губцентру в Могилеве, руководители которого постарались извлечь из случившейся трагедии максимальную выгоду для сохранения своих губерnsких постов, что и подтвердили последующие события. Коллегия НКВД РСФСР на состоявшемся 24 марта 1919 г. заседании, заслушав доклад заведующего подотделом организации коммунальных единиц Спасского «О предварительном определении границ новой Гомельской губернии», постановила: «Могилевский губисполком перевести в г. Гомель», при этом большинство членов (10—13 чел.) губисполкома, как сказано, «составляет Могилевский исполком в городе Гомеле»³⁹.

В начале апреля, т. е. после подавления мятежа, для восстановления советской и партийной работы в Гомель приехала Особая следственная комиссия под руководством члена ЦК Евгении Бош. Перед комиссией и местными партийными органами 11 апреля телеграммой из Москвы была поставлена задача «скорейшего создания объединенного центра Могилева и Гомеля»⁴⁰.

На Черниговском губерnsком съезде Советов, начавшемся 12 апреля, прошло заседание делегатов северных уездов: Мглинского, Почепского, Стародубского, Новозыбковского, Суражского, на котором было решено присоединить уезды к образуемой Гомельской губернии в составе РСФСР⁴¹. Против присоединения к России выступил с определенными оговорками только Стародубский уисполком⁴².

20 апреля 1919 г. под председательством Евгении Бош состоялось объединенное заседание Гомельского губкома РКП(б) и представителей исполкомов: Могилевского губерnsкого, Гомельского и северных уездов Черниговской губернии. На заседании был утвержден временный персональный состав губисполкома, конструкция губернии и план создания отделов как путем перемещения из Могилева, так и реорганизуемых из

местных органов Гомеля⁴³. 23 апреля о принятом решении по телеграфу были проинформированы центральные органы в Москве и все уезды, входящие в Гомельскую губернию⁴⁴. Против включения Речицкого уезда Минской губернии в состав Гомельской губернии в резкой форме выступил НКВД Литвы и Белоруссии, но ЦК партии большевиков Литбела было указано на выполнение решения Гомельской партийной конференции, согласованного с ЦК РКП(б)⁴⁵.

Датой образования Гомельской губернии принято считать 26 апреля 1919 г. Эта дата указана в телеграмме из Могилева заинтересованным учреждениям почты и телеграфа, что является не совсем правомерным. Упомянутая телеграмма носит ведомственный характер. Анализ текста показывает, что в нем допущена ошибка, поскольку приведенная дата не подтверждается и противоречит другим документам. Следовательно, датой образования Гомельской губернии и некоторых губернских учреждений следует считать 20 апреля 1919 г.⁴⁶

Открывшийся 25 мая 1919 г. 1-й Гомельский губернский съезд Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов постановил: «Гомельскую губернию в составе уездов Стародубского, Рогачевского, Чаусского, Мглинского, Чериковского, Почепского, Климовичского, Речицкого, Могилевского, Быховского, Новозыбковского, Суражского, Гомельского, Оршанского, Горецкого оставить в составе РСФСР, ссылаясь на желание пролетариата губернии добиться «своего экономического, политического, культурного развития»⁴⁷. На первом же заседании Гомельского губисполкома при распределении должностей выяснилось, что практически все ответственные посты заняли руководители, приехавшие из других мест⁴⁸. Между председателем губкома Александром Хановым и председателем уездно-городского комитета Менделем Хатаевичем возникали постоянные конфликты из-за «глубоких разногласий и коренных расхождений по вопросам о методах и способах партийного и советского строительства»⁴⁹. Конфликт разрешился с отъездом последнего с разрешения ЦК на работу в Самару⁵⁰.

На состоявшемся 30 июня 1919 г. Особом совещании представителей Гомельской, Смоленской и Витебской губерний по вопросу установления границ между указанными губерниями была определена принадлежность спорных волостей⁵¹.

9 июля НКВД РСФСР утвердил упразднение Могилевской губернии и состав новой Гомельской губернии, а также передачу Сенненского уезда Витебской губернии и Мстиславльского уезда Смоленской губернии⁵². Территориально новая губерния занимала площадь около 70 000 кв. верст с населением около 3 000 000 человек. Управлять такой губернией было очень трудно. Ее северная часть, отдаленная более чем на 300 верст от Гомеля, часто оказывалась плохо обслуживаемой губернским аппаратом. По этой причине в 1920 г. Оршанский уезд был передан Витебской губернии, а в 1921 г. Горецкий уезд — Смоленской. Территория губернии сохранилась до 55 000 кв. верст, а население до 2 200 000 человек.

В 1923 г. были проведены дополнительные меры по «округлению» Гомельской губернии. Некоторые волости Климовичского уезда вследствие их «тяготения» были переданы Смоленской губернии, а весь Почепский уезд отнесен к Брянской губернии. В том же году проведенные мероприятия по укрупнению сельсоветов и волостей привели к значительному их сокращению. Так, в 9 уездах Гомельской губернии вместо 2 923 сельсоветов осталось 2 057, вместо 157 волостей — только 85.

В марте 1924 г. произошли значительные изменения в составе Гомельской губернии. Уезды Быховский, Климовичский, Чериковский, Чаусский, Могилевский, Рогачевский и часть Речицкого отошли к БССР. Площадь губернии составила 25 000 кв. верст с населением в 1 400 000 человек⁵³. Решение этого вопроса было далеко непростым. Как отмечалось в выводах, представленных Комиссией СНК Белоруссии по приему частей Смоленской и Гомельской губерний на рассмотрение Временного бюро ЦК Компартии Белоруссии, «партийными организациями этих районов недостаточно усвоены принципы национальной политики партии и Советской власти ввиду сопоставления многими группами жизненности белорусского языка и неосторожности некоторых местных работников в этом

вопросе». Некоторые ответственные работники, такие, как председатели Климовичского и Горецкого уездных исполкомов, отказались работать в Белоруссии⁵⁴.

Выполняя постановление Президиума ВЦИК от 6 декабря 1926 г. о расформировании Гомельской губернии, Президиум ЦИК БССР 8 декабря в срочном порядке постановил присоединить Речицкий и Гомельский уезды к БССР, преобразовав их в округа. Клинцовский, Стародубский и Новозыбковский уезды бывшей Гомельской губернии были включены в состав Брянской губернии⁵⁵.

Таким образом, просуществовав немногим более 7 с половиной лет и сыграв важнейшую военно-политическую роль в советской истории, Гомельская губерния как административная единица прекратила свое существование. Через 11 лет, т. е. в январе 1938 г., к этой проблеме, исходя из опыта управления республикой, пришлось вернуться и на базе 14 районов была образована соответствующая область с центром в городе Гомель⁵⁶.

¹ Государственный архив Российской Федерации (далее — ГАРФ). Ф. 5677. Оп. 3. Д. 9. Л. 12.

² СУ РСФСР. 1918. № 21. Ст. 318.

³ ГАРФ. Ф. 5766. Оп. 3. Д. 17. Л. 26.

⁴ Сборник документов «Образование СССР». М., 1949. С. 114.

⁵ Там же. С. 115.

⁶ Государственный архив общественных объединений Гомельской области (далее — ГАООГО). Ф. 1. Оп. 1. Д. 1. Л. 4.

⁷ Там же. Оп. 2. Д. 467. Л. 4.

⁸ Национальный архив Республики Беларусь (далее — НАРБ). Ф. 60. Оп. 2. Д. 443. Л. 61; Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории (далее — РЦХИДНИ). Ф. 86. Оп. 1. Д. 40. Л. 22, 23; Ф. 17. Оп. 2. Д. 8. Л. 1.

⁹ НАРБ. Ф. 60. Оп. 3. Д. 365. Л. 22.

¹⁰ РЦХИДНИ. Ф. 86. Оп. 1. Д. 40. Л. 80.

¹¹ Государственный архив Гомельской области (далее — ГАГО). Ф. 24. Оп. 1. Д. 1. Л. 18.

¹² Журнал «Власть Советов». № 10. 1919. С. 9.

¹³ ПСЗРИ. Т. 19. Ст. 138.

¹⁴ ГАРФ. Ф. 393. Оп. 11. Д. 259. Л. 10.

¹⁵ БСЭ. Т. 28. 2 изд. С. 21.

¹⁶ ГАГО. Ф. 1471. Оп. 1. Д. 1. Л. 40.

¹⁷ ГАРФ. Ф. 393. Оп. 11. Д. 259. Л. 60.

¹⁸ Известия Гомельского губернского комитета РКП. 1920. № 6. С. 17.

¹⁹ Ларченко И. П. «Большевики Полесской организации в борьбе за установление Советской власти в Могилевской губернии». Ученые записки Могилевского пединститута. Вып. 11. Мн., 1956. С. 76.

²⁰ ГАГО. Ф. 24. Оп. 1. Д. 1. Л. 19.

²¹ РЦХИДНИ. Ф. 17. Оп. 6. Д. 70. Л. 67—69.

²² Сб. документов «Образование СССР». С. 115.

²³ Газета «Полесье». 10 января 1919 г. № 141. С. 3.

²⁴ ГАГО. Ф. 32. Оп. 1. Д. 24. Л. 17.

²⁵ Там же. Л. 4.

²⁶ ГАРФ. Ф. 5677. Оп. 1. Д. 131. Л. 32.

²⁷ Там же. Ф. 130. Оп. 3. Д. 691. Л. 35.

²⁸ Там же. Ф. 5677. Оп. 1. Д. 131. Л. 35.

²⁹ ГАООГО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 16. Л. 25.

³⁰ Там же. Д. 8. Л. 16—20.

³¹ ГАРФ. Ф. 130. Оп. 3. Д. 694. Л. 11; Ф. 1235. Оп. 94. Д. 344. Л. 32.

³² ГАООГО. Ф. 1. Оп. 2. Д. 580. Л. 2.

³³ ГАРФ. Ф. 130. Оп. 3. Д. 531. Л. 4.

³⁴ Там же. Ф. 1235. Оп. 94. Д. 282. Л. 271.

³⁵ ГАООГО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 16. Л. 86.

³⁶ Там же. Л. 18.

³⁷ Там же. Л. 163.

³⁸ ГАГО. Ф. 32. Оп. 1. Д. 24. Л. 239.

³⁹ ГАРФ. Ф. 1235. Оп. 84. Д. 282. Л. 272.

⁴⁰ ГАООГО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 5. Л. 30.

⁴¹ ГАРФ. Ф. 393. Оп. 11. Д. 259. Л. 44, 58—61.

⁴² Там же. Л. 28 об.

⁴³ ГАООГО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 5. Л. 47.

⁴⁴ ГАРФ. Ф. Р.-1235. Оп. 94. Д. 282. Л. 262. ГАООГО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 17. Л. 144.

⁴⁵ ГАООГО. Ф. 1. Оп. 1. Л. 167, 168.

⁴⁶ ГАРФ. Ф. 399. Оп. 1. Д. 259. Л. 33

⁴⁷ ГАГО. Ф. 24. Оп. 1. Д. 1. Л. 17, 18, 20, 21.

⁴⁸ Там же. Ф. 39. Оп. 1. Д. 48. Л. 15.

⁴⁹ НАРБ. Ф. 60. Оп. 3. Д. 391. Л. 27.

⁵⁰ ГАООГО. Ф. 1. Оп. 1. Д. 5. Л. 90.

⁵¹ ГАРФ. Ф. 393. Оп. 11. Д. 259. Л. 67—69.

⁵² Там же. Оп. 5. Д. 26-6. Л. 362.

⁵³ Известия Гомельского губернского комитета РКП(б). 1924. № 79. С. 72—74.

⁵⁴ НАРБ. Ф. 60. Оп. 3. Д. 459. Л. 2—9.

⁵⁵ СЗ БССР. 1926. № 50. Ст. 186—187.

⁵⁶ СЗ БССР. 1938. № 5. С. 36.

ПОСТАЦІ

З. Л. Яцкевіч

РАДАВОД А. Г. КІРКОРА Ў СВЯТЛЕ НОВЫХ
АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ

Вядомы беларускі гісторык, археолаг, этнограф, літаратуразнавец і выдавец Адам Ганоры Карлавіч Кіркор добра ведаў гісторыю свайго роду. Старажытныя каралеўскія прывілеі і іншыя дакументы захоўваліся ў іх ажно з XVI ст. Гэтыя крыніцы, а таксама родавыя паданні даследчык неаднаразова выкарыстоўваў у сваёй навуковай дзейнасці.

Магчыма, гэта вельмі моцна паўплывала на лёс і творчасць Адама Кіркора. Нягледзячы на тое што пра славу тага вучонага як пры жыцці, так і пасля смерці было напісана шмат прац, у тым ліку і біяграфічнага характару, да сённяшняга дня няма пэўнасці нават з датай ягонага нараджэння. Тое самае можна сказаць і пра генеалогію роду, якая мае таксама шмат белых плям, і нават асобныя, здавалася б, вядомыя факты малазнаёмы шырокаму колу чытачоў. Наогул, прозвішча Кіркор, пэўна, мае цюркамоўнае паходжанне. *Кір*, *кыр* або *кырк* па-турэцку ці па-татарску азначае *сорак*. Кіркор — сорак мячоў. Не выключана, што падобная вайсковая адзінка была ў татарскай арміі. Найстарэйшы даследчык татараў А. Мухлінскі згадвае, што ў Крыме, каля Бахчысарая, быў замак Кіркір ці Кіркор, у якім, маўляў, была рэзідэнцыя хана Менглі-Гірэя (1480—1516), дзе апошні прымаў паслоў з ВКЛ¹. Падобных сугучных назваў вельмі шмат не толькі ў цюркамоўных краінах, але і на тэрыторыі ВКЛ. Слова «*кірка*» азначае «*матыка*», прозвішчы Кіркін, Кіркіла сустракаюцца ў летувісаў, вёска Кірклішкі ёсць пад Ашмянамі. У нямецкай мове слова «*кірке*» азначае «*храм*», яно, дарэчы, вельмі падобна гучыць на дацкай, шведскай, фінскай і эстонскай мовах. *Кіркапіс* у перакладзе з літоўскай мовы — *могілкі*.

На карысць татарскага паходжання Кіркораў сведчаць у першую чаргу даследчыкі гісторыі і генеалогіі татараў А. Мухлінскі і Ст. Дзядулевіч². Іхні тэзіс грунтуецца ў асноўным на тым, што талмачамі (перакладчыкамі) у розных пасольствах і

дыпламатычных місіях ВКЛ на ўсходзе і поўдні звычайна былі літоўскія татары. Па-другое, Міхал Кіркор у 1790 г. быў палкоўнікам першага палка літоўскай лёгкай кавалерыі ВКЛ, які, заўважым, складаўся пераважна з літоўскіх татараў. Па-трэцяе, Дзмітры Кіркор у сваёй палітычнай дзейнасці ўжываў псеўданім Татар (1897). Апошняе магло быць проста пад уплывам паданняў, якія друкаваў у сваіх працах Адам Кіркор. Наконт першага, і асноўнага, тэзіса аб татарскім паходжанні роду мусім заўважыць, што яшчэ пры каралі Жыгімонце Старым спецыяльна адбіралі і рыхтавалі маладых прадстаўнікоў шляхты, якія валодалі замежнымі мовамі, для ўдзелу ў дыпламатычных місіях. Пры гэтым не абавязкова трэба было быць татарынам. Таму сёння можна паставіць пад сумненне татарскае паходжанне Кіркораў. Заўважым, што ніводны дакумент XVI ст. не называе Кіркораў татарамі. З гэтага вынікае, што ўжо тады яны былі хрысціянскага веравызнання.

Нягледзячы на тое што род Кіркораў быў вельмі разгалінаваны, усе прадстаўнікі карысталіся ўласным гербам «Кіркор». Як сведчыць В. Каяловіч, ужо Павел Кіркор у XVI ст. меў пячатку з гэтым гербам. Апошні ўяўляе харугву кшталту герба «Радван», якая трымаецца на апоры ў выглядзе друкаванай кірылічнай літары «П»³.

Звычайна гэтая выява размяшчаецца на чырвоным шчыце, на версе якога — рыцарскі шлем са шляхецкай каронай, пад якой тры страусаваыя пёры. Адзначым, што герб вельмі рэдкі, і, акрамя Кіркораў, ім карыстаўся яшчэ адзін род — Кісарэўскіх. Апошні, паводле Т. Урускага, з'яўляецца адгалінаваннем роду Кіркораў, і сваё прозвішча атрымаў ад родавага маёнтка Кісарэва на Полаччыне⁴.

Пра тапластай роду і старэйшага адгалінавання Кіркораў лічыцца баярын Павел Кіркор, які служыў талмачом у каралеўскіх пасольствах да крымскага хана. Згаданы Павел атрымаў 28 красавіка 1568 г. у Гародні ад вялікага гетмана і дзяржаўцы магільёўскага Рыгора Хадкевіча дванаццаць службаў пустых у Сухарах ці Сухарэвічах, як часам гаворыцца ў дакументах, у Магілёўскай эканоміі (цяпер Магілёўскі раён), да якіх надаваліся 22 падданыя. За гэта ён адпаведна быў абавяза-

ны падчас вайны выставіць трох узброеных вершнікаў. 30 лістапада 1569 г. Павел Кіркор атрымаў пацвярджальны каралеўскі прывілей на гэтае ўладанне ад Жыгімонта Аўгуста. У прывілеі адзначаецца, што ён доўгі час быў на каралеўскай службе, пабываў у шмат якіх замежных краінах і ведаў розныя мовы, у прыватнасці турэцкую, татарскую, балгарскую, сербскую і італьянскую. Акрамя гэтага, адзначаецца, што ён браў удзел у вайне з Масквой, у бітве за Смаленск у 1568 г. пад кіраўніцтвам Філона Кміты-Чарнабыльскага, затым у гэтым жа годзе пад кіраўніцтвам пана Шалухі, старасты крычаўскага, удзельнічаў у паходзе ў Смаленскую зямлю, дзе вельмі добра сябе праявіў і прывёў шмат палону, у тым ліку дзяцей баярскіх, якіх падараваў каралю. У 1580 г. Павел атрымаў прывілей на тры азёры Рудкава за Острскім замкам у Чарняхоўскай воласці. Павел памёр перад 1592 г.

Сын Паўла Ян, зямлянін Аршанскага павета, згадваецца ў актах Магілёўскага магістрата за 1579 г. у якасці сведкі. Ян і Зміцер Кіркоры зафіксаваны сярод шляхты магілёўскага замкавага прысуду ў інвентары за 1604 г. 17 кастрычніка ён атрымаў пацвярджальны каралеўскі прывілей ад Жыгімонта III на маёнтак Сухары, у 1620 г. набыў вёску Канюхова над ракой Асялянкай у Мсціслаўскім ваяводстве ў Яна Максімавіча Еўпатовіча. У 1635 г. Ян атрымаў лібертацыю на вызваленне ад падаткаў на дом у Магілёве (мабыць, на яго імя атрымала ягоная жонка). Разам з жонкай Магдаленай Пашкоўскай меў чатырох сыноў — Яўстафія, Аляксандра, Яраша і Паўла.

Павел, зямлянін Аршанскага павета і Мсціслаўскага ваяводства, атрымаў частку бацькоўскіх уладанняў у Аршанскім павеце (Сухары) і маёнтак Канюхова, якія пакінуў свайму сыну Стэфану і пляменніку Яну, сыну Яўстафія. Павел пад кіраўніцтвам Януша Скуміна-Тышкевіча, ваяводы мсціслаўскага, удзельнічаў у вайне са шведамі ў Інфлянтах у 1625 г. У 1633 г. пад камандаваннем Аляксандра Гансеўскага, ваяводы Аляксандра Смаленскага, абараняў Смаленск ад маскоўскіх войскаў Шэйна, у 1654 г. — Мсціслаў ад маскоўскіх войскаў, дзе і трапіў у палон, адкуль толькі ў 1665 г. вярнуўся на бацькаўшчыну, дзе і памёр праз год.

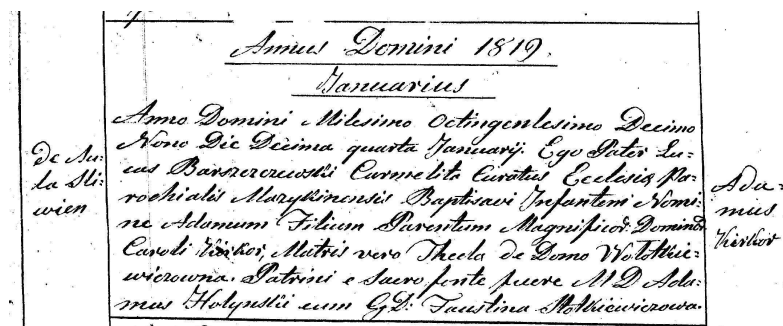
Ягоны сын Стэфан меў справу ў 1667 г. з Галынскім у сувязі з нападам на маёнтак Канюхова. У 1671 г. ён разам са сваім родным братам Самуілам Кіркорам прадаў шляхціцам Чарэйскім часткі маёнткаў у Белай Дуброве, Асаўцы і Ліпаўніцы ў Аршанскім павеце. Разам з жонкай Хрысцінай Асецімскай пакінуў дзяцей: дачку Палонію і сына Мацея. Апошні быў уладальнікам спадчыннага маёнтка Канюхова. У 1700 г. Мацей падпісаў лаудум (ухвалу) шляхты Мсціслаўскага ваяводства. Падчас Паўночнай вайны ў 1707 г. даставіў правіант у Полацк для войскаў расійскага цара Пятра I. Другі раз Мацей быў жанаты на Канстанцыі Гінбут, з якой меў сыноў Яна і Караля, у апошняга было шэраг судовых спраў наконт маёнтка Канюхова (1752, 1758, 1759). Дадзены маёнтак Караль пакінуў сваім сынам ад жонкі Марцыяны Асецімскай Францу, Юзафу і Мікалаю, якія падзялілі спадчыннае ўладанне 21 лютага 1801 г. Прычым Мікалай адрокся ад сваёй часткі бацькоўскага маёнтка Канюхова на карысць брата Франца. Гэты ж Мікалай быў жанаты на Вінцэнце Фабрыцыуш і пакінуў дачку Юзафату і сына Караля. У 1832 г. ён ужо не жыў⁵.

Караль, сын Мікалая, нарадзіўся ў 1784 г., быў жанаты на Тэклі, дачцы Марка і Анэлі Валадковічаў. Ад сваёй жонкі Караль атрымаў у пасаг двух сялян. У 1842 г. ён, будучы ўжо ўдаўцом, валодаў маёнткам Грынеўшчына ў Клімавіцкім павеце, які папярэдне належаў ягонаму стрыечнаму брату Базылю Францавічу Кіркору з 10 сялянамі і 13 сялянкамі. У 1845 г. ён валодаў 35 падданымі, але ў 1864 г. застаўся без вышэйназванага маёнтка. Караль пакінуў дзяцей: дачку Тэклю, якая нарадзілася ў 1824 г., сыноў Аляксандра, які быў ахрышчаны 5 красавіка 1813 г., і знакамітага Адама Ганорыя. Аляксандр, калежскі сакратар, у 1842 г. працаваў у Маскоўскім праўленні IV акругі шляхоў зносін і казённых будынкаў, памёр у Маскве ў 1877 г. Заўважым, што менавіта пры Карале дадзенае адгалінаванне роду Кіркораў было прызнана ў дваранстве Расійскай імперыі з аднясеннем да 6-й часткі (18 лютага 1832 г. Адам Ганоры Кіркор быў далучаны да свайго роду пастановай Магілёўскага дваранскага дэпутацкага сходу 30 ліпеня 1814 г., а затым зацверджана Сенатам 16 верасня 1835 г.⁶

Пэўна, самай вялікай да сённяшняга дня загадкай з'яўляюцца даты нараджэння і хросту сына Караля Адама Ганорыя. І гэта пры тым, што ягоная хросная метрыка ў нашым стагоддзі друкавалася ўжо тры разы. У энцыклапедычных выданнях, у тым ліку «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі» і «Беларускія пісьменнікі», даюць наступную дату нараджэння даследчыка — 21 студзеня 1818 г. або 1819 г.⁷ Я. Янушкевіч у артыкуле ў ЛіМе піша, што Станіслаў Кіркор у кнізе «Мінулае памірае двойчы: Праўдзівая аповесць» (Кракаў, 1978), прысвечанай Адаму Кіркору, дае дату хросту Адама Ганорыя 14 студзеня 1819 г.⁸ У сваёй кнізе С. Кіркор выказвае падзяку шэрагу даследчыкаў, у тым ліку і доктару Малгажаце Стальзман, якая ў 1973 г. надрукавала хросную метрыку Адама Кіркора. Заўважым, што гэты ж аўтар у кнізе «Кіркору літоўцы», якая выйшла ў 1974 г. у Лондане, дае іншую дату хросту Адама Ганорыя — 18 студзеня 1819 г.⁹ Пры гэтым Я. Янушкевіч згадвае, што гэтую хросную метрыку ў 1930 г. надрукаваў даследчык М. Бранштэйн і што там таксама значыцца дата 14 студзеня 1819 г.¹⁰ У 1996 г. гісторыкам і археолагам Л. Аляксеевым упершыню была надрукавана хросная метрыка Адама Кіркора ў перакладзе на рускую мову паводле публікацыі М. Стальзман. Нам падаецца вартым цалкам прывесці гэты дакумент: «Двор Сливин (былы Мсціслаўскі павет Магілёўскай губерні, цяпер Манастыршчынскі раён Смаленскай вобл. — 3. Я.) 1819 года, генваря 1-го дня, я, иеромонах Кармелитского ордена, настоятель Мазырского костела Лука Барщевский, окрестил младенца именем Адам, сына благородных супругов Карла Киркора и матери Тэкли, урожденной Волковичевой (правильна — «Валадковічавай». — 3. Я.). Восприемниками при крещении были г. Адам Голынский с госпожою Фаустиною Статкевичевой... Подписи (ксендза, секретаря, столоначальника)»¹¹. Нельга выключыць магчымасць элементарнай памылкі, але ў выніку мы маем аж тры даты хросту Адама — 1, 14, 18 студзеня 1819 г.

Выклікае пэўныя пытанні і дата нараджэння Адама Ганорыя, прыведзеная ў ягоным тэстаменце, фрагментарна надрукаваным у матэрыяле Я. Янушкевіча: «1818. Нарадзіўся я 24 снежня 1818 г. у Слівіне Мсціслаўскага пав. Магілёўскай

губ. з айца Караля і маткі Тэклі з Валадковічаў...» Справа ў тым, што дата 24 снежня 1818 г. павінна была быць пададзена па старым стылі (дарэчы, гэта не адзначае аўтар публікацыі), як было прынята ў Расійскай імперыі. І, дадаўшы да яе 12 дзён, атрымаем дату 5 студзеня 1819 г. І яшчэ адна заўвага да перакладу дадзенага дакумента. У беларускай мове слова «айцец» азначае святара, таму ў дадзеным кантэксце належыць перакладаць гэтае слова як «бацька».

Экстракт (копія) хроснай метрыкі Адама Кіркора.

Аўтару гэтага артыкула пашанцавала знайсці экстракт (копію) хроснай метрыкі А. Кіркора (гл. яе пераклад). Яна захоўвалася ў фондзе Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, які налічвае больш за 55 000 спраў, пад назвай «Копіі і выпіскі з метрычных кніг па дэканатах Магілёўскай губерні»¹². Звычайна ў падобных справах захоўваецца некалькі асобных выпісаў альбо экстракты метрык з некаторых касцёлаў. Таму, зразумела, што яна, як і многія іншыя дакументы з няпэўнымі і недакладнымі назвамі не прыцягвала ўвагу даследчыкаў. Варта адзначыць яшчэ адзін вельмі істотны момант, які адштурхоўваў ад дадзенай крыніцы, гэта яе мова — лаціна. Апошняю невыпадкова называюць «мёртвай». Вось яе пераклад:

Год ад Нараджэння Хрыстова 1819

Студзень

Двор Год ад Нараджэння Хрыстова тысяча Адам Кіркор
Слівін васемсот дзевятнаццаты дня чатырнаццатага студзеня. Я, айцец Лукаш

Баршчэўскі, кармеліт, куратар касцельнай парафіі Мазыжынскай ахрысціў дзіця і даў імя Адам сыну бацькоў шляхетнага роду Карла Кіркора і жонкі яго Тэклі з роду Валатковічаў. Кумамі былі шляхетны Адам Галынскі і шляхетная Фаустына Галкевічава.¹³

Мяркуючы па тэксце дакумента, гэта, відаць, тая самая копія хроснай метрыкі, якую друкавалі Бранштэйн, Стальзман і Аляксееў. Такім чынам, цяпер мы з поўнай упэўненасцю можам лічыць дату 14 студзеня 1819 г. па старым стылі датай хросту Адама Ганорыя. Адпаведна, па новым стылі — гэта 26 студзеня. Тут нельга не заўважыць яшчэ адну памылку ў перакладзе, зробленым Аляксеевым: няправільна расчытанае прозвішча хроснай Адама Кіркора — Фаустыны Галкевічавай. Да гэтага трэба дадаць, што ў арыгінале няма слова «іераманах» у дачыненні да святара Лукаша Баршчэўскага. Адзінае, што яшчэ можна ставіць пад сумненне ў нашым перакладзе, гэта адценні ў зваротах да бацькоў і хросных, напрыклад, «шляхетны», «ганаровы», «уроджаны», «пан», «пані», «паненка», што звязана з лацінскімі скарачэннямі ў тэксце — MD, GD і іншымі.

¹ Muchlinski A. Zdanie sprawy o tatarach litewskich // Teka Wileńska. Wilno, 1858. № 4. S. 18.

² Там жа; Dziadulewicz St. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929. S. 409.

³ Boniecki A. Herbarz Polski. Warszawa, 1909. T. 10. S. 72; Kojalowicz W. Herbarz gycerstwa WX Litewskiego tak zwany Compendium. Kraków, 1857. S. 87; яго ж. Herbarz szlachty WXL zwany Nomenclator. Kraków, 1905. S. 295.

⁴ Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty Polskiej. Warszawa, 1910. T. 6. S. 346.

⁵ НГАБ. Ф. 3162. Воп. 1. Спр. 2.

⁶ Там жа. Л. 22—24.

⁷ Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1997. Т. 4. С. 180; Беларускія пісьменнікі. Мн., 1994. Т. 3. С. 226, 227.

⁸ Янушкевіч Я. Тастамент Адама Кіркора // ЛіМ. 1998. 26 снеж.

⁹ Kirkor St., Konarski Sz. «Kirkorowie litewscy». Londyn, 1974. S. 32, 33.

¹⁰ Янушкевіч Я. Тастамент Адама Кіркора // ЛіМ. 1998. 26 снеж.

¹¹ Алексеев Л. Археология и краеведение Беларуси XVI в. — 30-е гг. XX в. Мн., 1996. С. 67, 68.

¹² НГАБ. Ф. 1781. Воп. 36. Спр. 165.

¹³ Там жа. Л. 237.

В. А. Свэрчкоў

ИЗ ЛИЧНОГО ФОНДА П. М. МАШЕРОВА В НАРБ

Комплектование документами личного происхождения — одно из направлений деятельности Национального архива Республики Беларусь (НАРБ). Архив комплектуется документами видных государственных, партийных, общественных деятелей и ученых Беларуси с 1975 г. По состоянию на 1 января 2003 г. в архиве хранятся 46 личных фондов и 5 коллекций документов личного происхождения.

Опись личного фонда Петра Мироновича Машерова была утверждена ЭМК архива в сентябре 1997 г. В опись внесено 394 единицы хранения (3 778 документов) за 1932—1997 гг. Документы сформированы в дела по тематическому признаку и размещены в 5 разделах описи. Комплекс документов неполон. Это связано с тем, что часть документов П. М. Машерова, после его трагической гибели в автокатастрофе 4 октября 1980 г., была передана женой Полиной Андреевной и дочерью Натальей Петровной в течение 1981—1983 гг. в Государственный музей Великой Октябрьской социалистической революции (г. Ленинград), Витебский областной краеведческий музей и филиал музея Великой Отечественной войны (г. Россоны). В 1994—1996 гг. часть документов, включенная в состав личного фонда, была передана семьей Машеровых в НАРБ.

Широко известно, что П. М. Машеров в годы Великой Отечественной войны Указом Президиума Верховного Совета СССР от 15 августа 1944 г. был удостоен звания Героя Советского Союза. Мало известно, за какой подвиг он был удостоен высшей награды страны.

Из личного дела Белорусского штаба партизанского движения Героя Советского Союза П. М. Машерова:

НАГРАДНОЙ ЛИСТ (май 1944 г.)

Тов. Машеров начал подпольную работу по подготовке борьбы против немецко-фашистских захватчиков с первых дней оккупации Россонского района немцами. В обстановке неслыханного террора, когда многие местные работники потеряли веру в победу нашей страны, тов. Машеров с большой решительностью и вместе с исключительной осторожностью объединил вокруг себя комсомольцев и молодежь м. Россоны, Альбрехтовского, Соколищенского, Селявшинского, Миловидского, Клястицкого и др. с/советов района, создал подпольную организацию, деятельно занимавшуюся сбором оружия и боеприпасов, подбором надежных людей, получением сведений о немецких гарнизонах и подготовкой к открытому выступлению.

19 апреля 1942 г. тов. Машеров с небольшой группой ближайших товарищей по подпольной работе вышел в лес на открытую борьбу с немецкими захватчиками. При этом тов. Машеров не считался со своими личными интересами и с опасностью, грозившей его близким, — мать его была расстреляна немцами. Боевым крещением маленького отряда, принятого им отряда Дубняка, насчитывавшего всего 15 человек, была засада на шоссе Россоны—Клястицы. В этой засаде после обстрела немецкой легковой машины Машеров с криком: «За мной, в атаку!» — бросился на отстреливавшихся немецких офицеров, причем был ранен в ногу; были убиты капитан Дретунской полевой жандармерии и несколько офицеров, взяты трофеи и документы с данными о подпольной партийной организации в Россонах. И в то время, когда раненый командир вышел из строя, его отряд продолжал активную боевую деятельность — в засаде на шоссе Клястицы—Полоцк была разбита немецкая легковая машина и убит немецкий генерал, на большаке Юховичи—Клястицы засадой разбита машина и убито несколько немцев и т. д.

Немедленно по выздоровлении тов. Машеров вступил снова в строй и стал принимать участие в боевой деятельности отряда, в то время объединившегося с п/о им. Сергея. В это время был разбит гарнизон Штяуне в Латвии, убито более 20 солдат противника, захвачено много продовольствия и военного имущества, уничтожены склады противника. После разделения отрядов тов. Машеров стал во

главе отряда, принявшего имя Щорса. В бою у Бениславского моста 4 августа 1942 г. тов. Машеров командовал штурмующей группой, ворвавшейся на мост и перебившей немецкий гарнизон в рукопашной схватке. В этом бою, в результате которого было убито 75 немцев, взяты трофеи и, главное, взорван стометровый ж. д. мост на р. Дрисса и на две недели прекращено движение по ж. д. Двинск—Полоцк. Тов. Машеров был ранен в руку. Под командованием т. Машерова п/о им. Щорса принимал участие в ряде боев с немецкими оккупантами: бой у станции Свольна в сентябре 1942 г., бой у станции Свольна 14 октября 1942 г., бой в районе Полоцка в декабре 1942 г. и ряд др. — во всех этих боевых действиях Машеров всегда проявлял большое личное мужество, своим примером поднимая дух у всех бойцов отряда, среди которых он пользовался исключительной любовью и уважением. Показал себя хладнокровным в боевой обстановке, инициативным, решительным и волевым командиром.

Создав лыжную группу при отряде, Машеров сам возглавил ее и проводил с ней ряд войсковых разведок, например, многодневную разведку в районе к северу от ж. д. Себеж—Идрица в декабре 1942 г.

Во время первой карательной экспедиции в феврале 1943 г. тов. Машеров во главе лыжной группы действовал в тылу немецких карательных отрядов, в течение трех суток почти без отдыха обстреливая немецкие гарнизоны и отдельные отряды, разбивая их обозы, ведя разведку боем и сообщая все необходимые сведения штабу бригады.

Во время второй карательной экспедиции в марте 1943 г. отряд им. Щорса под руководством Машерова участвовал в нескольких боях с латышско-немецкими частями. С конца марта 1943 г. тов. Машеров приступил к исполнению обязанностей комиссара бригады. Этот период характеризуется повышением боевой активности бригады, проведением соревнования между отрядами к Первому Мая, причем было спущено под откос 7 воинских эшелонов противника с живой силой и техникой, проведением*, где были разбиты автомашины, взяты трофеи и пленные, убито около 80 солдат противника.

* Так в тексте.

Тов. Машеров был одним из руководителей подготовки и передислокации бригады в новый район действия — Западную Белоруссию. В бою при переходе бригады через сильно охраняемую ж. д. Полоцк—Вигосово тов. Машеров в момент, когда при обстреле колонны получилось некоторое замешательство, с криком «ура!» бросился вперед и увлек за собой отряды.

В бою при переправе через р. Зап. Двина, переправившись в числе первых, организовал обстрел пулеметных точек противника и тем самым обеспечил переправу бригады без потерь, несмотря на сильный огонь противника. В бою под м. Миоры 30.6.43 г. Машеров вместе с командиром бригады руководил боевыми действиями в самом гарнизоне. В июне 1943 г. был одним из организаторов и руководителей операций по уничтожению рельс. Во время карательной экспедиции в октябре 1943 г. в исключительно трудной обстановке сумел вывести бригаду из окружения без потерь, причем лично вел отряд им. Щорса.

Тов. Машеров первый организатор и инициатор партизанского движения в Россонском районе Витебской области, которое в дальнейшем выросло во всенародное восстание и создало огромный партизанский край в 10 000 кв. км, полностью сбросивший немецкое иго и восстановивший советскую власть. Дважды раненый т. Машеров за время двухлетней борьбы с немецкими захватчиками проявил большое личное мужество и отвагу, отдавая все свои силы, знания и способности этой борьбе и не жалея своей жизни.

Достоин присвоения звания ГЕРОЯ СОВЕТСКОГО СОЮЗА.

НАЧАЛЬНИК БЕЛОРУССКОГО
ШТАБА ПАРТИЗАНСКОГО
ДВИЖЕНИЯ —

/Л. КАЛИНИН/

« » мая 1944 г.

жк-з.

Верно: Ст. пом. нач.
отдела кадров БШПД

Майор

(подпись не разборчива)

НАРБ. Ф. 528. Оп. 1. Д. 3. Л. 10, 11. Машинопись. Копия.

У ЗАМЕЖНЫХ АРХИВАХ

О. Е. Зубко

ДОКУМЕНТЫ ПО ИСТОРИИ БЕЛОРУССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ 1917—1930-х гг. В ЦГАВОВУ УКРАИНЫ

В Центральном государственном архиве высших органов власти и управления Украины (ЦГАВОВУ) в г. Киеве, собранном под своими сводами материалы украинской истории XX века, хранится небольшая часть белорусских документов, которые относятся в первую очередь к периоду национально-освободительного движения 1917—1921 гг., а также его эмиграционной фазы (1921—1941).

Первые попытки рассмотреть содержание «белорусских папок» были сделаны профессором Киевского национального университета имени Тараса Шевченко Владимиром Сергийчуком, сосредоточившим свое внимание на вопросе оценки украинской государственности периода 1917—1921 гг. мировой общественностью¹.

В разделе, в котором затрагивается белорусская тематика, на основе содержания двух дел из фонда 2592 «Народное министерство иностранных дел УНР. Отдел IV. Политический» и фонда 3696 «Министерство иностранных дел Украинской Народной Республики», посвященных, соответственно, периоду деятельности Центральной Рады и Директории, автор поднимает тему отстаивания некоторыми украинскими политиками идеи федерации нерусских народов бывшей Российской империи. Историк прослеживает события, происшедшие после апрельского постановления 1917 г. Украинского Народного Конгресса об установлении связей с народами России, поддерживающих со своей стороны идею федерации, а также рассматривает итоги проведения 21—28 сентября того же года в Киеве «Съезда народов России», в котором непосредственное участие взяла и белорусская делегация. Кроме того, автор упоминает и об участии белорусской делегации в проведении в 1919 г. в Одессе переговоров относительно возможного созда-

ния Союза новообразованных государств в пределах бывшей Российской империи, а также, в кратце, о несостоявшейся реально федерации УНР и БНР в том же 1919 г.² Важным информационным источником для В. Сергийчука при освещении белорусско-украинских взаимоотношений в этот момент являлись тексты договоров о государственных границах между Беларусью и Украиной, которые приведены в работе в полном объеме³.

Вне поля зрения автора данного исследования оказались такие эпизоды, как: целесообразность создания Белорусского Комиссариата в г. Одесса (фактически, консульского отдела БНР на территории Украины), его финансирования украинской стороной; реквизиция принадлежащего Белорусской делегации БНР на Украине автомобиля; извещение украинского населения через радио и телеграф о провозглашении независимости Беларуси; о создании так называемой продовольственной комиссии и др. (ф. 2592, оп. 1, д. 20). В указанном фонде (оп. 2) существует также дело № 5, где собраны сообщения украинских и зарубежных периодических изданий о белорусской проблематике того периода. Так, например, на страницах газеты «Відродженне» за 13 апреля 1918 г. (№ 15) читаем: *«З упадком царату повстали національні держави і вони ждуть правильної розвязки. Приходить на чергу Білорусь. Вже не можна говорити про розділ Білорусі. Білоруська Рада, яка засвоює українські методи національного самовизначення проголосила самостійність. Та до неї Білорусь не спосібна, бо не має доступу до моря, тож проєктують їй унію з Литвою. По думці редакції, цю ідею білорусько-литовської спілки буде підпирати Українська Народна Республіка, бо се допоможе злучити Чорне море з Балтійським. А поляки вже не матимуть разом із москалями інтригувати на Сході Європи, бо Білорусь розділить їх границі»*⁴.

А в фонде 3696, кроме указанного дела 32, имеется еще четыре отдельные «белорусские папки» (единицы хранения):

1) «Папка» под № 301 («Листування з Радою Народних Міністрів БНР про взаємовідносини України і Білорусі та листування про видачу грошової позики». Крайние даты:

15.01.1919—23.10.1920). (Материалы этой папки полностью продублированы в Государственном архиве Винницкой области и являются основой публикаций в ряде белорусских изданий автора данной статьи.) Так, в августе 1919 г. в разгар польско-советской войны делегация по международным переговорам БНР, учитывая признание за Украиной права на собственную независимость членами Международной социалистической конференции в Люцерне, обратилась к правительству Украинской Народной Республики с заявлением, в котором было предложено признать официально независимость Беларуси. По мнению белорусской стороны такой акт позволил бы Беларуси иметь более тесную государственную связь с Украиной, в первую очередь, благодаря общей таможенной границе, объединению автономных армий двух стран, скоординированной внешней политики. Правительство БНР также обратилось к руководству УНР с просьбой о финансовой поддержке, в материальном и организационном содействии при создании белорусской национальной армии. Мотивация таких шагов исходила из:

а) реконструкции Белорусского Совета (Рады БНР), согласно постановлениям Всебелорусского конгресса в декабре 1917 г., в легитимный представительный государственный орган, который представлял все слои населения Беларуси;

б) аннулирования Брестского мирного договора с Советской Россией, что позволило бы юридически признать независимость Беларуси;

в) финансовой помощи в формировании белорусской национальной армии для отражения внешней экспансии.

2) «Папка» под № 418, где собрана переписка правительств УНР и БНР о взаимном сотрудничестве на протяжении 1919 г.⁵

3) «Папка» под № 613 (46 листов) — вырезки статей из газетных и журнальных полос о мирных переговорах в Минске, Риге, а также о деятельности Лиги Наций (крайние даты: сентябрь — декабрь 1919 г.)⁶.

4) «Папка» под № 48, материалы которой повествуют о деятельности главы Украинской дипломатической миссии на Кавказе, известного белорусского деятеля Ивана Красковско-

го. В последней, среди многочисленных писем, постановлений, заметок, очень примечательны два письма к И. Красковскому министра иностранных дел БНР Александра Цвикевича из Берлина. В одном из писем министр иностранных дел БНР сообщает о деятельности белорусских дипломатических миссий за границей и заметном расхождении белорусского правительства с политикой украинской Директории, которая все более эволюционировала в сторону личной диктатуры Сымона Петлюры. Отмечалось, что последний все очевидней придерживается польского фарватера. В другом письме А. Цвикевич предлагает И. Красковскому занять пост Министра белорусских дел в Литве:

«Бэрлін—21.11.1921 г.

Паважны Іван Ігнатавіч!

Тая прапазіцыя, якую Вам рабілі ў Вільні (калі добра я зразумеў Вашу адкрытку) — ідзе ад нас. Цяперашні міністр па беларускім справам у Літве п. Семашко не толькі ня здольны для гэтай працы чалавек, але проста ішкядлівы. Тармазіць усё добрае, што толькі мы пачынаем ці думаем пачынаць. У той час, калі працы на Літве беларускай — імат і працаваць можна. Былі б толькі адпаведныя людзі і ахвота. Вось таму і прапануецца Вам гэтая служба...»⁷

Кроме фондов, отмеченных выше, «белорусские» материалы имеются и среди фондов «пражской коллекции» (Украинского заграничного архива). В документах фонда 3801 (Украинский обществственный комитет. 1921—1925) имеется информация о диспуте после прочтения в «Украинском Доме» А. Цвикевичем реферата «Белорусское национальное движение» (д. 328), о стычке белорусских студентов с украинскими студентами на национальной почве (д. 288). В фонде Украинской хозяйственной академии (УХА) в Пашебрадах имеются «личные дела» белорусов-студентов: известных деятелей Белорусской партии эсеров Иосифа Мамоньки и Сергея Бусла. В фонде 3972 «Украинский педагогический институт в Праге им. М. Драгоманова», кроме личных дел белорусских студентов (Полуты Бодуновой (д. 311), Людмилы Красковской (д. 38) и других), имеются материалы, содержащие информацию о деятельности первой кафедры белоруссоведения

за пределами Советской Белоруссии, возглавляемой Томашом Грибом, письмо Вацлава Ластовского к руководству УПИ (д. 11) с просьбой принять на должность старшего преподавателя названной кафедры филолога Янку Станкевича. (Последнее опубликовано автором данной статьи в одном из номеров информационно-аналитического и культурологического бюллетеня «Кантакты і дыялогі» за 2001 г.) В фонде 3793 «Украинский социологический институт» можно познакомиться с личными делами Вацлава Ластовского (д. 275) и Томаша Гриба (д. 266), с отчетом последнего чешскому полицейскому управлению о политических и образовательно-культурных белорусских организациях, в частности, о Белорусском научном кабинете (д. 9); в фонде 3920 «Чешско-украинский комитет помощи украинским и белорусским студентам» есть списки белорусских студентов различных вузов ЧСР, а также финансовая документация о денежной помощи, (д. 9, 17), а в д. 43 и 47 есть биографические данные и фотографии. Завершая обзор «общих фондов», упомянем фонд 4465 «Коллекция отдельных документальных материалов украинских иммиграционных учреждений, организаций и частных лиц», в котором имеется информация о Социалистической Лиге Нового Востока (д. 328), очерк Клавдия Дуж-Душевского «Беларусь и Рижский мир» на французском и белорусском языках (д. 506), научная работа В. Захарко «Беларусь и беларусы» (д. 518), заметки Трёмбицкого об административно-географическом устройстве Беларуси (д. 803), письма Родиона Всеволода к последнему (Трёмбицкому) о взаимоотношениях украинской и белорусской эмиграции, датированные 1940—1941 гг. (д. 812), а также рукописная копия учебника Аркадия Смолича «География Беларуси», переписанная Трёмбицким (д. 818.).

Отдельные белорусские материалы возможно отыскать и в ряде личных фондов: Никиты Шаповала (ф. 3663, 4007), Никифора Григориева (ф. 3562). Кроме того, с белорусскими периодическими изданиями довоенного времени возможно познакомиться в Научно-справочной библиотеке Центральных государственных архивов Украины.

- ¹ Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917—1921 рр. з аналізом сьогодення. Львів: Свічадо. 2002. С. 484—498.
- ² ЦГАВОВУ в Києве. Ф. 3693. Оп. 1. Д. 32 «Листування з департаментом чужоземних зносин про дипломатичні зносини з Білорусією-представництвами її представників, зав'язання дружніх взаємовідносин». 20.12.1918—25.10.1919. Л. 1—26.
- ³ Там же. Ф. 2592. Оп. 1. Д. 20 «Листування з делегацією Білоруської Народної Республіки на Україні про визнання її самостійності, її уставні грамоти, протоколи спільної комісії про встановлення кордонів України з Білорусією». 15.04.1918—8.05.1918; См. также: Сергійчук В. ... С. 488—498.
- ⁴ Там же. Ф. 2592. Оп. 2. Д. 5 «Огляд вітчизняної та закордонної преси». Л. 6 об.
- ⁵ Там же. Ф. 93. Оп. 2. Д. 418. Л. 1—8.
- ⁶ Там же. Ф. 3693. Оп. 2. Д. 613 «Вірізки з газет та журналів про мирні переговори в Мінську, Ризі та діяльність Ліги Націй». 3.09—30.12.1919, Л. 1—46.
- ⁷ Там же. Оп. 3. Д. 48 «Копії обіжників Української Надзвичайної Дипломатичної Місії на Кавказі». Л. 82.

ДАКУМЕНТАЛЬНЫЯ ПУБЛІКАЦЫІ

КАРОЛЬ МІНДОЎГ І ЯГО ДЗЯРЖАВА Ў ДАКУМЕНТАХ ПАПСКАЙ КУРЫІ ХІІІ ст.

Сёлета спаўняецца 750 гадоў з часу каранавання Міндоўга і заснавання на нашых землях першага дакументальна зафіксаванага і легітымнага біскупства. Гэтыя падзеі мелі велізарнае значэнне для міжнароднага статуса дзяржавы і яе далейшага лёсу. Атрымаўшы карону, Міндоўг увайшоў у цеснае кола еўрапейскай валадарнай эліты, набыў адпаведныя каралеўскія правы і прывілеі і звязаны з імі прэстыж. Заснаванне каталіцкага біскупства, падпарадкаванага непасрэдна папскаму пасадзе і непадлеглага ніякай іншай сакральнай уладзе, далучала краіну да еўрапейскай Respublica Christiana і ставіла на адзін узровень з іншымі хрысціянскімі дзяржавамі. Заклаўшы такі надзейны падмурак нашай дзяржаўнасці, Міндоўг даў магутны імпульс наступнаму развіццю Вялікага княства Літоўскага, які будзе адчувальным ва ўсёй беларускай гісторыі.

Заснаванне дзяржавы адбывалася ў даволі складаных умовах. Пашыраючы ўладу, Міндоўг сутыкаўся з моцным супраціўленнем з боку мясцовых нобіляў, сярод якіх былі і ягоныя родзічы. У 1248 г. ён выгнаў з вотчынных уладанняў сваіх пляменнікаў Таўцівіла і Эдзівіда з іхнім дзядзькам Вікінтам. Вынанцы выправіліся па дапамогу да Данілы Галіцкага, які быў жанаты на сястры Таўцівіла. Пачаліся перамовы і з Нямецкім ордэнам у Лівоніі. У выніку склалася небяспечная кааліцыя, у якую ўвайшлі таксама жамойцкія і яцвяжскія князі. Неўзабаве яна распачала ваенныя дзеянні на беларускіх землях пад Слонімам, Здзітавам і Ваўкавыскам. Каб падштурхнуць да больш рашучых крокаў Ордэн, у Рыгу быў пасланы Таўцівіл — галоўны прэтэндэнт на дзяржаву, якою кіраваў Міндоўг. Магчыма, гэтыя прэтэнзіі і жаданне здзейсніць іх з дапамогаю Ордэна прывялі Таўцівіла да рашэння прыняць хрост па лацінскім абрадзе. Цяпер Ордэн мог весці вайну з Міндоўгам пад сцягам абароны правоў хрысціянскага ўладцы, несправядліва пазбаўленага ўладанняў паганцамі. Міндоўг рэальна ацаніў усю не-

бяспеку свайго становішча і зрабіў тое, што адразу ж памяншла расстаноўку сіл і пазбавіла кааліцыю, бадай, самага магутнага яе ўдзельніка — Нямецкага ордэна. Ён звярнуўся да Лівонскага майстра Андрэя Штырлянда, паведамляючы, што хоча разам са сваімі баярамі прыняць хрост. Вестка, паводле «Лівонскай рыфмаванай хронікі» была з радасцю прынятая, і ў канцы 1250 ці на пачатку 1251 г. у прысутнасці майстра Андрэя на двары Міндоўга адбыўся хрост. Хрысціў Міндоўга, верагодна, ордэнскі прэзбітэр Хрысціян, які затым стаў першым Літоўскім біскупам. Разам з князем хрысціліся, згодна з паведамленнямі некаторых крыніц, яшчэ 600 знатных родаў. У выніку хросту Ордэн выйшаў з кааліцыі і стаў на бок Міндоўга, хоць яе рэшткі працягвалі вайну.

Неўзабаве пасля хросту Міндоўг выправіў да Інацэнта IV «адмысловых і афіцыйных паслоў», місія якіх сталася надзвычай плённаю. Папа ўзяў пад сваю юрысдыкцыю і абарону самога Міндоўга, ягоныя землі і сям'ю, а таксама прыняў яго «за асаблівага сына святога Каталіцкага касцёла» (дак. 2). Біскупам Эзеля і Куроніі пантыфік наказаў дбаць пра тое, каб ніхто не парушаў гэтую абарону і юрысдыкцыю (дак. 3). У адпаведнасці з тагачасным звычайем кароль фармальна перадаваў свае ўладанні пад уладу папы і атрымліваў назад у лен, прызнаючы над сабою суверэннітэт рымскага пантыфіка. Двума сваімі лістамі Інацэнт IV даручыў Кульмскаму біскупу Гайдэнрыку каранаваць Міндоўга і паставіць для яго дзяржавы біскупа, падпарадкаванага непасрэдна Рыму (дак. 4, 5). Наколькі сур'ёзна ставілася пытанне з заснаваннем біскупства, можа сведчыць ранейшы ліст ад 15 ліпеня 1251 г., у якім пантыфік засцерагае будучых біскупа, прэлатаў і рэктараў касцёлаў ад неўмеркаванасці пры зборы дзесяціны, паколькі злоўжыванні яе зборшчыкаў часам вялі да канфліктаў і адварталі народ ад веры (дак. 1). Пазней біскупы Рыгі, Дорпату і Эзеля атрымалі даручэнне дапамагаць Міндоўгу ў навяртанні суседніх паганцаў і ў абароне дзяржавы (дак. 6).

Хоць адпаведныя даручэнні даваліся яшчэ ў ліпені 1251 г., падчас знаходжання пасольства Міндоўга на папскім двары, але выкананыя яны былі толькі праз два гады з прычыны вай-

ны з рэшткамі кааліцыі ці магчымых інтрыг Ордэна. Каранацыя адбылася на пачатку ліпеня 1253 г. у Наваградку, у прысутнасці Лівонскага майстра Андрэя Штырлянда, прадстаўнікоў ад Ордэнаў дамініканцаў і францысканцаў і іншых знатных асоб. Здзейсніў яе Кульмскі біскуп Гайдэнрык. Пры каранацыі кароль падараваў Нямецкаму ордэну частку зямель Жамойці, якія на той час апынуліся пад ягонай уладай, а таксама даў прывілей на праезд, знаходжанне і вольны гандаль у межах каралеўства рыжскім грамадзянам і нямецкім купцам. Калі ж дайшло да заснавання біскупства, то сталася так, што на яго амаль адначасова былі пастаўлены дзве асобы. Першым па часе, магчыма, быў польскі дамініканец, вучань святога Яцка, Віт. На біскупа Літвы яго высвяціў гнёзненскі арцыбіскуп Пэлка ў вёсцы Казлове — валоданні мазавецкага князя Земавіта. Верагодна, да кансэкрацыі меў дачыненне Кульмскі біскуп Гайдэнрык, які быў надзелены неабходнымі паўнамоцтвамі ад папскага пасада. Віт, здаецца, доўгі час быў місіянерам на нашых землях і пакінуў пасля сябе твор, звернуты да папы: «De christianorum in Lithuania conditione deplorabili...»¹ (Пра гаротны стан хрысціянаў у Літвіі...), які захоўваўся ў бібліятэцы кракаўскіх дамініканцаў. Вядомы даследчык гісторыі Віленскай дыяцэзіі Я. Курчэўскі гэтак піша пра дзейнасць Віта: «Па слядах [святога Яцка] прыходзіць у Літву ягоны вучань, бласлаўлены Віт, паляк, кракаўскі прэлат, спаведнік Баляслава Сарамлівага, і як убогі дамініканец навяртае шмат каго ды закладае касцёл і Літоўска-рускае біскупства ў Любчы, мястэчку, якое належала міндоўгаваму баярыну Андрэю Кіяну»². Мястэчка Любчу, размешчанае за 23 км на паўночны ўсход ад Наваградка, называе рэзідэнцыяй Віта даволі ўстойлівая мясцовая традыцыя. Слушнасьць яе пацвярджаецца дамініканскім творам «Жыццё і цуды св. Яцка», напісаным пасля 1269 г., дзе Віт акрэсліваецца як episcopus Lubusensis (Lubecensis, Lubuzensis, Lubozanus)³. У іншых крыніцах ён згадваецца пад назваю episcopus Lithoviensis (Littoviensis, Lithwaniensis, Lithomiriensis, Luthomiriensis)⁴. Відавочна, што першы варыянт тытула біскупа з каранем *Lub-* цалкам супадае з каранем тапоніма Любча, а літарамі *-s, -c, -z*, якімі заканчваецца аснова, перададзены сла-

вянскі гук *-ч* у гэтым тапоніме. Віт, верагодна, нечым не дагадзіў Міндоўгу і не ладзіў з мясцовым насельніцтвам і, паводле некаторых звестак, быў выгнаны з краю і нават паранены⁵. У кожным разе ён папрасіў у папы вызвалення ад гэтай пасады, саступаючы яе Хрысціяну (дак. 13).

Біскуп Хрысціян быў высвячаны ў 1253 г. у час, блізкі да каранацыі Міндоўга. Як вынікае з папскіх лістоў, ён быў з каралём падчас ягонага навяртання і шмат да гэтага прычыніўся. Да высвячэння на біскупа Хрысціян быў прэзбітэрам Нямецкага ордэна і вылучаўся вялікай адукаванасцю. Знайсці адпаведную асобу і паставіць яе біскупам даручылі яшчэ ў 1251 г. Кульмскаму біскупу Гайдэнрыку. Але з нейкіх прычынаў Гайдэнрык не змог належным чынам выканаць заданне. Таму праз два гады папа папрасіў пра гэта ўжо арцыбіскупа Лівоніі і Прусіі Альбэрта (дак. 7, 8). Прызначаны біскуп, згодна з волею пантыфіка, павінен быў падлягаць непасрэдна папскаму пасадзе і даць прысягу вернасці Касцёлу і папе. Але, перш чым гэты ліст дайшоў да арцыбіскупа, той паставіў Хрысціяна на пасадзе і ўзяў ад яго прысягу вернасці сабе. Таму папа скасаваў гэтую прысягу і даручыў Наўмбургскаму біскупу ўзяць ад Хрысціяна прысягу вернасці Касцёлу і апостальскаму пасадзе (дак. 9, 10). Пра вызваленне з-пад юрысдыкцыі арцыбіскупа Лівоніі і Прусіі і непасрэднае падпарадкаванне Рыму пантыфік паведаміў біскупам Хрысціяну (дак. 11) і даручыў Дорпацкаму біскупам сачыць за выкананнем ягонай волі (дак. 12). Відаць, новапастаўленаму біскупам было нялёгка кіраваць дыяцэзіяй ва ўмовах бесперапынных збройных канфліктаў краіны з суседзямі, унутранай нестабільнасці і няўстойлівасці веры сярод паствы. Магчыма, таму папа Аляксандр IV павінен быў прасіць абароны для біскупа ў караля Міндоўга (дак. 16). За дзень да з'яўлення гэтага ліста, папа скіраваў да караля яшчэ два важныя дакументы, датычныя каранацыі сына Міндоўга і зацвярджэння валодання землямі, адабранымі ў каралеўства Русі (дак. 14, 15). Відавочна, што ў апошнім выпадку мелася на ўвазе дзяржава Данілы Галіцкага. Хутчэй за ўсё Хрысціян пакінуў сваю дыяцэзію яшчэ да смерці Міндоўга. І прычынай гэтаму наўрад ці магло быць адступленне караля ад веры, пра якое паведамілі

тагачасныя нямецкія і ўсходнеславянскія крыніцы. І ці было гэтае адступленне? Тут варта адзначыць тое, што пра апастазію караля апавядаюць летапісы і хронікі краін, з якімі ён быў у стане вайны. Папскія дакументы пра гэта маўчаць. Больш таго, у лісце да караля Багеміі Атакара Пшэмысла II папа Клімент IV гэтак характарызуе нашага караля: «светлай памяці Міндота, які пасля прыняцця сакрамэнту хросту апостальскаю ўладаю быў каранаваны на караля, а затым люта забіты нейкімі сынамі здрады» (дак. 17). Наўрад ці такія словы маглі б быць ужытыя ў дачыненні да адступніка. Таму выпадае пагадзіцца з высновамі Ю. Ляткоўскага, які даследаваў гэтае пытанне, пра тое што Міндоўг не адступіўся ад хрысціянства, хоць і разарваў адносіны з Нямецкім ордэнам⁶.

Хрысціян паходзіў з Нямецчыны і яшчэ пры жыцці Міндоўга некалькі разоў выпраўляўся на радзіму, дзе і скончыў свой зямны шлях каля 1271 г. Імя яго згадваецца ў нямецкіх крыніцах пад 1253, 1259, 1262, 1269 і 1271 гг. Да сёння не высветлена пытанне пра месца знаходжання біскупскай рэзідэнцыі Хрысціяна. Але шукаць яе трэба ў тых жа мясцінах, дзе сядзеў і ягоны папярэднік Віт, на Наваградчыне. Лісты Міндоўга, папскія дакументы і нямецкія паведамленні пра апошнія гады біскупа Хрысціяна навялі даследчыкаў на думку, што ў лацінскіх прыметнікавых азначэннях біскупа і біскупства накіталт *Litoviensis*, *Lethoviensis*, *Lutvinensis*, а таксама ў назойніковых формах *Litovia*, *Litvania* і *Litouga* хаваецца назва населенага пункта⁷. І сапраўды, лацінская фіналь — *(i)ensis* ужываецца ў прыметніках, утвораных ад назваў населеных пунктаў. Пар.: *episcopus Rigensis* — рыжскі біскуп. Адкінуўшы гэтую фіналь мы атрымаем аснову, якая змяшчае карань з варыятыўнай агласоўкай: *Lut-*, *Lit-*, *Let-* і тыпова славянскі суфікс *-ov* (*-ou*, *-ow*)⁸, які можа выступаць таксама ў варыянтах *-av* (*-aw*) і *-v* (*-w*). На нашу думку, варыятыўная агласоўка караня можа тлумачыцца толькі дзеяннем характэрнага для славянскіх моваў пераходу *lu*→*li*⁹, а варыянты суфікса — аканнем і спрашчэннем па аналогіі з аднакарэннымі славянскімі антрапонімамі. Гэтая ж аснова (*Luthow-*, *Luthaw-*, *Lithow* — *Lethov-*) прадстаўлена і ў назве краіны (гл. пададзеныя ніжэй дакументы).

Вельмі цікавая для нас прыведзеная вышэй форма Litouga. Зважаючы на тое, што гукі *k* і *z* выбуховае даволі часта блыталіся пры напісанні як у славянскіх, так і ў лацінскіх крыніцах, асабліва там, дзе гэтыя гукі азначаліся ці аглушаліся, можна з пэўнасцю даць яе славянскі адпаведнік — Литовка (бел. Літоўка). Цалкам верагодна, што назва магла ўжывацца і з суфіксам *-k* і без яго, г. зн. мела формы Літава (Літова) / Літоўка¹⁰. Адзін з населеных пунктаў, які мае назву Літоўка размешчаны побач з Наваградкам — за 4 км на поўнач ад ягонага цэнтра — і фіксуецца ў самых ранніх кнігах Метрыкі ВКЛ з XV ст.¹¹ У першых дакументах вёска згадваецца ў сувязі з праваслаўнымі мітрапалітамі, а пазней — як іхняя ўласнасць¹². Не выключана, што названая Літоўка магла належаць спачатку біскупу Хрысціяну, а пасля заняпаду каталіцкага біскупства была перададзена ўтворанай у 1316 г. Літоўскай праваслаўнай мітраполіі, цэнтрам якой быў Наваградок, і затым увесь час была ва ўласнасці праваслаўнага мітрапаліта.

З асноваю, наяўнай у назве біскупства, супадае і аснова назвы населенага пункта, дзе размяшчалася рэзідэнцыя караля. У прывілеі Міндоўга з 1253 г. чытаем: *Datum in Lettowia in curia nostra* — Дадзена ў Летовіі, на нашым двары. Але дакладна гэтак жа называецца ў лацінскіх дакументах і дзяржава, якую кіруе Міндоўг. З увагі на гэта, мы ўжо ўказвалі на сувязь назвы дзяржавы з аднакарэннымі тапонімамі і выказалі думку, што сваю назву краіна магла атрымаць ад аднайменнага населенага пункта і прылеглай да яго тэрыторыі, а апошнія — ад уласнага імя заснавальніка ці ўласніка. Першапачаткова назва была тэрытарыяльнаю, а не этнічнаю¹³. Гэта пацвярджаюць і летапісы, дзе край даволі часта акрэсліваецца як «земля Литовская». Гэтая славянская зямля адрознівалася ў XI—XIII ст., напрыклад, ад суседняй Полацкай толькі тым, што была паганскаю. У перакладзе мы захоўваем аснову назвы, а лацінскую фіналь *-ia* перадаем беларускім *-ія*. Хоць, магчыма, больш блізкімі адпаведнікамі былі б формы тыпу: Лютоўя, Літоўя, Летоўя.

Яшчэ адно пытанне, якое можа ўзнікнуць пры чытанні прыведзеных ніжэй лацінскіх дакументаў і якое звязана з імем *Mindowe*, пад якім наш кароль у іх выступае. Канцовае *-e* тут

азначала тое ж, што і *-ъ* ў царкоўнаславянскай мове — былы звышкароткі галосны, які ў XIII ст. ва ўсходнеславянскіх мовах ужо не вымаўляўся, а захоўваўся толькі на пісьме. Тое, што канцовае *-e* ў форме *Mindowe* азначала нуль гука, пацвярджаюць нямецкія дакументы, дзе мы сустракаем напісанні *Mindow* і *Mindaw*¹⁴. Славянскім пісьмовым адпаведнікам павінна была б быць форма *Миндовъ*. І мы знаходзім яе ў «Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай», але ў вінавальным склоне (*Миндова*) і ў дачыненні да іншай асобы — сына гальшанскага князя Гольшы¹⁵. Звернем увагу на тое, што імя Гольша — славянскага паходжання¹⁶. У нашых дакументах у дачыненні да караля ўжыты яшчэ два варыянты імені — *Mindowin* (дак. 4) і *Mindota* (дак. 17). У пратаколе допыту ў справе злоўжыванняў Нямецкага ордэна, які праводзіў у 1312 г. у Рызе папскі аўдытар Францішак дэ Моляно, кароль названы імем *Mindo*¹⁷. Ва ўсходнеславянскіх і польскіх пісьмовых крыніцах знаходзім таксама варыянты *Миндогъ*, *Мендокъ*, *Мендогъ*, *Mendok*, *Mendog*, *Миндовгъ*, *Mindowk*. Відавочна, што фіналі *-къ/-гъ* з'яўляюцца графічным адлюстраваннем канцовага гука *-k*. Самая кароткая з усіх гэтых формаў *Mindo* мае поўныя адпаведнікі ў славянскіх імёнах: чэшскім, польскім, славацкім, македонскім. Увогуле імёны на *-do*, *-da* — тыповыя для славянскіх моваў. Адкінуўшы суфікс *-do*, атрымаем карань *Min-*, які ў іншых варыянтах імені чаргуецца з *Men-*. Ён шырока прадстаўлены ў славянскай, у тым ліку і беларускай анамастыцы і ўзыходзіць, відаць, да прасл. **mьnĕti* — думаць, меркаваць¹⁸. Пар.: старабел. імёны *Минко* ці *Минкъ*¹⁹, тапонімы і гідронімы тыпу *Менка*, *Менск*, *Менда* ды інш. Да ўсіх формаў імені нашага караля ёсць суфіксальныя паралелі ў славянскіх мовах: *Jardo*, *Jardow*²⁰, *Jandock*, *Jandow*, *Jandowk*²¹, *Радов*, *Радовк(о)*²², *Радовин*²³, *Радота*²⁴ і т. п.

Наш разгляд схіляе да высновы, што карань імені і суфіксы, а значыць, і само гэтае імя — славянскага паходжання. Разнастайнасць суфіксаў у варыянтах імені адной і той жа асобы добра патлумачыў вядомы даследчык славянскай анамастыкі А. М. Селішчаў: «Характэрнай рысаю ва ўтварэнні асабовых імёнаў феадальнага часу з'яўляецца разнастайнасць словаўтва-

ральных сродкаў — суфіксаў, якія надавалі імёнам ласкальнае, памяншальнае ці прыніжальнае значэнне. Адно і тое ж імя ўжывалася з рознымі суфіксамі без асаблівай дыферэнцыяцыі ў значэнні... На разнастайнасці суфіксаў аднолькавага значэння адбывалася зацяжненне значэння некаторых з іх, якія страцілі сваю эмацыйную значнасць...»²⁵ Паводле меркавання В. Ластоўскага, суфіксы ў варыянтах імені маглі розніцца ў залежнасці ад веку асобы і яе сацыяльнага статусу²⁶. Лацінскія формы імені, ужытыя ў нашых дакументах, мы перадаём беларускімі адпаведнікамі Міндаў, Міндовін, Міндота.

Дакументы, якія падаюцца ніжэй, друкуюцца ўпершыню з беларускім перакладам. Аўтарам публікацыі падчас навуковай камандзіроўкі ў Рым у 1992 г. былі таксама вывераныя і ўдакладненыя лацінскія тэксты дакументаў, змешчаныя ў ватыканскіх рэгістрах, якія хоць і друкаваліся, але сёння практычна недаступныя для беларускіх даследчыкаў. Рэгістры — гэта копіі дакументаў, у якіх цалкам захоўваўся асноўны тэкст, а некаторыя ўстойлівыя часткі фармуляра скарачаліся альбо прапускараліся. Яны захоўваюцца ў Ватыканскім таемным архіве ў выглядзе асобных пергаментных фаліянтаў. Большасць з нашых дакументаў (дак. 1—7, 10, 11, 13—15, 17) друкуюцца паводле ватыканскіх рэгістраў, якія мы апрацавалі *de visu*. Іншыя (дак. 8, 9, 12, 16) захоўваюцца ў Таемным дзяржаўным архіве Прускага культурнага здабытку (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz) у Берліне, куды перамясціліся фонды колішняга Кёнігсбергскага таемнага архіва Нямецкага ордэна. Адзін з іх дайшоў да нашага часу ў арыгінале, іншыя ў выглядзе трансумптаў — натарыяльна завераных копіяў. На жаль, нам не давялося папрацаваць з матэрыяламі гэтага архіва. Таму мы перадрукоўваем чатыры памянёных дакументы з найбольш дакладных публікацый выдаўцоў Е. Рачыньскага і Р. Філіппі—К. П. Вёлькі.

Папскія лісты маюць вялікую навуковую каштоўнасць. Яны маюць бясспрэчныя атрыбуты аўтэнтчнасці, асвятляюць найважнейшыя моманты палітычнай гісторыі дзяржавы Міндоўга, дазваляюць глыбей зразумець этнаканфесійныя праблемы, звязаныя з яе ўзнікненнем. Найбольш вядомыя публікацыі

гэтых лістоў А. Тургеневым, Ф. Г. Бунге, А. Тайнерам (гл. спіс скарачэнняў у канцы нашай публікацыі) былі зробленыя яшчэ ў XIX ст. і на дадзены момант ужо састарэлі. Найбольшай карэктнасцю адрозніваецца выданне А. Тайнера, хоць і ў ім сустракаюцца памылкі і пропускі. Найбольш недакладнасцей дапускаў А. Тургенеў, за якім нярэдка ішоў Ф. Г. Бунге.

Нашая публікацыя грунтуецца на міжнародных нормах выдання лацінскіх сярэднявечных дакументаў. Аналіз гэтых нормаў дадзены С. М. Каштанавым. Апрача таго, намі былі вывучаныя прыныцы выдання папскіх дакументаў, выкарыстаныя ў новых публікацыях Г. Цымермана²⁷, Й. Шэбанека і С. Душковай²⁸, В. Седляка²⁹ і інш. Публікацыя кожнага асобнага дакумента ўключае яго парадкавы нумар, дату, рэгест (кароткі пераказ зместу), легенду, тэкст дакумента, крытычны апарат да яго і беларускі пераклад. Дата часу падаецца ў парадку ўзрастання дакладнасці: год, месяц і дзень і аддзяляецца ад даты месца коскаю. Рэгест змяшчае звесткі пра выдаўца дакумента і адрасата, юрыдычны змест, згодна з традыцыяй выдання лацінскіх актаў, перадаецца дзеясловам. Напр.: дзеяслоў «даручае» азначае мандат (даручэнне), «зацвярджае» — канфірмацыю (зацвярджэнне) і інш. Мы вырашылі не даваць разгорнутых рэгестаў, паколькі тэксты суправаджаюцца беларускім перакладам. У легендзе падаюцца наступныя звесткі пра дакумент: наяўнасць і характарыстыка арыгінала, наяўнасць і характарыстыка копіяў, выданні дакумента, выданні рэгестаў, літаратура пра дакумент. Копіі пазначаюцца вялікімі літарамі лацінскага алфавіту ў храналагічным парадку, пачынаючы ад старэйшых, рэгістры — літарай R, выданні — арабскімі лічбамі ў храналагічным парадку. Пры публікацыі тэксту захоўваецца прыныцп «павагі да тэксту»: памылковыя напісанні выпраўляюцца толькі ў заўвагах. Але мы палічылі мэтазгодным не захоўваць злітнае напісанне суседніх слоў, пазначаючы гэта ў заўвагах. Узнаўляюцца намі і дыграфы *ae* і *oe*, якія ў дакументах перадаюцца праз *e*. Літара *u*, калі ёю перадаецца зычны, замяняецца літараю *v*. Захоўваецца двукроп'е перад тытуламі, якое азначала не толькі пропуск імені, але таксама ўказвала на афіцыйны характар дакумента, на абавязковасць яго выканан-

ня калі не самім адрасатам, то ягонымі паўнамоцнікамі ці намеснікамі. Захоўваецца нязменным напісанне даты. Квадратныя дужкі рэзервуюцца для ўзноўленых пропускаў тэксту, круглыя — для скарачаных імёнаў. Крытычны апарат змяшчаецца непасрэдна пад тэкстам дакумента і друкуецца ў «два паверхі»: зверху змяшчаюцца палеаграфічныя заўвагі, унізе — тлумачэнні да тэксту, ідэнтыфікацыя імёнаў і ўзнаўленне прапушчаных ці скарачаных частак тэксту, пазначаных у ім праз *etc.*, найчасцей, — устойлівых формулаў пратакола.

Пры перакладзе дакументаў мы імкнуліся з большай дакладнасцю перадаць змест дакумента, нават за кошт магчымых страт у стылі. Беларускі тэкст часам аказваецца большым у памеры за адпаведны лацінскі, паколькі ў перакладзе мы палічылі патрэбным узнавіць тэкст цалкам: з пачатковымі інтытуляцыяй і салютацыяй, а таксама з усімі прапушчанымі часткамі. Усе ўзноўленыя пропускі ў перакладзе ўзяты ў квадратныя дужкі.

Паколькі дадзеная публікацыя з'яўляецца ў час, калі ў Рэспубліцы Беларусь яшчэ не выпрацаваны правілы выдання сярэднявечных лацінскіх дакументаў, яе аўтар будзе ўдзячны за ўсе заўвагі і папраўкі, якія будуць зроблены чытачамі.

Аўтар публікацыі выказвае шчырую ўдзячнасць Цэнтру еўрапейскіх даследаванняў і кантактаў (Centro Incontri e Studi Europei) і яе генеральнаму сакратару пані Вандзе Гавроньскай за атрыманую магчымасць працаваць ў Ватыканскім таемным архіве ў 1992 г., а таксама Амерыканскай радзе даследчыцкіх таварыстваў (American Council of Learned Societies), пры падтрымцы якой вялася праца над лацінскімі дакументамі.

1

1251 ліп. 15, Мілян

Папа Інацэнт IV даручае Кульмскаму біскупу клапаціцца пра тое, каб асобы, якім будзе прызначана дзесяціна, захоўвалі памяркоўнасць пры яе зборы.

Ар.: — **Коп.:** У рэг. *Інацэнта IV. Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 22. f. 113. ep. 6 (R)* — **Выд.:** 1) *Turgenev. I. p. 73.*

nr. 81; 2) Theiner. I. p. 49. nr. 101 — Пр.: Paszkiewicz. I. p. 49/ nr. 248 — Літ.: Daniłowicz. I. s. 79/ nr. 120.

...,¹ episcopo Culmensi.^a Exquisitae diligentiae studium plantis adhibendum est teneris, ut, profundis firmatae radicibus, in altum facilius proficere valeant et desideratam ubertatem fructuum successiva fecunditate producant. Sane de carissimo in Christo filio nostro Mindowe, illustri regi Lithowiae, spiritu exultante percepimus, quod cum ipse olim in erroris devio constitutus conditoris omnium notitiam non haberet, se numero aggregari fidelium fecit per baptismatis sacramentum, pie sine intermissione desiderans, ut numerosa paganorum multitudo sibi subdita christianae professionis titulo decoretur. Quia vero gens huiusmodi, olim solita lege naturae vivere, Divinis institutionibus et praeceptis aut canonicis sanctionibus servandis non potest de facili sic plene animum applicare, nos, paterno volentes affectu, ut ipsa, quousque sibi firma soliditas in praedictae religionis cultu proveniat, spiritualis lactis poculo foveatur, mandamus, quatinus ... episcopo et praelatis ac rectoribus ecclesiarum, qui fuerint in Lithowia constituti, auctoritate nostra districte praecipias, quod in exigendis ac percipiendis decimis circa praedictum regem ac eisdem subditos ita se habeant, ut ipsa^b sub onere ac iugo Domini non pressurae ac asperitatis taedium, sed lenitatis ac suavitatis invenisse solatium gratulantes, scandalo perturbari non valeant, nec a bono proposito revocari. Contradictores autem, si^c qui fuerint, vel rebelles auctoritate nostra, monitione praemissa, appellatione remota, compescas. Non obstante, si^c aliquibus est indultum etc. ut supra.² Datum Mediolani, idibus iulii, anno VIII°.

1. ^a) адрас напісаны чырвоным колерам R ^b) так у R, трэба чытаць ірсі

^c) злітна з наст. словам R

¹) Гайдэнрык ²) а менавіта: quod suspendi vel interdicti aut excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam de indulto huiusmodi mentionem.

[Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых, вялебнаму брату Гайдэнрыку], біскупу Кульмскаму [збаўленне і апостальскае бласлаўленне]. Вельмі старанна трэба даглядаць маладыя расліны, каб, глыбей пусціўшы карані, яны маглі лягчэй падняцца ўгору і,

апладніўшыся, прынесці багаты плён. Вось і мы з радасцю ў душы даведаліся, што найдаражэйшы ў Хрысце сын наш Міндаў, найяснейшы кароль Літовіі, які некалі быў на бездарожжы аблуды і не меў уяўлення пра Творцу ўсяго, даў далучыць сябе да ліку верных праз сакрамэнт хросту і пабожна жадае, каб вялікая колькасць падданых яму паганцаў заўсёды вызнавала хрысціянскую веру. Але, паколькі гэты народ здаўна звык жыць паводле натуральнага права, ён не можа з лёгкасцю і цалкам павярнуць сваю душу да захавання Божых устанаўленняў і наказаў ці кананічных прадпісанняў. Мы, з айцоўскай любоўю жадаючы, каб урэшце з'явілася ў яго сапраўдная трываласць у вызнанні памянёнай веры і [каб яна] была падсілкаваная келіхам напою духовага, даручаем табе нашаю ўладаю строга папярэдзіць ... біскупа, прэлатаў і рэктараў касцёлаў, якія будуць пастаўленыя ў Літовіі, пра тое, што пры спагнанні і збіранні дзесяціны яны павінны паводзіць сябе ў дачыненні да памянёнага караля і ягоных падданых так, каб тыя пад цяжарам і ярмом Пана з радасцю адчулі палёгку і лагоднасць, а не агіду ад прыгнёту і жорсткасці ды не змаглі спакусіцца і адварнуцца ад добрага намеру. Праціўнікаў гэтага, калі такія знойдуцца, ці непакорных, папярэдне перасцярогшы, утаймуй нашай уладай, адхіліўшы апеяцыю. Гэтаму не перашкаджае тое, што некаторыя [могучь быць абароненымі ад кары суспензы, інтэрдыкту ці экскамунікі, калі толькі апостальскія лісты не будуць мець поўнага і выразнага напаміну пра такую абарону]. Дадзена ў Мэдыёляне, на ліпеньскія іды, у VIII год [нашага пантыфікату].

2

1251 ліп. 17, Мілян

Папа Інацэнт IV прымае каралеўства Лютавіі і ўсе землі, якія яе кароль вырваў альбо вырве ў будучыні з рук няверных, пад юрысдыкцыю і ва ўласнасць апостальскага пасада.

Ар.: — **Коп.:** У рэг. Інацэнта IV. Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 22. f. 113. ep. 1 (R) — **Выд.:** 1) Turgenев. I. p. 73. nr. 82

= 2) Bunge. I. 284. nr. 225; 3) Theiner. I. p. 49. nr. 102 — **Пр.:** Paszkiewicz. I. p. 49. nr. 249 — **Літ.:** Daniłowicz. I. s. 79. nr. 121.

Carissimo in Christo filio ...,¹ illustri regi Luthawiae.^a Multa cor nostrum est super eo iocunditate perfusum, quod Dei et redemptoris nostri Ihesu Christi benignitas super te faciem suam illustrando, tibi misericorditer inspiravit, quod te olim in tenebris positum cum numerosa multitudine paganorum ad gloriam Divini nominis regenerari fecit per undae gratiam baptismatis, personam, regnum et omnia bona tua iurisdictioni ac protectioni sedis apostolicae totaliter submittendo. Quia vero per sollempnes ac speciales nuntios nobis humiliter supplicasti, ut te admittere in specialem filium sanctae Romanae ecclesiae ac paterna benivolentia prosequi deberemus, nos, tuis iustis desideriis, quae digna favore plenissimo reputamus, affectu benivolo annuentes, regnum Luthawiae, ac terras omnes, quas per Divinae virtutis auxilium iam eripuisti de infidelium manibus vel eripere poteris in^b futurum, in ius et beati Petri proprietatem suscipimus et ea cum ...² uxore, filiis et familia tuis sub protectione ac devotione sedis apostolicae permanere sancimus, districtius inhibentes, ne^b quis te, in fide ac defensione sedis apostolicae persistentem, super praefatis regno et terris temere impedire seu molestare praesumat. Nulli ergo etc.³ nostrae protectionis, constitutionis et inhibitionis etc.⁴ Si quis^b autem etc.⁵ Datum Mediolani, XVI kalendas augusti, [pontificatus nostri] anno nono.

2. ^a) адрас напісаны чырвоным колерам R ^b) злітна з наст. словам R

¹) Міндаў ²) Марта ³) а менавіта: hominum liceat hanc paginam

⁴) а менавіта: infringere vel ei ausu temerario contraire ⁵) а менавіта: hoc attemptare praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum.

[Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых], найдаражэйшаму ў Хрысце сыну [Міндаву], найяснейшаму каралю Лютавіі [збаўленне і апостальскае бласлаўленне]. Сэрца нашае напоўнілася вялікаю радасцю, бо дабрыня Бога і Адкупіцеля нашага Езуса Хрыста з'явіла табе сваё аблічча і з міласэрнасці сваёй натхніла цябе, каб ты, некалі ахоплены цемраю, з вялікай колькасцю

паганцаў даў адрадзіць сябе да славы Божага імя праз ласку хроснай купелі ды цалкам падаў сваю асобу, каралеўства і ўсе маёмасці юрысдыкцыі і абароне апостальскага пасада. Але, паколькі праз афіцыйных і адмысловых паслоў ты пакорна прасіў прыняць цябе за асаблівага сына святога каталіцкага Касцёла і ўзяць пад айцоўскую апеку, мы, ласкава схіляючыся да тваіх справядлівых жаданняў, вартых найбольшага спрыяння, прымаем каралеўства Лютавіі і ўсе землі, якія з дапамогай Божае моцы ты ўжо вырваў з рук няверных альбо зможаш вырваць у будучыні, пад юрысдыкцыю і ва ўласнасць святога Пятра і пастанаўляем, што яны, а таксама твае жонка [Марта], сыны і сям'я застаюцца пад абаронаю і ў падданстве апостальскага пасада. Сурова наказваем, каб ніхто легкадумна не наважыўся перашкаджаць альбо дакучаць наконт памянёных каралеўства і земляў табе, які застаецца пад апекаю і абаронаю апостальскага пасада. Ніводнаму чалавеку [не дазволена парушаць гэты ліст] нашай абароны, пастановы і наказу [альбо з легкадумнаю зухваласцю яму супрацьдзейнічаць]. Калі ж хто [наважыцца нападаць на гэта, то няхай спасцігне яго кара ўсёмагутнага Бога ды яго бласлаўлёных апосталаў Пятра і Паўла]. Дадзена ў Мэдыёляне, у XVI [дзень перад] календамі жніўня, у дзевяты год [нашага пантыфікату].

3

1251 ліп. 17, Мілян

Папа Інацэнт IV даручае біскупам Эзеля і Куроніі клапаціцца пра тое, каб ніхто не супрацьдзейнічаў папскай абароне, пад якую быў узяты кароль Лютавіі.

Ар.: — **Коп.:** У рэг. Інацэнта IV. Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 22. f. 113. ep. 2 (R) — **Выд.:** 1) Turgenev. I. p. 74. nr. 83; 2) Theiner. I. p. 49. nr. 103 — **Рг.:** Paszkiewicz. I. p. 50. nr. 252 — **Літ.:** Daniłowicz. I. s. 80. nr. 123.

...¹ Osiliensi et ...² Curoniensi episcopis.³ Multa cor nostrum etc. ut supra, verbis competenter mutatis, usque molestare praesumat.³ Quocirca mandamus, quatinus dictum regem non permittatis super

hiis contra protectionis, constitutionis et inhibitionis nostrae tenorem ab aliquibus indebite molestari, molestatore huiusmodi etc.⁴ Non obstantibus^b aliquibus sit indultum, quod suspendi vel interdicti, aut excommunicari non possint per litteras apostolicas, non facientes plenam et expressam de indulto huiusmodi mentionem, et constitutione de duabus diaetis etc.⁵ Quod si non ambo etc.⁶ Datum ut supra.⁷

3. ^a) адрас напісаны чырвоным колерам R ^b) так у R, відаць, трэба чытаць obstante si

¹) Генрык з Ордэна дамініканцаў; Bunge. I. nr. 170. 234. ²) Генрык дэ Лютэленборх з Ордэна францысканцаў; Bunge. I. nr. 224. 234. ³) а менавіта: est super eo iocunditate perfusum, quod Dei et redemptoris nostri Ihesu Christi benignitas super regem Luthawiae faciem suam illustrando, illi misericorditer inspiravit, quod se olim in tenebris positum cum numerosa multitudine paganorum ad gloriam Divini nominis regenerari fecit per undae gratiam baptismatis, personam, regnum et omnia bona eius iurisdictioni ac protectioni sedis apostolicae totaliter submitiendo. Quia vero per solemnes ac speciales nuntios nobis humiliter supplicavit, ut eum admittere in specialem filium sanctae Romanae ecclesiae, ac paterna benivolentia prosequi deberemus, nos eius iustis desideriis, quae digna favore plenissimo reputamus, affectu benivolo annuentes, regnum Luthawiae, ac terras omnes, quas per Divinae virtutis auxilium iam eripuit de infidelium manibus vel eripere poterit in futurum, in ius et beati Petri proprietatem suscepimus et ea cum ... uxore, filiis et familia eius sub protectione ac devotione sedis apostolicae permanere sancivimus, districtius inhibentes, ne quis eum in fide sedis apostolicae persistentem super praefatis regno et terris temere impedire seu molestare praesumat. ⁴) а менавіта: monitione praemissa, appellatione remota, censuris ecclesiasticis compescendo. ⁵) а менавіта: edita in concilio generali. ⁶) а менавіта: hiis exequendis potueritis interesse, alter vestrum ea nichilominus exequatur. ⁷) а менавіта: Mediolani, XVI kalendas augusti, [pontificatus npostri] anno nono.

[Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых, вялебным братам Генрыку] Эзельскаму і [Генрыку] Куронскаму біскупам [збаўленне і апостальскае бласлаўленне]. Сэрца нашае напоўнілася [вялікаю радасцю, бо ласка Бога і Адкупіцеля нашага Езуса Хрыста, заззяўшы сваім абліччам над каралём Лютавіі, міласэрна натхніла яго, каб ён, некалі ахоплены цемраю, са шматлікай колькасцю паганцаў на славу Божага імя даў адрадзіць сябе праз ласку хроснай вады. Але, паколькі праз афіцыйных і адмысловых паслоў ён пакорна прасіў прыняць яго за асаблівага сына святога каталіцкага Касцёла і быць да яго прыхільнымі,

мы, ласкава схіляючыся да ягоных справядлівых жаданняў, вартых найбольшага спрыяння, прынялі каралеўства Лютавіі і ўсе землі, якія з дапамогай Божэае моцы ён ужо вырваў з рук няверных альбо змога вырваць у будучыні, пад юрысдыкцыю і ва ўласнасць святога Пятра і пастанавілі, што яны, а таксама ягоныя жонка [Марта], сыны і сям'я застаюцца пад абаронаю і ў падданстве апостальскага пасада. Мы сурова наказалі, каб ніхто легкадумна не наважыўся перашкаджаць альбо дакучаць наконт памянёных каралеўства і земляў яму, які застаецца пад апекаю і абаронаю апостальскага пасада. Таму наказваем, каб вы не дазвалялі несправядліва дакучаць памянёнаму каралю наконт іх насуперак зместу нашай абароны, пастановы і наказу, а турбуючых такога роду, папярэдне перасцярогшы і адхіліўшы апеяццю, утаймуйце касцёльнымі пакараннямі. Гэтаму не перашкаджае тое, што некаторыя могуць быць абароненымі ад кары суспензы, інтэрдыкта ці экскамунікі, калі толькі апостальскія лісты не будуць мець поўнага і выразнага напаміну пра такую абарону і пастанову пра дзве дыеты, [прынятай на сусветным саборы]. Калі ж вы абодва [не змагаеце заняцца выкананнем гэтага, то няхай выканае гэта, прынамсі, адзін з вас]. Дадзена, як вышэй, [у Мэдыёляне, у XVI [дзень перад] календамі жніўня, у дзевяты год [нашага пантыфікату]].

4

1251 ліп. 17, Мілян

Папа Інацэнт IV даручае Кульмскаму біскупу каранаваць Міндовіна на караля ўсяе Літовіі.

Ар.: — **Коп.:** *У рэг. Інацэнта IV. Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 22. f. 113. ep. 3 (R) — Выд.:* 1) *Turgenev. I. p. 75. nr. 84;* 2) *Theiner. I. p. 50. nr. 104 — Рг.:* *Paszkievicz. I. p. 50. nr. 250 — Літ.:* *Daniłowicz. I. s. 80. nr. 122.*

...,¹ episcopo Culmensi.² Multa cor nostrum etc. ut supra usque benignitas super² carissimum in Christo filium nostrum Mindowin, illustrem Luthowiae regem, suam faciem etc. ut supra, verbis competententer mutatis, usque annuentes,³ mandamus quatinus, accessitis

aliquibus ecclesiarum praelatis et religiosis personis, dictum M(in-dowin) in totius Lithowiae ac terrarum omnium, quas per Divinae virtutis auxilium iam eripuit de infidelium manibus vel eripere poterit in futurum, auctoritate nostra coronas in regem et sibi ab omnibus constitutis ibidem tamquam regi catholico super omnibus diligenter intendi facias, quae spectare ad dignitatem regiam dinoscuntur. Ita tamen, quod ipse ac successores sui regnum praedictum et praefatas terras, quae ad suarum precum instantiam in ius et proprietatem beati Petri suscepimus, se ab apostolica sede tenere perpetuo recognoscant. Contradictores autem, si^b qui fuerint vel rebelles, monitione praemissa, per censuram ecclesiasticam, appellatione remota, compescas. Non obstante, si aliquibus sit indultum etc. ut supra usque mentionem.⁴ Datum ut supra.⁵

4. ^{a)} адрас напісаны чырвоным колерам R ^{b)} злітна з наст. словам R

¹⁾ Гайдэнрык ²⁾ а менавіта: est super eo iocunditate perfusum, quod Dei et redemptoris nostri Ihesu Christi benignitas super ³⁾ а менавіта: illustrando, illi misericorditer inspiravit, quod se olim in tenebris positum cum numerosa multitudine paganorum ad gloriam Divini nominis regenerari fecit per undae gratiam baptismatis, personam, regnum et omnia bona eius iurisdictioni ac protectioni sedis apostolicae totaliter submittendo. Quia vero per solempnes ac speciales nuntios nobis humiliter supplicavit, ut eum admittere in specialem filium sanctae Romanae ecclesiae, ac paterna benivolentia prosequi deberemus, nos eius iustis desiderii, quae digna favore plenissimo reputamus, affectu benivolo annuentes, ⁴⁾ а менавіта: quod suspendi vel interdicti aut excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam de indulto huiusmodi mentionem. ⁵⁾ а менавіта: Mediolani, XVI kalendas. augusti, [pontificatus nostri] anno nono.

[Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых, вялебнаму брату Гайдэнрыку], біскупу Кульмскаму [збаўленне і апостальскае бласлаўленне]. Сэрца нашае напоўнілася вялікаю [радасцю, бо дабрыня Бога і Адкупіцеля нашага Езуса Хрыста, заззяўшы сваім абліччам над] сынам нашым найяснейшым каралём Лютовіі Міндовіным [міласэрна натхніла яго, каб ён, некалі ахоплены цемраю, са шматлікай колькасцю паганцаў на славу Божага імя даў адрадзіць сябе праз ласку хроснай вады. Але, паколькі праз афіцыйных і адмысловых паслоў ён пакорна прасіў прыняць яго за асаблівага сына святога каталіцкага Касцёла і быць да яго прыхільнымі, мы, ласкава схіляючыся да ягоных справяд-

лівых жаданняў, вартых найбольшага спрыяння], даручаем Табе, заклікаўшы некаторых прэлатаў касцёла і духовых асоб, нашаю ўладаю каранаваць памянёнага М(індовіна) на караля ўсяе Літовіі і ўсіх земляў, якія ён з дапамогаю Божае моцы ўжо вырваў ці вырве ў будучыні з рук няверных. Учынці таксама, каб усе прысутныя там безумоўна падпарадкоўваліся яму як каталіцкаму каралю ва ўсім, што адносіцца да каралеўскай годнасці. Але так, каб ён сам і ягоныя наступнікі прызнавалі, што згаданае каралеўства і памянёныя землі, якія мы па іх настойлівай просьбе ўзялі пад юрысдыкцыю і ва ўласнасць святога Пятра, яны атрымалі навечна ад апостальскага пасада. Праціўнікаў гэтага, калі такія будуць, ці непакорных, папярэдне перасцярогшы, утаймуй касцельным пакараннем, адхіліўшы апеляцыю. Гэтаму не перашкаджае тое, што некаторыя [могучь быць абароненымі ад кары суспензы, інтэрдыкту ці экскамунікі, калі толькі апостальскія лісты не будуць мець поўнага і выразнага напаміну пра такую абарону]. Дадзена, як вышэй, [у Мэдыёляне, у XVI [дзень перад] календамі жніўня, у дзевяты год [нашага пантыфікату]].

5

1251 ліп. 17, Мілян

Папа Інацэнт IV даручае Кульмскаму біскупу знайсці адпаведную асобу і наставіць яе біскупам Літовіі, узяўшы прысягу вернасці папе і Касцёлу.

Ар.: — **Коп.:** У рэг. *Інацэнта IV. Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 22. f. 113. ep. 4 (R)* — **Выд.:** 1) *Turgenev. I. p. 75. nr. 85;* 2) *Theiner. I. p. 50. nr. 105* — **Рг.:** *Paszkiwicz. I. p. 50. nr. 251* — **Літ.:** *Danilowicz. I. s. 80. nr. 124.*

Eidem.^a Ad haec semper nostri cordis aspirat affectio, ut sicut omnis terra Dei magestate^b repletur, sic et ubique notitia sui gloriosi nominis habeatur. Sane per inspirationis suae gratiam iam provenisse percepimus, quod carissimus in Christo filius noster Mindowe, illustris rex Luthowiae, olim in tenebris positus, cum numerosa multitidine paganorum ad gloriam Divini nominis regenerari se

fecit per undae gratiam baptismalis. Quia vero tam pia et clara regis eiusdem merita nos inducunt, ut ipsius iusta desideria favore benivolo compleamus, nos, de tua circumspectione confisi, praesentium tibi auctoritate committimus, quatinus virum honestum et providum, ac in spiritualibus et temporalibus circumspectum, qui pontificali conveniat oneri et honori, praedictae Lithowiae auctoritate nostra praeficias in episcopum et pastorem, ac, duobus vel tribus accersitis episcopis, sibi munus consecrationis impendas, prius tamen ei a praedicto rege optimo terrae solo pro fundanda cathedrali ecclesia et honorabilibus ac decentibus dotibus assignatis, cui licitum esse volumus, ut quotiens oportunum fuerit, terram ipsius regis visitet et cuncta ibidem exercent, quae non possunt nisi per episcopum exerceri. Ceterum, postquam de praefato episcopo, quem soli Romano pontifici volumus subiacere, provisum fuerit iuxta mandati nostri tenorem, tu ab ipso fidelitatis solitae iuramentum nostro et ecclesiae Romanae nomine recipias iuxta formam, quam sub bulla nostra tibi mittimus interclusum^b. Formam autem iuramenti, quod ipse praestabit, de verbo ad verbum per eius patentes litteras, suo sigillo signatas, nobis per proprium nuntium quantocius destinare procures. Contradictores autem, si^c qui fuerint, vel rebelles etc.² Non^c obstante si aliquibus est indultum etc. ut supra in proxima.³ Datum ut supra.⁴

5. ^a) адрае напісаны чырвоным колерам R ^b) так у R, трэба чытаць interclusam. ^c) злітна з наст. словам R
¹) Гайдэнрык, Кульмскі біскуп ²) а менавіта: monitione praemissa, per censuram ecclesiasticam, appellatione remota, compescas. ³) а менавіта: quod suspendi vel interdicti aut excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam de indulto huiusmodi mentionem. ⁴) а менавіта: Mediolani, XVI kalendas augusti, [pontificatus nostri] anno nono.

[Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых,] Яму ж, [вялебнаму брату Гайдэнрыку, Кульмскаму біскупу збаўленне і апостальскае бласлаўленне]. Да таго заўсёды імкнуцца жаданні сэрца нашага, каб гэтак, як напаянецца ўся зямля веліччу Бога, так паўсюль было вядомым і яго слаўнае імя. Сапраўды мы даведаліся, як з ласкі Яго натхнення здарылася так, што найдаражэйшы ў Хрысце сын наш Міндаў, найяснейшы кароль Лютовіі, нека-

лі ахінуты цемраю, са шматлікай колькасцю паганцаў на славу Божага імя даў адрадзіць сябе праз ласку хроснай вады. А таму такія пабожныя і слаўныя заслугі гэтага караля схіляюць нас, каб мы ласкава і зычліва споўнілі яго справядлівыя жаданні. Давяраючы тваёй абазнанасці, даручаем табе моцаю гэтага ліста паставіць нашаю ўладаю мужа дастойнага і разважлівага, абазнанага ў духовых і дачасных справах, прыдатнага для пантыфікальнага абавязку і годнасці, біскупам і пастыраам памянёнай Літовіі і, заклікаўшы да сябе двух ці трох біскупаў, удзяліць яму дар пасвячэння. Але перш мы хочам, каб памянёны кароль вызначыў найлепшы надзел зямлі для заснавання катэдральнага касцёла і адпаведныя ўпасажанні таму, каму належыць, і тады ён [біскуп] наведар бы зямлю гэтага караля, калі будзе зручна, і выканаў там усё, што павінен выконваць біскуп. Зрэшты, пасля таго, як памянёны біскуп, які з нашай волі мае падпарадкоўвацца толькі рымскаму пантыфіку, згодна са зместам нашага даручэння будзе пастаўлены, то вазьмі ад яго прысягу звычайнай вернасці на імя нашае і рымскага Касцёла паводле формы, якую мы дасылаем табе запячатанаю пад нашай булаю. Форму ж прысягі, якую ён дасць слова ў слова, паклапаціся ў ягоным адкрытым лісце, апячатаным яго [ж] пячаткаю, як найхутчэй даслаць нам праз уласнага пасланца. Праціўнікаў гэтага, калі такія будуць, ці непакорных, папярэдне перасцярогшы, утаймуй касцёльным пакараннем, адхіліўшы апеляцыю. Гэтану не перашкаджае тое, што некаторыя [могуць быць абароненымі ад кары суспензы, інтэрдыкту ці экскамунікі, калі толькі апостальскія лісты не будуць мець поўнага і выразнага напаміну пра такую абарону.] Дадзена, як вышэй, [у Мэдыёляне, у XVI [дзень перад] календамі жніўня, у дзевяты год [нашага пантыфікату]].

6

1251 ліп. 26, Мілян

Папа Інацэнт IV наказвае біскупам Рыгі, Дорпату і Эзеля і Нямецкаму ордэну дапамагаць каралю Літовіі ў справе навяртання.

Ар.: — **Коп.:** У рэг. *Інацэнта IV. Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 22. f. 113. ep. 5 (R)* — **Выд.:** 1) *Turgenev. I. p. 76. nr. 86 = 2) Bunge. I. 285. nr. 226; 3) Theiner. I. p. 50. nr. 106* — **Пр.:** *Paszkievicz. I. p. 50. nr. 253* — **Літ.:** *Daniłowicz. I. s. 81. nr. 124.*

...¹ Ragensi^a, ...² Tharbatensi et ...³ Osiliensi episcopis.^b Spiritu exultante percepimus, quod inspirationis Divinae gratia faciente carissimus in Christo filius noster Mindowe, rex Lithowiae, olim cum grandiosa infidelium multitudine existens in perfidiae tenebris, se ad Divini nominis gloriam regenerari fecit per undae gratiam baptismalis. Cum itaque dicti regis ad hoc ferventer aspiet affectio, ut per suffragium sanctae Romanae ecclesiae ad viventis Dei notitiam multitudo circumstantium paganorum, adhuc manens in erroris devio, convertatur, fraternitatem vestram attente rogandam duximus et monendam, mandantes, quatinus eidem regi super conversione vel subiugatione infidelium huiusmodi obtinenda, necnon super invasoribus seu quibuscumque terrae suae molestatoribus compescendis spirituali et temporali districtione una cum dilectis filiis ...⁴ magistro, et fratribus hospitalis sanctae Mariae Theuthonicorum, in Livonia manentium, sicut efficacius poteritis, assistatis. Non obstantem, si aliquibus est indultum etc. ut supra usque mentionem.⁵ Preces autem et mandatum nostrum taliter impleatis, quod idem rex sui propositi pietatem liberius perficere valeat et erga sedis apostolicae devotionis augmentum ac circa vos affectum sinceræ et fructuosae benivolentiae concipere gratuletur. Quod si non omnes etc.⁶ Non obstante constitutione de duabus diaetis etc.⁷ Datum Mediolani, VII kalendas augusti, [pontificatus nostri] anno VIII°.

6. ^a) так у R, трэба чытаць Rigeni ^b) адрас напісаны чырвоным колерам R

^c) злітна з наст. словам R

¹) Мікалай; *Bunge. I. nr. 213. 231* ²) магчыма, Герман; *Bunge. I. nr. 173*

³) Генрык ⁴) Андрэй Штырлянд; *Bunge. I. nr. 229.* ⁵) *a menavita*: quod

suspendi vel interdicti aut excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam de indulto huiusmodi mentionem. ⁶) *a menavita*: hiis exequendis poteritis interesse, duo vestrum ea nichilominus exequantur.

⁷) *a menavita*: edita in concilio generali.

[Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых, вялебным братам Мікалаю] Рьжскаму, [Герману?] Дорпацкаму і [Генрыку] Эзельскаму біскупам [збаўленне і апостальскае бласлаўленне]. З духовай радасцю мы даведаліся, што пад уздзеяннем ласкі Божага натхнення найдаражэйшы ў Хрысце сын наш Міндаў, кароль Літовіі, будучы некалі ў цемры адступніцтва з велізарнай колькасцю няверных, даў адрадзіць сябе ласкаю хроснай купелі на славу Божага імя. І паколькі жаданні названага караля палымяна імкнуцца да таго, каб з дапамогаю святога Рымскага Касцёла мноства навакольных паганцаў, якія дасюль застаюцца на бездарожжы аблуды, навярнуць да вызнання жывога Бога, мы настойліва просім вас, браты, і наказваем, даручаючы як найбольш дзейсна разам з умілаванымі сынамі [Андрэем], майстрам і братамі шпіталю святой Марыі Нямецкага ордэну ў Лівоніі дапамагчы таму ж каралю ў навяртанні альбо падбіцці такіх няверных, а таксама ва ўтаймаванні духоваю і дачаснаю караю нападнікаў альбо якіх-колечы парушальнікаў ягонаў зямлі. Гэтаму не перашкаджае тое, што некаторыя [могуць быць абароненымі ад кары суспензы, інтэрдыкту ці экскамунікі, калі толькі апостальскія лісты не будуць мець поўнага і выразнага напаміну пра такую абарону]. Просьбы ж нашыя і даручэнне выканаўце гэтакім чынам, каб той жа кароль змог лепш выканаць свой пабожны намер і цешыўся тым, што выклікаў павелічэнне адданасці апостальскаму пасаду і пачуццё шчырай і сапраўднай прыхільнасці да вас. І калі не ўсе вы [зможаце ўдзельнічаць у выкананні гэтага, то, прынамсі, двое з вас няхай тое выканаюць]. Не перашкаджае паста нова пра дзве дыеты, [прынятай на сусветным саборы]. Дадзена ў Медыёляне, у VII [дзень перад] жнівеньскімі календамі, у VIII год [нашага пантыфікату].

7

1253 чэрв. 24, Асізі

Папа Інацэнт IV даручае арцыбіскупу Лівоніі і Прусіі настаўніц і высвяціць біскупа для Летовіі.

Ар.: — **Коп.:** У рэг. *Інацэнта IV. Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 22. f. 283. ep. 788 (R)* — **Выд.:** 1) *Turgenev. I. p. 77. nr. 87;* 2) *Theiner. I. p. 53. nr. 111;* 3) *Bunge. VI. 22. nr. 2733* — **Пг.:** *Paszkievicz. I. p. 53. nr. 269.*

...¹ archiepiscopo Livoniae ac Prussiae.^a Carissimus in Christo filius noster ...,² illustris rex Lethoviae, de novo conversus ad cultum fidei christianae, ferventer in voto gerere dicitur, quod episcopalis sedes in suis partibus habeatur, maxime cum ipse cathedralem ecclesiam in expensis suis de novo erigere sit paratus ac ipsam dotare magnifice pro Dei gloria et honore. Nos itaque, piis eius desideriiis annuentes, fraternitati tuae, de qua in Domino fiduciam specialem gerimus, per apostolica tibi scripta mandamus, quatinus personam providam et honestam, ac in spiritualibus et temporalibus circumspectam, quae sit accepta dicto regi, cum super hoc ab ipso requisitus extiteris, eidem ecclesiae auctoritate nostra praeficias in episcopum et pastorem et, associatis duobus vel tribus convicinis episcopis, ei munus consecrationis impendas, faciens sibi a subditis oboedientiam et reverentiam debitam exhiberi, contra recepturus ab eo postmodum pro^b nobis et ecclesia Romana fidelitatis solitae iuramentum iuxta formam, quam tibi sub bulla nostra mittimus interclusam. Formam autem iuramenti etc. usque procures.³ Nos enim nichilominus irritum decernimus et inane, si^b quid super hoc contra mandati nostri tenorem contigerit attemptari. Datum Assisii, VIII kalendas iulii, anno X^o.

7. ^a) адрас напісаны чырвоным колерам R так у R ^b) злітна з наст. словам R ¹) Альбэрт Сурбер, арцыбіскуп Лівоніі і Прусіі з 1246 г.; *Bender. p. 4* ²) Міндаў ³) *a menavita: quod ipse praestabit, de verbo ad verbum per eius patentes litteras, suo sigillo signatas, nobis per proprium nuntium quantocius destinare procures.*

[Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых, вялебнаму брату Альбэрту,] арцыбіскупу Лівоніі і Прусіі [збаўленне і апостальскае бласлаўленне]. Найдаражэйшы ў Хрысце сын наш [Міндаў], найяснейшы кароль Летовіі, нованавернуты да хрысціянскай веры, горача жадае, як паведамляюць, каб у ягоных краях была біскупская сядзіба, больш таго, ён гатовы на свае сродкі збудаваць катэдральны касцёл і шчодро ўпасажыць яго дзеля Божае

славы і хвалы. Таму мы, схіляючыся да яго пабожных жаданняў, даручаем гэтым апостальскім лістом табе, брату нашаму, да якога маем асаблівы давер, паставіць нашаю ўладаю, калі пра гэта будзе прасіць кароль, разважлівую, абазнаную ў духовых і дачасных справах і прыймальную для памянёнага караля асобу на біскупа і пастыра і, далучыўшы да сябе двух ці трох біскупаў, удзяліць яму дар пасвячэння. Учыні, каб яму была выказаная належная пашана і паслухмянасць ад падданных, а пасля гэтага вазьмі ад яго для нас і Рымскага Касцёла прысягу звычайнай вернасці згодна з формай, якую высылаем табе запячатанай пад нашаю булаю. Форму ж прысягі, [якую ён дасць слова ў слова, паклапаціся ў ягоным адкрытым лісце, апячатаным яго [ж] пячаткаю, як найхутчэй даслаць нам праз уласнага пасланца]. Але мы лічым неправамоцным і дарэчным, калі спрабавалі б учыніць нешта звыш таго насуперак зместу нашага даручэння. Дадзена ў Асізі, у VIII [дзень перад] ліпеньскімі календамі, у X год [нашага пантыфікату].

8

1253 жн. 21, Асізі

Папа Інацэнт IV даручае арцыбіскупу Лівоніі і Прусіі паставіць і высвяціць брата Хрысціяна з Нямецкага ордэна на біскупа Летовіі.

Ар.: *Перг., Берлін, Таемны дзяржаўны архіў Прускага культурнага здабытку (колішні Кёнігсбергскі таемны архіў), Shiebl. III. nr. 55 (A) — Коп.: — Выд.: 1) Raczyński. p. 3. nr. 1; 2) Bunge. I. 337. nr. 254 3) Philippi — Wölky. I. s. 206. nr. 273 — Рг.: Paszkiewicz. I. p. 54. nr. 272 — Літ.: Daniłowicz. I. s. 84. nr. 133.*

Innocentius episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri ...,¹ archiepiscopo Livoniae ac Prusciae, salutem et apostolicam benedictionem. Insinuavit nobis pridem carissimus in Christo filius noster ...,² illustris rex Lethoviae, de novo conversus ad cultum fidei christianae, quod ferventer in voto gerebat, ut episcopalis sedes in suis partibus haberetur, maxime cum ipse de novo in expensis suis

paratus esset erigere cathedralem ecclesiam, ac ipsam dotare magnifice pro Dei gloria et honore. Nos quidem piis eius desideriiis anuentes, tibi sub certa forma dedimus nostris litteris in mandatis, ut personam ydoneam ad requisitionem ipsius regis eidem ecclesiae auctoritate nostra praeficeres in episcopum et pastorem. Postmodum autem idem rex per litteras, affectione plenas, petivit a nobis, ut de fratre Christiano de domo Theuton(icorum) in Livonia, viro utique litterato, provido et honesto, quem secum tempore suae conversionis habuit et iuxta se in futurum habere desiderat, predictae provideri ecclesiae faceremus. Quia vero decens et dignum esse dinoscitur, ut saepedictus rex benignitatem sedis apostolicae gratiosam et affabilem sibi gaudeat invenisse, fraternitati tuae per apostolica scripta mandamus, quatinus de praedicto fratre, cum super hoc ab eodem rege requisitus extiteris, auctoritate nostra ecclesiae memoratae provideas et, associatis tibi duobus vel tribus convicinis episcopis, ei munus consecrationis impendas, faciens sibi a subditis oboedientiam et reverentiam debitam exhiberi, recepturus ab eo postmodum pro nobis et ecclesia Romana fidelitatis solitae iuramentum iuxta formam, [quam tibi sub bulla] nostra mittimus interclusam. Formam autem iuramenti, quod ipse praestabit, de verbo ad verbum nobis per eius patentes litteras, [suo sigillo signatas, et per proprium] nuntium quantocius destinare procures. Nos enim nichilominus irritum decernimus et inane, si quid super hoc contra mandati nostri tenorem contigerit attemptari. Datum Asisii XII kalendas septembris pontificatus nostri anno undecimo.

8. ¹⁾ Альбэрт ²⁾ Міндаў

Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых, вялебнаму брату Альберту, арцыбіскупу Лівоніі і Прусіі збаўленне і апостальскае бласлаўленне. Паведаміў нам некалі найдаражэйшы ў Хрысце сын наш [Міндаў], найяснейшы кароль Летовіі, нованавернуты да хрысціянскай веры, што гарача жадае, каб у ягоных краях была біскупская сядзіба, больш таго, ён гатовы на свае сродкі збудаваць нанова катэдральны касцёл і шчодра ўпасажыць яго дзеля Божай славы і хвалы. Таму мы, схіляючыся да яго пабожных жаданняў, далі табе пад пэўнаю формаю ў нашым ліс-

це даручэнне, каб па просьбе гэтага караля ты паставіў нашаю ўладаю на біскупа і пастыра таго ж касцёла годную асобу. Пасля той жа кароль ў сваім, поўным павагі лісце прасіў нас, каб мы паклапаціліся паставіць на памянёны касцёл брата Хрысціяна з Нямецк(ага) ордэна ў Лівоніі, мужа надзвычай адукаванага, разважлівага і дастойнага, які быў з ім у час ягонага навяртання і якога ён хоча мець ля сябе ў будучыні. Таму, паколькі будзе належным і годным, каб часта згадваны кароль цешыўся, знайшоўшы ласкавую і зычлівую прыхільнасць апостальскага пасада, даручаем табе, брату [нашаму], апостальскім лістом паставіць памянёнага брата, калі б цябе папрасіў пра гэта кароль, нашаю ўладаю на памянёны касцёл і, далучыўшы да сябе двух ці трох суседніх біскупаў, удзяліць яму дар пасвячэння; учыніўшы, каб яму была выказаная падданымі належная паслухмянасць і пашана. Вазьмі ад яго пасля для нас і Рымскага Касцёла прысягу звычайнай вернасці згодна з формаю, якую высылаем табе запячатанай [пад нашаю булаю]. Форму ж прысягі, якую ён дасць, слова ў слова паклапаціся ў ягоным адкрытым лісце, [апячатаным яго [ж] пячаткаю], як найхутчэй даслаць нам праз уласнага пасланца. Але мы лічым неправамоцным і дарэчным, калі спрабавалі б учыніць нешта звыш таго насуперак зместу нашага даручэння. Дадзена ў Асізі, у XII [дзень перад] вераснёўскімі календамі, у адзінаццаты год нашага пантыфікату.

9

1254 вер. 3, Ананьі

Папа Інацэнт IV скасоўвае прысягу, дадзеную біскупам Летовіі арцыбіскупу Лівоніі і Прусіі, і наведамляе пра гэта каралю Летовіі.

Ар.: — **Коп.:** *Транс. 26 тр. 1388, Берлін, Таемны дзяржаўны архіў Прускага культурнага здабытку (копііні Кёнігсбергскі таемны архіў), Schiebl. III. nr. 61(B) — Выд.: 1) Dreger. I. p. 357. nr. 249; 2) Raczyński. p. 8. nr. 5; 3) Bunge. I. 354.*

nr. 272 — Пр.: Paszkiewicz. I. p. 57. nr. 289 — Лит.: Daniłowicz. I. s. 85. nr. 140.

Innocentius episcopus, servus servorum Dei, carissimo in Christo filio ...,¹ illustri regi Lethoviae, salutem et apostolicam benedictionem. Inclinati serenitatis tuae precibus, venerabili fratri nostro, archiepiscopo Lyvoniae ac Prusciae, prout accepimus, sub certa forma dedimus nostris litteris in mandatis, ut cathedrali ecclesiae, quam tu in partibus tuis de novo sub propriis expensis erigere ac dotare magnifice intendebas, venerabilem fratrem nostrum Christianum, episcopum Lethoviae, tunc fratrem presbyterum hospitalis sanctae Mariae Theutunicorum in Livonia, ad requisitionem tuam auctoritate nostra praeficeret in pastorem et ei munus consecrationis impenderet ac debitam oboedientiam et reverentiam faceret a subditis exhiberi, recepturus ab eo postmodum pro nobis et ecclesia Romana fidelitatis solitae iuramentum iuxta formam, quam eidem sub bulla nostra misimus interclusam. Sane idem archiepiscopus, priusquam ad ipsum huiusmodi nostrae litterae pervenissent, de ipso Christiano providit ecclesiae memoratae, iuramentum fidelitatis suae et ecclesiae suae nomine ab ipso recipiens, licet hoc de intentione nostra nullatenus exstisset, maxime cum terra Lethoviae sit iuris et proprietatis beati Petri, ac pro tuae sublimitatis honore nullum ibi esse velimus episcopum, qui alii quam Romano pontifici sit subiectus. Quia vero tu postmodum a nobis per affectuosas litteras postulasti, ut super hoc providere de circumspectione sedis apostolicae curarem, nos, tuis precibus annuentes, eundem episcopum ad observanciam praedicti iuramenti, praedicto archiepiscopo taliter praestiti, decernimus aliquatenus non teneri. Volumus tamen, quod ipse venerabili fratri nostro, episcopo Nuenburgensi, cui super hoc scripta nostra dirigimus, exhibeat pro nobis et ecclesia Romana fidelitatis solitae iuramentum, iuxta formam litterarum, quam super hoc transmisimus archiepiscopo memorato. Datum Anagninae, tercio nonas Septembris, pontificatus nostri anno duodecimo.

9. ¹ Міндаў

Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых, найдаражэйшаму ў Хрысце сыну [Міндаву], найяснейшаму каралю Летовіі, збаўленне і

апостальскае бласлаўленне. Схіліўшыся да просьбаў тваёй светласці, мы далі нашым лістом у адпаведнай форме даручэнне вялебнаму брату нашаму арцыбіскупу Лівоніі і Прусіі, як мы даведаліся, на тваё запатрабаванне а нашаю ўладаю паставіць пастырам на катэдральны касцёл, які ты ў сваіх краях намерваўся нанова ўзвесці за ўласныя сродкі і шчодро ўпасажыць, вялебнага брата нашага Хрысціяна, біскупа Летовіі, а ў той час брата-прэзбітэра шпіталя Святой Марыі Нямецкага ордэна ў Лівоніі, і ўдзяліць яму дар пасвячэння, а таксама ўчыніць, каб падданыя выказвалі яму належную паслухмянасць і пашану, ды ўзяць пасля ад яго прысягу звычайнай вернасці для нас і Рымскага Касцёла паводле формы, якую мы даслалі яму ж запячатанай пад нашаю булаю. Але той жа арцыбіскуп, перш чым да яго дайшоў гэты наш ліст, паставіў таго ж Хрысціяна на памянёны касцёл, узяўшы ад яго прысягу вернасці сабе і свайму касцёлу, хоць гэта ніякім чынам не ўваходзіла ў нашыя намеры, тым больш што зямля Летовіі знаходзіцца ў юрысдыкцыі і ўласнасці святога Пятра, і дзеля пашаны да тваёй высокасці мы хочам, каб там быў біскуп, падпарадкаваны не каму іншаму, як толькі Рымскаму пантыфіку. А паколькі потым ў сваім, поўным павагі лісце ты папрасіў, каб мы, з абачлівасцю апостальскага пасада, паклапаціліся пра гэта, мы, схіляючыся да тваіх просьбаў, пастанаўляем, што той жа біскуп не павінен ні ў якой меры захоўваць згаданую прысягу, дадзеную такім чынам памянёнаму арцыбіскупу. Але хочам, каб ён даў вялебнаму брату нашаму, Наўмбургскаму біскупу, якому мы накіроўваем наш ліст пра гэта, прысягу звычайнай вернасці для нас і Рымскага Касцёла паводле формы ў лісце, які мы даслалі ў гэтай справе памянёнаму арцыбіскупу. Дадзена ў Ананьі, ў трэці [дзень перад] вераснёўскімі наонамі, у дванаццаты год нашага пантыфікату.

10

1254 вер. 5, Ананьі

Папа Інацэнт IV даручае Наўмбургскаму біскупу ўзяць ад Хрысціяна, біскупа Летовіі, прысягу вернасці папе і Касцёлу.

Ар.: — **Коп.:** У рэг. папы Інацэнта IV, Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 23. f. 170. ep. 178 (R) — **Выд.:** 1) Turgenев. I. p. 81. nr. 91 = 2) Bunge. I. 355. nr. 273; 3) Theiner. I. p. 58. nr. 120 — **Рг.:** Paszkiewicz. I. p. 58. nr. 290 — **Літ.:** Daniłowicz. I. s. 86. nr. 140.

...,¹ episcopo Nuemburgensi.^a Inclinati precibus carissimi in Christo filii nostri ...,² illustris regis Lethoviae, de novo conversi ad cultum fidei christianae, venerabili fratri nostro,³ archiepiscopo Livoniae ac Prusciae, prout accepimus, sub certa forma dedimus nostris litteris in mandatis, ut cathedrali ecclesiae, quam dictus rex in partibus suis de novo sub propriis expensis erigere ac dotare magnifice intendebat, venerabilem fratrem nostrum Christianum episcopum, tunc fratrem presbyterum hospitalis sanctae Mariae Theutonicorum in Livonia, ad requisitionem regis eiusdem auctoritate nostra praeficeret in pastorem et ei munus consecrationis impenderet, ac sibi a subditis faceret oboedientiam et reverentiam debitam exhiberi, recepturus ab eo postmodum pro nobis et ecclesia Romana fidelitatis solitae iuramentum iuxta formam, quam sibi sub bulla nostra misimus interclusam. Sane idem archiepiscopus, priusquam ad ipsum huiusmodi nostrae litterae pervenissent, ecclesiae memoratae de praedicto fratre providit, iuramentum fidelitatis suo et ecclesiae suae nomine ab illo recipiens, licet hoc de intentione nostra nullatenus exstisset, maxime cum terra Lethoviae sit iuris et proprietatis beati Petri, ac pro eiusdem regis honore, quem a suae conversionis initio assumpsimus in filium ecclesiae specialem et regiae dignitatis titulo fecimus insigniri, nullum ibi esse velimus episcopum, qui alii quam Romano pontifici sit subiectus. Quia vero idem rex postmodum per affectuosas litteras postulavit a nobis, ut super hoc providere de circumspectione sedis apostolicae curarem, nos, euis precibus annuentes, mandamus, quatinus eundem episcopum ad observantiam praedicti iuramenti, praefato archiepiscopo taliter praestiti, denuncians aliquatenus non teneri, recipias ab ipso pro nobis et ecclesia Romana fidelitatis solitae iuramentum, iuxta formam litterarum, quas super hoc transmisimus archiepiscopo memorato. Formam autem iuramenti, quod idem episcopus praestabit etc. usque destinare procures.⁴ Contradictores etc.⁵ Non obstante, si eidem ar-

chiepiscopo aut cuicumque personae, dignitati seu loco de partibus illis a sede apostolica sit indultum, quod per litteras eius suspendi vel interdici, aut excommunicari non possit, nisi de indulto huiusmodi plenam et expressam, seu de toto tenore ipsius fecerint mentionem, sive quacumque alia indulgentia, per quam effectus mandati nostri in hac parte impediri valeat vel differri. Datum Anagninae, III nonas septembris, [pontificatus nostri] anno XII°.

10. ^{а)} адрас напісаны чырвоным колерам R

¹⁾ *Тэадорых; Will, s. 372—374* ²⁾ *Міндаў* ³⁾ *Альбэрт Суэрбер* ⁴⁾ *а менавіта: de verbo ad verbum per eius patentes litteras, suo sigillo signatas, nobis per proprium nuntium quantocius destinare procures.* ⁵⁾ *а менавіта: autem, si qui fuerint, vel rebelles auctoritate nostra, monitione praemissa, appellatione remota, compescas.*

[Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых, вялебнаму брату ...,] Наўмбургскаму біскупу [збаўленне і апостальскае бласлаўленне]. Схіліўшыся да просьбаў найдаражэйшага ў Хрысце сына нашага [Міндава], найяснейшага караля Летовіі, нованавернутага да вызнавання хрысціянскай веры, мы далі нашым лістом у адпаведнай форме даручэнне вялебнаму брату нашаму [Альберту], арцыбіскупу Лівоніі і Прусіі, як мы даведаліся, на запатрабаванне таго ж караля нашаю ўладаю паставіць пастырам на катэдральны касцёл, які згаданы кароль у сваіх краях намерваўся нанова ўзвесці за ўласныя сродкі і шчодро ўпасажыць вялебнага брата нашага Хрысціяна, біскупа Летовіі, а ў той час брата прэзбітэра шпіталя Святой Марыі Нямецкага ордэна ў Лівоніі, і ўдзяліць яму дар пасвячэння, а таксама ўчыніць, каб падданых выказвалі яму належную паслухмянасць і пашану, ды узяць пасля ад яго прысягу звычайнай вернасці для нас і Рымскага Касцёла паводле формы, якую мы даслалі яму запячатанай пад нашаю булаю. Але той жа арцыбіскуп, перш чым да яго дайшоў такога роду наш ліст, паставіў згаданага брата на памянёны касцёл, узяўшы ад яго прысягу вернасці сабе і свайму касцёлу, хоць гэта ніякім чынам не ўваходзіла ў нашыя намеры, тым больш што зямля Летовіі знаходзіцца ў юрысдыкцыі і ўласнасці святога Пятра, і дзеля пашаны да таго ж караля, якога мы ад пачатку ягонага навяртання прынялі за асаблівага сына Касцёла і адзначылі тытулам каралеўскай годнасці, мы

хацелі б, каб там быў біскуп, падпарадкаваны не каму іншаму, як толькі рымскаму пантыфіку. А паколькі потым той жа кароль у сваім, поўным павагі лісце папрасіў, каб мы з абачлівасцю апостальскага пасада паклапаціліся пра гэта, мы, схіляючыся да ягоных просьбаў, даручаем паведаміць таму ж біскупу, што ён не павінен ні ў якой меры захоўваць згаданую прысягу, дадзеную такім чынам памянёнаму арцыбіскупу. [Але] вазьмі ад яго прысягу звычайнай вернасці для нас і Рымскага Касцёла паводле формы ў лісце, які мы даслалі ў гэтай справе памянёнаму арцыбіскупу. Форму ж прысягі, якую дасць той жа біскуп, [паклапаціся як найхутчэй даслаць нам праз адмысловага пасланца, прызначанага для гэтага]. Гэтаму не перашкаджае тое, што той жа арцыбіскуп ці нейкая [іншая] асоба, годнасць ці месца з тых краёў могуць быць абароненымі апостальскім пасадам праз адпаведныя лісты ад супэнзы, інтэрдыкту ці экскамунікі, калі толькі ў іх не будзе зроблена поўнага і выразнага напаміну пра такую абарону — ці пра ўвесь яе змест, ці нейкую іншую індальгенцыю, згодна з якой дзеянне нашага мандату ў гэтай частцы можа быць прыпыненае ці адкладзенае. Дадзена ў Ананьі, у III [дзень перад] вераснёўскімі наонамі, у XII год [нашага пантыфікату].

11

1254 вер. 20, Ананьі

Папа Інацэнт IV выводзіць біскупа Летовіі Хрысціяна з-пад юрысдыкцыі арцыбіскупа Лівоніі і Прусіі і падпарадкоўвае непасрэдна апостальскаму пасаду.

Ар.: — **Коп.:** *У рэг. Інацэнта IV. Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 23. f. 175. ep. 212 (R)* — **Выд.:** *Theiner. I. p. 59. nr. 121* — **Рг.:** *Paszkiwicz. I. p. 58. nr. 293* — **Літ.:** *Daniłowicz. I. s. 86. nr. 140.*

Christiano episcopo Lethoviae.^a Inclinati precibus carissimi in Christo filii nostri ...,¹ illustris regis Lethowiae, de novo conversi ad cultum fidei christianae, venerabili fratri nostro ...,² archiepiscopo Livoniae ac Prusciae, prout accepimus, sub certa forma dedimus nostris

litteris in mandatis, ut cathedrali ecclesiae, quam dictus rex in partibus suis de novo sub propriis expensis erigere ac dotare magnifice intendebat, te tunc fratrem presbyterum hospitalis sanctae Mariae Theutonicorum in Livonia, ad requisitionem regis eiusdem auctoritate nostra praeficeret in pastorem et tibi munus consecrationis impenderet ac debitam oboedientiam et reverentiam faceret a subditis exhiberi, recepturus a te postmodum pro nobis et ecclesia Romana fidelitatis solitae iuramentum iuxta formam, quam sibi sub bulla nostra misimus interclusam. Sane idem archiepiscopus, priusquam ad ipsum huiusmodi nostrae litterae pervenissent, de te providit ecclesiae memoratae, iuramentum fidelitatis suo et ecclesiae suae nomine a te recipiens, licet hoc de intentione nostra nullatenus exstittisset, maxime cum terra Lethoviae sit iuris et proprietatis beati Petri, ac pro eiusdem regis honore, quem a suae conversionis initio assumpsimus in filium ecclesiae specialem et regiae dignitatis titulo fecimus insigniri, nullum ibi esse velimus episcopum, qui alii quam Romano pontifici sit subiectus. Quia vero praedicto rege a nobis postmodum per affectuosas litteras postulante, ut super hoc providere de circumspectione sedis apostolicae curaremus, nos, eius precibus annuentes, te ad observantiam praedicti iuramenti, taliter praestiti, decrevimus aliquatenus non teneri, nos provisionem de te factam per archiepiscopum memoratum, quem propter hoc in persona tua nullam iurisdictionem volumus obtinere, ratam et firmam habentes, ipsam auctoritate apostolica confirmamus etc. usque communimus.³ Decernentes irritum et inane, si^b quid, postquam litteras nostras super provisione de te facienda concessimus, sine speciali mandato nostro, faciente de illis plenariam mentionem, fuit ab aliquo vel de^b cetero fuerit attemptatum. Nulli etc.⁴ nostrae confirmationis et constitutionis etc.⁵ Datum Anagninae, XII kalendas octobris, [pontificatus nostri] anno XII°.

...,⁶ episcopus Tarbatensis datus est super hiis conservator. Non obstante, si aliquibus personis vel dignitatibus a sede apostolica sit indultum, quod suspendi vel interdici, aut excommunicari non possint, de^c indulto huiusmodi sibi concessio plena et expressa seu de verbo ad verbum in nostris litteris mentio habeatur.

11. ^a) адрас напісаны чырвоным колерам R ^b) злітна з наст. словам R ^c) так у R, трэба чытаць nisi de

¹)Міндаў ²)Альбэрт Суэрбер ³)а менавіта: et praesentis scripti patrocínio communimus ⁴)а менавіта: ergo hominum liceat hanc paginam ⁵)а менавіта: infringere vel ei ausu temerario contraire. ⁶)магчыма, Герман; Bunge. I. nr. 173

[Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых, вялебнаму брату] Хрысціяну, біскупу Летовіі [збаўленне і апостальскае бласлаўленне]. Схіліўшыся да просьбаў найдаражэйшага ў Хрысце сына нашага [Міндава], найяснейшага караля Летовіі, нованавернутага да вызнавання Хрысціянскай веры, мы далі нашым лістом у адпаведнай форме даручэнне вялебнаму брату нашаму [Альберту], арцыбіскупу Лівоніі і Прусіі, як мы даведаліся, на запатрабаванне таго ж караля нашаю ўладаю паставіць пастырам на катэдральны касцёл, які названы кароль у сваіх краях намерваўся нанова ўзвесці за ўласныя сродкі і шчодра ўпасажыць, цябе, на той час брата-прэзбітэра шпіталя Святой Марыі Нямецкага ордэна ў Лівоніі, і ўдзяліць табе дар пасвячэння, а таксама ўчыніць, каб падданыя выказвалі табе належную паслухмянасць і пашану, ды узяць пасля ад цябе прысягу звычайнай вернасці для нас і Рымскага Касцёла паводле формы, якую мы даслалі яму запячатанай пад нашаю булаю. Але той жа арцыбіскуп, перш чым да яго дайшоў той наш ліст, паставіў цябе на памянёны касцёл, узяўшы ад цябе прысягу вернасці сабе і свайму касцёлу, хоць гэта ніякім чынам не ўваходзіла ў нашыя намеры, тым больш што зямля Летовіі знаходзіцца ў юрысдыкцыі і ўласнасці святога Пятра, і дзеля пашаны да таго ж караля, якога мы ад пачатку ягонага навяртання прынялі за асаблівага сына Касцёла і адзначылі тытулам каралеўскай годнасці, мы хацелі б, каб там быў біскуп падпарадкаваны не каму іншаму, як толькі рымскаму пантыфіку. А паколькі потым той жа кароль у сваім, поўным павагі лісце прасіў, каб мы з абачлівацю апостальскага пасада паклапаціліся пра гэта, мы, схіляючыся да ягоных просьбаў, пастанавілі, што ты ні ў якой меры не павінен захоўваць згаданую прысягу, дадзеную такім чынам [памянёнаму арцыбіскупу]. Мы, прызнаючы сапраўдным і правамоцным тваё прызначэнне, учыненае памянёным арцыбіскупам, які, аднак, не павінен валодаць юрысдыкцыяй у дачыненні да тваёй асобы, апостальскаю ўладаю яго зацвярджаем [і мо-

цаю гэтага ліста] сведчым. Лічым неправамоцным і дарэмным, калі нешта было альбо будзе пададзена некім перагляду, пасля таго, як мы выдалі наш ліст пра тваё прызначэнне без адмысловага нашага мандата, у якім робіцца пра яго поўны напамін. Ніводнаму [чалавеку не дазволена парушаць гэты ліст] нашага зацвярджэння і пастановы [альбо з легкадумнаю зухваласцю яму супрацьдзейнічаць]. Дадзена ў Ананы, у XII [дзень перад] кастрычніцкімі календамі, у XII год [нашага пантыфікату].

[Вялебны брат Герман?], Дорпацкі біскуп прызначаны абаронцам у гэтай справе.

Гэтаму не перашкаджае, калі нейкія асобы ці годнасці былі абароненыя апостальскім пасадам ад супсэнзы, інтэрдыкту ці экскамунікі, [калі толькі] пра такую абарону няма поўнага і выразнага альбо даслоўнага напаміну у нашым лісце.

12

1254 вер. 20, Ананы

Папа Інацэнт IV даручае Дорпацкаму біскупу паклапаціцца пра тое, каб ніхто не супрацьдзейнічаў біскупу Хрысціяну адносна яго прызначэння і юрысдыкцыі.

Ар.: — **Коп.:** *Транс. 26 тр. 1388, Берлін, Таемны дзяржаўны архіў Прускага культурнага здабытку (колішні Кёнігсбергскі таемны архіў), Shiebl. III. nr. 61 (B) — Выд.: 1) Dreger. p. 359. nr. 251; 2) Raczynski. P. 9. nr. 6; 3) Bunge. I. 356. nr. 275 — Рг.: Paszkiewicz. I. p. 58. nr. 292 — Літ.: Daniłowicz. I. s. 86. nr. 141.*

Innocentius episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri ...,¹ episcopo Tarbatensi, salutem et apostolicam benedictionem. Inclinati precibus carissimi in Christo filii nostri, illustris regis Lethoviae, de novo conversi ad cultum fidei Christianae, venerabili fratri nostro ...,² archiepiscopo Lyvoniae ac Prusciae, prout accepimus, sub certa forma dedimus nostris litteris in mandatis, ut cathedrali ecclesiae, quam dictus rex in partibus suis de novo sub propriis expensis erigere ac dotare magnifice intendebat, venerabilem fratrem nostrum Christianum episcopum Lethoviae, tunc fratrem presbyter-

rum hospitalis sanctae Mariae Teuthunicorum in Livonia, ad requisitionem regis eiusdem auctoritate nostra praeficeret in pastorem et ei munus consecrationis impenderet, ac debitam oboedientiam faceret a subditis exhiberi, recepturus ab eo postmodum pro nobis et ecclesia Romana fidelitatis solitae iuramentum iuxta formam, quam sibi sub bulla nostra misimus interclusam. Sane idem archiepiscopus, priusquam ad ipsum huiusmodi nostrae litterae pervenissent, de ipso providit ecclesiae memoratae, iuramentum fidelitatis suo et ecclesiae suae nomine ab illo recipiens, licet hoc de intentione nostra nullatenus exstitisset, maxime cum terra Lethoviae sit iuris et proprietatis beati Petri, ac pro eiusdem regis honore, quem a suae conversionis initio assumpsimus in filium ecclesiae specialem et regiae dignitatis titulo fecimus insigniri, nullum ibi esse velimus episcopum, qui alii quam Romano pontifici sit subiectus. Quia vero praedicto rege a nobis postmodum per affectuosas litteras postulante, ut super hoc providere de circumspectione sedis apostolicae curarem, nos, euis precibus annuentes, ipsum ad observanciam praedicti iuramenti, taliter praestiti, decrevimus aliquatenus non teneri. Nos provisionem de ipso factam per archiepiscopum memoratum, quem propter hoc in persona[m] ipsa[m] nullam iurisdictionem volumus obtinere, ratam et firmam habentes, ipsam per litteras nostras duximus confirmandam, decernentes irritum et inane, si quid, postquam litteras nostras super provisione de ipso facienda concessimus, sine speciali mandato nostro, faciente de illis plenariam mentionem, fuit ab aliquo vel de cetero fuerit attemplatum, quocirca fraternitati tuae per apostolica scripta mandamus, quatenus non permittas eundem episcopum super hiis, contra confirmationis et constitutionis nostrae tenorem, ab aliquibus indebite molestari, molestatores huiusmodi per censuram ecclesiasticam, appellatione postposita, compescendo, non obstante, si aliquibus personis, loci[s] vel dignitati[bus] a sede apostolica sit indultum, quod suspendi vel interdicti, aut excommunicari non possint, nisi de indulto huiusmodi sibi concessio plena et expressa, seu de verbo ad verbum in nostris litteris mencio habeatur. Datum Anagninae, duodecimo calendas octobris, pontificatus nostri anno duodecimo.

12. ¹⁾ Магчыма, Герман ²⁾ Альбэрт

Інацэнт, біскуп, слуга слугаў Божых, вялебнаму брату [Герману?], Дорпацкаму біскупу збаўленне і апостальскае бласлаўленне. Схіліўшыся да просьбаў найдаражэйшага ў Хрысце сына нашага, найяснейшага караля Летовіі, нованавернутага да вызнавання хрысціянскай веры, мы далі нашым лістом у адпаведнай форме даручэнне вялебнаму брату нашаму [Альберту], арцыбіскупу Лівоніі і Прусіі, [як мы даведаліся, на запатрабаванне таго ж караля, а нашаю ўладаю паставіць пастырам на катэдральны касцёл, які названы кароль у сваіх краях намерваўся нанова ўзвесці за ўласныя сродкі і шчодро ўпасажыць, вялебнага брата нашага Хрысціяна, біскупа Летовіі, а ў той час брата-прэзбітэра шпіталя Святой Марыі Нямецкага ордэна ў Лівоніі, і ўдзяліць яму дар пасвячэння, а таксама ўчыніць, каб падданыя выказвалі яму належную паслухмянасць і пашану, ды ўзяць пасля ад яго прысягу звычайнай вернасці для нас і Рымскага Касцёла паводле формы, якую мы даслалі яму ж запячатанай пад нашаю булаю. Але той жа арцыбіскуп, перш чым да яго дайшоў гэты наш ліст, паставіў таго ж Хрысціяна на памянёны касцёл, узяўшы ад яго прысягу вернасці сабе і свайму касцёлу, хоць гэта ніякім чынам не ўваходзіла ў нашыя намеры, тым больш што зямля Летовіі знаходзіцца ў юрысдыкцыі і ўласнасці святога Пятра, і дзеля пашаны да таго ж караля мы хочам, каб там быў біскуп, падпарадкаваны не каму іншаму, як толькі рымскаму пантыфіку. А паколькі потым ў сваім, поўным павагі лісце той жа кароль папрасіў, каб мы, з абачлівасцю апостальскага пасаду, паклапаціліся пра гэта, мы, схіляючыся да ягоных просьбаў, пастанаўляем, што той жа біскуп не павінен ні ў якой меры захоўваць згаданую прысягу, дадзеную такім чынам памянёнаму арцыбіскупу]. Мы, прызнаючы сапраўдным і правамоцным ягонае прызначэнне, учыненае памянёным арцыбіскупам, які, аднак, не павінен валодаць юрысдыкцыяй у дачыненні да тваёй асобы, зацвердзілі яго нашым лістом. Лічым неправамоцным і дарэмным, калі нешта было альбо будзе пададзена некім перагляду пасля таго, як мы выдалі наш ліст пра тваё прызначэнне, без адмысловага нашага мандата, у якім робіцца пра яго поўны напамін. Таму наказваем табе, нашаму брату, нашым апостальскім лістом, каб ты не

дазваляў некаторым несправядліва дакучаць таму ж біскупу на конт гэтага, насуперак зместу нашага зацвярджэння і пастановы, а турбуючых такога роду, папярэдне перасцярогшы і адхіліўшы апеляцыю, утаймуй касцельнымі пакараннямі. Гэтаму не перашкаджае, калі нейкія асобы, месцы ці годнасці былі абароненыя апостальскім пасадам ад супэнзы, інтэрдыкту ці экскамунікі, [калі толькі] пра такую абарону няма поўнага і выразнага альбо даслоўнага напаміну ў нашым лісце. Дадзенае ў Ананьі, у дванаццаты [дзень перад] кастрычніцкімі календамі, у дванаццаты год нашага пантыфікату.

13

1255 сак. 1, Нэапаль

Папа Аляксандр IV прымае адыход біскупа Літовіі Віта з ягонай пасады.

Ар.: — **Коп.:** У рэг. Аляксандра IV. Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 24. f. 20. ep. 176 (R) — **Выд.:** Ptasnik. p. 39. nr. 73 — **Пр.:** Paszkiewicz. I. p. 61. nr. 305.

Vito, quondam episcopo Litoviae.^a Olim nobis cum instantia supplicasti, ut cessionem tuam volens non dignitati resignare, sed loco recipi faceremus. Nos igitur licet inviti tuum in hac parte desiderium, de fratrum nostrorum consilio, adimplentes, per venerabilem fratrem nostrum episcopum Tusculanensem¹ a te vice nostra pontificalis oneris, non honoris recipi fecimus cessionem. In cuius rei testimonium presentes litteras tibi duximus concedendas. Datum Neapoli, kalendis martii, [pontificatus nostri] anno I^o.

13.^a) адрас напісаны чырвоным колерам R

¹) асоба невядомая

Віту, колішнему біскупу Літовіі.^a Калісьці ты настойліва прасіў нас, адмаўляючыся не ад годнасці, а ад месца, каб мы прынялі твой адыход. Параіўшыся з нашымі братамі, мы хоць і неахвотна спаўняем гэтае тваё жаданне і праз вялебнага брата нашага Тускулянскага біскупа ад нашага імя прымаем твой

адыход ад пантыфікальнага абавязку, але не ад годнасці. На сведчанне пра гэтую справу мы вырашылі даць табе гэты наш ліст. Дадзена ў Неапалі, на сакавіцкія календы, у I год [нашага пантыфікату].

14

1255 сак. 6, Неапаль

Папа Аляксандр IV дазваляе каралю Лектовіі Міндаву заклікаць да сябе лацінскага біскупа, каб той каранавуў ягонага сына на караля Лектовіі.

Ар.: — **Коп.:** У рэг. Аляксандра IV. Ватыкан, Таемны архіў, *Reg. Vat. 24. f. 27. ep. 220 (R)* — **Выд.:** *Theiner. I. p. 60. nr. 123* — **Рг.:** *Paszkiewicz. I. p. 61. nr. 306* — **Літ.:** *Daniłowicz. I. s. 90. nr. 149.*

...,¹ illustri regi Lectoviae.^a Catholicae fidei cultum longius latiusque per orbem diffundi continue super omnia cordis nostri desiderabilia cupientes, ad eiusdem augmentum fidei vigili sedulaque solertia non cessamus intendere ac, ut iuxta nostri desiderii plenitudinem valeat provenire, totius diligentiae studium, excusso in hac parte cuiuslibet negligentiae otio, adhibemus, augmentum ipsum per nos ac alios omni ope ac opera, prout ex alto conceditur, assidue procurando. Hinc est, quod cum, sicut te intimante nobis accepimus, tu divinitus inspiratus, de paganicae caecitatis errore ad viam vitae, quae Christus est, baptismatis renatus unda, redieris et Deo vivo ac vero placere studeas sub religionis observantia christiana, nos, de hoc multo concepto gaudio, volentes te in huiusmodi fide congruis roborare favoribus et condignis gratiis confovere, tuis supplicationibus inclinati, excellentiae tuae, ut quem mallueris Latinum episcopum, pacem et communionem apostolicae sedis habentem, tibi advocare liceat, qui dilectum filium, nobilem virum ...,² natum tuum ad honorem Dei et sanctae Romanae ecclesiae in regem Lectoviae auctoritate nostra coronet, tenore praesentium indul-

gemus. Nulli etc.³ nostrae concessionis etc.⁴ Datum Neapoli, II nonas martii, [pontificatus nostri] anno I^o.

14.^a) адрас напісаны чырвоным колерам R

¹) Міндаў ²) магчыма, Рукля; *Latkowski. S. 71—74.* ³) *a menavima: ergo hominum liceat hanc paginam* ⁴) *a menavima: infringere vel ei ausu temerario contraire.*

[Аляксандр, біскуп, слуга слугаў Божых, Міндаву,] найяснейшаму каралю Лектовіі [збаўленне і апостальскае бласлаўленне]. Жадаючы больш за ўсё, што мілае сэрцу нашаму, каб няспынна, далей і шырэй распаўсюджвалася ў свеце вызнанне каталіцкай веры, мы з чуйнаю і пільнаю абачлівасцю не перастаем клапаціцца пра ўзрастанне той жа веры. Каб з паўнаты нашага жадання магла паўстаць заўзятасць і руплівасць і мы, адкінуўшы ў гэтай справе спакой і абьякавасць, самі і праз іншых ажыццяўлялі гэтае ўзрастанне ўсімі сіламі і намаганнямі, дбаючы пра гэта пастаянна, як даецца [нам] звыш. Таму, калі мы даведаліся з тваіх паведамленняў нам, што ты, з Божага натхнення, вярнуўся, адроджаны хроснаю вадою, ад аблуды паганскае слепаты да дарогі жыцця, якою ёсць Хрыстус, і стараешся падабацца Богу жывому і сапраўднаму, захоўваючы хрысціянскую веру, мы ўспрынялі гэта з вялікаю радасцю і, жадаючы ўмацаваць цябе ў гэтай веры належнымі міласцямі і падтрымаць дастойнымі ласкамі, схілення тваімі просьбамі, дазваляем тваёй высокасці зместам гэтага [ліста] заклікаць да сябе лацінскага біскупа, які табе больш падабаецца, і які мае мір і еднасць з апостальскім пасадам, каб ён нашай уладаю на ўшанаванне Бога і святога Рымскага Касцёла каранавуў умілаванага сына [Руклю?], высакароднага мужа, сына твайго на караля Лектовіі. Ніводнаму [чалавеку не дазволена парушаць гэты ліст] нашага дазволу [альбо з легкадумнаю зухваласцю яму супрацьдзейнічаць]. Дадзена ў Неапалі, у II [дзень перад] сакавіцкімі нонамі, у I год [нашага пантыфікату].

15

1255 сак. 6, Нэапаль

Папа Аляксандр IV зацвярджае каралю Лектовіі валоданне землямі, якія той адваяваў ад каралеўства Русі.

Ар.: — **Коп.:** *У рэг. Аляксандра IV. Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 24. f. 27^v. ep. 220' (R) — Выд.: 1) Turgenew. I. p. 83. nr. 93; 2) Theiner. I. p. 61. nr. 123 — Рг.: Paszkiewicz. I. p. 61. nr. 306 — Літ.: Daniłowicz. I. s. 91. nr. 150.*

Eidem.^{1a} Catholicae etc. usque procurando.² Cum itaque, sicut ex parte tua fuit propositum coram nobis, tu contra regnum Russiae ipsiusque habitatores, in infidelitatis devio constitutos, indefessa strenuitate decertans, nonnullas terras ipsius regni tuae subiugaveris dicioni, nos attendentes, quod te terras habente praedictas, vicinae paganorum et infidelium regiones de facili poterunt tuo dominio subici et acquiri cultui christiano, tuis benigne precibus annuentes, praefatas terras tibi tuisque successoribus, absque catholicorum quorumlibet praeiudicio, auctoritate apostolica confirmamus. Nulli etc.³ nostrae confirmationis etc.⁴ Datum ut supra.⁵

15. ^a) адрас напісаны чырвоным колерам R

¹) *Міндаў* ²) *а менавіта*: fidei cultum longius latiusque per orbem diffundi continue super omnia cordis nostri desiderabilia cupientes, ad eiusdem augmentum fidei vigili sedulaque sollertia non cessamus intendere ac, ut iuxta nostri desiderii plenitudinem valeat provenire, totius diligentiae studium, excusso in hac parte cuiuslibet negligentiae otio, adhibemus augmentum ipsum per nos ac alios omni ope ac opera, prout ex alto conceditur assidue procurando. ³) *а менавіта*: ergo hominum liceat hanc paginam ⁴) *а менавіта*: infringere vel ei ausu temerario contraire. ⁵) *а менавіта*: Neapoli, II nonas martii, [pontificatus nostri] anno I^o.

[Аляксандр, біскуп, слуга слугаў Божых], яму ж [Міндаву, найяснейшаму каралю Лектовіі, збаўленне і апостальскае бласлаўленне]. Жадаючы больш за ўсё, [што мілае сэрцу нашаму, каб няспынна, далей і шырэй распаўсюджвалася ў свеце вызнанне каталіцкай веры, мы з чуйнаю і пільнаю абачлівасцю не перастаем клапаціцца пра ўзрастанне той жа веры. Каб з паўнаты нашага жадання магла паўстаць заўзятасць і руплівасць і мы, адкінуўшы ў гэтай справе спакой і абыякавасць, самі і праз іншых

ажыццяўлялі гэтае ўзрастанне ўсімі сіламі і намаганнямі, дбаючы пра гэта пастаянна, як даецца [нам] звыш]. Таму калі з твайго боку было прадстаўлена нам, што ты, з нястомнаю энергіяй змагаючыся супроць каралеўства Русіі ды яго насельнікаў, падпарадкаваў сваёй уладзе некаторыя землі гэтага каралеўства, мы з увагі на тое, што тваё валоданне згаданымі землямі дазваляе лёгка паддаць тваёй уладзе суседнія краі паганцаў і няверных ды здабыць іх для хрысціянскай веры, ласкава схіляемся да тваіх просьбаў і апостальскаю ўладаю зацвярджаем памянёныя землі табе і тваім наступнікам, без шкоды для католікаў. Ніводнаму [чалавеку не дазволена парушаць гэты ліст] нашага зацвярджэння [альбо з легкадумнаю зухваласцю яму супрацьдзейнічаць]. Дадзена, як вышэй, [у Неапалі, у II [дзень перад] сакавіцкімі нонымі, у I год [нашага пантыфікату]].

16

1255 сак. 7, Нэапаль

Папа Аляксандр IV наказвае каралю Летовіі дапамагаць біскупу Хрысціяну і абараняць яго ад паганцаў ды іншых нападнікаў.

Ар.: — **Коп.:** *Транс. 26 тр. 1388 (B); Grenzbuch B, f. 43 (C) — Выд.: 1) Dreger. p. 352. nr. 244 (з C), 2) Bunge. III. 50. nr. 279 a (з B); 3) Philippi — Wölky. I. s. 230. nr. 312 (з B i C) — Рг.: Paszkiewicz. I. p. 61. nr. 307 — Літ.: Daniłowicz. I. s. 90. nr. 148.*

Alexander episcopus, servus servorum Dei, carissimo in Christo filio ...,¹ illustri regi Lethoviae salutem et apostolicam benedictionem. In tua mente versari confidimus, quod in divinae maiestatis oculis placeas per opera pietatis, maxime cum tibi eius ineffabili benignitate provenerit, quod ad fidei catholicae pervenisti titulum, relicta perfidia paganorum. Cum itaque venerabilis frater noster Christianus, episcopus Lettoviae, ordinis fratrum hospitalis sanctae Mariae Theutonorum, pro eo potissime apud te favoris benigni gratiam debeat invenire, quia tuis olim serviens fideliter astitit et pro conversione tua ad noticiam divini nominis, prout acceperimus, sollicitate laboravit, sere-

nitatem tuam affectuose rogandam duximus et monendam in remissionem tibi peccaminum iniungentes, quatinus eundem episcopum, nullo mediante apostolicae sedi subiectum, pro divina et nostra reverentia in suis necessitatibus habeas commendatum eumque contra paganorum, suam diocesim undique impugnantium, et aliorum invasorum incursus item contra tuae iurisdictioni subiectos protegas, quod ipse in executione pastoralis officii possit iuxta votum, auctore Domino, prosperari, ac tibi exinde benedictionis divinae praemium et a nobis condigna proveniat actio gratiarum. Datum Neapoli, nonas marcii, pontificatus nostri anno primo.

16. ¹⁾ Міндаў

Аляксандр, біскуп, слуга слугаў Божых, найдаражэйшаму ў Хрысце сыну [Міндаву], найяснейшаму каралю Летовіі, збаўленне і апостальскае бласлаўленне. Мы спадзяёмся, што ў душы ты імкнешся да таго, каб падабацца ў вачах Божае велічы справамі пабожнасці, тым больш што з Яе невымоўнай дабрыні здарылася так, што ты прыйшоў да вызнання каталіцкай веры, пакінуўшы няверу паганцаў. Таму, паколькі вялебны брат наш Хрысціян, біскуп Летовіі з Нямецкага ордэна братоў шпіталя Святой Марыі павінен знайсці ў цябе ўдзячнасць і зычлівае спрыянне перад усім за тое, што некалі верна службыў і дапамагаў тваім ды, як мы даведаліся, старанна працаваў дзеля твайго навяртання да вызнання Бога імя, гарача просім і ўмаўляем светласць тваю, наказваючы [табе] дзеля адпушчэння грахоў тваіх, каб дзеля пашаны да Бога і да нас ты дапамагаў у патрэбах таму ж біскупу, непасрэдна падданаму апостальскаму пасаду, ахоўваў і абараняў яго супроць паганцаў, якія з усіх бакоў нападаюць на ягоную дыяцэзію, ды набегаў іншых нападнікаў, а таксама супроць падлеглых тваёй уладзе, каб ён, з Божай дапамогаю, меў плён, выконваючы пастырскі абавязак згодна са сваім абяцаннем, а табе за гэта няхай будзе ўзнагародаю Божае бласлаўленне і належная падзяка ад нас. Дадзена ў Неапалі, на сакавіцкія ноны, у першы год нашага пантыфікату.

1268 ст. 20, Вітэробо

Папа Клімент IV дазваляе каралю Багеміі аднавіць каралеўскі пасаду у зямлі Летовіі, які быў там пры жыцці светлай памяці караля Міндоты, калі ўдасца вырваць яе з рук паганцаў.

Ар.: — **Коп.:** *У рэг. Клімента IV. Ватыкан, Таемны архіў, Reg. Vat. 32. f. 189. ep. 139 (R);. Коп. XIX ст., Берлін, Таемны дзяржаўны архіў Прускага культурнага здабытку (колішні Кёнігсбергскі таемны архіў), OF 323. nr. 35 (B) —* **Выд.:** *Theiner. I. p. 79. nr. 151 — Рг.: Paszkiewicz. I. p. 97. nr. 468 — Літ.: Daniłowicz. I. s. 113. nr. 217.*

...,¹ regi Boemiae Illustri. In tui magnificentia culminis mater ecclesia quamplurimum delectatur, dum intentis et devotis studiis elaboras statum magnificare fidelium et procurare christianae religionis augmentum. Hoc igitur providentia sedis apostolicae digne considerans, tibi per suas litteras olim dicitur concessisse, ut terras, quas de manibus Lituanorum et aliorum infidelium, si tamen Tartaris vel aliis christiani nominis inimicis se, prout ferebatur, dampnabiliter copularant, eriperes, illis dumtaxat exceptis, quae ad dilectos filios ...² magistrum et fratres hospitalis sanctae Mariae Teutonicorum vel ad alios Christi fideles pertinebant, ad manus tuas libere posses ac licite retinere. Unde cum, sicut asseris, signo vivificae crucis assumpto, proponas in brevi, favente divina clementia, extento potentiae tuae brachio procedere contra illos, ac tandem in finibus locorum, quae praedictis infidelibus remanere contigerit, magnum constituere praesidium bellatorum, ad infidelium eorumdem locorum populum saltem per vexationis angustias ad caulam Domini reducendum, nos zelum tuae devotionis, qua circa cultum orthodoxae fidei ampliandum fervere dinosceris, tuumque pium in hac parte propositum, utpote laude dignum, multipliciter in Domino commendantes et intendentes te prosequi favoris gratia plenioris, regiis supplicationibus inclinati, de fratrum nostrorum consilio praesentium tibi auctoritate concedimus, ut si terram Letowiae, de qua praedictae sedis auctoritate regnum extitit constitutum, praesidente illi clarae memoriae Mindota, qui post receptum baptismatis sacra-

mentum auctoritate apostolica coronatus in regem fuit, tandem a quibusdam perditionis filiis crudeliter interfectus, de manibus inimicorum tuo ministerio eripi, Domino praestante, contigerit, in illa regni solium, sicut prius, erigere libere valeas, ac illius regimini personam fidelem et ecclesiae Romanae devotam praeficere, prout bono statui fidelium et augmento catholicae fidei videris utilius expedire. Nolumus tamen per hoc praedictis magistro et fratribus hospitalis sanctae Mariae Teutonicorum, quoad terras, bona et iura spectantia ad eosdem, sive ea teneant, sive ab aliis etiam infidelibus teneantur, in aliquo praeiudicium generari. Nulli ergo³ nostrae concessionis etc.⁴ Datum Viterbii, XIII kalendas februarii, pontificatus nostri anno tertio.

17. ¹) Атакар Пжэмысл II ²) Ота з Лютэленбэргу; Bunge. I. nr. 407
³) *a menavita*: hominum liceat hanc paginam ⁴) *a menavita*: infringere vel ei ausu temerario contraire.

[Клімент, біскуп, слуга слугаў Божых,] найдаражэйшаму ў Хрысце сыну нашаму [Атакару], найяснейшаму каралю Багеміі, збаўленне ды інш. Маці Касцёл радуецца тваёй вялікай славе, калі рупліва і пабожна стараешся палепшыць стан вернікаў і паспрыяць узрастанню хрысціянскай веры. Вось жа апостальскі пасада, з належнай прадбачлівасцю зважаючы на гэта некалі сваім лістом, як кажуць, дазволіў табе, каб ты мог вольна і законна затрымаць у сваіх руках землі, якія вырваў бы з рук літвянаў ды іншых няверных, калі толькі яны згодна з паветаўленнямі падступна аб'ядноўваюцца з татарамі ці іншымі ворагамі хрысціянаў, за выняткам толькі земляў, якія належаць умілаваным братам [Ота], майстру і братам шпітала святой Марыі Нямецкага ордэна, альбо іншым вернікам Хрыстовым. Таму калі ты, як сцвярджаеш, збіраешся неўзабаве, прыняўшы знак жыватворнага крыжа і працягнуўшы руку тваёй магутнасці, з дапамогаю Божае ласкі вырушыць супроць іх і нарэшце паставіць вялікую заставу з ваярамі на межах месцаў, якім выпала застацца ў памянёных няверных, каб прывесці няверны народ тых месцаў хоць бы і праз нягоды ды пакуты да аўчарні Пана. Мы, ведаючы тваю руплівасць і адданасць, з якімі ты

прагнеш пашыраць вызнанне сапраўднай веры, і горача падтрымліваючы ў Пана твой пабожны намер у гэтай справе, варты ўсялякай пахвалы, а таксама збіраючыся ўдастоіць цябе ласкаю большага спрыяння, схіліўшыся да [тваіх] каралеўскіх просьбаў і параіўшыся з нашымі братамі, дазваляем табе моцаю гэтага ліста, калі зямлю Летовіі, дзе існавала ўстаноўленае уладаю памянёнага пасада каралеўства і на чале яго быў светлай памяці Міндота, які пасля прыняцця сакрамэнту хросту апостальскаю ўладаю быў каранаваны на караля, а затым люта забіты нейкімі сынамі здрады, удасца тваімі намаганнямі і з дапамогаю Пана вырваць з рук ворагаў, каб ты мог вольна усталяваць у ёй каралеўскі пасада, як [было] раней, і паставіць на каралеўскую годнасць у ім асобу верную і адданую Рымскаму Касцёлу, як было б больш карысным, на тваё меркаванне, для добра вернікаў і ўзрастання каталіцкай веры. Аднак мы не хочам чыніць гэтым нейкую шкоду згаданым майстру і братам шпітала Святой Марыі Нямецкага ордэна, паколькі землі, маёмасці і правы, якія адносяцца да іх, ці яны дзяржаць іх, ці іншыя, нават няверныя. Ніводнаму чалавеку [не дазволена парушаць гэты ліст] нашага дазволу [альбо з легкадумнаю зухваласцю яму супрацьдзейнічаць]. Калі ж хто ды інш. Дадзена ў Вітэрбо, у XIII [дзень перад] лютаўскімі календамі, у трэці год нашага пантыфікату.

Скарачэнні:

- Ар. — арыгінал.
 Коп. — копія.
 Выд. — выдадзена.
 Рг. — рэгесты, анатацыя зместу.
 Літ. — літаратура, у якой згадваецца ці разглядаецца дакумент.
 (А) — арыгінал.
 (В), (С), ... — копіі 1-я, 2-я і інш.
 (R) — рэгістр.
 Транс. — транссумпт — натарыяльна завераная копія дакумента.

Рэг. — рэгістр, рэгістры — адмысловыя кнігі, у якія ўносіліся копіі папскіх лістоў і самі гэтыя копіі.

Bender. — Bender I. De Livoniae, Estoniae, Prussiae vicinarumque terrarum episcopis saec. XIII apud Germaniae ordinarios peregrinantibus commentatio. Brunsvigae, 1866.

Bunge. — Liv-, Esth-, und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Hrsg. von F. G. von Bunge. [Abt. 1] Reval, Riga, Bd. I. 1853; Bd. III. 1857.

Daniłowicz. — Skarbiec diplomatów papieskich, królewskich, książęcych ... posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi litewskiej i ościennych im krajów. T. 1, 2. Zabr. i w treści opisał I. Daniłowicz. Wilno, 1860—1862.

Dreger. — Codex diplomaticus oder Urkunden so die Pommersch-Rugianisch — und Caminische auch andere benachbarte Lande angehen ... [Hsgb. von] Friderich von Dreger. T. 1. Stettin, 1748.

Latkowski. — Latkowski J. Mendog, Król Litewski. Kraków, 1892.

Paszkievicz. — Regesta Lithuaniae ab origine usque ad Magni Ducatus cum Regno Poloniae unionem. T. 1: Tempora usque ad annum 1315 complectens. Recensuit Henricus Paszkiewicz. Varsoviae, 1930.

Perlbach. — Perlbach M. Preussische Regesten bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts. Königsberg, 1876.

Philippi-Wölky — Preussisches Urkundenbuch. Politische (Allgemeine) Abteilung. Bd. I. Die Bildung des Ordensstaats. Hälfte 1. Hrsg. von R. Philippi in Verbindung mit [Carl Peter] Wölky. Königsberg, 1882.

Ptasnik. — Analecta Vaticana 1202—1366. Ed. I. Ptasnik. Cracoviae, 1914 (Monumenta Poloniae Vaticana. T. 3).

Raczyński. — Kodex dyplomatyczny Litwy. Wyd. E. Raczyński. Wrocław, 1845.

Theiner. — Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. T. 1. Romae, 1860.

Turgenev. — Turgenev A. Historica Russiae monumenta. Vol. 1 (1075—1584). Petropoli, 1841

Voigt. — Codex diplomaticus Prussicus. Urkunden-Sammlung zur ältern Geschichte Preussens aus dem Königl. Geheimen Archiv zu Königsberg nebst Regesten. Hrsg. von Johannes Voigt. Bd. 1. Königsberg, 1836.

Will. — Will Cornelius. Ueber den Verfasser des Chronicon Moguntinum (Liber de calamitate ecclesiae Moguntinae) // Historisches Jahrbuch. Bd. 2. Heft. 3. Münster, 1881.

¹ Wiszniewski M. Historia literatury Polskiej. T. 2. Kraków, 1840. S. 158.

² Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie. Wilno, 1912. S. 21.

³ Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski. T. 4. Lwów, 1884. S. 888—889.

⁴ Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski. T. 3. Lwów, 1878. S. 22, 23; Pomniki Dziejowe Polski. Ser. II. T. 8. Warszawa, 1970. S. 101.

⁵ Skarbiec diplomatów... posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi litewskiej i ościennych im krajów / Zabr. i w treści opisał I. Daniłowicz. T. 1. Wilno, 1860. S. 81

⁶ Latkowski J. Mendog, Król Litewski. Kraków, 1892. S. 101—118.

⁷ Will Cornelius. Ueber den Verfasser des Chronicon Moguntinum (Liber de calamitate ecclesiae Moguntinae) // Historisches Jahrbuch. Bd. 2. Heft. 3. Münster, 1881. S. 369; Tibus A. Geschichtliche Nachrichten über die Weihbischöfe von Münster. Ein Beitrag zur Specialgeschichte des Bisthums Münster. Münster, 1862. S. 15.

⁸ Rospond St. Śląskie studia toponomastyczne. II. Possessiva // Rozprawy komisji językowej wrocławskiego towarzystwa naukowego. III. Wrocław, 1961. S. 31; Niekula Fr. Nazwy miejscowe z sufiksami -ov, -in na obszarze Wielkopolski i Małopolski. Wrocław, 1971. S. 333.

⁹ Селищев А. М. Славянское языкознание. Т. 1. М., 1941. С. 96.

¹⁰ Пар. выказванне А. М. Селишчава: «У адносінах да многіх пунктаў ужываюцца дзве назвы: з суфіксам -ов ... і з суфіксам -ка ... Обухово — Обуховка, Львово — Львовка» у: Селищев А. М. Из старой и новой топонимики // Труды Московского института истории: философии и литературы. Т. 5. 1939. С. 153.

¹¹ НГАБ. Метрыка. Спр. 6. Арк. 135.

¹² НГАБ. Метрыка. Спр. 38. Арк. 208; НГАБ. Ф. 1774. Воп. 1. Спр. 139. Арк. 52; Археографический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси. Т. 14. Вильна, 1904. С. 111.

¹³ Жлутка А. Літва на Балканах. (Першасны сэнс назвы.) // Спадчына. № 5, 6. 2000. С. 90—95.

- ¹⁴ Liv-, Esth-, und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Hrsg. von F. G. von Bunge. Bd. I. Reval, Riga 1853. 715. Nr. 570; Codex epistolaris Vitoldi. Collectus opera A. Prochaska. Cracoviae, 1882. S. 996.
- ¹⁵ ПСРЛ. Т. 32. М., 1975. С. 33.
- ¹⁶ Пар. з поўным дольналузькім адпаведнікам Hořa: Muka E. Słownik dolnosersbskeje řečy a jeje narěcow. III. Praha, 1928. S. 39.
- ¹⁷ Liv-, Esth-, und Curländisches... Bd. II. Reg. 737. S. 31.
- ¹⁸ Schlimpert G. Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen Deutschlands. Berlin, 1964. S. 32.
- ¹⁹ Литовская метрика. Отдел первый. Часть третья: Книги публичных дел. Переписи войска Литовского // Русская историческая библиотека. Т. 33. Пг., 1915. С. 189.
- ²⁰ Muka E. Słownik dolnosersbskeje řečy... III. S. 44.
- ²¹ Тамжа.
- ²² Железняк И. М. Очерк сербохорватского антропонимического словообразования. Київ, 1969. С. 107.
- ²³ Грковић М. Речник личних имена код срба. Београд, 1977. С. 166.
- ²⁴ Пешикан М. Зетско — XVмско — Рашка имена на почетку турскога доба. Београд, 1984. С. 91.
- ²⁵ Селищев А. М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ // Селищев А. М. Избранные труды. М., 1968. С. 116.
- ²⁶ Ластоўскі В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна, 1924. С. 761,762.
- ²⁷ Papsturkunden 896—1046. Bearb. von H. Zimmermann. Bd. 2. // Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse. Veröffentlichungen der Historischen Kommission. Bd. 4. Wien, 1985.
- ²⁸ Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Pars IV. Fasc. 1, 2, Pars V. Fasc. 1, 2. Pragae, 1962, 1965, 1974.
- ²⁹ Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Ed. V. Sedlák. T. 1, 2., Bratislavae, 1980, 1986.

Публікацыя А. А. Жлуткі

ПРЫВІЛЕІ НА КОРЧМЫ З КНІГІ МЕТРЫКІ ВКЛ 43

Працягваем публікацыю прывілеяў караля польскага і вялікага князя літоўскага з Метрыкі ВКЛ, распачатую ў вып. 2 БАШ. Па змесце гэтых дакументы ўяўляюць сабой дазвол прадстаўнікам шляхецкага саслоўя ВКЛ у 1555—1558 гг. будаваць корчмы, а таксама прадстаўленне права (ільготы) не выплочваць пошліну за продаж спіртных напояў і прадстаўленне права (прывілеі) браць падаткі за карыстанне карчмой і гасціным дваром.

Звернемся зноў да вопыту вызначэння разнавіднасці дакументаў з кніг Метрыкі ВКЛ, які дае нам эдыцыйная праца Дз. І. Даўгялы. Найменне «ліст» ён ужываў значна часцей, чым найменне «прывілей». У тых выпадках, калі дакумент меў такую саманазву або надаваўся перапісчыкам кніг Метрыкі як «прывілей», Даўгяла захоўваў іх у рэдакцыйным загалоўку (гл. дак. № 8, 16, 40, 48, 104—106, 108, 123 т. 1 «Беларускага архіва»; дак. № 3, 19, 24—25, 28, 32, 34, 40—43, 50, 63, 82, 85, 203, 208 т. 3 «Беларускага архіва»). Але маюцца выпадкі, калі вучоны не захоўваў найменне «прывілей», замяняючы яго на «ліст» (дак. № 85, 109 т. 1; дак. № 12—13, 64, 134, 153, 196 т. 3) і найменнем «універсал» (дак. № 113 т. 1). Найчасцей, Дз. І. Даўгяла замяняў «прывілей» на «ліст» у тых выпадках, калі дакументы па змесце ўяўлялі сабой дазвол на пабудову пэўных гаспадарчых будынкаў, наданне прывілеі на пэўную гаспадарчую дзейнасць, у прыватнасці ў дак. № 109 т. 1 — на арэнду карчмы і млына жыхарамі Магілёва. У адпаведнасці з такім размеркаваннем зусім прымальна вызначаць публікуемыя дакументы і праз найменне «ліст».

Звяртаем увагу на шматзначнасць наймення «прывілей». Яно выкарыстоўваецца: у межах крыніцазнаўства для абазначэння разнавіднасці як заканадаўчых, так і актавых дакументаў¹; ў межах гісторыі права для абазначэння заканадаўчых актаў у ВКЛ і іншых феадальных дзяржавах, якімі надаваліся асаблівыя правы пануючаму класу, саслоўям і г. д.²; у межах археаграфіі Метрыкі ВКЛ — як эквівалент наймення «даравальныя граматы» пачынаючы з XVI ст. і ў наступныя стагоддзі, для абазначэння ўсякага роду падараванняў у гэты час³. Таму прапануем пры складанні Правіл выдання гістарычных дакументаў у РБ, Метадычных рэкамендацый па археаграфічнай публікацыі дакументальных матэрыялаў старажытна-сярэднявечнага перыяду гісторыі Беларусі разгледзець мэтазгоднасць ужывання наймення «прывілей» у двух варыянтах — у двукоссі і без яго.

Такая значная колькасць прывілеяў (лістоў) на корчмы ў кнігах Метрыкі ВКЛ наяўная толькі ў кнізе 43. Акрамя публікуемых тут, у дадзенай кнізе маецца яшчэ адзін падобны дакумент. Пісар

вєлікакняжацкай канцылярыі сведчыць пра подпіс каралём большасці публікуемых дакументаў (акрамя дак. № 1, 6).

Усе лісты (прывілеі) датычацца дазволу на будоўлю прыватных (панскіх), не дзяржаўных (гаспадарскіх), корчмаў. Дазвол даецца заможным і буйным панам і землеўладальнікам беларускага, польскага і літоўскага паходжання, мяркуючы па імёнам і прозвішчам.

Час, у які былі выдадзены гэтыя лісты, М. В. Доўнар-Запольскі характарызуе ў аспекце развіцця гаспадаркі ў ВКЛ як час залучэння сельскагаспадарчай вытворчасці ў рынкавы абарот. Ён сцвярджае, што ў панскім двары ў XVI ст. разрасталася колькасць гаспадарчых пабудоў і што сур'ёзнай крыніцай даходу гаспадаркі былі корчмы, якія ставіліся ў мястэчках, сёлах, на шляхах⁴. Гэтае палажэнне пацвярджаецца (у пэўнай ступені) дадзенымі звесткамі з прапанаваных дакументаў. Знаёмства з імі будзе карысным для гісторыкаў, якія займаюцца вывучэннем юрыдычных адносін у ВКЛ. Безумоўна, што іх дадзеныя пацвярджаюць агульнапрыняты тэзіс пра неабмежаваныя правы і шырокія льготы шляхецкага саслоўя ў ВКЛ.

У дак. № 3 ёсць звесткі пра колькасць налогаў, якія бяруцца за праезд праз мост, у дак. № 5—11 — пра ўмовы выканання прывілея, а менавіта пра абавязак уладара карчмы сачыць за парадкам, каб карчма не была крыніцай небяспекі для насельніцтва. Умовы атрымання прывілеяў на валоданне карчмой, выкладзеныя ва ўсіх дакументах, былі наступныя: карчма павінна знаходзіцца воддаль ад гаспадарскіх корчмаў; карыстанне карчмой не будзе несці шкоду гаспадарскім корчмам.

Археаграфічныя прыёмы публікацыі дакументаў тыя ж, якія ўжывалі аўтары ў вып. 2 БАШ. Рэдакцыйны загаловак папярэднічае загалоўку дакумента.

1. 1555.06.10. Петрыкаў. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста гасп. дв. Юрыю Янушавічу Быкоўскаму на будоўлю карчмы вольнай у маёнтку яго Сцяпкова ў поўную ўласнасць з правам не выплочваць пошліну ад продажу спіртных напіткаў

Прывілей Юрыю Быковскому на корчму волную в ыймену его Степкове, у борку, над болотом Сасыновымъ

Жыггимонъть Авъгустъ, Божью м(и)л(о)стью король польский, великий князь литовский, русский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных. // [15 адв.]

Чинимъ явно симъ нашимъ листомъ.

Биль намъ чоломъ дворанинъ нашъ Юрьи Янушовичъ Быковський и просиль насъ, абыхмо ласку нашу г(о)с(по)д(а)рьскую вчинили и дозволили ему в ыменьи его Степкове, у борку надъ болотомъ Сасыновымъ, корчму волную будовати и в ней медъ и пиво, и вино горелое мети и шиньковати. А поведиль передъ нами, ижъ тое именье его Степково поодаль местъ наших г(о)с(по)д(а)рьскихъ есть и тая корчма его безъ шкоды корчмамъ нашимъ будет.

Ино мы з ласки нашео г(о)с(по)д(а)рьское на чоломъбитъе его то вчинили: дозволили ему и тымъ листомъ нашимъ дозволяемъ и даемъ в томъ именьи его Степкове, у борку надъ болотомъ Сасыновимъ, корчму вольную збудовати и в ней медъ, пиво и горелое вино добровольне держати и тымъ безъ шкоды корчомъ нашихъ шиньковати.

И маеть Юрьи Янушевичъ Быковський и его жона, и их дети и потомки с тое корчмы в томъ именьи своимъ Степкове платъ — капъщизну, который бы тамъ с тое корчмы мель приходити, на себе брати, на вечные часы.

А на то дали есмо Юрыю Янушевичу Быковському сесь нашъ листъ з нашою печатью.

П[и]санъ у Петрькове, под лет(а) Божего нароженья 1555, м(е)с(я)ца июн(ь) 10 день.

РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 43. Л. 14—15 адв. Копія канца XVI ст. Правапіс адаптаваны.

2. 1556.04.18. Аліта. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста гасп. дв. Якубу Вяжэвічу на пабудову карчмы вольнай у маёнтку яго Буцэвічы з дазвалам не выплочваць «капъщизну» — падатак ад продажу спіртных напіткаў «на вечные часы»

Привилей Якубу Вяжевичу на корчму волную в ыименьи его Буцевичах

Жыкгимонътъ Августъ, Божью м(и)л(о)стью король полский, великий князь литовский, руский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных.

Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ.

Биль намъ чоломъ дворанинъ нашъ Якубъ Вяжевичъ и просиль насъ, абыхмо ласку нашу г(о)с(по)д(а)рьскую вчинили и дозволили ему в ыменьи его Буцевичах корчму // [25 *adv.*] вольную збудовати и в ней медъ, пиво и вино горелое мети и шинковати. И поведиль передъ нами, ижъ тое именье его Буцевичи поодаль местъ наших г(о)с(по)д(а)рьских есть и тая корчма его безъ шкоды корчомъ наших будетъ.

Ино мы, з ласки ношое г(о)с(по)д(а)рьское, на чоломъбитье его то вчинили, дозволили ему и тымъ листомъ нашимъ дозволяемъ и даемъ в томъ именьи его Буцевичах корчму вольную збудовати и в ней мед, пиво и вино горелое доброволне держати и тымъ безъ шкоды корьчомъ наших шиньковати.

Маеть Якубъ Вяжевичъ и его жона, и ихъ дети и потомки с тое корчмы в томъ имени своемъ Буцевичах платъ — капъщизну, который бы тамъ с тое корчмы мель приходить, на себе брати на вечные часы.

А на то дали есмо ему сесь нашъ листъ з нашою печатью.

П[и]сан у в. Олите, лет(а) Бож(его) нарож(енья) 1556, м(е)с(я)ца апрел 18 день.

Подпис руки короля его м(и)л(о)сти.

*РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 43. Л. 25—25 *adv.* Копія канца XVI ст. Правапіс адаптаваны.*

3. 1556.05.08. Вільня. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста ложнічаму гасп., дзяржаўцу жосленскаму і дуніловіцкаму, п. Лукашу Ленскаму на пабудову ў маёнтку яго, двары Кгойцунішкі: маста на рацэ Жыжма, гаці на рацэ Войшалка, гасцінага дома і карчмы з правам браць сабе падаткі за карыстанне імі «на вечные часы»

Привилей пану Лукашу Ленскому на мыто от мосту и гати в ыименью его Кгойцунишках на реце Жижме и на корчму в том же именью

Жыкгимонътъ Августъ, Божью м(и)л(о)стью король полский, великий князь литовский, руский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных.

Чинимъ явно симъ нашимъ листомъ.

Поведиль передъ нами ложничый нашъ, державца жосленский и дуниловичский, панъ Лукашъ Ленский. Ижъ што которое именье дворъ на ймя Кгойцунишъки з ласки наше г(о)с(по)д(а)рьское дали есмо ему, на што онъ и листъ, данину нашу, в себе маеть. Ино, дей, на тое именье его Кгойцунишъки великая дорога гостинець до места нашего Виленского и до иных местец и деть з Кгереноень, з Девенишокъ, и з Германишокъ и з ыных некоторых местъ посторонних. Которыми проезды тые, хто тамъ оными дорогами едеть, не могучи подъ часъ за великимъ поведьемъ черезъ реку Жижму, которая подъ дворомъ его Кгой // [24 *adv.*] цунишски есть, переждчати, новые дороги сеножатыми и полями его себе покладають, и тежъ на греблю млына его, который онъ на той реце Жижме маеть, обеждчаютъ, за чимъ онъ яко в потоптанью сеножателей и збожъя [в] полях своих и въ покаженьи гребли своее немалую шкоду приимуетъ. Для чого жъ биль онъ намъ чоломъ, абыхмо ласку нашу г(о)с(по)д(а)рьскую вчинили а дозволили ему в томъ именью его Кгойцунишках на реце Жижме ку лепшому переезду кождому, хто тамъ тым гостиньцомъ дорогами до тых местъ вышешмененых ехати мель, мость збудовати и тамъ же отъ того мосту гать подъ дома слухъ* путных того жъ именья его Кгойцунишъского на ймя Михайловичи на реце Войшалце справити, и за тотъ накладъ его мостового и отъ тое гати, хто тамъ поедеть, отъ кождого возу, в которомъ два кони будутъ по два пенези, а одъ воза однимъ конемъ по одному пенезю ему брати допустили.

* Так у рукапісе, трэба чытаць *слугъ*.

А такъ, мы, г(о)с(по)д(а)рь, з ласки нашею на чоломъбите его то вчинили и для лепшого пере[е]зду подъяданымъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ и князьскимъ, панскимъ и боярьскимъ яко стану духовьного, такъ и светского, хто бы тыми дорогами вышешописаными на тое именье его Кгойцунишъски ехати мель, на той реце Жижме мост збудовати и гать подъ дома тых слугъ его путных справити дозволили и тымъ листомъ нашимъ даемъ и дозволяемъ ему самому и его жоне, и их детемъ и напотомъ будучимъ щадкомъ их вечными часы. А за працу и накладъ их, хто тыми дорогами на тотъ мостъ и гать поедеть, мостового отъ гати отъ воза, наложеного збожемъ або которыми речми ку продажи везеными, в которомъ возе два кони будутъ, по два пенези, а отъ воза однимъ конемъ по одному пенезю давати имъ мають. Ведъже подъ тымъ обычаемъ, ижъ кгды на той реце Жижме вода невеликая будетъ, а переездъ рекою вольно можетъ быти, тогды они старое дороги // [25] ку еханью доброволному забороняти имъ не мають, але вольно будетъ кождому старою дорогою безъ жадного давання мостового ехати.

При томъ тежъ билъ онъ намъ чоломъ, абыхмо ласку нашу г(о)с(по)д(а)рьскую вчинили и в томъ же именью его Кгойцунишках корчму вольную мети и домъ гостиный тамъ же, при томъ мосте, надъ рекою Жижмою, збудовати ему допустили. А поведилъ передъ нами, ижъ тое именье его Кгойцунишки оподаль местъ наших г(о)с(по)д(а)рьских есть и корчмамъ нашимъ тая корчма его на жадной переказе не будетъ.

Ино мы з ласки нашею г(о)с(по)д(а)рьское на чоломъбитъ его то вчинили: дозволили ему и тымъ листомъ нашимъ дозволяемъ и даемъ в томъ именьи его Кгойцунишках корчму волную збудовати и в ней медъ, пиво и вино горелое добровольне держати и тымъ безъ шкоды корчомъ наших шиньковати.

И маеть панъ Лукашъ Ленский и его жона, и их дети, и потомки с тое корчмы в томъ именьи своемъ Кгойцунишках платъ — капщизну, который бы тамъ с тое корчмы мель приходити, на себе брати и то вживати на вечные часы.

А на то дали есмо ему сесь нашъ листъ з нашою печатью.

П[и]сан у Вильни, лет(а) Бож(его) нарожь[енья] 1556, м(е)с(я)ца май 8.

Подпис руки короля его м(и)л(о)сти.

РДАСА. Ф. 389. Вол. 1. Адз. з. 43. Л. 23—25. Копія канца XVI ст. Правапіс адаптаваны.

4. 1556.06.29. Вільня. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста судзі Троцкага павета Яну Мікалаевічу Волменскаму на пабудову карчмы вольнай у маёнтку яго Вадакцені з вызваленнем ад падатку з продажу спіртных напіткаў «на вечные часы»

Привилей Яну Волменскому на корчму волную в ымени его Водоктенъскомъ

Жыкгимонътъ Августъ, Божью м(и)л(о)стью король полский, великий князь литовский, русский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных.

Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ.

Билъ намъ чоломъ судья повету Троцкого Янъ Миколаевичъ Волменский и просилъ насъ, абыхмо ласку нашу г(о)с(по)д(а)рьскую вчинили и дозволили ему в ыименьи его Водоктенском корчму вольную збудовати и в ней медъ, пиво и вино горелое мети и шиньковати. И поведилъ передъ нами, ижъ тое именье его Водоктенское поодаль местъ наших г(о)с(по)д(а)рьских есть и тая корчма его безъ шкоды корчомъ наших будетъ.

Ино мы з ласки // [26] нашею г(о)с(по)д(а)рьское на чоломъбитъ его то вчинили: дозволили ему и тымъ листомъ нашимъ дозволяемъ и даемъ в томъ именьи его Водоктенском корчму вольную збудовати и в ней медъ, пиво и вино горелое добровольне держати и тымъ безъ шкоды корчомъ наших шиньковати. И маеть Янъ Волменский и его жона, и их дети, и потомки с тое корчмы в томъ именьи своемъ Водоктенях платъ — капщизну, который бы мель с тое корчмы прыходитъ, на себе брати на вечные часы.

А на то дали есмо ему сесь нашъ листъ з нашою печатью.

П[и]сан у Вильни, летъ Бож(его) нарож(енья) 1556, м(е)с(я)ца июнь 29 день.

Подпис руки короля его м(и)л(о)сти.

РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 43. Л. 25 адв.—26. Копія канца XVI ст. Правапіс адаптаваны.

5. 1556.07.20. Вільня. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста зямяніну гасп. Шчаснаму Адамовічу на пабудову карчмы ў маёнтку яго Стравінікі пры дарозе віленскай з правам карыстання «вечнымі часы» і абавязкам сачыць за парадкам

Прывілей Шчаснаму Адамовічу на корчму волную в ыйменю его Стровиниках

Жыкгимонъть Августъ, Божью м(и)л(о)стью корол полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных.

Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ.

Биль намъ чоломъ землянинъ нашъ Щастный Адамовичъ, абыхмо дозволили ему в ыйменьи его у Стровиниках при дорозе, которая идетъ з Вильни и с Трокъ до Высоког[о] Двора, корчму збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелкою доброволне шинковати, а то, дей, не будетъ на жадной шкоде и переказе местом и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ.

А такъ, кгдаж в томъ никоторое шкоды местомъ и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ нетъ, мы з ласки наше, на чоломъбитье его то чинячи, оную корчму в ыйменьи его у Стровиниках при дорозе виленской збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелкою шинковати доброволне ему дозволили.

Которые ж волности за тым листомъ нашимъ онъ самъ, его жона, дети и потомки их вечными часы вживати будутъ. А ништо переказы никоторое в томъ чинити имъ не маеть, одно повинни они будутъ того стеречи, ижъбы з оное карчмы их злодейства не множилися.

И на то дали есмо ему сесь нашъ листь з нашою печатью.

Писан у Вильни, подъ летъ // [35] Бож(его) нарож(енья) 1556, м(е)с(я)ца июль 20 день.

Подъпись руки короля его м(и)л(о)сти.

РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 43. Л. 34 адв.—35. Копія канца XVI ст. Правапіс адаптаваны.

6. 1556.09.02. Вільня. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста вышагародскаму віленскаму Станіславу Андрэвічу Касінскаму на пабудову карчмы вольнай у маёнтку яго Пакосіна з вызваленнем ад падатку з продажу спіртных напіткаў «на вечные часы»

Прывілей Станисл[аву]* Андреевичу Косинскому на корчму волную в ыйменью его Покосине

Жыкгимонъть Августъ, Божью м(и)л(о)стью король полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иныхъ.

Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ.

Биль намъ чоломъ вышгородский виленский воеводы виленского, маршалька земского, канцлера Великого Князства Литовского, старосты берестейского, державцы борисовского и шовьленьского[о], пана Миколая Радивиля, Станиславъ Аньдреевичъ Косинский и просиль, абыхмо ласку нашу г(о)с(по)д(а)рьскую вчинили и дозволили ему в ыйменьи его Покосине надъ рекою Кеною, на дорозе великой, которая идетъ з Вильни до Островца, корчму вольную мети и в ней медъ, пиво и вино горелое мети и шинковати. И поведиль передъ нами, ижъ тое именье его Покосино поодаль местъ наших г(о)с(по)д(а)рьскихъ есть и тая корчма его безъ шкоды корьчомъ нашихъ будетъ.

Ино мы з ласки наше г(о)с(по)д(а)рьское на чоломъбитье его то вчинили: дозволили ему и тымъ листомъ нашимъ дозволяемъ и даемъ в томъ именьи его Покосине надъ рекою, на дорозе великой, которая идетъ з Вильни до Остовца**, корчму вольную збудовати и в ней медъ, пиво и вино горелое

* Напісана над радком.

** Так у рукапісе, трэба чытаць *Островца*.

добровольне держати и тымъ без шкоды корчомъ наших шинковати.

И маеть Станиславъ Косинский и его жона, и дети, и потомки с тое корчмы в томъ имени своемъ Покосине платъ — капъщизну, который бы мель с тое корчмы // [34 адв.] приходити, на себе брати, на вечные часы.

А на то дали есмо ему сесь нашъ листь з нашою печатью.

Писан у Вильни, подъ леты Божего нароженья тысяча пятьсотъ пятьдесятъ шостого, м(е)с(я)ца сентябра 2 день.

Туть подьпис руки его м(и)л(о)сти пана воеводы виленского.

РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 43. Л. 33—34 адв. Копія канца XVI ст. Праваніс адаптаваны.

7. 1556.10.30. Варшава. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста змяніну гасп. Станіславу Якубавічу Раклевічу на пабудову карчмы ў маёнтку яго Алжоўскае с. Раклевічы з правам карыстання «вечными часы» і абавязкам сачыць за парадкам

Привилей Станиславу Якубовичу Раклевича на корчму волную в ыйменю его Олжовском в селе Раклевичахъ

Жыкгимоньтъ Августъ, Божью м(и)л(о)стью корол полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных.

Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ.

Биль намъ чоломъ землянин нашъ Станиславъ Якубовичъ Раклевича, абыхмо дозволили ему в ыйменни его Олжовском у селе Раклевичахъ* корчму збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелкою шинковати доброволне, а то, дей, не будетъ на жадной шкоде и переказе местомъ и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ.

А такъ кгдажь в томъ никоторое шкоды местомъ и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ нетъ, мы з ласки

* Напісана над радком.

нашое, на чоломъбитье его то чинячи, оную корчму в ыйменни его Олжовскомъ в селе Раклевичахъ збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелкою шинковати доброволне ему дозволили.

Которые жъ волности за тымъ листомъ нашимъ онъ самъ, его жона, дети и потомки их вечными часы вживати будутъ. А ништо переказы никоторое в томъ имъ чинити не маеть, одно повинни они будутъ того стеречи, ижьбы з оное корчмы их злодейства не множилися.

И на то дали есмо ему сесь нашъ листь з нашою печатью.

Писан у Варшаве, летъ Бож(его) нарож(енья) 1556, м(е)с(я)ца окт(ябрь) 30 день.

Подьпис руки корелевское*.

РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 43. Л. 35. Копія канца XVI ст. Праваніс адаптаваны.

8. 1557.02.18. Вільня. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста марш. гасп., дзяржаўцу перавальскаму, п. Крыштофу Юр'евічу Завішу на пабудову карчмы ў маёнтку яго пад Гацкам з правам карыстання «вечными часы» і абавязкам сачыць за парадкам

Привилей п(а)ну Криштофу Завиши на корчму волную в ыйменю его под Гатьскомъ

Жыкгимоньтъ Августъ, Божю м(и)л(о)стью корол полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных.

Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ.

Биль намъ чоломъ маршалокъ нашъ, державца перевалский, панъ Крышътофъ Юревичъ Завиша, абыхмо дозволили ему в ыйменню его подъ Гатскомъ корчму збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелькою доброволне шинковати, а то, дей, не будетъ жадной шкоде и переказе местамъ и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ.

* Так у рукапісе, трэба чытаць *королевское*.

А такъ, кгдажь в томъ никоторое шкоды местамъ и корчмам // [36 адв.] нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ нетъ, мы з ласки нашею, на чоломъбитье его то чинячи, оную корчму в ыйменьи его подъ Гатскомъ збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелькою шинковати добровольне ему дозволили.

Которые жъ волности за тымъ листомъ нашимъ онъ самъ, его жона, дети и потомки их вечными часы уживати будутъ. А ништо переказы никоторое в томъ чинити имъ не маеть, одно жъ повинни они будутъ того стеречи, ижьбы з оное корчмы их злодейства не множилися.

И надъ то дали есмо пану Крыштофу Завиши сесь нашъ листь з нашею печатью.

П(и)сан у Вильни, лет(а) Бож(его) нарож(еня) 1557, м(е)с(я)ца февраля 18 дня.

Подъпис руки короля его м(и)л(о)сти.

РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 43. Л. 36—36 адв. Копія канца XVI ст. Правапіс адаптаваны.

9. 1557.03.21. Вільня. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста дв. гасп. Андрэю Янавічу Держку на пабудову карчмы ў маёнтку яго Бірулкішкі пры дарозе Вільня—Коўна з правам карыстання «вечными часы» і абавязкам сачыць за парадкам

Привилей Андрэю Яновичу Держку на корчму волную в ыймени его Бирулкишскомъ

Жыкгимонт Августъ, Божю м(и)л(о)стыю корол полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных.

Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ.

Биль намъ чоломъ дворанинъ нашъ Анъдрей Янович Держко, абыхмо дозволили ему в ыйменьи Бирулкишскомъ при дорозе великой, которая идеть з Вилни до Ковна, корчму збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелкою добровольне шинковати, а то, дей, не будетъ на жадной переказе местамъ и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ.

А такъ, кгдажь в томъ никоторое шкоды местам и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ нетъ, мы з ласки нашею, на чоломъбитье его то чинячи, оную корчму в ыйменьи его Бирулкишскомъ при дорозе великой, которая идеть з Вильни до Ковна, збудовати и в ней пивомъ, медом и горелкою добровольне шинковати ему дозволили.

Которые жъ волности за тымъ листомъ нашимъ онъ самъ, его жона, дети и потомки их вечными часы вживати будутъ. А ништо переказы никоторое в томъ имъ чинити не маеть, одно повинни они будутъ того стеречи, абы з оное корчмы их злодейства не множилися.

И на то дали есмо ему сесь нашъ листь з нашею печатью.

П[и]сан у Вильни, лета Божего нарожена тысяча пятьсотъ пятьдесятъ сегомо, м(е)с(я)ца март 21 день.

Подпис руки короля его м(и)л(о)сти.

Ян Гайко писар. // [37 адв.]

РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 43. Л. 37. Копія канца XVI ст. Правапіс адаптаваны.

10. 1557.03.22. Вільня. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста зямніну гасп. Валентыню Міхайлавічу на пабудову карчмы ў маёнтку яго пры дарозе Жупраны—Вільня з правам карыстання «вечными часы» і абавязкам сачыць за парадкам

Привилей Валентому Михайловичу на корчму волную в ыймени его на гостинцу, зъ Жупран до Вилни идучом

Жыкгимонт Августъ, Божю м(и)л(о)стыю корол полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных.

Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ.

Биль намъ чоломъ землянинъ наш Валентын Михайловичъ, абыхмо дозволили ему в ыйменьи при дорозе великой, которая идеть зъ Жупран до Вильни, корчму збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелкою добровольне шинковати, а то, дей, не будетъ на жадной шкоде и переказе местамъ и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ.

А такъ, кгдажь в томъ нѣкоторое шкоды местамъ и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ нетъ, мы з ласки нашео, на чоломъбитѣе его то чинячи, оную корчму в ыйменьи его...* при дорозе великой, которая идетъ зъ Жупран до Вильни, збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелькою добровольне шинковати ему дозволили.

Которые жъ волности за тымъ листомъ нашимъ он самъ, его жона, дети и потомки ихъ вечными часы вживати будутъ. А ништо переказы нѣкоторое в томъ имъ чинити не маеть, одно повинни они будутъ того стеречи, абы з оное корчмы ихъ злодейства не множилися.

И на то дали есмо ему сесь нашъ листь з нашою печатью.

П[и]сан у Вильни, лета Божего нароженья тысяча пятьсотъ пятьдесятъ сего, м(е)с(я)ца марта 22 день.

Подъпись руки короля его м(и)л(о)сти.

Ян Гайко писар.

РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 43. Л. 38. Копія канца XVI ст. Праваніс адаптаваны.

11. 1557.04.29. Вільня. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста баярыну гасп. Марціну Андрэвічу Жвіклі на пабудову карчмы ў маёнтку яго Сухадолы пры дарозе Жупраны—Вільня з правам карыстання «вечными часы» і абавязкам сачыць за парадкам

Привилей Мартину Андреевичу Жвкли на корчму волную в ыйменю его Суходолех

Жыкгимонт Августъ, Божью м(и)л(о)стью корол полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иныхъ.

Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ.

Биль намъ чоломъ бояринъ нашъ Мартинъ Аньдреевичъ Жвкли, абыхмо дозволили ему в ыйменьи его Суходолех на властномъ кгрунъте земли его при дорозе великой, которая

* У рукаписе прабел у 8 літар.

идеть зъ Жупран до Вильни, корчму збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелкою добровольне шинковати, а то, дей, не будетъ на жадной шкоде и переказе местомъ и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ.

А такъ, кгдажь в томъ нѣкоторое шкоды местамъ и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ нетъ, мы з ласки нашео г(о)с(по)д(а)рьское, на чоломъбитѣе его то чинячи, оную корчму в ыйменьи его Суходолех при дорозе великой, которая идетъ з Жупранъ до Вильни, збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелкою добровольне ему шинковати дозволили.

Которые жъ волности за тымъ листомъ нашимъ онъ самъ, его жона, дети и потомки ихъ вечными часы вживати будутъ. А ништо переказы нѣкоторое в томъ имъ чинити не маеть, одно повинни они будутъ того стеречи, абы з оное корчмы ихъ злодейства не множилися.

И на то дали есмо ему сесь нашъ листь з нашою печатью.

Писан у Вильни, лета Божего нароженья тысяча пятьсотъ пятьдесятъ сего, м(е)с(я)ца апреля двадцать девятого дня.

Подпис руки короля его м(и)л(о)сти.

Ян Гайко писар. // [38]

РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 43. Л. 37 адв. Копія канца XVI ст. Праваніс адаптаваны.

12. 1558.10.09. Варшава. — Прывілей Жыгімонта Аўгуста дв. гасп. Міхалу Мікалаевічу Радомскаму на пабудову карчмы ў маёнтку яго Мінелганы пры гасцінцы Вільня—Коўна з правам карыстання «вечными часы» і абавязкам сачыць за парадкам

Привилей Михалу Николаевичу Радомскому на корчму волную в ыйменю его Минелкганах

Жыкгимонътъ Августъ, Божю м(и)л(о)стью корол полский, великий княз литовский, руский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иныхъ.

Ознаймуемъ симъ нашимъ листомъ.

Биль намъ чоломъ дворанинъ нашъ Михал Николаевичъ Радомский и просиль насъ, абыхмо ласку нашу вчинили, дозволили ему в ыйменьи его Минелкганах на его властьюмъ кгрунъте на гостинцы, на дорозе великой, которая дорога // [36] з места нашего Виленьского до Ковна идетъ, корчму збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелькою доброволне шинковати, а то, дей, не будетъ на жадной шкоде и переказе местомъ и корчмамъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ.

А такъ, кгдажъ в томъ никоторое шкоды местомъ и корчмамъ н(а)шимъ* г(о)с(по)д(а)рьскимъ нетъ, мы з ласки наше, на чоломъбитье его то чинячи, оную корчму в ыйменьи его Минелкганах на томъ гостинцы, на дорозе великой, што з Вильни до Ковна идетъ, на его властьюмъ кгрунъте збудовати и в ней пивомъ, медомъ и горелькою шинковати доброволне ему дозволили.

Которые жъ волности за тымъ листомъ нашимъ онъ самъ, его жона, дети и потомъки их вечными часы вживати будутъ. А никто переказы никоторое в томъ чинити имъ не маеть, одно повинни они будутъ того стеречи, ижъбы з оное корчмы их злодейства не множилися.

И на то дали есмо ему сесь нашъ листъ з нашею печатью.

Писан у Варшаве, под летъ Бож(его) нарож(енья) 1558, м(е)с(я)ца окт(ября) 9 дня.

Подпис руки короля его м(и)л(о)сти.

РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 43. Л. 35 адв.—36. Копія канца XVI ст. Правапіс адаптаваны

¹ Гл.: Галенчанка Г.Я. Вялікае княства Літоўскае. Крыніцы // ЭГБ. Т. 2. С. 412—413.

² Гл.: Юхо Я. Прывілеі // ЭГБ. Т. 5. С. 579.

³ Гл.: Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской Метрики / Сост. А. Л. Хорошкевич, С. М. Каштанов. Вильнюс. 1985. С. 20.

⁴ Доўнар-Запольскі М. В. Гісторыя Беларусі. Мн. 1994. С. 134—135

Публікацыя В. С. Мянжынскага і Ю. У. Несцяровіча

* Напісана над радком.

ГОДНАСЦЬ У ВАЙНЕ 1794 г.

Сціплыя дакументы, прапанаваныя ніжэй, пашыраюць нашы веды пра паўстанне 1794 года ў Вялікім княстве Літоўскім, сталіца якога — Вільна — была вызвалена ад расійскага гарнізона ўначы 22—23 красавіка патрыятычнымі афіцэрамі, сярод якіх быў і Павел Ежы Грабоўскі (1759—1794), шэф 3-га рэгімента літоўскага войска.

Паводле крыніц імі было палонена 1004¹, а па другіх — да 1059 расійскіх вайскоўцаў². Здабыча амаль паловы штатнага складу пяхотнага палка натхніла пераможцаў на веру ў несакрушальнасць энтузіязму і дэманстрацыю ўласнай літасці. Вільнская рада паўстання адразу паставілася да палонных лагодна. Афіцэрам вярнулі ўсё, акрамя зброі, і адаслалі ў Варшаву, даўшы ім на дарогу кавы і змену бялізны. Шараговых затрымалі на фартыфікацыйных працах або здавалі ў наём³. Пра такое «людскае абыходжанне» той жа Грабоўскі ўжо 26 красавіка паведаміў пад Нямецынам аднаму з расійскіх палкаводцаў⁴. 12 мая паўстанцкая рада стрымала прагу (**месцічаў, вільенчукоў?**) расправіцца з палоннымі і як «слугамі абрыдлага дэспатызму» ў адказ на рабункі расійскага генерала Паўла Цыцыянава на яго шляху з Гродна праз Шчучын і Беліцу⁵. Затым рада выдала універсал з заклікам шанавачь у наезніках «людзей», а 13 мая спецыяльнай адозвай агітавала расійскіх салдат павярнуць зброю ў салідарнай вайне з прыгнятальнікамі⁶. Кіраўніцтва паўстаннем ўвогуле верыла ў перамогу ідэй свабоды і вольнасці над любым праціўнікам, а тым больш набраным шляхам прымусовага рэкруцтва, як у Расіі⁷.

Гэтае ўпэўненасць у голы запал яскрава відаць з ліста П. Грабоўскага да барона, брыгадзіра Ізюмскага лёгкаконнага палка Лявона Бенігсена (1745—1826). Падчас карэспандэнцыі барон ахоўваў мяжу Мінскай губерні ад нападу паўстанцаў на рагу паміж мястэчкамі Багданава—Вішнева—Смаргонь. Розныя архіўныя крыніцы сведчаць, што ён сапраўды 18 мая атрымаў з абозу пад Барунамі ліст П. Грабоўскага разам з універсалам да расійскага войска⁸.

Адно гэта сведчыць, што зварот Грабоўскага быў даведзены Бенігсенам да вярхоў расійскага генералітэту. Пра рэакцыю апошняга гавораць ужо апублікаваныя зборнікі крыніц⁹. Мы мусім паставіцца да паўстання як да вайны «людз з нялюдскасцю», абвешчанай паўстанцамі адразу сярод сваіх лозунгаў. Аднак на вайне дзейнічаюць як на вайне і звычайна перамагаюць зусім не гуманістычнымі правіламі яе вядзення.

№ 1

Ліст Грабоўскага да Л. Бенігсена з абозу пад Барунамі
17.5.1794 года. Баруны
Васпане!

Палкоўнік Ясінскі, генеральны камендант і камандуючы арміяй Літвы, толькі што даслаў мне загад праз генерала з Ашмян перадаць Вам, Васпане, універсалы на польскай і рускай мовах, якія зусім нядаўна апублікаваны Радай народа. Варварскае абыходжанне, што дазваляюць сабе некаторыя расійскія камандзіры на тэрыторыі края, які ў адносінах да рускіх палонных падае прыклады высакароднасці, і пра якія, магчыма, мала ведаюць — усё гэта і матывавала той пісьмовы дадатак, які я маю гонар Вам пераслаць. Майце ласку азнаёміць з яго зместам Вашых салдат і асабліва Вашых падначаленых. Мы ведаем і паважаем Ваш асабісты характар, і мы далёкія ад таго, каб абвінавачваць Вас у страшэнным пажары, што нядаўна адбыўся ў Смаргоні. Магчыма, што арганізатары гэтай гнюснай акцыі вельмі хутка будуць каяцца. Давайце ваяваць, але давайце паспрабуем не множыць гора і бедствы вайны. Іх і так дастаткова. Даведзены да адчаю народ, які ў сваім змаганні за свабоду пакляўся быць вольным або памерці, стрымае сваё слова і пасля ўсіх жорсткіх выпрабаванняў здолее-такі адпомсціць Вашым генералам. А яны, асабліва пасля апошняй перамогі вялікага Касцюшкі, — усе нявольнікі на абшарах расійскіх правінцый. Няма ў іх ні войска, ні добраахвотнікаў. І несяце Вы меч, а не свабоду. Буду ўдзячны Вам, Васпане, калі Вы перадасце ўсё гэта Вашым падначаленым. Ведаючы Ваш характар, буду спадзявацца, што вайна

зменіць сваё аблічча. Давайце спрачацца аб цане высакароднасці, а не варварства.

Маю гонар. З поўнай павагай

Ваш пакорлівы слуга падпалкоўнік *Грабоўскі*,
камандзір авангарда войска.

РДВГА. Ф. 467. С. 11. Л. 1. Арыгінал на французскай мове. Публікацыя ўпершыню.

№ 2

Адказ Л. Бенігсена П. Грабоўскаму
28.5.1794 г. на шляху з-пад Багданава на Трабы
Васпане!

Вельмі сур'ёзныя справы не дазволілі мне раней адказаць на ліст, які Вы мелі ласку паслаць мне 17-га дня гэтага месяца. У канверт Вы паклалі таксама надрукаваную запіску, змест якой настолькі нахабны, што я не магу сабе дазволіць адказаць на падобную грубасць. У сваім лісце Вы пішаце пра прыклады высакароднасці. Але ж не прайшло і 15 дзён, як у адной з вёсак перарэзалі горла свяшчэнніку з падначаленага мне палка, а ў Вільні рускіх салдат марылі голадам і прымушалі іх запісвацца ў Вашы палкі. Мы пра гэта ведаем са сведчанняў тых, каму ўдалося вярнуцца да нас. Што тычыцца той справы з паленнем, то сапраўды Смаргонь была вынішчана агнём напярэдадні аб'яднання дзвюх воінскіх частак, якімі я камандую. Аднак ад мясцовых жыхароў я даведаўся, што пажар пачаўся ў выніку няшчаснага выпадку. У канцы ліста Вы гаворыце пра вайну і ўжываеце адно слова, якое я зусім не разумею ў той самы момант, калі паміж народамі абвешчана вайна. Да таго ж у мяне няма іншых інструкцый, як аднаўляць парадак у той частцы Літвы, дзе я камандую, і караць паўстанцаў.

Маю гонар.

(Подпісу няма.)

РДВГА. Ф. 467. С. 11. Л. 2. Арыгінал на французскай мове. Публікацыя ўпершыню.

- ¹ Батюшков П. Н. Очерк истории города Вильны // Памятники русской старины в западных губерниях империи. СПб., 1879. Вып. 6. С. 110; С. Гербст падае лічбу ў 1013 чал. Гл.: Herbst S. Z dziejów wojskowości w powstaniu Kościuszkowskim 1794 roku. Warszawa, 1983. S. 119. Аб тым жа: Powstanie Kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne. Warszawa, 1994. T. 1. S. 228.
- ² Моścicki H. Generał Jasiński i powstanie Kościuszkowskie. Warszawa, 1917. S. 380.
- ³ Там жа. С. 148, 150, 153.
- ⁴ Стогн. Паўстанне 1794 года. Новыя дакументы. Мн., 2002. С. 86.
- ⁵ Woltanowski A. Prasa i pisma periodyczne powstania Kościuszkowskiego. Bia-łystok, 1984. S. 128, 133.
- ⁶ Стогн... С. 100—103. Nurty lewicowe w dobie powstań narodowych. Wrocław, 1961. С. 12—13; Энгель А. М. Описание дел, хранящихся в архиве виленского генерал-губернаторства. Вильна, 1870. Т. I. Ч. 2. С. 881—885.
- ⁷ Grzes kowiak-Krwawicz A. Wolność w propagandzie powstania Kościuszkowskiego // Kościusko — powstanie 1794 r. — tradycja. Warszawa, 1997. S. 43—45.
- ⁸ Архіў знешняй палітыкі Расійскай імперыі. Ф. 79. Воп. 6. С. 1837. Л. 282, 288, 359; Расійскі дзяржаўны архіў старажытных актаў. Ф. 16. С. 758. Ч. 1. Л. 483; Ч. 2. Л. 27; Расійскі дзяржаўны ваенна-гістарычны архіў. Ф. 41. С. 268. Л. 55—56, 59.
- ⁹ Восстание и война 1794 года в Литовской провинции. Мн., 2001.

Публікацыя Я. К. Анішчанкі

ЛІСТЫ АЛЯКСАНДРА ЕЛЬСКАГА ДА ЮЗАФА ІГНАЦЫЯ КРАШЭЎСКАГА

Лісты вядомага дзеяча беларускай культуры, пісьменніка, публіцыста, гісторыка, краязнаўца, збіральніка нацыянальнай спадчыны Аляксандра Ельскага (1834—1916) да польскага пісьменніка і грамадскага дзеяча Ю. І. Крашэўскага (1812—1887), род якога паходзіў з Беларусі, захоўваюцца ў Ягелонскай бібліятэцы ў Кракаве, сігн. 6508. У перыяд ліставання (1870—1883) Крашэўскі жыў у Дрэздэне (Германія). У беларускім літаратурна-знаўстве лісты згадваліся толькі ў агульнай форме (Мальдзіс А. Творчае пабрацімства: Беларуска-польскія літаратурныя ўзаема-сувязі ў XIX ст. Мн., 1966. С. 149). У лістах знайшло адлюстраванне шырокае кола пытанняў: клопат пра папаўненне культуралагічных калекцый для музея ў Замосці (цяпер Пухавіцкі раён), асветніцкая праца сярод народа, ацэнка аўтарам тагачаснай палітычнай сітуацыі, яго грамадскія погляды, матэрыяльныя

цяжкасці і г. д. Падаюцца ў поўным выглядзе найбольш характэрныя з гэтых лістоў. Яны перакладзены з польскай мовы і падрыхтаваны да друку паводле ксеракопіі, прысланай у выдавецтва «Беларускі кнігазбор» нашчадкам А. Ельскага п. Анджэем Ельскім, які жыве ў Польшчы (г. Радам).

Лісты да Ю. І. Крашэўскага істотна дапаўняюць эпістэляры А. Ельскага ў зборніку яго творчай спадчыны, які рыхтуецца да друку ў вядомай «залатой серыі» выдавецтва «Беларускі кнігазбор» (укладальнік тома Наталля Мазоўка).

№ 1

Варшава, 18 верасня 1870 г.

В[яльможны] Ю. І. Крашэўскі

Родны брат мой п. Міхал Ельскі, музыка-скрыпач, мае шчасце асабіста ведаць пана-дабрадзея, але хто ж з землякоў не ведае Вас на ніве айчынай навукі і думкі? Гэта дарагі набытак усяго народа. Дык і я з даверам звяртаюся да пана ў надзеі, што знайду спачуванне і дапамогу і разам з тым, што мой зварот не будзе палічаным за навязлівасць.

Яшчэ нядаўна чалавек незалежнай пазіцыі, землеўласнік Літвы, не прэтэнцыёзны, але ціхі і старанны даследчык і шукальнік краёвых памятак, я сабраў у свой час значныя іх зборы і ў тым ліку збор накідаў і малюнкаў знаных айчынных мастакоў. Сёння ў выніку агульных прычын падарваны матэрыяльна і пазбаўлены ранейшага становішча, я вымушаны працаваць на кавалак хлеба і з-за адсутнасці сродкаў быў бы рады некаторыя памяткі, што так старанна і з выдаткамі збіраліся, збыць у рукі аматараў. Тут, у Варшаве, справы вельмі кепскія, і хоць рабіў высылкі, аднак апрача пустых аб'яцанняў і найсумніўнай надзеі нічога выстарацца не мог. Тым часам мой, а таксама і Ваш, добрадзею, добры знаёмы пан Віктар Завіша падаў мне думку, што звязанца па гэтым пытанні з васпанам, лічачы, што такі кампетэнтны і рознабаковы знаўца, як пан, зможа найлягчэй падказаць сродкі і дапамагчы. Я сардэчна прыняў зычлівае садзейнічанне, і вось сёння пан З[авіша] паведамляе мне адказ шаноўнага земляка, якім Вы ласкава прапануеце сваё пасрэднасць. На гэтай падставе адважваюся накіраваць да пана гэты

ліст, каб канчаткова паразумецца. Тут у Варшаве я маю папку з накідамі і малюнкамі: Шымона Чаховіча, Францішка і Антона, братоў Смуглевічаў-Ладзіч, Каспара Бароўскага, вучня Фр[анцішка], майст[ра], які маляваў у манеры свайго настаўніка, займаючы пасаду пры школах у Беластоку, дзе і памёр¹. Бароўскі мае заслужанае месца ў слоўніку Раставецкага², як таксама і біяграфію ў «Агульнай Энцыклапедыі» Самуэля Аргельбранда. Пры накідах знаходзяцца розныя патэнты названых мастакоў, а таксама ліст Станіслава Аўгуста³ да Францішка, у якім даручае яму работы ў Вільні. Як вядома, Лукаш Смуглевіч, бацька Францішка і Антона, быў вучнем і разам з тым зяцем Шымона Чаховіча, пасля якога атрымаў у спадчыну мастацкія памятки — яны перайшлі потым да сыноў Лукаша і, нарэшце, пасля Фр[анцішка] і Антона дасталіся ў спадчыну Каспару Бароўскаму як вучню Францішка і зяцю Антона. (Францішак, будучы нежанатым, завяшчаў тастаментам спадчыну дзецям брата Антона, пра што сведчыць і ўласнаручны тастамент, які знаходзіцца пры зборы.) Такім чынам у руках Бароўскага разам сышліся мастацкія паперы пасля трох згаданых майстроў. Усё гэта я набыў ад сям'і, што засталася пасля с. п. Бароўскага, разам з накідамі гэтага апошняга, так што збор досыць значны і дасягае звыш 250 штук, лічачы і пераплеценныя ў кніжкі. Гэта размаітыя штудыі арыгінальныя і скапіраваныя з узорных шэдэўраў, накрэсленыя алоўкам, каляровай крэйдай або пяром. Ёсць таксама зробленыя фарбамі і тушшу. Над падобнымі краёвымі памяткамі павінна апекавацца рука замознага мецэната, бо толькі такі зможа ператрываць цяперашні крызіс, не падвяргаючы памятак рызыцы.

Бяда прымушае мяне пазбыцца таго, пра што так сардэчна рупіўся, таму хацеў бы, прынамсі, каб гэты набытак памятак дастаўся асобе, якая, разумеючы яго значную вартасць, аказала б дапамогу каму яна патрэбна, а разам з тым захавала гэтую краёвую спадчыну для будучыні. Буду чакаць ласкавага адказу шаноўнага земляка: як маю паступіць з перасылкай згаданых накідаў і, калі адказ будзе станоўчым, неадкладна здзейснію перасылку з далучэннем вопісу.

Пан можа быць упэўненым у маім поўным даверы да яго кампетэнтнага суда, адкуль вынікае, што, як бы п[ан] дабр[адзей] не паступіў і за якую цану не аддаў бы накіды, я буду бясконца рады і ўдзячны — гэта рашэнне беспаваротнае і таму ясна перадаць настрой.

Лічу патрэбным пры гэтым зазначыць, што ў сваім зборы на Літве⁴ маю звыш 1000 штук шэдэўраў гравіравальнага мастацтва, сярод якіх ёсць рэдкія экзэмпляры Моргена, Кало, Барталоцы, сёстраў Клаўдзіі і Анжалікі Стэла, Гутэнберга, Вестэрмана, Мікалая Андрэа, Бенедыкта Кастыльёне, Вальпата, Віалета [?] і г. д. З карцін — пэндзлі: Бачарэлі, Лямпі, Пешкі, Аляшкевіча, Дамеля, Лота, Наля, Аляксінскага, Ізабе — мініяцюрыстаў, а таксама адзін арыгінал Рэмбранта. Маю таксама зборы бібліяграфічных памятак, рукапісаў, дакументальных актаў, фамільных *Silva regum*⁵, медалёў, манет, адбіткаў італьянскіх камей⁶, сфрагістычны збор аўтографаў і розных памятных хатніх рэчаў. Таксама запіскі з часоў апошніх двух панаванняў⁷ ленчыцкага кашталяна Тадэвуша Ліпскага, уласнаручна акуратна напісаныя, частка якіх разглядалася с. п. Міхалам Балінскім⁸; запіскі Фр. Букатага, апошняга пасла Р[эчы] Паспал[ітай] у Англіі; запіскі Францішка Ельскага, падкаморыя старадубаўскага, члена ўрада на Літве ў 1812 г., старшыні літоўскай дэлегацыі ў генеральнай канфедэрацыі ў гэты ж час, ды яшчэ запіскі Людвіка Ельскага, былога старшыні банка, а потым міністра фінансаў у 31 г. і, нарэшце, эмігранта на чужыне, і шмат іншых помнікаў, якія нельга нават каротка пералічыць.

Калі б з часам знайшоўся аматар на гэтыя памятки, заўжды буду гатовы іх саступіць, хоць і з болем сэрца, таму прашу ласкава зацікавіцца гэтай маёй прапановай і ў такім разе трэба звярнуцца да мяне на мой *стальы* адрас, пазначаны ніжэй.

Чакаючы адказу, мне прыемна засведчыць пашану, з якой застаюся да шаноўнага земляка-дабрадзея —

найніжэйшы слуга *Аляксандр Ельскі*.

[P. S.] Павінен тут дадаць, што ўсе выдаткі па гэтай справе, якія могуць наступіць пры продажы накідаў, в[яльможны] п[ане] дабр[адзей], будзь ласкаў заплаціць з выручанай сумы.

Адрас *стальы*

Варшава
Аляксандр Ельскі
Вуліца Саснова № 6 новы.

№ 2

Варшава, 3 /10. 70¹

Пісьмо в[яльможнага] п[ана] дабрадзея наконт перасылкі накідаў атрымаў і зараз, згодна з зычліваю ласкаю васпана, адначасова з гэтым пісьмом здаў іх на пошту. Усю гэтую справу даручаю апекаванню ласкавага пана дабрадзея, бо пан адпаведней і кампетэнтней зможа гэта вырашыць, і таму канчатковай цаны тут не вызначаю, каб не звязваць свабоды дзеянняў. Разам з тым з усёй адкрытасцю раблю некаторыя заўвагі. Сам я за ўвесь гэты збор заплаціў 200 рублёў срэбрам — даравітым мастаком Пецярбург[скай] Акадэміі мастацтваў панам Савіцкім² ён ацэнены на 1000 р. Пан Янош [?], варшаўскі банкір, даваў мне 750 р., але п. Юстыніян Карніцкі яму адраіў, лічачы, што столькі даць не варта. Пан Саховіч, варшаўскі мастак, колькі дзён таму бачыў гэты збор і казаў, што, каб меў грошы, сам зараз жа заплаціў бы 300 р. і што заможны аматар за такую рэч можа заплаціць шчадрэй. Пан Раставецкі вельмі прыхільна гаварыў таму-сяму пра гэтыя накіды і раіў набыць. П. Ляхніцкі³ хацеў, каб яны сталі ўласнасцю Варшаўскай рысавальнай школы, але п. Карніцкі не пажадаў выкладваць сродкі. Вось звесткі, якія, між іншым, далучаю. Аднак маё станоўчае рашэнне тое, што ў кожным разе, якую б цану Вы не выручылі, буду рады і ўдзячны — *ад талера да тысячы*, любая лічба будзе добрая, па-першае, таму што маю патрэбу, а па-другое, што давяраю маю ўласнасць в[яльможнаму] пану — бо для мяне ў гэтым апошнім факце поўная гарантыя, пра што найпрыхільней тут зазначаю. Што да продажу іншых збораў, то цяпер яны не смею нават абцяжарваць гэтым васпана і адкладваю на пазнейшы час, у выпадку, калі цяперашняя справа пойдзе больш-менш удала.

Давяраючыся памяці і ласцы, застаюся з сапраўднай пашанаю

Найніжэйшы слуга *Алякс. Ельскі*

Адрас мой заўсёды сталы
Аляксандр Ельскі, Варшава,
вуліца Саснова № 6 новы⁴.

NB⁵. Кароткі вопіс накідаў я далучыў у пасылцы — знаходзіцца зверху ў пакеце накідаў Чаховіча.

№ 3

Варшава, 17 /10. 70¹

Вяльможны пане дабрадзею

Пісьмо Ваша з весткаю пра атрыманне эскізаў у цэласці дайшло да мяне, і спяшаюся адказаць.

Найперш з падзякаю вяртаю доўг: 1 талер і 10 зільб[ер]гр[о-шаў]², выданыя васпанам пры атрыманні паштовай пасылкі. Ваш кампетэнтны суд пра вартасць згаданых накідаў мае для мяне непяхісны аўтарытэт, і хаця б сам меў думку крыху інакшую, сёння я стасуюся да меркавання васпана. Павінен, аднак, зазначыць з нагоды выказанага сумнення пра накіды Л. Рабера³. Ён жыў у 1797—1835 гг., і ўласна паміж гэтымі датамі ляжыць канвалют⁴ унізе, пры тым малюнак такі пекны, што яму нельга адмовіць у вышыні мастацкага выканання. Я зазнаў з боку пана дабрадзея столькі сведчанняў зычлівасці і ўвагі, што мне нічога не застаецца, як толькі быць шчыра ўдзячным і найпакорна праціць прабачэння, што сваім ліставаннем і ўсёй справай займаю час пана, у якога пры такой шырачэзнай працы, што ім выконваецца, няма, можа, ніводнай вольнай хвіліны. Паўтараю, што шляхетнае Ваша пасрэдніцтва западзе ў маім сэрцы глыбокай удзячнасцю, хоць, здаецца, людзі не вельмі вераць, каб такое паміж імі існавала. Таму ўсё, што пан зробіць, будзе для мяне законам, і гэтае прызнанне з'яўляецца гарантыяй справы⁵. Пры гэтай нагодзе прыемна мне засведчыць пашану, з якой застаюся в[яльможнага] пана дабрадзея

Слуга *Аляксандр Ельскі*.

[P. S.] Маю ў фармаце сілуэта арыгінальны партрэт, алейны, на дрэве, Сымона Чаховіча, ім самім у люстэрку роблены. Таксама сілуэт Чарнышова⁶, б[ылога] ваеннага міністра часоў Аляксандра I работы Ізабе — можа б, на гэтыя рэчы знайшоўся попыт?

№ 4

З Мінска, 1875 г. 4 красавіка/23 сакавіка
Шаноўны пане!

Будучы ў Дрэздэне ў студзені месяцы, я атрымаў ад Вас абяцанне ахвяраваць мне для збору аўтографу. Ваша ветлівасць падбадзёрыла мяне, таму з найвялікім даверам звяртаюся з просьбай даць абяцаныя манускрыпты колькі можна. Кожны кавалачак паперы, хоць самы маленькі, прыдасца мне для калекцыі, а ахвяраваную серыю гэтых памятак пазначу ў каталогу, што паходзяць з Вашага, шаноўны пане, дару. Справа толькі ў тым, якім чынам прышле мне пан паперы, каб на мяжы іх не ператрасалі. Таму лепш за ўсё паслаць іх поштай проста ў Мінск паводле далучанага ніжэй адраса. Пан дабрадзеі найлепш ведае паштовыя правілы і вырашыць, як зрабіць. На іншы выпадак падаю адрас варшаўскага кнігара пана Бярнарда Лесмана, што жыў на вуліцы Лешна № 13, на імя якога любым шляхам можна накіраваць пасылку для ўручэння мне. Кошт перасылкі я неадкладна з удзячнасцю вярну. Паколькі шаноўны пан дабрадзеі увесь час знаходзіцца ў шырокіх стасунках з навуковым і мастацкім светам і таму лёгка атрымлівае свежыя аўтографы, дык даручаю мой сціплы збор і надалей Вашай памяці і ласцы, а кожны ўнёсак ацаню ўдзячным сэрцам.

Чакаючы адказу, далучаю выразы найглыбокай пашаны, з якой застаюся назаўсёды

Аляксандр Ельскі

Адрас

Александр Карловичу Ельскому в губ. г-д Минск, оттуда в имение Замость.

№ 5

Мінская губ. 3 Замосця, 1876 г. 10/22 ліпеня
Шаноўны пане!

Няхай прабачыць мне пан, што, падбадзёраны яго зычлівасцю, адважваюся далучыць пры гэтым адзін экзэмпляр маёй працы¹, якую я распачаў з любові да айчынай літаратуры, жадаючы папулярызаваць яе ў перакладах сярод расіянаў. Гэта першая серыя, а наступныя па меры таго, як будуць выходзіць

з друку, не праміну высылаць. Апрача таго, я вырашыў зрабіць грунтоўную паслугу нашаму люду, пераклаўшы на беларускую мову «Сем вечароў» занага Юзафа Супінскага, ад якога ўжо атрымаў адпаведны дазвол².

Народных кніжак мы зусім не маем, а навука ў вясковых школах абмяжоўваецца чытаннем шэрых бязмэтных падручнікаў і пісьмом — навукавай папулярызацыі тут няма аніякай. А «Сем вечароў» Супінскага, як вядома шаноўнаму пану, папулярна трактуюць паважныя эканамічныя і грамадскія пытанні; я таксама гарача ўзяўся за надзвычай карпатлівую працу. Сама мова бедная і не навуковая, уяўляе нязмерныя цяжкасці, але сапраўдная бяда, а хутчэй нязручнасць заключаецца ў арфаграфіі, якую трэба прыстасоўваць да рускага шрыфту, таму што лацінскага шрыфту ўжываць тут нельга. Тутэйшая мова мацней набліжана да польскай, а не рускай арфаграфіі, не раз задае пішучаму празмерны клопат — як вядома шаноўнаму пану, гук літары «h» зусім рускай мове не знаёмы, а наш люд так часта гэты гук ужывае — таму я мусіў спачатку крэсліць пэўныя правілы і прыстасаваць алфавіт да характару мовы, стараючыся асабліва, каб яна нічога не страціла ва ўласцівасцях гучання і духу.

Гэта будзе істотнай паслугай для нашага люду, стасункі якога з мясцовым абывацельствам³ з кожным днём становяцца лепшымі і сёння ўжо такія добрыя, як ніколі. Сапраўды пачцівы гэты наш люд, калі найфатальныя акалічнасці не здолелі яго разбэсціць. Новае судовае заканадаўства⁴ шмат уздзеінічала на выпрацоўку паняццяў уласнасці і наогул грамадскіх узajemных стасункаў. Зрэшты, людзі больш шчыра бяруцца тут за працу, і ў гэтых адносінах мы ўступілі ў суцяшальную фазу, затое ініцыятыва абсалютызму не адмяняе ніводнай са сваіх згубных для нас пастаноў; заўжды над намі, нібы на цяжкім валаску, вісіць дамоклаў меч страху.

Усё новыя працы пана кожны раз прымушаюць здзіўляцца землякоў, асабліва кампетэнтных у літаратурнай справе. Чэсць шаноўнаму пану за той прыклад працы і за тую патокі святла, якія ён з чужыны шле ў родны край! Пасля гэтых слоў прыем-

на мне з пашанаю паціснучь Вашу шляхетную руку і даверыцца памяці. Адданы слуга

Аляксандр Ельскі

№ 6

З Замосця, 1879 г. 15 /27 мая

Шаноўны пане!

Як старасвецкія мудрасці з найглыбокай пашанаю прыношу свой сціплы дар.

Прашу ласкава прыняць гэтую дробную і на чужой мове напісаную конкурсную маю працу¹. Як бы там не было, Ваша шаноўнае сэрца адчуе тэндэнцыю аўтара і не асудзіць яго за буянне чужой мовы, бо ўласна самая гарачая любоў да свайго спрычыняецца, што часам ужываю чужую мову, каб зрабіць моцнае ўражанне там, дзе яно найбольш патрэбнае, дзе ёсць моц, ад якой залежыць наш далейшы лёс. Праца, якую высылаю, чытаецца ў колах уплывовых і нават трапіла да двара — добра, што хоць такім чынам якісьці агеньчык праўды пранікне туды, дзе яна так рэдка гасцюе... Кожны хай працуе як можа і ўмее, а разнастайнасць дарог і спосабаў працы, бадай, забяспечвае поспех.

Пры гэтай нагодзе спяшаюся паведаміць, што ў Вільні, так улюбёнай Вамі, шаноўны пане, у Ваш гонар неўзабаве мае выйсці калектыўная кніжка². На заклік рэдакцыі пад кіраўніцтвам п. Бакшэвіча³, прыродазнаўца, і занага філолага пана Яна Карловіча і я таксама накрэсліў для Вас, пане, манаграфію нашай сельскай гаспадаркі і землеўласніцтва, і галоўныя думкі, якія там праводзіў, тэндэнцыйна запазычаны ў лавіне прац Вашага духу, настаўніку!

Мы стаім сёння на краі крутога абрыву ў грамадскіх, маральных і эканамічных адносінах, бо гэта сумныя вынікі, прычыну якіх можна акрэсліць адным агульным словам «*дзяржава*»... Трэба было ўсё ж аднойчы даследаваць стан эканомікі ў мінулым і *без хітрыкаў* давесці, што не ад нас, шляхты, прыйшло ў край веданне сельскай гаспадаркі, што і мы незаконна прысвоілі назву «земляробаў», памылкова прымаючы права валодання зямельнай уласнасцю за земляробчы заняткаў; што і мы

толькі, як паразіты, жылі на айчыннай зямлі: «ужывалі», злоўжывалі, марнавалі, таму і сёння яшчэ марнуем рэшту, паколькі, паводле мудрага прыслоўя, «ад савы не народзіцца сокал», а ў прыродзе пануе цудоўная логіка, шчыльная повязь прычын і skutкаў. У згаданай манаграфіі, хоць яна мае выгляд твора песімістычнага, а ў цэлым з'яўляецца рэччу процілеглай, бо, абаяраючыся на гісторыю, паказваючы традыцыйную нашу слабасць у галіне эканомікі, наколькі мне хапіла аргументаў, стараўся я сагрэць землякоў узвышэннем ідэалаў выключнай грамадзянскасці, [заклікаць] да працы на зямлі, высветліць, што, колькі *зямлі* — як і мовы роднай, — столькі і нацыянальнасці. Прадстаўлены рукапіс атрымаў ужо ў рэдакцыі жывое спачуванне і пытанне толькі ў тым, што скажучь цензары...⁴

Паведамляю пра гэта толькі дзеля таго, каб суцешыць сэрца Ваша, што мы тут, бедакі, седзячы, як мышы пад венікам, працуем, аднак, над тым, каб дарагую спадчыну цёпла перадаць новым пакаленням: але сапраўды вялікая ў тым твая, настаўніку, заслуга, бо і нас паўстагоддзя вучыў гарача, больш за жыццё любіць нацыянальныя ідэалы! Няхай жа вышэйшая воля яшчэ доўгія гады падтрымлівае Вас на ўцеху і падмацунак землякоў... Здаецца, што ў цяперашні момант справа нацыянальнасці выходзіць паверх і мусіць атрымаць *нават у нас* у прынцыпе нейкае прызнанне, і гэта з прычыны шалёнай прапаганды сацыялізму і дэмагогіі, якія заўзята прапагандуюць пераварот усяго і рашуча адмаўляюць нацыянальныя ідэі. Аднак толькі ў цвярдных нацыянальнасці грамадства могуць цяпер бяспечна даваць адпор страшнай навале сацыялізму, а краі, якія гэтае шостае пачуццё губляюць, *урады, якія яго душаць*, мусяць зазнаць поўныя перавароты... Гэта безумоўная праўда і хіба вар'яты або закасцяnelыя пыхліўцы не разумеюць яе важнасці... Дык мы таксама адчуваем тут нейкую палёжку, прынамсі ў такой меры, што крыху свабодней можна гаварыць у духу нацыянальнага кансерватызму. Бог адзін ведае, што прынясе заўтра, але мы далёкія ад псеўдапалітычных летуценняў. Здаецца, што жывём у перыяд пералому на лепшае — каб толькі мы захавалі такт і сумелі мудрэй выкарыстаць гэтую больш спрыяльную дарагой нацыянальнасці хвіліну! Такое ў

нас у самых агульных рысах становішча рэчаў, пра што, паведамляючы, давяраюся вашай памяці і прыхільнасці. Адданы сэрцам і ўдзячны

Слуга *Аляксандр Ельскі*

Адрас

Александр Карловичу Ельскому в губ. г-д Минск в имение *Замость*.

№ 7

Незалежна ад выразу пачуццяў, выказаных Вам, настаўніку, калектыўна Вашымі суайчыннікамі Мінскага краю, я сам асабіста як земляроб-літаратар выказваю Вам выяўленне пашаны, пакланення і разам з тым адзначу, што ў Ваш гонар накрэсліў у галоўных рысах гісторыю краёвага земляўласніцтва і сельскай гаспадаркі. Праца гэтая не магла быць гатовая сёння з прычын, ад мяне незалежных, тым не менш адважваюся пра яе ўспомніць, а калі выйдзе ў свет, прадстаўлю Вам, шануюны пане, на паблажлівы суд. Сумная гэта гісторыя, але праўдзівая, а паколькі праўда ёсць маці ўсялякага добра, яна ў тым, што нагода Вашага юбілею, якая прымусіла мяне ўзяцца за пяро, сталася імпульсам пэўнай карысці, якую нясу землякам у Ваша імя.

Прашу ласкавым сэрцам прыняць і дар мінчукоў, і маю сціпную працу, якую згадаў.

Поўны пашаны і пакланення

Слуга *Аляксандр Ельскі*

Кракаў 1873 г. 3 кастрычніка

№ 8

*Дрэздэн, 5 лістапада 1881 г.,
з гатэлю пад Залатым Анёлам № 6
6 гадзіна папаўдні*

Шаноўны пане!

Будучы на кароткі час за мяжою і вяртаючыся ў край, я наўмысна зрабіў круг з некалькіх дзесяткаў міль у Дрэздэн, каб пакланіцца Вам і паведаміць самыя свежыя весткі, выказаць колькі думак... Залежачы ад чыгункі, я меў толькі некалькі гадзін, таму не мог стасавацца да *афіцыйнай* гадзіны, калі Вы

прымаеце наведнікаў, і прасіў пра ласкавую хвілінку для мяне. Паколькі атрымаць яе, нягледзячы на трохразовую просьбу, не змог, спяшаюся хоць пісьмова выказаць Вам, шануюны пане, маю найглыбокую пашану і шкадаванне, што не мог Вас пабачыць. Такая ўжо доля вялікіх мужоў у народзе, што *мусяць* быць ахвярай цікавасці адных, назойлівасці другіх, нарэшце, глыбокага пакланення трэціх — да гэтай трэцяй катэгорыі будзьце ласкавыя залічыць мяне. Вестка пра Ваша нездароўе маланкай абляцела край і засмуціла польскае сэрца, таму ўдвая было мне трэба «*ўзяць языка*» на Нордштрэсэ¹, і я меў прынамсі столькі суцяшэння, што ад прыслугі даведаўся, што дарогое здароўе Ваша зноў паправілася — гэта будзе наймілая навіна, якую прывязу ў край.

Пасля гэтых слоў, давяраючыся Вашай памяці, застаюся поўны пашаны і пакланення

Слуга Ваш і суайчыннік

Аляксандр Ельскі.

Р. С. Сёння а 11-й ночы ад'язджаю².

№ 9

3 Замосця 1882 г. 16 /28 студзеня

Шаноўны пане!

Прабачце мне, што Вас, абцяжаранага працай, адважваюся турбаваць просьбамі, але Ваша дабрыня, вядомая сярод землякоў, мяне падбадзёрыла; з другога ж боку, у сваёй справе не маю больш пэўнай і практычнай дарогі.

Размова вось пра што. Ужо шмат гадоў накопліваю я розныя памятки, і сярод іншых збіраю аўтографы заслужаных у народзе мужоў. Гэта вельмі цікавая калекцыя, яна мае звыш 2000 экзэмпляраў і ўпарадкавана храналагічна; нестасе мне, аднак, некаторых важных аўтографаў і нідзе іх, нягледзячы на самыя старанныя пошукі, дастаць не магу. Вы, шануюны пане, хто мне ўжо не раз выказаў сваю ласку, пры стасунках, якія маеце, са становішча свайго напэўна захочаце мне дапамагчы. Далучаючы пры гэтым нататку, найпакорней звяртаюся да ласкавай зычлівасці Вашай і адзначаю, што збіраю таксама аўтографы чужых майстроў, а ўсё, што мне дасце, будзе з пашанай

захавана для нашчадкаў, імя ж ахвяравальніка будзе ўказана ў каталогах.

Калі я меў шчасце бачыць Вас у Дрэздэне ў 1875 годзе¹, Вы далі мне адразу некалькі аўтографаў са словамі, што калі б быў час на пошукі, мог атрымаць болей, але я мусіў хутка ад'ехаць. Мінулай восенню, праязджаючы праз Дрэздэн², хацеў Вам аддаць паклон і выкласці просьбу, аднак у сувязі з Вашым нездароўем такі гонар мяне абмінуў і толькі лістом, поўным шчырай ветлівасці, Вы абдарылі мяне ў гатэлі.

Прыміце ж, шаноўны пане, пры гэтай нагодзе, выразы найглыбокай пашаны і павагі ад слугі і суайчынніка, цалкам Вам адданага

Аляксандра Ельскага.

Р. S. Адрас на адвароце гэтага ліста — тое ж, што ласкава захочаце мне даць, належыць пасылаць не ў пасылцы, паколькі яе разбэрсалі б на мяжы, а ў *вялікіх заказных канвертах*. Хаця гэта даражэй будзе каштаваць, але дойдзе пэўна — зразумела, што *перасылка* абавязкова павінна быць *за мой кошт*, таму што я не адважыўся б і не мог бы Вас, Шаноўны Пане, увесці ў траты.

Адрас

Аляксандру Ельскаму праз Мінск губеранскі ў Замосці.

Аўтографы, якія патрабуюцца³

Анчыц	Фрэдра, бацька і сын
Аснык	Грабоўскі Міхал
Бандке Самуэль	Губе
Ходзька Ігнат	Гамаліцкі Міхал
Ходзька Ян	Язерскі Францішак
Храптовіч Іаахім	Язерскі Яцак
Чацкі Тадэвуш	Крашэўскі Каятан
Кс[эндз] Халанеўскі Станіслаў	Кажанеўскі Юзаф
Дмахоўскі Францішак	Кажанеўскі Апола
Духінскі	Клячка
Даніловіч Ігнат	Качкоўскі Зыгмунт
Дзялынскі Ян	Красінскі Зыгмунт

Калантай	Панінскі Адам
Канарскі Станіслаў	Ржавускі Генрык
Капчынскі	Шашыц
Касакоўскі, біскуп інфл[янцкі]	Сабяшчанскі Максімілян
Краненберг Леапольд	Славацкі Юльёш
Кілінскі	Шайноха Караль
Кітовіч	Солтык, прымас ⁴
Ліндэ	Шуйскі, гісторык
Ліске	Тавянскі (містык)
Мальчэ[ў]скі Антон	Тарноўскі Станіслаў
Мал[і]ноўскі Францішак,	Тызенгауз Антон, падскарбі
кс[эндз]	Тургенеў
Маджаёўска	Вальнскі Артур
Матэйка	Жалкоўскі, комік
Махнацкі	Крулікоўскі, драм[атычны]
Маёркевіч	арт[ыста]
Мен	Манюшка Станіслаў
Мілкоўскі (Еж)	Хлапіцкі, генерал 1831 г.
Мярка Караль	Набеляк, бельведэрчык ⁵
Палькоўскі, кс[эндз]	Анацэвіч
Патоцкая Клаўдзія	Юндзіл, батанік
Патоцкая Артурова	Етс ⁶ каго ласка даць.
Пшыбароўскі Валеры	

№ 10

*Праз Мінск губеранскі ў Замосці
1883 г. 16 /30 лістапада¹*

Шаноўны пане!

Два гады таму пасылаў Вам пан Пшыбароўскі сваю працу пра сялян². Дык і я ў сваю чаргу адважваюся выслаць мае зацемкі пра твор пана П[шыбароўскага] *як каментар да яго³*.

Было кепска ў нас, і сёння нікчэмнасць або пасіўнасць вымагаюць слова бязлітаснай праўды; вось я і выказаў яе ў голас праз любоў да самых святых рэчаў, падтрыманы аўтарытэтам мэтраў.

Прымаючы ласкава гэтую кніжку, прабачце, што адважыўся Вас турбаваць у момант, калі такі вялікі груз лёг на Вашы абцяжараныя ўзростам і тытанічнай працай плечы⁴.

Няхай Бог Вас падтрымлівае і захоўвае яшчэ для беднага краю! Поўны да Вас невымоўнай пашаны

Слуга і суайчыннік
Аляксандр Ельскі

№ 1

¹ Названыя майстры адыгрывалі прыкметную ролю ў мастацкім жыцці Польшчы, Беларусі, Літвы XVIII — першай паловы XIX ст. У даступнай нам літаратуры пра Смуглевічаў ніякіх прыдомкаў да асноўнага прозвішча не называецца. Магчыма, Ельскі ўзяў звесткі пра прыдомак «Ладзіч» (ад фамільнага герба?) з дакументаў свайго збору.

² Маецца на ўвазе «Слоўнік польскіх мастакоў» Э. Растваецкага (т. 1—3, Варшава, 1850—1857).

³ Станіслаў Аўгуст Панятоўскі — апошні польскі кароль і вялікі князь літоўскі (1764—1795).

⁴ На Беларусі. Размова пра Замосце.

⁵ *Silva regum* (лац. «лес рэчаў») — збор разнастайных звестак.

⁶ Камея — камень, упрыгожаны мастацкай разьбой.

⁷ Размова пра апошнія каралеўскія праўленні ў Рэчы Паспалітай (сярэдзіна — другая палова XVIII ст.).

⁸ Балінскі Міхал (1794—1864) — гісторык і публіцыст, віцэ-старшыня Віленскай археалагічнай камісіі, аўтар прац з гісторыі Вільні і Віленскай акадэміі.

№ 2

¹ Так дата пазначана ў арыгінале. Трэба чытаць: 3.10.1870 г.

² Савіцкі Канстанцін (1844—1905) — рускі мастак-перадзвіжнік.

³ Ляхніцкі Цыпрыян (1824—1906) — калекцыянер, мастак-аматар, у 1867—1904 гг. кіраваў у Варшаве рысавальным класам.

⁴ Варшаўскі «сталы» адрас службы А. Ельскаму нядоўга. Лістом ад 14 снежня 1870 г. (не друкуецца) ён паведаміў Крашэўскаму пра хуткі ад'езд «на Літву» і падаў новы адрас — Замосце.

⁵ NB — нотабена — заўвага (лац.).

№ 3

¹ Гл. заўвагу 1 да ліста № 2.

² Нямецкія грашовыя адзінкі.

³ Рабер Луі-Леаполь (1794—1835) — французскі жывапісец і графік, набыў вядомасць жанравымі сцэнамі з жыцця італьянцаў.

⁴ Канвалют — тут: злучаныя разам аркушы.

⁵ Размова пра продаж пасланых А. Ельскім у Дрэздэн накідаў Ш. Чаховіча і іншых мастакоў. З далейшай перапіскі відаць, што знайсці пакупніка на атрыманы ад Ельскага мастацкія памяткі Ю. І. Крашэўскаму не ўдалося і ў 1873 г., пасля шматлікіх напамінкаў, яны былі вернуты ўладальніку ў Замосце. У апісанні замосцінскіх збораў, зробленым унукам А. Ельскага, пра далейшы лёс гэтага комплексу матэрыялаў адзначана: «Накіды і малюнкi польскіх мастакоў (значная частка — Смуглевіча) — каля 300 штук (большасць падаравана ў Кракаў)» (Шляхам гадоў. Мн., 1990 [Вып. 1]. С. 298).

⁶ Чарнышоў Аляксандр Іванавіч (1785—1857) — расійскі ваенны і дзяржаўны дзеяч, генерал, удзельнік вайны 1812 г., потым ваенны міністр і старшыня Дзяржаўнага савета.

№ 5

¹ Маецца на ўвазе выданне: Охорович Ю. Любовь, преступление и нравственность. Несколько задач из области «уголовной психологии». Мн., 1876 (пераклад з польскай А. Ельскага).

² Перакладзеная А. Ельскім папулярная кніжка польскага эканаміста Ю. Супінскага «Сем вечароў» не была выдадзена з-за адсутнасці сродкаў. Яшчэ ў 1885 г. Ельскі беспаспяхова звяртаўся ў друку да грамадскасці з заклікам сабраць грошы на яе выданне (Пачынальнікі. Мн., 1977. С. 344—345).

³ Буйнымі землеўласнікамі, памешчыкамі.

⁴ Мабыць, маецца на ўвазе ўвядзенне на Беларусі інстытута міравых судаў (1871).

№ 6

Як і некаторыя іншыя пісьмы гэтага перыяду, ліст напісаны на бланку з друкаваным надпісам у левым верхнім ражку: Аляксандр Ельскі.

¹ Размова пра кніжку А. Ельскага «Насколько развитие чувства сострадания к животным обеспечивает нравственность человечества, его умственные и социальные интересы: Эскиз из области педагогики» (Мн., 1879). Кніжка прысвечана сябрам Таварыства абароны жывёлы, якое дзейнічала пад эгідаю царскіх уладаў. Характэрна, што да дзейнасці гэтага таварыства скептычна ставіўся Ф. Багушэвіч (верш «Скаціная апека»).

² Маецца на ўвазе кніжка «Urominek wileński» (Вільня, 1879), прысвечаная 50-годдзю літаратурнай дзейнасці Ю. Крашэўскага.

³ Бакшэвіч Мікалай — малавядомы сёння прыродазнавец, даследчык Байкала. Некаторыя яго матэрыялы захоўваюцца ў Дзяржаўным гістарычным архіве Летувы (у фондзе Таварыства сяброў навукі ў Вільні).

⁴ «Urominek wileński» выйшаў без працы А. Ельскага. Заяўленая тэма знайшла далейшае развіццё ў яго манаграфіях 90-х гадоў.

№ 7

Напісаны ў Кракаве, дзе на пачатку кастрычніка 1879 г. урачыста адзначаўся 50-гадовы юбілей літаратурнай дзейнасці Крашэўскага.

№ 8

- ¹ Крашэўскі жыў у Дрэздэне ў доме па вул. Нордштрэсэ, 27. У 1958 г. дом гэты (Крашэўскі-Гаўс) пазначаны адпаведнай мемарыяльнай дошкай.
- ² Да ад'езду Ельскага Крашэўскі паспеў прыслаць у гатэль свой ліст. Пра гэта гл. у наступным пісьме Ельскага.

№ 9

- ¹ Гл. пра гэта ліст № 4.
- ² Гл. ліст № 8.
- ³ Далей называюцца імёны многіх вядомых дзеячаў грамадска-палітычнага і духоўнага жыцця, літаратуры, розных галін навукі, мастацтва Польшчы, Беларусі, Літвы, Расіі XVIII і пераважна XIX ст. Спіс сведчыць пра надзвычай шырокі дыяпазон культурных і збіральных зацікаўленняў Ельскага.
- ⁴ Прымас — архібіскуп, які адначасова быў галоўным кіраўніком усяго касцельнага жыцця ў краіне.
- ⁵ Бельведэрчыкі — група змоўшчыкаў, якая 29.11.1830 г. пад кіраўніцтвам Л. Набеляка атакавала Бельведэр, рэзідэнцыю вялікага князя Канстанціна ў Варшаве, распачынаючы тым самым паўстанне 1830—1831 гг.
- ⁶ Etc — і інш. (*лац.*)

№ 10

- ¹ Так у арыгінале. Павінна быць: 16/28 або 18/30 лістапада (рознца паміж календарнымі стылямі ў XIX ст. складала 12 дзён).
- ² Размова пра працу кансерватыўнага польскага гісторыка В. Пшыбароўскага «Сяляне ў нас і ў іншых мясцінах: Гістарычныя нарысы» (Вільня, 1881).
- ³ Ельскі гаворыць пра сваю палемічную працу «Заўвагі па пытанні аб сялянах, а менавіта як было ў нас і ў іншых мясцінах», надрукаваную ў Варшаве. Тыраж пазначаны 1884 г., але пісьмо Ельскага сведчыць, што першыя экзэмпляры выдання з'явіліся ўжо ў лістападзе 1883 г. Пра кнігу Ельскага прыхільна адгукнуўся Ф. Багушэвіч, назваўшы яе «ў цэлым сімпатычнай» (Багушэвіч Ф. Творы. Мн., 1991. С. 220).
- ⁴ Улетку 1883 г. Крашэўскі быў зняволены прускімі ўладамі ў Маабіцкай следчай турме пад Берлінам па абвінавачванні ў палітычным злачынстве. Выпушчаны часова на волю, ён чакаў суда, які адбыўся ў маі 1884 г. Суд прысудзіў яго да трох з паловай гадоў зняволення ў крэпасці. Пакаранне адбываў у Магдэбургу.

Публікацыя Г. В. Кісялёва

ПІСЬМА М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСКОГО С. П. МЕЛЬГУНОВУ*

Настоящая публикация знакомит читателей с перепиской М. В. Довнар-Запольского с Сергеем Петровичем Мельгуновым (1879—1956), известным русским историком, одним из организаторов и редакторов журнала «Голос минувшего», и относится к 1910—1917 гг. (Подробнее о нем см.: Емельянов Ю. Н. С. П. Мельгунов: в России и эмиграции. М., 1998.). В это время Довнар-Запольский в исторических исследованиях отошел от белорусской тематики и переключился на общероссийские сюжеты. Так, он не остался в стороне от участия в нескольких коллективных проектах отечественных историков, приуроченных, в основном, к юбилеям различных событий XIX в. Речь идет о четырехтомнике «Великая реформа» (СПб., 1911) и семитомнике «Отечественная война и русское общество» (М., 1912). В обоих изданиях Довнар-Запольский опубликовал статьи, причем в первом входил и в состав редколлегии. Несколько позже Мельгунов предпринял коллективное издание «Масонство в прошлом и настоящем» в 2 т. (М., 1914—1915). Довнар-Запольский опубликовал в нем две статьи. Наконец, Довнар-Запольский был автором статей и в журнале «Голос минувшего».

Кроме того, письма рассказывают о попытке привлечения Мельгунова к участию в редактировавшейся Довнар-Запольским «Русской истории в очерках и статьях» (1910—1912) — многотомном в проекте и трехтомном в реальности популярном издании учебного характера.

Наконец, несколько писем посвящены полемике Довнар-Запольского с М. Н. Покровским, откликнувшимся на изданную киевским ученым «Историю русского народного хозяйства» (Киев, 1911. Т. 1). Полемика вылилась на страницы «Голоса минувшего», однако публикуемые письма позволяют допол-

* Дадзеная публікацыя падрыхтавана пры падтрымцы Расійскага гуманітарнага навуковага фонду.

нить характеристику как личных взаимоотношений двух историков, так и общественных взглядов Довнар-Запольского.

Как уже отмечалось, особенностью писем Довнар-Запольского является ухудшавшийся с годами почерк, поэтому не все слова удалось прочитать. Такие места отмечались вставками <неразб.>. Встречающиеся в письмах сокращения расшифровывались с заключением отсутствующих букв в квадратные скобки. Недатированные письма обозначались соавителем [б. д.].

Письма публикуются по рукописным подлинникам, хранящимся в фонде С. П. Мельгунова в Российском государственном архиве литературы и искусства (г. Москва).

№ 1

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович.

Обращаюсь к Вам с просьбой дать стат[ью] для «Книги для чтения»¹. Если на то последует Ваше согласие, я предложу Вам список статей. Мой расчет на Вас — на ст[атью] религиозно-церковного характера. О своей согласии прошу сообщить в возможной скорости через П. П. Смирнова² (Б. Успенский пер., на <неразб.>, д. № 7).

Искренне преданный Вам М. Довнар-Запольский.

РГАЛИ. Ф. 305 (Мельгунов). Оп. 1. Д. 319. Л. 33—33 об.

№ 2

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович.

Я сижу над статьей. Может быть, немного запоздаю, но извините: экзамены отняли время и студент очень не легкий. Даже если бы я уступил свою очередь хронологическую, то не <неразб.> будет несколько обобщений и тогда она выйдет куда <неразб.> очередь.

Как Ваша статья для книги?

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 4—4 об.

№ 3

21.09.1910

Многоуважаемый Сергей Петрович.

Извините за задержку корректуры — неожиданно вызван был в Петербург, ездил с нею, но не успел исправить. Высылаю теперь.

Статьи для сборника возьму, но оставляю за собою право передать одну из них кому-либо из своих. Буду аккуратен.

28 сент[ября] я буду на неск[олько] часов в Москве. После 3 ч буду в Лоскутном.

Искренне Ваш М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 6, 7.

№ 4

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович.

Простите за некоторое задержание ответа. Насколько я знаю, трудно выделить положение крепостных в перв[ой] четв[ерти] от посл[едней]. Поэтому я уже предпочту о законодательстве. Но я мог бы предложить свою тему: или крепостная вотчина в XIX в., даже вообще история вотчины, только право и процесс в вотчине. Широкая тема будет переплетаться с другими, узкая, кажется, не будет. Тут я привлеку неиздан[ный] материал. Одним словом, что-нибудь мне оставьте.

Вы от церкви не отказывайтесь, определим тоже тему Вашую. Может, раскол присоединим и Никона³. Передайте г. Смирнову Ваш план, он знает планы статей и можно будет столкнуться с авторами для избежания повторений. Очень прошу Вас так и сделать, пишите статью.

Уважающий Вас М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 22. Машинопись.

№ 5

10 <неразб.> 1910

Многоуважаемый Сергей Петрович!

Мне казалось, что я ответил на тему, избежав, однако, шаблонных персоналий, как Каразин⁴ и К⁰, вследствие их известности и малого, с моей точки зрения, интереса. Хорошо, я примусь за статью о крепостных тенденциях Трощинского⁵, Каразина, Карамзина⁶, Шишкова⁷ и Мордвинова⁸; возьму их отдельно. Я подумаю, может быть, я свяжу обе статейки вместе.

Перспекта «Отечественной войны» у меня сейчас нет, затерялся. Пришлите еще раз, пожалуйста. Но вот что: дайте мне там маленькую статейку «Александр I» (личная характеристика). Это мне было бы очень по нраву⁹.

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 2, 3.

№ 6

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович!

Перспект получил. По проспекту выражаю желание дать ст[атью] «Александр I». Это мне очень хотелось бы. В случае нужды и Вашего желания я мог бы написать как[ую]-либо из след[ующих] статей:

Константиновское спасение

17. Россия и Англия (экономический сюжет)

19² Роль Александра I в войне, о чем Вы пишете

66. Состояние России и вопрос о продолжении войны

91. Идеология реакции

95. Аракчеев

96. 14 декабря

У Вас нет статьи: «Финансовое и экономическое <неразб.> 12 г.» Или это пройдет в других статьях?¹⁰

Я указал неск[олько] статей, кот[орые] я мог бы оставить за собою, но 1) не более 2—3 ст[атей], 2) с правом дать одну

статью (с Вашего согласия, когда выяснятся статьи) одному молодому автору, впрочем, уже писавшему. Статья о Карамзине и К⁰ будет продолжением масонской, я ее свяжу, сделаю 2 главки.

О Николаевской статье подумаю, не вышло бы у меня резко.

Преданный Вам М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 34—35 об.

№ 7

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович.

Я могу только приветствовать мысль о съезде и охотно вступлю в состав оргкомитета. Здесь у нас теперь в Киеве господствует довольно большое оживление по вопросу о преподавании истории. Оно сосредоточивается в исторической секции общества любителей социальных знаний, которого я состою председателем.

Как Вы поступили со второй моей статьей¹¹? Получили ли Вы мое письмо? Напомню, что я Вам тогда писал, что вопрос о продолжении войны мною слегка очерчен в первой статье и в корректуре его можно было бы еще развить. Что же касается вопроса о состоянии России, то, как я вам и писал, тут было бы неизбежное повторение.

Убедились ли Вы моими доводами или нет?

Это письмо на всякий случай посылаю заказным. Кстати, напомню, что за Вами статья для Русской Истории. Статья надобится теперь же, потому что книга выйдет в январе.

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 24—24 об. Машинопись.

№ 8

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович!

Статью мою Вы, вероятно, уже получили. Если не нужно — пришлите обратно.

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.
Киев, Биб[иковский] бульвар, 36.

№ 9

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович.

Считаю долгом осведомить Вас, как сотрудника нашего издания «Русская история в очерках и статьях», о положении дел по изданию этой книги.

Взявшее на себя издание, «Московское учебное книгоиздательство» не исполнило с выходом второго тома принятых на себя обязательств, так что продолжать печатание книги у него явилось рискованным в смысле уплаты им гонорара сотрудникам. Пришлось искать нового издателя, на что потребовалось немало времени. Такого издателя я нашел в лице книгоиздательства «Сотрудник» и заключил с ним условие. Несколько месяцев оттягивалось печатание, но в конце апреля и этот издатель отказался.

Действительно создалось неудобное положение: первые два тома изданы одним книгоиздательством, продолжать издание пришлось бы другому издателю. Побудить «Московское книгоиздательство» к продолжению издания судебным порядком — безнадежно. В последний месяц я искал еще издателя, вел переговоры, но боюсь, что при таких условиях найти не удастся. Во всяком случае буду продолжать поиски. При этом предлагаю всем сотрудникам следующее: прошу согласия каждого сотрудника разрешить мне предложить какому-нибудь издательству издавать книгу без оплаты гонорара, с тем чтобы чистая прибыль от издания разделена была между издателем и сотрудниками пополам, без оплаты редакторского труда. Может быть, при этих льготных условиях и найдется издатель.

Прошу Вас известить меня возможно скорее, согласны ли Вы на последнюю комбинацию, или же Вы [желаете немедленно получить Вашу статью¹²] обратно. Еще раз извиняюсь перед Вами за эту неудачу.

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 38. Типографский текст. Первая и последняя фразы рукопись.

№ 10

[б. д.]

Усердно прошу того из господ редакторов, кто вскроет мою ст[атью] о крепостниках, сделать опущенную случайно при переписке вставку: на стр. 4 рукописи ст[р]ока должна оканчиваться прилагаемой фразой и далее идет вклеенный листок. Вставить очень необходимо. Вообще я просил бы корректуру прислать мне, равно прошу и об оттисках.

Профессор М. Довнар-Запольский.

Там же. Д. 1012. Л. 1.

№ 11

11.03.1911

Многоуважаемый Сергей Петрович!

Вы мне обещали сообщить истинный срок статьи. Жду!

Иск[ренне] Ваш М. Довнар-Запольский.

Там же. Д. 319. Л. 8.

№ 12

27.03.1911

Многоуважаемый Сергей Петрович!

На вычет 5 % — согласен. Статью постараюсь исправно к маю прислать.

Искренне Ваш М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 9.

№ 13

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович!

Спешу сообщить, что с проектом организации съездов я согласен. Широко... но попробуем. Что же с корректурой моей статьи?

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 10.

№ 14

06.04.1911

Многоуважаемый Сергей Петрович.

Мне хотелось бы что-нибудь сделать для «Голоса минувшего». Мне пришло на мысль, что у меня имеется довольно значительный неиспользованный материал о декабристах, напр[имер] вопрос об отыскании «Русской правды» или показания декабристов о самом дне 14 декабря. Напишите мне как-нибудь при случае: если Вам этот материал подойдет, я, не замешкав, пришлю его¹³.

<Приписка от руки> Получили ли Вы «Атлас»¹⁴?

Будет ли рецензия на него?

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.

Киев. 6.IV.1913.

Там же. Л. 11. Машинопись.

№ 15

15.05.1913

Многоуважаемый Сергей Петрович!

Профессор Завитневич¹⁵ прислал мне рецензию на изданный под моей редакцией атлас и <неразб.> эту рецензию к Вам в журнал. Сам он — <неразб.> — не решается написать. Если Вы ничего не имеете против рецензии и рецензента, то очень просил бы напечатать ее. Против сокращений пр[офессор] Завитневич ничего не имеет. <неразб.>

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.
Киев, 15.V.1913.

Там же. Л. 11, 12.

№ 16

03.08.1913

Многоуважаемый Сергей Петрович!

Я уже начинаю зело беспокоиться: Вы мне ничего не ответили на два мои письма: 1) Получена ли Вами рецензия проф[ессора] Завитневича и будет ли она Вами напечатана, 2) Получили ли Вы мои масонские статьи¹⁶?

Не нужно ли Вам:

1) рецензия на книгу Сташевского «Очерки по истории ц[аря] Михаила Федоровича»¹⁷,

2) Замотин¹⁸ — изложение книги Тарле о континентальной блокаде¹⁹.

А теперь ответите?

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.

Абрамцево — Киев. 3.VIII.1913.

Там же. Л. 14, 15.

№ 17

24.08.1913

Многоуважаемый Сергей Петрович!

В деле моего ответа мне приходится подчиняться Вашей дискреционной власти и по напечатании рецензии взвесить: нужно ли ее переиздавать полностью, или же примириться с сокращениями.

Не удивляйтесь моей настойчивости. Я продолжаю быть в той мысли, что в рец[ензии] г. Покровского²⁰ преобладает озлобленность, недостойная ученого и желание уязвить мою книгу. Причина озлобленности для меня отчасти понятна.

С другой стороны, я вижу действительную опасность для русской науки в применении упрощенных методов.

Что же рецензия Завитневича? Будет ли она напечатана²¹? Не смущайтесь рецензией Спицына²² в Ж[урнале] М[инистерства] Н[ародного] Пр[освещения] — там сплошной лозунг.

О «Русской Правде» вскорости вышлю.

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.

Кланяйтесь В. И.²³ и всем.

24.VIII.1913.

Там же. Л. 16, 17.

№ 18

25.11.1913

Многоуважаемый Сергей Петрович!

Корректуру статьи Вы мне непременно вышлите: нужно внести исправления. Адрес <неразб.> Завитневича: Киев, Лукьяновка, Нагорная ул., св[ой] дом.

Я очень рад, что Вы решили напечатать рецензию мою о Сташевском; мой отзыв не резок по форме, но бьет, кажется, по существу. Лучше — одной неодобрит[ельной] рецензией меньше²⁴.

Искренне Ваш М. Довнар-Запольский.

25 ноября 1913.

Там же. Л. 18, 19.

№ 19

10.12.1913

Многоуважаемый Сергей Петрович.

Вопрос усложняется, ибо вижу, что мне приходится полемизировать не только с рецензентом, но и с редактором. Конечно, дискреционное право принадлежит Вам. Признаюсь, прочитав рецензию, я был глубоко уверен в том, что редакция заинтересована полемикой в этом вопросе, ибо рецензия носит очень резкий характер, что редакция едва ли могла предполагать, что автор оставит рецензию без ответа!

Мне представляется мой ответ весьма спокойным и совершенно фактическим. Согласитесь, что я защищаюсь только

против тех нападений, где допущены передержки, незнание; согласитесь, что такие возражения трудно оставить без ответа. Я сам ожидал от г. Покровского более основательных возражений и я поражен слабостью их и недостаточным знакомством с предметом. Зато, с другой стороны, я поражен резкостью тона, озлобленностью. Должен сказать, что это не мое единоличное наблюдение, и ваши читатели (простите за откровенность) увидели в этой рецензии какое-то сведение личных счетов. Мне почти не верят, что я с г. Покровским (кажется) даже не встречался. «Марксизм» здесь не при чем, ибо антимарксисты как раз меня упрекают в излишнем марксизме.

Я совершенно не удивлюсь тому, что моя книга вызывает возражения. Более того, выпуская ее в свет, я ожидал принципиальных возражений. Некоторыми критиками возражения сделаны как раз в том же направлении, что и г. Покровским, но я не предполагаю им возражать, ибо научные стремления рецензента для меня ясны. Возьмите для примера рецензия <так в тексте> про[фессора] Кауфмана²⁵. Его рецензия более сурова для книги, сходясь в основных положениях с г. Покровским, но в ней нет ни единого выпада лично против автора.

Простите, дорогой Сергей Петрович, что я так настаиваю. Когда-нибудь, при личной встрече, я дам Вам некоторые пояснения. Передайте мой глубокий привет Василию Ивановичу.

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.

Киев, 10 декабря 1913.

Там же. Л. 20, 21. Правленая машинопись.

№ 20

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович!

Помещая рец[ензию] г. Покровского, редакция полагала, очевидно, <неразб.>.

Позвольте надеяться, что редакция найдет необходимым поместить и мой ему ответ. Ответ посылаю заказною бандеролью.

Настоятельно прошу поместить мои возражения в ближайшей книжке.

Мне очень хотелось бы думать, что напечатание ответа не найдет у Вас возражений. При этом буду просить разрешения выручить <неразб.> сношения с типографией: мне хочется получить неск[олько] сот оттисков. Жду ответа.

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 29, 30.

№ 21

[б. д.]

Многоуважаемый коллега! (Простите, я даже забыл имя и отчество.)

Время для меня теперь трудное, но одну из статей я возьму. Что касается другой, то позвольте ее передать Гневушеву²⁶ (автор Мордвинова <неразб.>); он должен выписать <?>. Согласны?

Искренне Вас уважающий М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 31, 32.

№ 22

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович!

Вы как-то летом, получив статью, предложили мне аванс. Я ничего тогда не ответил Вам, ибо обошелся без него. Теперь мне очень нужен аванс, и я просил бы прислать.

Искренне Ваш М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 36.

№ 23

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович !

Я присмотрелся к статьям г. Гессена²⁷, известного у нас своими исследованиями еврейского вопроса, <...>свою просьбу, чтобы «Русские ведомости»²⁸ обратили внимание на брошюру про вопрос, ввиду его общественного значения.

Искренне Ваш М. Довнар-Запольский.

Там же. Л. 37.

№ 24

[б. д.]

Многоуважаемый Сергей Петрович!²⁹

Понадобится ли Вам моя статья: «Декабрьские дни 1825 г.»³⁰ Основная нить изложения — подарестные показания декабристов на следствии. Размер — листа 3.

Я пребываю в том предположении, что это может служить политике, ибо «Союз спасения» образовался в 1812 г., и сейчас прошла военная революция служивших с народом <?>.

Буду ждать ответа.

До ноября мой адрес: Новочеркасск, Богословский проспект, 58, С. В. Листовой. Позже — Киев, Бибиковский бульвар, 36.

Там же. Л. 27, 28.

¹ Книга для чтения по русской истории (ч. 1) вышла в свет под редакцией М. В. Довнар-Запольского в Киеве в 1904 г. Здесь, видимо, идет речь о втором издании, вышедшем под названием «Русская история в очерках и статьях» (ч. 1—3) в 1910—1912 гг.

² Смирнов Павел Петрович (1882—1947) — русский историк, ученик М. В. Довнар-Запольского по Киевскому университету (окончил в 1907 г.), затем оставленный при кафедре для подготовки к профессорскому званию, с 1912 г. приват-доцент по кафедре русской истории там же.

³ С. П. Мельгунов еще в студенческие годы активно занимался историей раскола и сектантства (см.: Емельянов Ю. Н. Указ. соч. С. 99—110). Четвертый том «Русской истории в очерках и статьях», посвященный второй половине XVII в., в свет не вышел. Однако в 1910—1912 гг. Мельгунов опубликовал серию статей по указанной теме в «Книге для чтения по истории нового времени» (т. 1—3).

⁴ Каразин Василий Назарович (1773—1842) — общественный деятель, служил в Министерстве народного просвещения, основатель Харьковского университета

⁵ Трошинский Дмитрий Прокофьевич (1754—1829) — государственный деятель, сенатор, член государственного совета и главный директор почт; в 1802—1806 гг. министр уделов, в 1814—1817 гг. министр юстиции.

- ⁶ Карамзин Николай Михайлович (1766—1826) — русский писатель и историк.
- ⁷ Шишков Александр Семенович (1754—1841) — писатель и государственный деятель консервативного направления, адмирал флота, президент Российской академии, министр народного просвещения (1824—1828)
- ⁸ Мордвинов Николай Семенович (1754—1845) — граф, государственный деятель. С 1802 г. морской министр. Сотрудник Сперанского. Затем член государственного совета и председатель Департамента государственной экономии. В 1823—1840 гг. был президентом Вольного экономического общества.
- ⁹ В итоге общую статью об Александре I написал сам С. П. Мельгунов, Довнар-Запольский же опубликовал статью «Отношение Императора Александра I к Отечественной войне и его роль в ней» (Отечественная война и русское общество: В 7 т. М., 1911. Т. III. С. 115—130).
- ¹⁰ В итоге статьи о финансово-экономическом положении России появились: Туган-Барановский М. Н. Война 12 г. и промышленное развитие России // Отечественная война... Т. 7. С. 105—112; Сивков К. В. Финансы России после войны с Наполеоном // Там же. С. 124—136.
- ¹¹ Речь, видимо, о статье М. В. Довнар-Запольского «Война 1812 г. и современное ей русское общество», опубликованной в «Сборнике в честь профессора Корсакова» (Казань, 1913. С. 382—397).
- ¹² Текст в скобках зачеркнут.
- ¹³ Статья М. В. Довнар-Запольского «Декабрьская революция 1825 г.» была опубликована в «Голосе минувшего» только в 1917 г. (№ 7—8. С. 5—75).
- ¹⁴ Историко-культурный атлас по русской истории с объяснительным текстом / Сост. Н. Д. Полонская: Под ред. М. В. Довнар-Запольского. Киев, 1913—1914. Вып. 1—3. В письме речь идет, видимо, только о первом выпуске атласа.
- ¹⁵ Завитневич Владимир Зенонович (1853—1927) — историк и археолог, профессор Киевской духовной академии по кафедре русской гражданской истории.
- ¹⁶ Довнар-Запольский М. В. Правительственные гонения на масонов // Масонство в его прошлом и настоящем / Под ред. С. П. Мельгунова и Н. П. Сидорова. М., 1915. Т. 2. С. 118—134; Он же: Семен Иванович Гамалея // Там же. С. 27—37.
- ¹⁷ Шашевский Евгений Дмитриевич (1884—1938) — историк, ученик Довнар-Запольского. Магистерская диссертация Шашевского «Очерки по истории царствования Михаила Федоровича. Ч. I Московское общество и государство от царствования Михаила Федоровича до эпохи Смоленской войны» была опубликована в Киеве в 1913 г. См. подробнее: Михальченко С. И. Дело профессора Е. Д. Шашевского // ВИ. 1998. № 4. С. 122—128.
- ¹⁸ Замотин Иван Иванович (1873—1942) — историк русской и белорусской литературы.

- ¹⁹ Тарле Евгений Викторович (1875—1955) — русский историк, в 1913 г. профессор Юрьевского университета. Его книга «Континентальная блокада. I. Исследования по истории промышленности и внешней торговли Франции в эпоху Наполеона» вышла в Москве в издательстве «Задруга» в 1913 г.
- ²⁰ Речь идет о публикации: Покровский М. Н. Рец.: Довнар-Запольский М. В. История русского народного хозяйства. Киев, 1911. Т. 1 // ГМ. 1913. № 6.
- ²¹ Рецензия вышла в свет: Голос минувшего. 1913. № 9. С. 292—293.
- ²² Спицын Александр Андреевич (1858—1931) — русский археолог, позднее член-корреспондент АН СССР (1927). Его критическая рецензия на «Атлас» была напечатана в восьмом номере ЖМНП за 1913 г. См. также: Полонская Н. Д. Ответ А. Спицыну // ЖМНП. 1913. № 11. С. 130—138; Спицын А. Мои пояснения // Там же. С. 139—141.
- ²³ Василию Ивановичу Семевскому (Семевский Василий Иванович (1848—1916) — русский историк, соредатор Мельгунова в «Голосе минувшего»).
- ²⁴ Рецензия Довнар-Запольского напечатана в «Голосе минувшего» не была, она вышла в «Университетских известиях» в Киеве (1914. № 10).
- ²⁵ Кауфман Александр Аркадьевич (1864—1919) — русский экономист и статистик, один из организаторов и лидеров партии кадетов.
- ²⁶ Гневушев Андрей Михайлович — историк, ученик Довнар-Запольского по Киевскому университету.
- ²⁷ Гессен Юлий Исидорович (1871—1939) — историк, исследователь еврейского вопроса в России, автор многочисленных публицистических и научных сочинений, в том числе в журнале «Голос минувшего».
- ²⁸ С. П. Мельгунов в 1900—1916 гг. был сотрудником газеты «Русские ведомости» (См.: Емельянов Ю. Н. Указ. соч. С. 22)
- ²⁹ Судя по адресу Довнар-Запольского, приводимому в письме, и словам о революции, письмо написано весной 1917 г.
- ³⁰ Статья опубликована в «Голосе минувшего». См. прим. 13.

Публикация С. И. Михальченко

ПЕРАПСКА Я. КОЛАСА І Я. МАЎРА (лістапад 1942 г. — жнівень 1943 г.)

Працягваем публікацыю эпістальрыя Якуба Коласа і Янкі Маўра часу Вялікай Айчыннай вайны, таго перыяду яе, калі Я. Колас знаходзіўся ў эвакуацыі ў Ташкенце.

Пра ташкенцкі перыяд жыцця Я. Колас расказаў у сваім дзённіку «Кніга Ташкенцкага быцця» (захоўваецца ў БДАМЛМ). Узбекі аднесліся да народнага паэта Беларусі добра, стварылі самыя спрыяльныя ўмовы для пражывання і творчай працы, святочна адзначылі яго шасцідзясяцігоддзе, садзейнічалі выдан-

ню зборніка вершаў «Голас зямлі» (на рускай мове), нават вуліцу назвалі ў гонар паэта.

Але ўсенароднае і асабістае гора, думкі пра акупаваную зруйнаваную Беларусь, пра гераізм народа і вялікія ахвяры вайны вымусалі яго працаваць і працаваць...

...О, каб я меў такія рукі,
Зямля, абняў бы я цябе,
Каб сцішыць гора тваё, мукі
І сілу даць у барацьбе!

Зямля мая, мая краіна!
Я чую твой прызыўны звон.
Прымі ж хоць слова твайго сына —
Не доўгі будзе твой палон.

«Крывёю сэрца і сокамі нерваў» ствараў ён свае вершы і апавяданні, выступаў з адозвамі і зваротамі да беларускага народа па радыё і ў перыядычным друку, прымаў удзел у рабоце сесій АН БССР, усеславянскіх мітынгаў і клапаціўся аб лёсах шматлікіх карэспандэнтаў...

Часам цяжкіх фізічных і маральных выпрабаванняў сталіся гады, праведзеныя ў эвакуацыі Янкам Маўрам. Магчыма, якраз тады пісьменнік раскрыўся асабліва ярка як чалавек вялікай душы, мужны ў пераадоленні нягод, бескампрамісны, непрымірымы да фальшы і ўсялякага спажывецтва. Трэба адзначыць, што ў гады Вялікай Айчыннай вайны выключны цяжар па ўтрыманні эвакуіраваных і бежанцаў узялі на сябе паўднёвыя гарады Алма-Ата, Фрунзе, Ташкент, Ашхабад. Іх перанаселенасць выклікала шэраг складаных, амаль невырашальных надзённых праблем: уладкаванне на працу, вучоба, забяспечанасць жыллём, харчаванне, лячэнне і інш. Агульны змрочны настрой некаторых лістоў Янкі Маўра і вызначаны жыццёвымі акалічнасцямі: доўгім галаданнем, немагчымасцю творча працаваць і зарабляць грошы для сям'і, адсутнасцю нармальна чалавечых адносінаў паміж пісьменнікамі рознах нацыянальнасцей. Але, нягледзячы на адсутнасць жыццёвага спрыту і ўмення прыстасоўвацца, Янка Маўр не замыкаўся ў сваёй асабістай бядзе, а бачыў людзей вакол сябе, іх жыццё, інтарэсы,

горача чакаў вестак з роднай Беларусі, пільна сачыў за падзеямі на фронце і перажываў аб тым, што не можа быць карысным радзіме так, як патрабуе яго сумленне. У асабліва складаных моманты жыцця ён звяртаўся за дапамогай да лепшага сябра, жартам і горкай з'едлівай самаіроніяй заглушаючы пачуццё няёмкасці ад сваіх просьбаў.

Трэба сказаць, што Колас стаў сапраўдным выратавальнікам сям'і Маўра. Хоць і незаўсёды рэгулярна адказваў на лісты з Алма-Аты, але рабіў для Маўра дзейсную справу: высылаў грошы, пасылкі, клапаціўся аб прапісцы ў Алма-Аце, членстве ў Саюзе пісьменнікаў, аб наданні яму вышэйшай катэгорыі для атрымання неабходных ільгот, дапамог пераехаць у Маскву. Маўр быў вельмі ўсхваляваны спагадлівасцю сябра. У адным з лістоў ён пісаў: «Ну, браце, за тваёй спіной я рухаюся, як за танкам. Твой залп каццошы расчысціў мне дарогу... Не ведаю, што больш мяне акрыляе: ці дадатковыя 200 грам жыру і гэтак далей, ці маральнае адчуванне, што ў цябе ёсць надзейныя сябры. Трэба думаць, што апошняе важней».

Пазней Я. Колас і Я. Маўр сталі сватамі — ажаніліся іх дзеці: сын Я. Коласа Міхась і прыёмная дачка Я. Маўра Наталля. Унучак Сяргейка стаў уцехай і радасцю двух знакамітых дзядоў. Шчырыя пачуцці роднасці і сяброўства, якія падтрымлівалі пісьменнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны, яшчэ больш звязалі Я. Коласа і Я. Маўра ў мірны пасляваенны час.

№ 8

Я. Маўр — Я. Коласу

16 лістапада 1942 г.

Туды і сюды

Новелла

I. Как дошли мы да ручки

Каждый день вставал я в семь часов и к восьми шел на службу. Служба состояла в следующем: я должен был пройти 3—4 км до столовой научных работников, подождать там час, съесть кусочек пирога, выйти голодным, пошататься 2—3 часа

по городу, снова пойти к столовой, постоять в очереди у вешалки 1 час, на лестнице перед дверьми в столовую — полтора—2 часа, за спиной обедающих — 2 часа, за столом 1 час (иногда и 3), съесть обед, выйти голодным из-за стола и возвращаться домой часам к 9—10, в темноте, по колено в грязи, несколько раз падая в эту грязь и рискуя, что тебя разденут (в это время уже ни одна душа не показывается на улице в нашем районе). Приходил в холодную, нетопленную комнату, без света, скидывал одежду и стопудовые (в глине) ботинки, которые так и оставались мокрыми до утра. Жена в это время лежала больная, без медицинской помощи и питалась только своими 400 гр. хлеба. Мой ишиас остался у меня навсегда, и я едва волочу ноги. Лежа в постели, я с ужасом думал, что завтра снова надо идти на службу, пройти 10—12 км, и также ночью, по грязи, с опасностью возвращаться домой. Если ноги совсем отказывают, я сижу дома голодный. Все мои ходатайства, вплоть до наркомторга, о том, чтобы в случае моей болезни разрешили использовать мою еду члену моей семьи — решительно отклонялись. Даже не разрешили обменяться талонами с моим сотоварищем, чтобы ходить на завтрак по очереди через день и съесть два завтрака. Начальство не скрывает, что цель этих ограничений — «экономия». Она даже планируется, и если мы захотим во что бы то ни стало использовать весь тот паек, который нам отпустило государство, то этим нарушим их план. Вот и вырывают из горла всякими способами. Старшая дочь, прибывшая из Ленинграда со званием инженера, работала в мастерской 10 часов, выработывала сдельно рублей 100 в месяц и тоже не видела никакой пищи, кроме своих 600 гр. хлеба. Младшая дочь, студентка, имела карточку в студенческую столовую, но не могла совместить питание с учебой — не хватало времени. Нужно было выбирать или то, или другое. А самое страшное — путешествие поздним вечером домой. Средняя норма падения в грязь — два раза. Были попытки нападения со стороны «оккупантов», которым по ночам предоставляется вся полнота власти. Больная жена дома не видит даже теплой воды — не на чем согреть. Если я свалюсь с ног, лягу, то должен буду погибать — помощи ниоткуда ожидать нельзя. По-

степенно силы израсходовались, и физические и моральные. Мы почувствовали (собственно я и жена, как старые и больные), что нам попросту нечем жить. Со дня на день я собирался отказаться от борьбы, лечь и ждать конца. Но назавтра опять шел. Не знаю, долго ли это продолжалось бы, если бы...

II. Поворот ручки

Я сижу в бараке. Через щели в дверях белеет снег. Окно не лучше дверей. Но печка натоплена, ярко светит электричество, играет радио. Туман не позволяет видеть окружающее. Через два дня туман рассеялся, и я с любопытством увидел по бокам высокие снеговые горы, почему-то местами заросшие елкой, а больше ничем. Наш поселок находился в ущелье, на высоте 1800 м (!) над уровнем моря. Вдали, за 27 км, видна Алма-Ата. Там жена и младшая дочь. А я живу здесь со старшей дочерью. Кроме нас в этой же комнате живет одна женщина на сносях. Мы живем в поселке военного санатория. Дочь занимает должность киномеханика и радиотехника, а я — учитель «частной» 8-й группы (из 7 человек) при местной школе. Мы получаем 600 граммов хлеба и три раза в день по тарелке горячего супу. И все это на месте, никуда ходить не надо. В ближайшие дни переедет сюда и жена — и тогда мы сможем считать себя спасенными от смерти. К занятиям в школе приступил я тоже частным образом, без документов и оформления. Есть только учительская пенсионная книжка. Поэтому, если тебе не в тягость, сооруди мне на всякий случай такую бумажку: «Знаю Федорова И. М. 36 лет. Знаю, что он держал экстерном экзамен при Виленском учительском институте и в течение многих лет был преподавателем истории и географии в средних учебных заведениях».

Дробязі жыцця

«Янка Мавр. Лицо зверя. Пьеса в 3-х актах (5 картин).

Перевод с белорусского»¹

1

Такой твор послан мною в Москву Горбунову². Мой полномочный представитель П. Броўка пишет мне всякие приятные

вещи, но реально я ничего приятного еще не видал. Управление по делам искусств не пожелало заключить со мной договор (Бровко пишет, что договор должен заключать театр). Но все это ерунда — ни на какие конкретные блага я и не рассчитывал. Я довольствуюсь тем моральным удовлетворением, которое дала мне эта работа; я рад, что успел сказать и свое слово, может быть последнее. А из особенностей этой пьесы по крайней мере одна является безусловно выдающейся: пьеса состоит только из одного перевода, а оригинала не существует и не существовало в природе. Только тебе доверяю я эту историческую тайну.

2

На горизонте снова появился Бэндэ³. 10 ран. Доброволец с начала войны. Начальник особого отряда, который состоял из людей «не ниже старшего лейтенанта». Из 75 человек отряда — 74 погибло, а спасся (чудом) один начальник. Чин начальника командирского боевого отряда — интендант N-го ранга. Мимходом он написал большую книгу о Коласе⁴. Все необыкновенно в этом необыкновеннейшем человеке.

Необыкновенный командир должен выйти из Якимовича⁵, который теперь рыхтуецца в Андижане. Никак не могу представить его держащим в руках оружие.

3

Мой адрес: Алма-Ата, почтовый ящик 15. Учителю Фёдорову.

При занятиях здорово сказывается ослабление памяти. Помню то, что знал десятки лет тому назад, а что вчера вычитал, сегодня уже не помню. Как утешили африканские события в американском масштабе! Может быть, это начало конца? А может быть, мы вернемся в Минск и заживем прежней жизнью? Как странно ставить такой вопрос.

Ну вот тебе і ўся «навэля». До свидания.

Я. Маўр.

P. S. А ў хаце цёпла!.. І ісці нікуды не трэба!.. Ды яшчэ зараз дадуць талерку гарачай стравы... А ўвечары яшчэ раз дадуць... Жывём!!!..

¹ П'еса Я. Маўра «Лицо зверя» не друкавалася.

² Гарбуноў Цімафей Сазонавіч (1904—1969), грамадскі, партыйны і дзяржаўны дзеяч БССР, гісторык, акадэмік АН БССР. У 1941—1947 гг. сакратар ЦК КПБ.

³ Бэндэ Лукаш Апанасавіч (1903—1961), беларускі крытык, публіцыст і літаратуразнавец вульгарна-сацыялагічнага кірунку.

⁴ Рукапіс манаграфіі Л. Бэндэ «Якуб Колас. Жыццё і творчасць» 1940—1946 гг. захоўваецца ў БДАМЛІМ (ф. 66, воп. 1, спр. 54—70).

⁵ А. Якімовіч быў прызваны ў Чырвоную Армію восенню 1942 г., камандаваў стралковым узводам, удзельнічаў у баях. У 1943 г. паранены пад Харкавам.

№ 9

Я. Колас — Я. Маўру

28 лістапада 1942 г.

Дарагі дружа!

Каб не спраўка спатрэбілася табе, дык ты мне так і не напісаў бы. А я думаў і не раз успамінаў, што з табою, чаму не падаеш голасу. Нават на такую важную дату, як маё шасцідзесяцігоддзе¹, не адгукнуўся. Праўда, гэтага ты мог і не ведаць і ў газетах не прачытаць. Але гэта між іншым. Дык так, зноў ты перашоў у першабытны стан. Дарма толькі закідаеш пяро, калі пішаш, што «Лицо зверя» твой апошні твор. Пра Бэнду ты сказаў добра. Ён пісаў і мне², але аб сваім геройстве не сказаў нічога. Нашы пісьменнікі, быўшыя ў Арміі, дэмабілізаваны. Заўтра адчыняецца сесія нашай Акадэміі Навук. Мне трэба выступаць з дакладам³. 5 снежня адбудзецца пленум пісьменнікаў. Таксама трэба выступіць з дакладам⁴. Доклад не гатовы. Трэба садзіцца пісаць. За час, покі нашы пісьмы абмяняюцца сваімі дарогамі, адбудзецца многа падзей. К таму часу можа Сталінград далёка адгоніць нямецкіх падлюг.

Бывай здаровы.

¹ Урачыстае пасяджэнне, прысвечанае 60-годдзю з дня нараджэння Я. Коласа, адбылося ў Ташкенце 3 лістапада. З дакладам аб яго жыцці і творчасці выступіў Кандрат Крапіва.

² Лісты Я. Коласа да Бэндэ, напісаныя ў 1941—1943 гг., захоўваюцца ў БДАМЛМ (ф. 66, воп. 1, спр. 796—798).

³ Я. Колас выступіў з дакладам «Векавая дружба беларускага і рускага народаў і іх сумесная барацьба супраць нямецкай агрэсіі» на сесіі АН БССР, якая праходзіла з 29 лістапада па 1 снежня 1942 г.

⁴ З 12 па 14 снежня 1942 г. удзельнічаў у рабоце пленума ССП Узбекістана, прысвечанага 25-годдзю савецкай літаратуры. Выступіў з прамовай (Колас Я. Зб. тв. Т. 14. С. 390).

№ 10

Я. Маўр — Я. Коласу

2 красавіка 1943 г.

Дарагі Якуб! Ты, пэўна, здзівіўся, атрымаўшы маю тэлеграму¹. Можна, яна і сапраўды недарэчная, але я вельмі пакрыўдзіўся, убачыўшы, што вакол мяне мае «беларускія землякі» перайшлі ў першую катэгорыю, маючы 3—5-гадовы стаж, а я на 20 годзе (у гэтым месяцы будзе акурат 20 гадоў) сваёй «бескарыснай літаратурнай дзейнасці» і на 60 годзе свайго жыцця (11 мая будзе 60) не магу параўнацца з якім-небудзь Піпчэўскім толькі таму, што за мяне няма каму слова замовіць.

Ды і па другой лініі, па дзіцячай, адбываецца тое самае: усе мае сабратаў па перу (Забіла, Шторм²) таксама пераведзены ў першую катэгорыю, бо іх было каму падтрымаць. Я адзін астаўся ў баку з вялізным спісам сваёй прадукцыі ў анкеце. Бо мяне не было каму падтрымаць. У пісьмах маіх у Маскву (паміж іншым і даўнейшаму свайму прыяцелю Гарбунову) я намёківаў на гэта, але намёкі мае не дайшлі па назначэнню.

Тады я і пачаў шукаць хадатаеў. Вядома, даў такую самую тэлеграму і нашаму праўленню.

Абяцалі яшчэ мне субсідыю з цэнтра — 1 тыс. руб. Тым часам мае беларускія землякі — Рубіна³, Геллер⁴ атрымалі ўжо па паўтары тысячы, а я чакаю... Адным словам, неяк так вышла, што ўсе нашы беларусы знайшлі падтрыманне, апрача мяне.

Я, нарэшце, раззлаваўся і стаўлю ультыматум: калі мае таварышы мяне пакінуць, то я ў дзень свайго падвойнага юбілея выцягну з падполля запаведную паўлітру спірту (якую хаваю

да перамогі над Гітлерам) і вып'ю адразу ўсё сам — пашкадуецца тады Маўра.

А так я крыху ачуняў. Бытавыя ўмовы, апрача ежы, у мяне ўжо чалавечыя. Ужо рупіць пісаць. Аднаго толькі не хапае — бульбіны ці лыжкі мукі ў юшку.

Сын мой Арсен з Архангельска паехаў на фронт. А што чуваць пра твайго? А ў якім становішчы твая жонка? А як адчуваеш ты сам сябе на сёмым дзесятку свайго жыцця?

З палітычных падзей я лічу самым важным словы Чэрчыля, што ён збіраецца граміць Гітлера ў 1944 або ў 1945 годзе. Вось сволачы!

У нас цяпер самая паскудная пара года — вясна: туманы, сібірскія завірухі, дажджы, зноў завеі. Сёння перад нашым акном скацілася лавіна («аплывіна», як тут кажуць), засыпала дарогу, раку і зачাপіла двух людзей. У горад (27 км) людзі ходзяць пешшу. Адным словам, экзотыка, чорт яе пабяры! А цяпер ужо відаць, што прыдзецца сядзець тут і трэцюю зіму. Каму цяпер лепш, нам ці Бядулі?

... Уяўляю сабе Мальцінскага⁵ і Кучара⁶ з баявымі медалямі на грудзях...

Ці ўбачым мы нашы беларускія баравічкі пад елкай? Ці застануцца яны пасля паганых немцаў?

А пакуль бывай.

Я. Маўр

¹ Маюцца на ўвазе тэлеграмы (аднолькавага зместу) Я. Маўра да Я. Коласа і М. Лынькова ў сакавіку 1943 г. (Лынькоў М. Зб. тв. Т. 8. С. 88).

² Шторм Георгій Пятровіч (1898—1978), рускі пісьменнік.

³ Рубіна Бэці Барысаўна, жонка яўрэйскага паэта Шведзіка Г. Б., які загінуў на фронце ў 1942 г.

⁴ Гелер — журналіст. Іншых звестак не выяўлена.

⁵ Мальцінскі Хаім Ізраілевіч (1910—1986). У час Вялікай Айчыннай вайны добраахвотна пайшоў на фронт. Быў цяжка паранены пад Берлінам. Меў баявыя ўзнагароды.

⁶ Кучар Алесь у час вайны супрацоўнічаў у армейскіх і фронтавых газетах.

№ 11

Я. Маўр — Я. Коласу

30 красавіка 1943 г.

Ну, браце, за тваёй спіной я рухаюся, як за танкам. Твой залп кацюшы расчысціў мне дарогу, і я ўрачыста ўз'ехаў на першую катэгорыю¹. Не ведаю, што больш мяне акрыляе: ці дадатковыя 200 грам жыру і гэтак далей, ці маральнае адчуванне, што у цябе ёсць надзейныя сябры. Трэба думаць, што апошняе важней.

Разам з гэтым прачнулася энергія, хочацца працаваць. Пोजынаю лавры (на жаль, нематэрыяльныя) ад невялізнай самадзейнай аднаактоўкі. Змайстраваў для нашых газет тры байкі і патрохі поркаюся над сваім апошнім «вялікім палатном» — адным словам, «жив курилка!»

Трохі псуе настрой, што ад сына два месяцы не маю вестак: ён даўно ўжо выехаў з Архангельска пад Сталінград.

З 1-м Мая! Хоць канца вайны не відаць, але выразна адчуваецца, што краіна наша стаіць, як ніколі да гэтага часу, спакойна, цвёрда, упэўнена. Паглядзім, што лето грядущее нам готавіць.

Я сустракаю свой шасцідзiesiąты год досыць бадзёра: капаю цаліну на схілах гор (капай, колькі ўлезе!), саджу бульбу — і змору адчуваю зусім не большую, як перад вайной. Гэтага я сам ніколі не чакаў!

Затое мне здаецца (чаму — і сам не ведаю), што ты цяпер перажываеш перыяд слабасці. Ці так гэта?

Шчыра абнімаю цябе, мой дарагі таварыш!

Твой Я. Маўр

¹ Я. Колас хадайнічаў перад праўленнем СП Казахстана за Янку Маўра, аб чым паведамляў у сваім лісце да М. Лынькова і К. Крапівы ад 24 сакавіка 1943 г.: «Пишу письма — за час майго выезду іх парадкам набралася. Сярод такіх карэспандэнцый аказалася і тэлеграма Янкі Маўра. Учора паслаў заказное пісьмо на імя праўлення Казахстанскага Саюза пісьменнікаў з просьбай перавесці Маўра ў вышэйшую катэгорыю і ўраўняць яго ў правах з іншымі пісьменнікамі...» (Колас Я. Зб. тв. Т. 13. С. 357).

№ 12

Я. Маўр — Я. Коласу

9 чэрвеня 1943 г.

Атрымаў тваю паэму¹. Дзякую за памяць. На 28 старонцы знайшоў верш, які прагучаў для мяне, як голас жывога Коласа («Люблю я лес...»). Гэтыя радкі я лічу і самымі лепшымі.

Калі я чую леса голас,
Таёмны шум, нібы шагі —
Здаецца мне, што гэта Колас
Шукае там баравікі.

Як бачыш, і мы не лыкам шытыя. Толькі псуе справу русіцызм — «шагі». Але на 9 старонцы знайшоў у цябе «савецкую ўласць», і гэта мяне супакоіла. Нездарма я пачаў пісаць байкі. Але лёс гэтых баек такі самы, як і ўсёй маёй «творчасці» — ніякага водгуку. Што дрэнна, чым дрэнна — ніхто не кажа. Бачыш, шкадуноць маю старасць. Цяпер я на сваёй скуры адчуваю, што маўчанне — самы горшы від крытыкі. Тут я напісаў адну аднаактоўку², яна трапіла на падмосткі і была сустрэта нават вельмі прыхільна. Такім чынам, [...] * тут я меў водгук. Але толькі тут, «за граніцай».

Я стаю цяпер на раздарожжы і ламаю галаву: ці варта мне ісці далей гэтым шляхам? Можа, я раблю такую справу, аб якой людзі саромяцца казаць мне ў вочы?

Ну, ды не варта цяпер аб гэтым гаварыць.

Сэнс жыцця майго на даным этапе — бульба. Пасадзілі яе мы цэлых пяць вядзёр. Сядзім над ёю і чакаем, калі можна будзе яе пакаштаваць. А яна і вылазіць не хоча: 30 дзён сядзіць у зямлі. Можа, гэта і к лепшаму: сёння, напрыклад, тоўсты пласт снега пакрыў усю нашу тэрыторыю. Наогул лета і цяпла мы яшчэ не бачылі. Адрэзаны ад света — ад ... прадуктаў.

Я так быў упэўнены, што сёлета мы паедзем дахаты. Але саюзнічкі пасля Туніса будуць адпачываць год — і прыдзеца

* Слова неразборлівае.

пачакаць. Хоць нашы ўдары па немцах цяпер зрабіліся і мацнейшымі.

Ах, як цяжка адчуваць сябе непатрэбным! Каб гэта было тады, у 1906 годзе, то пэўна я быў бы ўжо ў партызанах. А цяпер — ні туды і не сюды.

Ну, бывай.

... А ўсё-такі адну кнігу я, відаць, яшчэ напішу!

Твой Маўр

¹ Паэма Я. Коласа «Суд у лесе» (вышла ў выдавецтве ЦК КП(б)Б «Савецкая Беларусь» у маі 1943 г.).

² Назва не ўстаноўлена.

№ 13

Я. Колас — Я. Маўру

23 чэрвеня 1943 г.

Мой мілы, дарагі Янка!

Буду пісаць тебе по-рускі: пісьмо, напісанае на руском языке, легчэ чытаць товарищам, якія абязаны гэта. Гэта саображэнне і рэгулюе мяне, калі я пішу тебе нашым тажэ родным рускім языком.

Жывя ў Ташкенте, я трыжды вызывался ў Маскву. Нельзя сказаць, каб поездкі былі легкія. Вядзь ехаць нао 3 331 кіламетр. Гэта я знаю допадоўна. У мяне дажэ есьць спісок вьсего маршрута. Но с другой стороны, поездка немножко освежае. Я люблю смотреть в окно вагона, пусть дажэ перед твоими очами расстилаеься безграницная, однообразная, изнывающая от горячих лучей солнца среднеазиатская пустыня. Но вьдэь эта пустыня живет своеобразной жизнью, и жизнь ее не так уж бедна. Можно было бы напісаць падробно, многа о дорожных впечатлениях. Они отложились где-то в сознании и живут. Будет подходящее время, вспомню о них и напішу. С 27 мая нахожусь в Ташкенте¹. Из Москвы имею очень мало известий. Друзья мои почему-то не пішут. Возможно, что их письма где-то прохлаждаются в силу всевозможных причин. Получил я пропуска для всех членов семьи на выезд в Клязьму². В

Клязьме живет брат Марии Дмитриевны. У него есьць свободная жилая площадь и желание видеть нас в качестве своих жильцов. Уехать сейчас мы не можем. Марии Дмитриевне надо оправиться после болезни. Она только недавно встала с постели, переболел третий раз в Ташкенте воспалением легких. Старший мой сын³ независимо от нас вызван в Москву по правительственному вызову как научный работник для работы в белорусском университете. Этот университет обосновывается сейчас в Москве. О моем милом Юрии никаких сведений нет. Я преднамеренно не наводил о нем справок, оставляя в душе иллюзию надежды на то, что он где-то живет. Самый младший мой сын, Міхась, оканчивает среднюю школу. В этом году он призывается в армию. Может быть мне удастся устроить его в школе военного характера. Учится он очень хорошо, на пятёрки. Хлопец хороший, трудолюбивый, способный. Он уже перерос меня. 27 июня мы устраиваем здесь заседание, посвященное годовщине смерти Янки Купалы. Мне надо будет проводить заседание и сказать вступительное слово⁴. Надо также организовать радиопередачу, посвященную Янку Купалу⁵. У меня вообще много возни с Академией Наук. Все члены президиума отсутствуют. А я остался один с печатью Академии. Был разговор о переводе Академии поближе к родной земле. Но пока все это остается разговорами и пустой суетой. А народ расхоложен. Работы никакой нет. Руководства тажэ. Мне дажэ и жалованья не выслали еще за апрель. А может быть, невзначай получил его в Москве. Во всяком случае, приходят мысли, что снести на рынок. Вся такая обстановка не располагает к работе. Я начал в прошлом году большую вещь в прозе о партизанской жизни⁶. Написал более печатного листа, но работа застопорилась. В апреле начал писать поэму «Расплата»⁷. Она пошла успешно, но вызов на 3-й Всеславянский митинг затормозил работу. А затем болезнь жены, разные нагрузки, статьи перебили работу. Ты серьезно продумай план своей работы, работай. Вчера послал Бровке открытку⁸, просил через него Лынькова закинуть и за тебя слово. А ты сам обратись в Москву, напіши обстоятельно об условиях своей жизни и сделай простой и ясный вывод. Состязание во всебелорусском мас-

штабе устроим, для чего я начну тренироваться, займусь гимнастикой, которую давно забросил. И все же 1943 год определит исход войны. Петля все туже стягивается на шее фашистских прохвостов... Если б лежал еще такой же лист, заполнил бы и его. Но конец бывает всему, даже моему письму. Поэтому обнимаю тебя и ставлю точку.

Твой Якуб Колас.

От моей семьи привет.

¹ З 26 красавіка па 26 мая 1943 г. Я. Колас прымаў удзел у рабоце III Усеславянскага мітынгу. 9 мая выступаў з прамовай «К мести, братья славяне!», надрукаванай у газеце «Правда».

² 12—13 мая 1943 г. Я. Колас быў у Клязьме па справах, звязаных з пераездам у Клязьму да сваякоў жонкі.

³ Даніла Канстанцінавіч.

⁴ 27 чэрвеня 1943 г. Я. Колас уступнай прамовай адкрыў пасяджэнне АН БССР, СП Узбекістана і філфака Сярэднеазіяцкага дзяржаўнага ўніверсітэта, прысвечанае гадавіне з дня смерці Я. Купалы.

⁵ 29 чэрвеня 1943 г. прымаў удзел у радыёперадачы.

⁶ Назва не ўстаноўлена.

⁷ Паэма «Адплата», канец 1-га раздзела якой паводле аўтографу датуецца 12 красавіка. У літаратурным дадатку да «Савецкай Беларусі» ў красавіку—чэрвені 1943 г. апублікаваны пачатак паэмы.

⁸ Маецца на ўвазе паштоўка Я. Коласа да П. У. Броўкі ад 23 чэрвеня 1943 г.: «... Пагавары з Лыньковым і напішыце ў Алма-Ату, каб Маўра перавялі ў вышэйшую катэгорыю...» (Колас Я. Зб. тв. Т. 13. С. 371).

№ 14

Я. Маўр — Я. Коласу

21, 26 ліпеня 1943 г.

Дорогой друг!

Получил твое большое письмо¹, из которого впервые получил представление о твоём «бытовом положении». Написал ответное письмо и порвал: сама рука стала писать про уничтожение огорода и связанную с этим гибель надежд; о безобразной аварии на нашей электростанции, вследствие чего я остался без лампочек, за которые было уплачено 200 руб. и без перспектив на свет; о брюшном тифе в семье (у дочери). О подо-

зрению тифа у меня (вдруг температура вскочила на 38,8, но потом упала; о трудностях связи с городом, вследствие чего я теряю и те небольшие блага, которые мог вырвать и т. д. и т. п. Словом, получается нытье, хныканье, которое совсем не входит в мои расчеты. Боюсь, что я и так осточертел этим своим друзьям. Поэтому я решил прекратить в дальнейшем всякие мольбы и ходатайства. Я убедился, что мои товарищи (ты, Бровко, Гурский, Лыньков) относятся ко мне тепло и участливо — и этого с меня хватит, тем более, что во всех этих бедах они все равно помочь не могут.

Все наши помыслы теперь на фронте. Как показательно гитлеровское «летнее наступление 1943 года!» И откуда у нас взялись такие силы? Вот уж подлинно — «так тяжкий млат, дробя стекло, кует булат». И Италия накануне падения. Если бы союзнички теперь устроили настоящий второй фронт во Франции, то к ноябрю война была бы окончена, а так она протянется еще не меньше года. И на родину мы вернемся еще не скоро²... Оказывається, «тоска по родине» острее всего чувствуется в старости. В молодости я считал себя чистым «космополитом».

... Положение на семейно-бытовом фронте заслонило все прочие чувства и интересы, а посему письмо прекращаю.

До лучших времен.

Твой Янка.

Р. С. Приказано переменить адрес. Он будет иметь такой вид: Алма-Ата, Эвакогоспиталь 4091 (Алма-Арасан), Мавру.

¹ Ліст Я. Коласа ад 23 чэрвеня 1943 г.

² Па выкліку СП БССР Я. Маўр з сям'ёй выехаў з Алма-Аты ў Маскву 20 кастрычніка 1943 г. М. Лынькоў у лістах да П. Е. Панчанкі ад 10 снежня і да А. І. Стаховіча ад 21 снежня 1943 г. пісаў: «Прыбіўся да Масквы Маўр. Выглядзеў як біблейскі Іоў. Паступова прыходзіць да хрысціянскага віду...» (Лынькоў М. Зб. тв. Т. 8. С. 100, 101, 103).

№ 15

Я. Колас — Я. Маўру

21 жніўня 1943 г.

Дарагі Янка!

Оба твои письма получил. Вчера одно, сегодня другое¹. Если заеду в Москву, то я, конечно, постараюсь, насколько это в моих силах, исполнить твою просьбу. Я все лето собирался выехать из Ташкента в горы. Но какой-то злой рок становился на пути. И все же мы не оставляем еще надежды поехать на отдых. Может быть, завтра или послезавтра. В конце сентября или в начале октября выедем². Чувствую себя очень плохо. Неладно с желудком. Много потерял крови, потерял 16 кило в весе. Занесу ли кости на родную землю? Сон плохой. Бывают ночи, когда ни на миг не сомкну глаз. Мне надо поскорее унести ноги из Ташкента³...

Целую тебя. Будь здоров.

Твой Я. Колас

¹ Листы Я. Маўра ад 9 чэрвеня і 21, 26 ліпеня 1943 г.

² З 26 жніўня па 22 верасня паездка на Чымган.

³ 1 лістапада разам з сям'ёй выязджае з Ташкента. 8 лістапада прыязджае ў Клязьму.

Публікацыя Л. І. Балынінай і Т. В. Кекелевай

РЭЦЭНЗІІ

**ПЕРВЫЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПУБЛИКАЦИИ
РУКОПИСНЫХ КИРИЛЛИЧНЫХ ДОКУМЕНТОВ ВКЛ
БЕЛОРУССКОГО АВТОРА**

Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII стст., перыяд Вялікага княства Літоўскага) / Аўт.-склад. А. І. Груша. — Мн.: БелНДДАС, 2003. — 168 с.

Возобновление издания разнообразных памятников эпохи Великого княжества Литовского — примечательное событие в белорусской историографии и археографии последних лет. Практически со времени издания «бессмертных публикаций» Л. С. Абецедарского о вечной дружбе белорусского и русского народов в Беларуси не появились фундаментальные публикации документов. Издание в 2000—2001 гг. двух книг Литовской метрики В. С. Менжинским и А. И. Грушей может рассматриваться как серьезный прорыв в сфере источниковедения и археографии XVI в.

Продолжение занятий над изучением и археографической разработкой документов метрики ВКЛ, естественно, поставило вопрос об уточнении и исправлении «Методических рекомендаций по описанию и изданию документов Литовской метрики» (Вильнюс, 1985) С. М. Каштанова и А. Л. Хорошкевич. Мало того, что эти рекомендации не избавлены были от влияния русскоязычной археографической и дипломатической терминологии, что справедливо, хотя и несколько чересчур эмоционально отметили участники дискуссии на конференции, посвященной изучению Литовской метрики в Вильнюсе 1988 г., к сегодняшнему времени эти рекомендации устарели. Поэтому создание новых правил или рекомендаций по публикации актовых материалов ВКЛ — задача вполне назревшая и в высшей степени актуальная. В связи с этим следует приветствовать выпуск БелНИИДАД книги А. И. Груши.

Оценивая изданную книгу, прежде всего, хотелось бы отметить новаторский характер рекомендаций ее автора в сфере

определения типов, разновидностей документов, включенных в состав книг Литовской метрики. Ничего подобного в литературе по археографии пока не предпринималось. Даже работы К. И. Яблонского уступают по подробности и последовательности в характеристике актов методическим рекомендациям, разработанным А. И. Грушей.

Понятно стремление А. И. Груши регламентировать все стороны научной передачи текстов и их сопровождения. Однако именно здесь, на наш взгляд, коренится и главная причина тех недочетов, которые несколько портят впечатление от данного труда.

Автор регламентирует все аспекты археографической работы — шрифт, знаки препинания, нумерацию примечаний различных типов (он отступает от общепринятой практики нумеровать археографические примечания с помощью букв, а примечания по существу — с помощью цифр, но непонятно, зачем он это делает) и т. д. Разумеется, следование рекомендациям придаст единообразный вид будущим публикациям, но их составителей обрекает на роль заведенного раз и навсегда механизма, не оставляя им простора для собственного изобретательства и творчества. В этом отношении А. И. Груша вполне следует традиции, заложенной С. М. Каштановым, хотя такой подход вызывает некоторый внутренний протест.

Второе замечание касается организации материала. Думается, следовало бы несколько строже подойти к структуре рекомендаций, собрав, например, в самом первом разделе все сведения о внешнем виде отдельного документа или кодекса и передаче особенностей при издании (в настоящем варианте об этом говорится и в начале, и в конце). Есть и ряд мелких замечаний по структуре отдельных статей рекомендаций.

Несмотря на имеющиеся в методической разработке А. И. Груши и отмеченные выше недостатки, изданные «Методические рекомендации» представляются фундаментальным пособием для продолжения подготовки изданий книг Метрики ВКЛ, блистательно начатых археографами Института истории НАН Беларуси В. С. Менжинским и А. И. Грушей. Можно надеяться, что с изданными «Методическими рекомендациями» бу-

дет полезно ознакомиться и историкам других стран, занимающихся археографической разработкой книг Литовской метрики и аналогичных исторических письменных памятников.

А. Л. Хорошкевич

МАЛАПРЫСТАСАВАНЫЯ ДЛЯ ПРАКТЫЧНАГА ВЫКАРЫСТАННЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ

Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII стст., перыяд Вялікага княства Літоўскага) / Аўт.-склад. А. І. Груша. — Мн.: БелНДДАС, 2003. — 168 с.

Праблема стварэння адзіных правіл навуковай публікацыі гістарычных крыніц даўно стаіць перад беларускай гістарычнай навукай. За апошнія дзесяцігоддзе, як падаецца, склаліся неабходныя перадумовы для яе вырашэння: маецца багаты патэнцыял археографічна-практыкаў, у межах архіўнай галіны краіны створана Археаграфічная камісія, у БелНДДАС маецца аддзел археографіі і г. д. На наш погляд, для дасягнення мэты па падрыхтоўцы беларускіх «Правілаў публікацыі дакументаў...» патрэбна, каб былі выкананы па меншай меры дзве грунтоўнейшыя задачы:

1. Выпрацоўка і уніфікацыя прынцыпаў навуковай публікацыі дакументаў на аснове ўжо існуючых напрацовак у археографіі, як айчынай, так і савецкай, ды сучаснай расійскай, літоўскай, украінскай, а таксама заходнеўрапейскай.
2. Выпрацоўка на аснове гэтых прынцыпаў комплексу спецыфічных метадаў і прыёмаў навуковай публікацыі своеасаблівага па сваёй форме і зместу гістарычнага матэрыялу, створанага на беларускіх землях, у прыватнасці дакументальнай спадчыны ВКЛ.

Разам з тым важнейшым момантам пры такой выпрацоўцы з'яўляецца фактар наяўнасці велізарнай колькасці вартых увагі, але не апублікаваных да гэтага часу гістарычных крыніц, што пры гэце найбольш хуткага і шырокага ўвядзення іх у навуковы ўжытак павінна, натуральна, рабіць мэтазгодным мак-

сімальную спрощанасць правіл публікацыі гэтых крыніц, безумоўна, без шкоды для іх дакладнай археаграфічнай апрацоўкі.

Хацелася б меркаваць, што адным са значных зрухаў у рэчышчы метадыкі археаграфіі з РБ з'явіцца праца «Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII стст., перыяд Вялікага княства Літоўскага)». Аднак...

Аўтар-складальнік «Метадычных рэкамендацый» А. І. Груша прарабіў грунтоўнейшую і аб'ёмнейшую (зыходзячы з патрабаванняў да аб'ёму падобных распрацовак) работу, вартую намаганняў цэлага аддзела ці нават інстытута. Аднак ужо пры поглядзе на назву працы паўстаюць пытанні. Па-першае, пэўная некарэктнасць фармулёўкі: чым такім адметным публікацыя рукапісных актавых крыніц XIII—XVIII стст., перыяду ВКЛ на тэрыторыі Беларусі, можа адрознівацца ад публікацыі гэтых жа крыніц у іншых краінах свету; хіба БелНДЦАС, можа, займаецца выданнем падобных рэкамендацый і для іншых дзяржаў? Па-другое, не зусім зразумелы сэнс удакладнення (дубліравання) храналогіі «XIII—XVIII стст. праз выраз «перыяд Вялікага княства Літоўскага» — хіба гэта нагадвае чытачу часу, калі існавала дзяржава ВКЛ? Адзначым, што пераважная большасць прыкладаў, прыведзеных аўтарам-складальнікам, узятая з дакументаў апошняй чвэрці XIV — першай чвэрці XVII ст., а вось дакументы XIII і XVIII стст. з кірылічнымі тэкстамі ім ігнаруюцца. З гэтага напрашваецца выснова, што або істотных адрозненняў паміж падрыхтоўкай кірылічных дакументаў XIII, XVI і XVIII стст. не маецца, або аўтар не знаёмы з адпаведнымі дакументамі XIII і XVIII стст. Ва «Уводзінах» кнігі не абгрунтоўваюцца згаданыя ў назве працы храналагічныя рамкі. У большасці загаловаў, прыведзеных у працы ў якасці прыкладаў, дата чамусьці не пазначаецца. Складаецца ўражанне, што гэта зроблена аўтарам рэкамендацый свядома, таму што фактычна прыведзеныя загаловаўкі дакументаў пераважна датуюцца толькі XVI ст.

У кароткіх «Уводзінах» кнігі кідаецца ў вочы ігнараванне шматлікіх прац па адпаведнай тэматыцы літоўскіх і польскіх даследчыкаў, а таксама здзіўляе выдавочнае ігнараванне беларускіх археаграфічных прац. Атрымоўваецца, што на праця-

гу стагоддзяў ніхто не працаваў у галіне распрацоўкі метадычных рэкамендацый актавых крыніц, не выдаваў гістарычных дакументаў, акрамя А. І. Грушы (а таксама М. Ф. Спірыдонава). А як жа знакамітыя археографы І. І. Грыгаровіч, І. Я. Спрогіс, Дз. І. Даўгяля і інш., зборнікі дакументаў «Белорусский архив древних грамот», «Беларускі архіў», «Инвентари магнатских владений» і інш., публікацыі асобных дакументаў ў «Архіварыусе», «Беларускім археаграфічным штогодніку», хроніках «Памяць» і г. д.? У той жа час відавочна, што ў аснову асноў сваёй працы аўтарам-складальнікам пакладзены вопыт па публікацыі дакументаў ВКЛ з кірылічнымі тэкстамі расійскімі калегамі, аб чым будзе сказана ў далейшым. Непрыемна ўражае ва «Уводзінах» і «эгацэнтрызм» ці самаўсхваляленне аўтара кнігі: «не абыдзены намі...», «мы кіраваліся...», «наш асабісты вопыт...», «нашы ўласныя ўяўленні», «распрацоўкі такога роду адсутнічаюць» і г. д.

Аўтарам-складальнікам не асветлена пытанне, якому шмат часу ўдзялялі беларускія археографы ў мінулым: пра публікацыю тэкстаў у перакладзе на сучасную мову, бо для зручнасці карыстання дакументамі такі пераклад цалкам быў бы мэтазгодны. У сувязі з гэтым варта нагадаць, што асноўная мэта практычнай археаграфіі — забеспячэнне даследчыкаў дакладнымі і зручнымі для карыстання тэкстамі дакументаў.

Пра тое, што дадзеныя рэкамендацыі прымянімы толькі пры падрыхтоўцы абмежаванай колькасці дакументаў, сведчаць як прыклады ў пунктах «Метадычных рэкамендацый», так і тэрміналогія, якой карыстаецца А. І. Груша. Пераважная большасць разглядаемых аўтарам дакументаў адносіцца да XVI ст., а тэрміналогія, з дапамогай якой аўтар стварае заглаўкі і апісвае дакументы, фактычна цалкам узятая з прац расійскіх даследчыкаў Г. Л. Харашкевіч, С. М. Каштанава і найбольш падыходзіць да археаграфічнай апрацоўкі дакументаў Маскоўскай дзяржавы. Яна можа быць выкарыстана для працы з дакументамі, якія выдаваліся ва ўстановах ВКЛ, але, галоўным чынам, для працы з актамі Метрыкі ВКЛ, якія напісаны на кірыліцы да прыняцця Статута ВКЛ 1588 г. Да такіх крыніц з нацяжкай можна аднесці не больш 200 кніг Метрыкі ВКЛ.

Непрыемна ўражвае і тое, што аўтар празмерна шырока карыстаецца перакладам і калькаваннем рэкамендацый з кнігі Г. Л. Харашкевіч і С. М. Каштанава «Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской метрики» (Вильнюс, 1985), гл., напр.:

с. 24 кнігі Г. Л. Харашкевіч і С. М. Каштанава «Сеймовые постановления» — пункт 3.1.4.6. кнігі Грушы — «Сеймавыя пастановы»;

с. 38 — «Запись-вписание» — 3.1.4.8. «Упісанні»;

с. 33 — «верительная грамота» — 3.1.4.34, п. 430 «вьяры-цельная грамата».

З кнігі С. М. Каштанава «Актовая археография» (М., 1998), гл., напр.:

с. 176 — В. Выбор текста — 2.1. Выбар тэксту;

с. 177 — Д. Передача текста — 2.2. Перадача тэксту;

с. 177 — §1. Общие принципы транскрипции и представления текста — 2.2.1. Агульныя прынцыпы перадачы і прадстаўлення тэксту.

І далей падобнае калькаванне, гл.: с. 179, § 2—2.2.2; с. 180, § 3—2.2.3; с. 184, § 4—2.2.4; с. 187, § 5—2.2.5; с. 189, § 6—2.2.7; с. 192, § 7—2.2.8; с. 194, § 8—2.2.9; с. 195, § 10—2.2.12; с. 196, § 11—2.2.14; с. 149, § 3—3.1.4; с. 168, § 5—3.1.5; с. 170—3.1.5 і інш.

Структура загаловаў да дакументаў, прапаноўваемая аўтарам-складальнікам, павялічэнне колькасці якіх у параўнанні з «Методическими рекомендациями по изданию и описанию Литовской метрики» Г. Л. Харашкевіч і С. М. Каштанава аўтар ставіць у заслугу выдання (гл.: «Уводзіны», с. 4), складзена не зусім традыцыйна і стылістычна нязручна. Кепска тое, што загаловаўкі падаюцца без дат, асабліва для пацвярджальных упісанняў, выпісаў, запісаў і інш. Загаловаўкі перагружаны інфармацыйна, перанасычаны тэрмінамі, часам настолькі, што цяжка зразумець іх сэнс, напр.: *Упісанне ў гародзенскія земскія кнігі зям. Гародзенскага пав. Крыштафу Паплаўскаму ад імя брэскага (куяўскага) в-ды, п. Андрэя Ляшчынскага з Лесіна і падляшскага в-ды, жытомірскага с-ты кн. Януша Жаслаўскага з Астрога дзельчага на прыгавору суда 1603 г. мая 13. С. Бе-*

раставіца. земскага суддзі Гародзенскага пав. Льва Міхайлавіча Сапегі Ляшчынскаму і Жаслаўскаму з марш. кн. Фёдарам Масальскім на м-к Бераставіца Гародзенскага пав. (с. 79).

Вынесеныя ў рэкамендацыях А. І. Грушы колькасць інфармацыі ў заглавак робіць цяжка ўспрымальнай інфармацыю пра змест дакументаў для чытачоў і даследчыкаў. У загалоўку дастаткова будзе прывядзення адной (галоўнай) пасады асобы. Усе пасады асобы звычайна падаюцца ў «Імянным паказальніку». Тэрмін «вписание» ці «ўпісанне» сустракаецца пераважна ў назвах дакументаў Літоўскай метрыкі XVI ст., прыкладна да прыняцця Статута ВКЛ 1588 г., і ў беларускай археографіі звычайна не ўжываецца. З другой паловы XVI ст. ужываўся тэрмін «актыкацыя». Выпісы складаліся адначасова з актыкацыяй і зрэдку выдаваліся праз пэўны час з актыкацый актавых кніг. Форма складання загаловаў для выпісаў дакументаў, прапануемая А. І. Грушай, непрыдатная для практычнага карыстання. Мэтазгодней пазначаць дату выпісу (пажадана ў тэксце загаловаўкі, а месца стварэння і дату дакумента пазначаць у канцы загаловаўкі, напрыклад: *Выпіс з кніг Слонімскага гродскага суда ад... ліста зям. ЯКМ Слонімскага пав. Віктара Адзінцэвіча і яго жонкі Святохны Багданаўны Мізгіраўны аб продажы зям. ЯКМ Слонімскага пав. Войцеху Чыжу сенажаці пад с. Гаголіцы за 15 коп гр. літ. Бусяж. 28 мая 1570 г.*

Пры складанні загаловаўкі немэтазгодна пазначаць падразнавіднасць прывілеяў (як гэта рэкамендуе аўтар услед за С. М. Каштанавым), бо змест дакумента ахопліваецца ў асноўным змесце загаловаўкі. А. І. Груша ігнаруе назвы разнавіднасцяў дакументаў, якія існавалі ў XVI—XVII стст. Так, ён выкарыстоўвае назву «пацвярджальныя прывілеі», хаця з канца XVI ст. гэта назва замяняецца на «канфірмацыйныя» (або канфірмацыя). Назва «ўводны ліст» у дакументах не сустракаецца, з XVI ст. гэта «падаўчы», «увяжчы ліст», у XVII ст. — «інтрамісійны ліст». У пункце 3.1.4.21 рэкамендацый замест назвы, прапануемай А. І. Грушай, «Прыгавор суда», належыць выкарыстоўваць назвы «вырак», «дэкрэт». У распрацоўцы А. І. Грушы ў пункце 3.1.4.22 значацца «Сведчыя квіты», а між тым для дакументаў XVII—XVIII стст. належыць ужываць назву «рэля-

цыйныя квіты возных»; «абдукцыі» (агляд пацярпелых); «візіі» (агляд шкодаў у маёнтку і доме) і інш.

Няўдала А. І. Груша дае ў рэкамендацыях прыклад загаловаў да такой разнавіднасці дакументаў, як інвентары: *Дзельчы інвентар падкаморнага Слонімскага пав. Рыгора Трызны...* (гл. п. 443). Між тым інвентар — гэта вопіс маёнткаў, маёмасці і г. д., які складаўся службовай асобай пры падзеле, продажы, заставе, таму прыкладаўся да адпаведных дакументаў (лістоў); мэтазгодна пісаць, складаючы загаловаўкі падобных дакументаў, напрыклад, так: *Інвентар маёнтка Косаў Слонімскага пав. Рыгора Трызны, складзены пры падзеле з дарагіцкім старостай п. Мікалаем Кішкай на Ціханаўцу. Месца, дата.* Пры апісанні дакументаў паточных, дэкрэтавых і іншых актывых кніг словы «актыкацыя», «запіс», «упісанне» выносіць у заглавак, як гэта робіць А. І. Груша, немэтазгодна з-за іх пастаяннага паўтору. Мэтазгоднасць іх ужывання прысутнічае пры складанні заглаваўкаў пры падборках дакументаў.

Аўтар-складальнік не рэкамендуе прыводзіць у заглаваўках вызначэнне прыналежнасці да «гаспадара» (пасадку ці саслоўе), што, на наш погляд, рабіць абавязкова. Напрыклад, належыць прыводзіць наступныя вызначэнні прыналежнасці — *гасп. мари.* (арк. 85), *гасп. пісар* (арк. 93), *гасп. дв.* (арк. 99).

Памылковасць або сапраўднасць формы імені можна вызначыць толькі пры пэўнай колькасці згадак гэтага імені ў дакументах. Аўтар жа у рэкамендацыях прапануе вызначаць памылковасць ці сапраўднасць імя, зыходзячы з прыёму ўзяцця за сапраўдную форму імя адну з форм напісання (часцяком бывае складана вызначаць, якая форма імя сапраўдная, паколькі ў аднаго імя і прозвішча могуць мецца некалькі форм напісання). Адзначаць у паказальніку асобу адначасова на імя (*Філон Сямёнавіч Кміта*), на імя па бацьку (*Сямёнавіч Філон Кміта*) і яго прыдомак (*Чарнабыльскі Філон Кміта*) немэтазгодна, таксама як і выносіць асобна варыянт прозвішча па-старабеларуску і па-сучаснаму. Дастаткова фіксаваць форму, якая сустракаецца ў крыніцах. Найбольшых крытычных заўваг у рэкамендацыях, на наш погляд, выклікае раздзел «Легенда». Адзначым,

што раздзел амаль цалкам з'яўляецца перакладам адпаведнага тэксту кнігі С. М. Каштанава «Актавая археаграфія».

Невядома, з якой мэтай А. І. Груша ўводзіць шэраг новых тэрмінаў кшталту «тапалагічная дата» (у раздзеле 3.1.3) «археаграфы-дыпламатысты» (с. 3), ужывае «надпіс» замест «легенда» пры апісанні пячатак і г. д. «Тапалагічная дата» — тэрмін, мабыць, зблытаны з «тапанімічнай датай»? Заўважым, што тапанімічная дата — толькі разнавіднасць геаграфічнай даты. Каб зразумець, пра што піша аўтар, прыходзіцца звяртацца да іншых даведнікаў. Напрыклад, паводле т. 26 «Большой Советской Энциклопедии» «тапалогія — частка геаметрыі, прысвечаная вывучэнню феномена перапыннасці». Хто ж такія «археаграфы-дыпламатысты», наогул адшукаць не ўдалося. У тым кантэксце, у якім ужывае тэрмін А. І. Груша, хутчэй трэба казаць не пра археаграфію, а пра публікацыю дакументаў, тэксты якіх перадаюцца дыпламатычнымі прыёмам выдання.

Незразумела, чаму аўтар удзяляе недастаткова ўвагі такому важнаму элементу афармлення мясцовых дакументаў, як кустодыя, абмяжоўваючыся толькі пазначэннем іх разнавіднасцей. Разам з тым форма іх (звязаная з відамі дакументаў), прадстаўленая ў багатай размаітасці, несумненна з'яўляецца важнейшай крыніцай. Тут, хутчэй, варта было б прымяняць прыწყып, выкарыстоўваемы пры ідэнтыфікацыі філіграней.

Найвялікшае здзіўленне выклікае назва падраздзела 3.2.2.5. «Апісанне і ідэнтыфікацыя вадзянога знака (вадзяных знакаў) паперы» (с. 111). Справа ў тым, што аўтару, які любіць выкарыстоўваць столькі новых тэрмінаў, варта было б ведаць, што пасля міжнароднага кангрэса па гісторыі паперы, што адбыўся ў Оксфардзе яшчэ ў 1967 г., для выкарыстання ў навуковых доследах быў прыняты тэрмін «філігрань». Тлумачыцца гэта тым, што вада не пакідае ніякага знака.

Цікавую, але незразумелую тэрміналогію прапануе А. І. Груша пры атаясамленні ступені блізкасці філіграні з тымі, якія ёсць у альбомах: «падобны», «вельмі падобны», «блізкі», «тоесны». Цяжка вызначыць дакладную мяжу ў адрозненнях паміж імі (прыклады ўзяты А. І. Грушай з удводзінаў да кнігі Метрыкі ВКЛ 44, апублікаванай ім у 2001 г.); на наш погляд, ён дэ-

манструе ў гэтым пытанні некампетэнтнасць. Напрыклад, філігрань, якую ён называе «Сякера» — элемент герба «Окша», а герб «Тапор», які беларускія даследчыкі звычайна не перакладаюць, мае іншы выгляд. Нічога не гаворыць аўтар-складальнік аб размяшчэнні філіграні на аркушы, а таксама аб літарах, якія звычайна суправаджаюць выявы філігранных знакаў.

Амаль тыя ж заўвагі можна аднесці і да рэкамендацый падраздзела 3.2.2.6. «Апісанне пячаткі (ці пячатак)» (гл. с. 112). Здзіўляе рэкамендацыя А. І. Грушы ўжываць тэрміналогію кшталту: «на загіне», «на згібе», «кустодзія», «шлемавая эмблема», «надпіс» замест «легенда».

Зусім незразумелым з'яўляецца ў кнізе прыклад у рэкамендацыі 639-й, дзе без датавання падаецца пячатка ВКЛ. На ўнутраным полі шчыт з гербам «Пагоня», княжацкая шапка (цалкам геральдычны тэрмін), узброеныя «шчытатрымальнікі». На знешнім полі (гэта дзе, за межамі пячаткі?) польскі «Арол» (у сэнсе геаграфічнай прыналежнасці птушкі?), Пагоня, Калюмны, Крыж, мядзведзь, які стаіць, постаць са шчытом і алебардай, мядзведзь, які ідзе, смаленскі сцяг, мужчынская і жаночая постаці, архангел, чалавечая галава. Нельга адназначна зразумець, пра што паведамляе аўтар-складальнік — пра гербы ці пра малюнкi. Абраўшы такi вядомы прыклад, трэба было напісаць: Крыж — герб Валынскай зямлі, мядзведзь, які стаіць, — Кіеўскай, мядзведзь, які ідзе, — Жмудзь і г. д.

Стылістыка тэксту распрацоўкі пакідае жадаць лепшага. Ва «Уводзінах» (гл. с. 3) замест «...рэкамендацыі разлічаны на навуковую публікацыю» дакладней было б казаць — «прызначаны для падрыхтоўкі навуковай публікацыі»; замест «Наша мэта...» — «Мэта выдання»; замест назвы раздзела 3.1. «Загалоўкі да дакументаў, якія складаюцца публікатарам» — «Рэдакцыйны загаловак»; замест назвы падраздзела 2.2.12. «Прынцып павагі да тэксту» — «Прынцып дакладнай перадачы тэксту» і г. д.

Вялікі аб'ём працы (больш за паўтары сотні старонак тэксту), яе загрузчанасць новай тэрміналогіяй, паўторы, вельмі дрэнны, часам калькаваны пераклад вышэйзгаданых расійскіх аўтараў і тое, што праца носіць скіравана тэарэтычны характар, робіць змешчаныя ў ёй рэкамендацыі малапрыстасаванымі для

выкарыстання археографамі-практыкамі як пры апісанні дакументаў, так і пры падрыхтоўцы іх да друку. Ва «Уводзінах» (гл. с. 5) аўтар-складальнік паведамляе, што асобныя пытанні, выкладзеныя ім у рэкамендацыях, у далейшым будуць дапрацоўвацца і, больш таго, яны яшчэ будуць дэталізавацца. Узнікае пытанне: а чаму не зараз і навошта яшчэ больш іх дэталізаваць? Археографам і без гэтага не патрэбная такая падрабязная рэгламентацыя падрыхтоўкі дакументаў да друку, якую прапануе ім А. І. Груша, ім належыць пакідаць і пэўную свабоду.

Адсутнасць у аўтара «Метадычных рэкамендацый» вопыту працы з дакументамі ВКЛ апошняй чвэрці XVI—XVIII ст., напісанымі на паперы (а не мікрафільмаванымі), не дала магчымасці раскрыць заяўленую ў назве працы тэматыку. Недастатковае веданне А. І. Грушай тэрміналогіі дакументаў, якія выйшлі з канцэлярыі ВКЛ пасля прыняцця III Статута ВКЛ, і механічнае перанясенне тэрміналогіі дакументацыі Маскоўскай дзяржавы на дакументы ВКЛ таго часу зрабілі яго працу малапрыдатнай для практычнага карыстання. Для працы больш падышла б назва «Парады пры падрыхтоўцы кірылічна-экставаў дакументаў з кніг Метрыкі ВКЛ, выдадзеных да Статута ВКЛ 1588 г., якія захоўваюцца ў НГАБ на мікрафільмах».

Ва «Уводзінах» аўтар-складальнік сцвярджае, што падрыхтаваныя ім рэкамендацыі павінны задаволіць не толькі гісторыкаў і лінгвістаў агульнага профілю, але і спецыялістаў такіх галін, як палеаграфія, геральдыка, сфрагістыка, гістарычнае дакументазнаўства, архівазнаўства і інш. Падаецца, што гэта занадта катэгарычнае сцвярджанне.

А. М. Латушкін, З. Л. Яцкевіч

ДВОРЕЦ УКРАИНСКОЙ АРХИВИСТИКИ

Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. — Київ: Видавн. Дім «КМ Академія», 2002. — 612 с.

Любые очерки, будь то истории, истории исторической науки, истории культуры и т. п., — это всегда свидетельство уровня развития той или иной науки. Их создание, как и строительство

дома или дворца, немисливо без добротного фундамента. Присутная к постройке «архивного дома» в форме «Нарисів історії архівної справи в Україні», коллектив «строителей» (а это 34 известных в Украине и за ее пределами историков, архивистов, археографов) опирался на многочисленные труды своих предшественников, выдающихся украинских и российских историков и архивистов XIX—XX вв. Д. И. Багалея, В. И. Веретенникова, В. С. Иконникова, И. М. Каманина, О. И. Левицкого, В. В. Мияковского, В. А. Романовского Д. Я. Самоквасова и др.

Как отмечается в предисловии, «Издание пополняет серию современных учебных пособий, подготовленных учеными Украинского научно-исследовательского института архивного дела и документоведения в содружестве с профессорско-преподавательским составом Киевского национального университета имени Тараса Шевченко и Киевского национального университета культуры и искусства». Поясним, что речь идет об изданных в 1998 г. учебнике: *Архівознавство* / Редкол.: Я. С. Калакура и др. (2-е испр. и доп. изд. под общ. ред. Я. С. Калакуры и И. Б. Матяш вышло в 2002 г.) и терминологическом словаре: *Архівістика* / Авт.-сост. К. Е. Новохатский и др. Заметим, кстати, что и рецензируемая книга рекомендована Министерством образования и науки Украины в качестве учебного пособия для студентов исторических факультетов вузов. Отсюда ее достаточно значительный по нынешним временам тираж — 1000 экз.

Таким образом, украинские архивисты и историки, авторы рецензируемых очерков, в какой-то степени повторили путь своих белорусских коллег. Напомню, что у нас в республике были изданы авторские учебные пособия: в 1997 г. — «Архивоведение Беларуси» в 2-х частях, а в 1999 г. — «Очерки истории архивного дела в Беларуси (XV в. — 1990-е гг.)».

При подготовке «Нарисів» авторы в качестве основополагающего принципа избрали проблемно-хронологический подход в освещении истории архивного дела, поскольку, по их справедливому утверждению, «хронологическое перечисление фактов не является научной историей». Преимущественное внимание они уделили истории создания и функционирования архивов, в том числе церковных, монастырских, военных, пар-

тийных, формированию и миграции частных коллекций и собраний, особенностям архивного строительства, организации архивного образования, развитию архивоведения, архивной периодики, деятельности общественных организаций архивистов. Не остались без внимания и международные профессиональные связи и творческие контакты государственной архивной службы, особенности интеграции Украины в мировое архивное пространство и др.

В структуре «Нарисів» выделено 20 разделов, материалы которых, как оговаривается в предисловии, «отличаются своим наполнением исходя из неравноценности источниковой базы, специфики авторских подходов в освещении отдельных периодов архивного дела».

Традиционно очерки открываются «Историографией истории архивного дела в Украине», ведущей свое начало с середины XIX в., когда «происходило конституирование отдельных научных дисциплин, в том числе архивоведения, археографии, источниковедения», и до издания вышеупомянутого учебника «Архівознавство» (Київ, 1998). (Заметим, кстати, что электронная версия последнего, по словам нынешнего руководителя Государственной архивной службы Украины Г. В. Боряка, пользуется «странной популярностью»: по его словам, за полтора месяца после размещения учебника на архивном сайте он был скопирован 300 раз!)

Содержание 12 последующих разделов (2—13) дает представление об истории архивного дела в Украине, начиная с архивов Киевской Руси и Галицко-Волынского государства (этот раздел написан авторитетнейшим украинским археографом И. Л. Бутычем) и до характеристики архивного дела на западноукраинских землях в XIX — первой половине XX в. В этом блоке, охватывающем тысячелетнюю историю украинских и праукраинских архивов, наряду с изложением истории ставших хрестоматийными Литовской (автор С. В. Абросимова) и Коронной метрик (автор П. М. Кулаковский), Киевского центрального архива древних актов (автор Л. З. Гисцова), Харьковского исторического архива (автор Н. П. Московченко), губернерских ученых архивных комиссий (авторы Я. С. Калакура и

И. Н. Войцеховская) и т. п. читатель найдет и сугубо оригинальную информацию, предназначенную для многопланового использования. К ее числу мы относим разделы об архиве Коша Новой Запорожской Сечи (автор Л. З. Гисцова), проекте организации военно-исторического архива Киевского военного округа (автор К. И. Климова), документальных коллекциях научно-исторических учреждений и обществ и частных научных архивах XIX — начала XX в. (авторы К. И. Климова, О. Б. Коваленко, О. О. Коваль, М. Г. Палиенко), архивном деле на западноукраинских землях (авторы Ю. П. Ляпунов, М. В. Делеган, В. В. Бездрабко, И. И. Сварник).

Логично, что раздел об архиве Коша готовила Л. З. Гисцова, давно и успешно занимающаяся изучением и подготовкой к изданию входящих в его состав документов. Напомним, что она является автором изданных еще в 1972 г. «Методичних порад для підготовки збірок «Запорозька Січ в документах і матеріалах», «Методичні рекомендації по підготовці до видання «Архіву Коша Нової Запорозької Січі» (Київ, 1992), одним из составителей начатого в 1998 г. Институтом украинской археологии и источниковедения им. М. С. Грушевского Национальной академии наук Украины совместно с ЦГИА Украины корпусного издания документов Коша. Таким образом, данный раздел имеет существенное значение не только для истории архивного дела, но и для истории и методики археологии.

История военных и частных архивов, составившая объект исследования двух последующих разделов (авторы К. И. Климова, О. Б. Коваленко, О. О. Коваль, М. Г. Палиенко), — также своеобразная «terra incognita», в частности, для белорусской архивистики. Пишущий эти строки, будучи одним из авторов «Очерков истории архивного дела в Беларуси», хорошо понимает, как непросто было подготовить данные разделы. И тем приятнее отметить, что украинские исследователи успешно справились с поставленной задачей.

Авторы очерков не оставили вне поля своего внимания и западноукраинские архивы, в конце XVIII в. оказавшиеся в составе Австро-Венгрии, а после 1918 г. — в Румынии и Поль-

ше и только в конце 1930-х — начале 1940-х гг. возвратившиеся в состав архивного фонда Украины.

Следующий блок очерков (разделы 14—18) освещает историю архивного дела в Украине начиная с февраля 1917 г. и до 1991 г. В нем, в отличие от предыдущего, построенного в основном по хронологическому принципу, превалирует предметно-хронологический подход при группировке материала. «Сквозными» являются такие подразделы, как «Архивные наука и образование» (автор И. Б. Матяш), «Архивная периодика» (авторы И. Б. Матяш, В. М. Волковинский, Л. М. Васько), «Археографическая деятельность архивных учреждений» (авторы Г. В. Папакин, Ю. А. Прилепишева) и др. Вполне логичным в данном блоке выглядит раздел об архивах Коммунистической партии Украины (1918—1991), подготовленный председателем Госкомархива республики Р. Я. Пирогом. Нельзя не согласиться с достаточно корректным решением вопроса о месте его расположения в книге: в нарушение хронологии он помещен после раздела о развитии архивного дела в Украине в 1920—1930-х гг. (авторы В. В. Болдырев, И. Б. Матяш, Г. В. Папакин). Этим самым как бы подчеркивается, что не партийные архивы играли определяющую роль в становлении и развитии украинской архивистики в условиях советской государственности.

В этой связи отметим, что, работая в свое время над подготовкой белорусских «Очерков истории архивного дела в Беларуси», мы также предполагали включить в них раздел об архивах Компартии Беларуси как одной из фактических составляющих (и довольно важных составляющих!) Государственного архивного фонда республики. Однако мы не сделали этого исходя из следующих соображений: включив партийные архивы, мы должны были бы говорить и о других **аналогичных ведомственных архивах**, осуществлявших в прошлом и ныне осуществляющих постоянное хранение документов (Архив МИД, Архив МО, Госгидромет и др.). На время же подготовки «Очерков...» мы не были готовы к этому.

В разделе 17 «Архивы УССР в годы второй мировой войны» (автор М. Г. Дубык) обращают на себя внимание данные об утратах, которые понесли архивы республики и не только в

результате хозяйничанья оккупантов. «Некомпетентность в проведении эвакуации, — утверждает Дубык, — привела к гибели многочисленных собраний национальной культуры. Существуют неопровержимые доказательства сознательного уничтожения советскими властями накануне неминуемой оккупации архивов, которые не удалось эвакуировать из-за отсутствия транспортных средств (или и не предполагалось эвакуировать по «идеологическим» соображениям). Уничтожение документов, которые не эвакуировали (в первую очередь — партийных архивов), — одна из наиболее драматических страниц в истории архивного дела. Центральный партийный архив, в котором на начало 1941 г. насчитывалось около 200 тыс. дел, утратил до 90 % документов».

В параграфе «Архивы Украины на оккупированной территории» автор приводит конкретные данные о вывозе нацистами в Германию документов из государственных и ведомственных архивов Украины, в том числе около 6 тыс. актовых книг из Киевского центрального архива древних актов, фамильные собрания польских магнатов Потоцких, Замоиских, Гижицких, Сапег и др. «Как и советская сторона, — пишет Дубык, — нацисты при отступлении применяли политику тотального уничтожения всего, что оставалось после эвакуации»

К сожалению, нам не удалось обнаружить в этом разделе сведений об одной из самых больших архивных загадок периода второй мировой войны, как окрестил ее председатель Госкомархива Украины Г. В. Боряк в интервью киевской газете (17 января 2003 г.). Речь шла об исчезновении оставшихся невывезенными нацистами четырех из шести тысяч актовых книг из выше упоминавшегося Киевского архива древних актов. Отвечая на вопрос корреспондента газеты о судьбе актовых книг, Боряк, в частности, отметил: «Эти 2 тыс. актовых книг — то, что было вывезено из столицы немцами и после войны вернулось обратно. Те же, которые оставались здесь, исчезли при загадочных обстоятельствах уже после освобождения... Когда, как и при каких обстоятельствах они исчезли — на эти вопросы у нас нет ответов».

Третий и заключительный блок очерков представлен двумя разделами об украинских архивных центрах за границей (автор М. Г. Палиенко) и развитии архивного дела в независимой Украине (авторы В. С. Лозицкий, И. Б. Матяш. К. Е. Новохатский, Г. В. Папакин). В первом (разд. 19) приводятся обстоятельные характеристики деятельности зарубежных центров и отмечается, что они «играют важную роль в объективном информировании мирового сообщества об Украине и украинцах». В заключительном 20-м разделе речь идет об основных направлениях современного архивного строительства, архивной науке и образовании, издательской деятельности архивных учреждений, архивах Украины на международной арене, а также о десятилетней работе Общества архивистов республики.

Характеризуя международную деятельность архивных учреждений Украины, авторы подчеркивают, что она успешно реализуется в рамках участия украинских архивистов в работе Международного совета архивов, заключения договоров о сотрудничестве с архивными службами России, Литвы, Беларуси и других стран.

Значительно сложнее, по их мнению, решались вопросы о правопреемстве в области государственных архивов бывшего СССР, которые стали предметом специального обсуждения главами государств СНГ, состоявшегося в феврале 1992 г. в Минске. Авторы считают, что процесс формирования «единого архивного пространства СНГ» происходил весьма сложно преимущественно из-за стремления российских архивистов обеспечить за собой ведущее место среди архивистов бывшего СССР.

Начиная со второй половины 1990-х гг. происходит качественно новый этап сотрудничества государственной архивной службы Украины с МСА и международным архивным сообществом. Определяющую роль здесь сыграл XIII Международный конгресс архивов в Пекине, на котором впервые представитель Украины был избран в состав Исполкома МСА и Европейского бюро МСА. По мнению авторов раздела, это свидетельствовало об авторитете Украины в международном архивном сообществе.

В заключение отметим, что рецензируемые очерки действительно представляют собой «дворец украинской архивистики», основанный на мощном фундаменте с соблюдением присущих подобному сооружению архитектурных пропорций. Можно, конечно, упрекнуть строителей в некоторых «архитектурных излишествах», что сказалось на объеме издания, но это, как говорится, дело вкуса. Нет никакого сомнения в том, что «Нариси історіі архівной справы в Украіні» представляют собой серьезное обобщающее исследование тысячелетней истории архивного дела в Украине, начиная с архивов Киевской Руси до архивистики современной Украины. К ним, как и к учебнику «Архівознаўство», будут обращаться не только те, кто собирается стать профессиональными архивистами, но и историки, правоведы, культурологи, а также те, кого принято именовать «рядовыми читателями». И вовсе не «странная», а вполне объяснимая и закономерная популярность данному изданию, на наш взгляд, гарантирована.

М. Ф. Шумейко

РУПЛІВЫЯ ДАСЛЕДЧЫКІ МІНУЛАГА

Шумейко М. Ф. Архивист и археограф Дмитрий Иванович Довгялло. — Мн.: БелНИИДАД, 2002. — 165 с.

У канцы 2002 г. выйшла чарговая кніга дацэнта кафедры крыніцазнаўства і музейзнаўства БДУ, беларускага гісторыка М. Ф. Шумейкі пра жыццё і навуковую дзейнасць пачынальніка айчыннай археаграфіі Дзмітрыя Іванавіча Даўгялы (1868—1942), які ўнёс значны ўклад у даследаванне гісторыі Беларусі ў канцы XIX — першай чвэрці XX ст. Гэта кніга паклала пачатак навуковым чытанням, прысвечаным 135-годдзю з дня нараджэння нашага славутага земляка.

Дз. І. Даўгяла нарадзіўся 20 кастрычніка (1 лістапада) 1868 г. у в. Казьяны Гарадоцкага павета Віцебскай губерні ў сям’і протаіерэя. Скончыў Віцебскую духоўную семінарыю і Пецябургскую духоўную акадэмію (1894), Пецябургскі археалагічны інстытут (меў спецыяльную архіўна-археаграфічную

ную вышэйшую адукацыю). Выкладаў у духоўнай семінарыі і мужчынскай гімназіі ў г. Віцебску.

З 1897 г. працаваў архіварыусам Віцебскага цэнтральнага архіва старажытных актаў. Пасля зліцця ў 1903 г. Віцебскага архіва з Віленскім цэнтральным архівам старажытных актаў Дз. І. Даўгяла пераехаў у Вільню, дзе адначасова з архіўнай працай выкладаў у навучальных установах г. Вільні. У 1906—1915 гг. член, пазней старшыня Віленскай археаграфічнай камісіі, кіраўнік спраў канцылярыі папячыцеля Віленскай навучальнай акругі, рэдагаваў газету «Белая Русь» (1906). З 1915 г. жыве ў г. Магілёве, працаваў у архіве. З 1921 г. загадчык Магілёўскага губернскага архіва. На Першай Усебеларускай канферэнцыі архівістаў, якая адбылася ў маі 1924 г. у г. Мінску, выступаў з дакладамі і паведамленнямі па пытаннях архівазнаўства і археаграфіі.

У 1925 г. Даўгяла — член Дзяржаўнай камісіі па вяртанні архіваў Беларусі з Расіі, якую ўзначальваў З. Х. Жылуновіч. З 1925 г. супрацоўнік Інбелкульту, дацэнт БДУ, з 1929 г. дырэктар бібліятэкі АН БССР. У 1937 г. навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН БССР. 10 снежня 1937 г. беспадстаўна арыштаваны і паводле пастановы пазасудовых органаў ад 11 верасня 1939 г. высланы ў Казахстан на 5 гадоў. Па неўдакладненых звестках, там і памёр. Рэабілітаваны пасмяротна 9 чэрвеня 1964 г.

Заслуга аўтара кнігі — М. Ф. Шумейкі заключаецца ў тым, што ён, дакладна вывучыўшы архіўныя крыніцы ў Мінску, Маскве, Пецябургу, Кіеве, Вільні, іншых гарадах краін бліжняга замежжа, значна пашырыў біяграфічныя звесткі пра Дз. І. Даўгялу, прывёў шэраг дакументаў, якія сведчаць, што вядомы вучоны шмат прыкладаў намаганняў, каб надрукаваць помнікі беларускага пісьменства і мовы. У прыватнасці, у кнізе паказана, як Дз. І. Даўгяла клапаціўся аб выданні «Актаў Віленскай камісіі», «Археаграфічнага зборніка дакументаў» і інш.

М. Ф. Шумейка слухна адзначае, што з іменем Дз. І. Даўгялы звязаны найбольш эфектыўны перыяд у дзейнасці беларускага архіва ўвогуле і што пад уздзеяннем вучонага карэнным чынам змяніўся характар публікацый. Ён пачаў друкаваць

разнастайныя дакументальныя матэрыялы, датычныя гісторыі Беларусі, даючы да іх дакладныя заўвагі і навуковы каментарый. Да тамоў 27—32 серыйнага выдання дакументаў па гісторыі Усходняй Беларусі XV—XVIII стст. «Гісторыка-юрыдычныя матэрыялы» (Віцебск, 1898—1906) Даўгялам складаліся прадмовы, якія мелі гістарычную і археаграфічную часткі, заўвагі і паказальнікі.

У кнізе М. Ф. Шумейкам зроблены грунтоўныя заўвагі па ўсіх раздзелах і складзены «Спіс друкаваных прац Дз. І. Даўгялы» (дадатак 1, стар. 129—137).

Аўтарам падабраны цікавыя дакументальныя матэрыялы аб працоўнай дзейнасці вучонага, пра жыццёвыя сітуацыі, у якія ён часам трапляў, біяграфічныя матэрыялы (аўтабіяграфія, службовы спіс супрацоўнікаў БДУ, лісты яго А. А. Шахматаву, А. П. Сапунову і інш.), дакументы з архіва КДБ Рэспублікі Беларусь пра арышт Дз. І. Даўгялы, яго заключэнне, меркаванні аб яго смерці, дакументы пра рэабілітацыю ў 1964 г. (заява кандыдата гістарычных навук Я. П. Шлосберга, пратэст Пракурора Беларускай ССР у судовую калегію па крымінальных справах Вярхоўнага Суда БССР па справе Дз. І. Даўгялы і інш.).

У кнізе ёсць імяны паказальнік. Шкада, што няма геаграфічнага паказальніка, які быў бы не лішнім.

Выданне гэтай кнігі ліквідуе яшчэ адну з «белых плям» у гісторыі Беларусі. Кніга будзе карыснай студэнтам гістарычных факультэтаў ВНУ, выкладчыкам, аспірантам, усім тым, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі. Шкада толькі, што гэтая кніжка выйшла такім невялікім тыражом (100 паасобнікаў) і адразу ж стала бібліяграфічнай рэдкасцю.

Платонаў Р. П. Старонкі гісторыі Беларусі: Архівы сведчаць: З навуковай спадчыны / Уклад. У. В. Фядосаў і інш.: Нав. рэд. М. Ф. Шумейка: — Мн.: БелНДІДАС, 2002. — 352 с.

Кнігаз'яўляецца апошняй навуковай працай вядомага беларускага гісторыка, доктара гістарычных навук, прафесара Расціслава Пятровіча Платонава (1930—2001).

Археаграфічная камісія Белкамархіва, якую Р. П. Платонаў узначальваў з часу яе стварэння, палічыла мэтазгодным выдаць пасмяротна гэту кнігу як даніну светлай памяці калегі, вучонага, які шмат зрабіў для гістарычнай навукі Беларусі.

Кнігу Р. П. Платонава ўмоўна можна падзяліць на дзве часткі: у першую частку ўвайшлі навуковыя працы, якія ў свой час друкаваліся пры жыцці вучонага ў часопісах, газетах, навуковых зборніках, у другую — тыя навуковыя працы, якія былі падрыхтаваны вучоным да друку, але пры яго жыцці не ўбачылі свет. Вялікую дапамогу ў выяўленні гэтых прац аказала ўдова нябожчыка — В. К. Платонава, за гэта ёй шчырае падзяка. Папярэднічае навуковым працам Р. П. Платонава грунтоўны артыкул пра жыццёвы шлях і навуковую дзейнасць вучонага.

У зборнік навуковых прац Р. П. Платонава ўвайшлі пераважна тыя артыкулы, якія ў сучасны момант з'яўляюцца запатрабавальнымі, але ў свой час яны выйшлі ў свет і іх цяпер цяжка адшукаць. Гэта такія артыкулы, як «Пад пятой германскага кайзера», «В объятых «начальника державы Польской», «З рэвалюцыі нельга рабіць адкрыты разбой», «Кіруючыя кадры і беларуская мова (1920-я гады)», «Пад палітычным падазрэннем — «Тутэйшыя» і інш.

У кнігу трапілі і артыкулы, якія маюць значную навуковую каштоўнасць, і, не ўключыўшы іх у зборнік, беларуская гістарычная навука страціла б шэраг навуковых адкрыццяў і архіўных знаходак. Сярод іх можна назваць такія, як «ХІІ з'езд КП(б)Б (5—14 лютага 1929 г.)», «КП(б)Б: становление авторитарности правления (1918—1924). Фрагмент политической истории в документальном отображении».

Кніга дае нам адказы на многія, часам забытаныя, пытанні гісторыі Беларусі міжваеннага часу, перыяду найбольш цяжкага і недастаткова распрацаванага ў беларускай гістарыяграфіі. Нагадаем, што Р. П. Платонаў — адзін з першых даследчыкаў гісторыі Беларусі, якія ліквідавалі яе «белыя плямы».

Р. П. Платонаў смела браўся за распрацоўку самых складаных і часам забытых пытанняў гістарычнай навукі і заўсёды знаходзіў вырашэнне іх на падставе дакументальных крыніц, прыводзіў неабвержныя факты гісторыі Беларусі, будую-

чы канцэпцыю палітычнага развіцця, ідэалагічнага дыктату, духоўнага жыцця на Беларусі ў 20—40-я гады ХХ ст.

Шмат артыкулаў Р. П. Платонаў прысвяціў рэпрэсіям на Беларусі ў міжваенны, ваенны і пасляваенны перыяды. Гэта «Ворагі народа» — народныя пісьменнікі!? (Янка Купала, Якуб Колас і іншыя)», «Давядзём партыі і Савецкай уладзе нашу шчырую адданасць» (Аб лісце 15-ці і яго ролі ў літаратурным жыцці пачатку 30-х гадоў) і інш.

Цікавыя артыкулы аб Вялікай Айчыннай вайне: «Минск оккупированный», «О причинах поражения войск Западного фронта в первые месяцы войны (По материалам Национального архива Республики Беларусь)», «Их глазами (По трофейным документам частей вермахта)».

Кніга з'яўляецца каштоўнай і карыснай для гісторыкаў, студэнтаў і выкладчыкаў ВНУ, для тых, хто цяпер стварае новую канцэпцыю гістарычнага развіцця Беларусі ў савецкі час.

Пасля выхаду гэтай кнігі яна адразу ж стала бібліяграфічнай рэдкасцю, бо тыраж яе склаў толькі 100 экзэмпляраў.

А. І. Валахановіч

КНІГА ПРА ГРАФАЎ ГУТЭН ЧАПСКІХ

А. І. Валахановіч. *Графы фон Гутэн Чапскія на Беларусі.* — Мн.: БелНДДАС, 2003. — 85 с.

У пачатку лютага 2003 г. у БелНДДАС выйшла навуковае выданне «Графы фон Гутэн Чапскія на Беларусі». Кніга прысвечана аднаму з графскіх родаў Беларусі — графам фон Гутэн Чапскім, якія ў свой час парадніліся з Радзівіламі — наймагутнейшым родам магнатаў у ВКЛ, што валодалі землямі у Беларусі, Украіне, Польшчы, Літве і стала жылі на тэрыторыі Беларусі з канца XVIII ст. Гэта кніга — адна з нямногіх прац такога кшталту ў генеалогіі і гісторыі Беларусі ў апошнія гады. Даволі падрабязна аўтарам прасочваецца радавод графаў Чапскіх ад яго ўзнікнення і за межамі Беларусі (Польшча, Прусія, Паморскае ваяводства). У кнізе прыведзены біяграфічныя звесткі пра 39 асоб і ў пераліку яшчэ пра 19 асоб, над выяўленнем

больш падрабязных фактаў з іх жыцця ў будучым могуць працаваць даследчыкі.

Цікавыя расповеды пра графаў Чапскіх жыхароў вёсак Станькава, Каменкі, Вясёлага Вугла Ніны Градабоевай, Вольгі Чуліцкай, Мікалая Сятуна, В. Ф. Валахановіч (Вераценскай), В. І. Валасевіч, Л. М. Матусевіч, С. А. Кандратавай, Я. І. Анісімавай (Валахановіч) і інш. Яны, напрыклад, як паданне раскавалі, а потым звесткі гэтыя аўтарам пацвердзіліся, што А. Я. Вышынскага — ката і аднаго з пачынальнікаў рэпрэсій 30-х гадоў ХХ ст. — у свой час трымаў да хросту граф Караль Чапскі. Графам Чапскім належалі вёскі Станькава, Прылукі, Крысава, Дабрынёва, Коласава, Каралёва, Андронава, Шчаглова Гара, Нявелічы, Прусінава, Зубрэвічы, Негарэлае, Сакалоўшчына, Самуэлева, Каменка, Скарынчы, Багрыцоўшчына, Юнцаўшчына, Мігдалавічы, Данілавічы і іншыя у Мінскім павеце, якія склалі Станькаўскі ключ. У Наваградскім павеце Чапскія мелі маёнткі Наручэвічы, Сваяцічы, у Варанчанскай парафіі, у Слуцкім павеце — Ганцавічы, Нача-Ляхоўская (паезуіцкі маёнтак), маёнтак Савейкі (захаваны Савейкаўскі парк-помнік прыроды і палацава-паркавага мастацтва XIX ст.).

Вялікі і дэтальны матэрыял аўтар змясціў у раздзелах «Стварэнне графам Эмерыкам Чапскім музея ў Станькаве—Кракаве» і «Станькаўскі маёнтак графаў Чапскіх». А матэрыялу па гісторыі Станькава, калі яго ўвесь сабраць у адно месца, то хопіць на цэлую кніжку. А да 1988—1989 гг. вёска Станькава была закрытая для шырокай прэсы, бо тут дзесяткі гадоў размяшчаўся ваенны гарадок (гарнізон). Аўтар прасочвае, наколькі дазваляюць дакументальныя крыніцы, лёс калекцыйных збораў графаў Чапскіх у Расіі (СССР) і робіць слушныя высновы, што і ў Польшчы (Кракаў) і ў Маскве ад скарбаў графаў Чапскіх засталася невялікая частка велізарных збораў Чапскіх, якія былі сабраны ў маёнтку Станькава. Цікава адзначыць, што частка калекцыі росікі (гравюры, кнігі, карціны, мастацкія палотны, партрэты, медалі, манеты і інш.), якую Эмерык Чапскі ў 1894 г. пакінуў у маёнтку Станькава свайму старэйшаму сыну Каралю Чапскаму, была неўзабаве ім распродана. І ўнучка Э. Чапскага Марыя Чапская, якая дасылала лісты з запытам аб

лёсе калекцыі свайго дзеда ў Станькава, Мінск, Ленінград, Маскву, нічога не дабілася.

Заслуга аўтара гэтай кнігі і ў тым, што ён сваімі доследамі і прыведзенымі фактамі даказаў значэнне дзейнасці графаў фон Гутэн Чапскіх для Беларусі і паставіў іх уровень з такімі знакамітымі беларускімі родамі, як Агінскія, Алелькавічы, Гальшанскія, Гаштольды, Кішкі, Радзівілы, Сангушкі, Сапегі, Тышкевічы, Хадкевічы, Храптовічы, Чартарыйскія і інш.

Цікава чытаюцца легенды пра графаў фон Гутэн Чапскіх «Графскі садоўнік», «Няверная жонка». У кнізе прыведзены выкарыстаныя аўтарам архіўныя крыніцы, спіс літаратуры, а таксама імяны і геаграфічны паказальнікі.

Анатоль Іосіфавіч Валахановіч — аўтар шматлікіх навуковых і навукова-папулярных кніг, сярод якіх «Дзяржынск», «Дзяржынщина: Прошлое и настоящее» (у сааўт. з А. М. Кулагіным), «Партызанскі генерал з Амерыкі» (пра начдыва І. Я. Трацяка), «Феликс Эдмундович Дзержинский: Краткий очерк жизни и деятельности», «Сповідзь у надзеі застацца жывым: Аўтабіяграфія Браніслава Тарашкевіча» (у сааўт. з У. М. Міхнюком), а таксама ім напісана звыш 350 артыкулаў па гісторыі і культуры Беларусі.

Кніга «Графы фон Гутэн Чапскія на Беларусі» будзе цікавай і карыснай для гісторыкаў, кразнаўцаў, выкладчыкаў і студэнтаў ВНУ, усіх тых, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі.

Г. М. Брэгер

ХРОНІКА І ІНФАРМАЦЫЯ

ЗАЦВЕРДЖАНА

рашэннем бюро
Археаграфічнай камісіі
Камітэта па архівах
і справаходству
пры Савеце Міністраў
Рэспублікі Беларусь

“10” студзеня 2003 г. № 1

ПАЛАЖЭННЕ

аб Гродзенскім аддзяленні Археаграфічнай камісіі
Камітэта па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў
Рэспублікі Беларусь

1. Агульныя палажэнні

1.1. Гродзенскае аддзяленне Археаграфічнай камісіі Камітэта па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь (далей — Гродзенскае аддзяленне Археаграфічнай камісіі) з’яўляецца ведамасным каардынацыйным, навуковым, метадычным, публікатарскім цэнтрам у галіне археаграфіі, крыніцазнаўства і спецыяльных гістарычных дысцыплін у Гродзенскай вобласці. Аддзяленне ажыццяўляе сваю дзейнасць на аснове дадзенага Палажэння, распрацаванага на падставе Палажэння аб Археаграфічнай камісіі Камітэта па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь.

1.2. Гродзенскае аддзяленне Археаграфічнай камісіі сумесна з дзяржаўнымі архівамі, зацікаўленымі навукова-даследчымі ўстановамі, установамі культуры і адукацыі, органамі дзяржаўнага кіравання Гродзенскай вобласці ажыццяўляе выданне дакументаў Нацыянальнага архіўнага фонду Рэспублікі Беларусь.

1.3. Гродзенскае аддзяленне Археаграфічнай камісіі ў сваім складзе аб’ядноўвае супрацоўнікаў архіўнай галіны, музеяў, бібліятэк, устаноў адукацыі, органаў кіравання Гродзенскай вобласці, творчых саюзаў і грамадскіх арганізацый, асобных кразнаўцаў, дзейнасць якіх звязана з вывучэннем і публікацыяй гістарычных крыніц.

1.4. Кіраўніцтва Гродзенскім аддзяленнем Археаграфічнай камісіі ажыццяўляе бюро, у склад якога уваходзяць старшыня, намеснік старшыні, вучоны сакратар.

1.5. Палажэнне аб Гродзенскім аддзяленні Археаграфічнай камісіі і яго персанальны склад зацвярджаюцца бюро Археаграфічнай камісіі Белкамархіва.

1.6. Базавай установай Гродзенскага аддзялення Археаграфічнай камісіі з'яўляецца дзяржаўная ўстанова «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна». Бягучую каардынацыйную, даследчыцкую і публікатарскую працу забяспечвае бюро аддзялення.

1.7. Гродзенскае аддзяленне Археаграфічнай камісіі працуе на падставе перспектыўных і бягучых планаў. Пасяджэнні аддзялення праводзяцца не радзей чым адзін раз у паўгоддзе, бюро збіраецца адзін раз у квартал. Рашэнні прымаюцца большасцю галасоў, афармляюцца пратаколамі і даводзяцца да ведама Археаграфічнай камісіі Белкамархіва і зацікаўленых устаноў.

1.8. У склад сяброў Гродзенскага аддзялення Археаграфічнай камісіі прымаюцца прафесійныя гісторыкі, архівісты, работнікі устаноў культуры, адукацыі, краязнаўцы і іншыя на падставе заявы на імя старшыні і зацверджання бюро.

1.9. Гродзенскае аддзяленне Археаграфічнай камісіі працуе ва ўмовах галаснасці, дзейнасць яго асвятляецца ў навуковай перыядыцы і друку.

2. Асноўныя накірункі дзейнасці

Гродзенскае аддзяленне Археаграфічнай камісіі ў межах сваёй кампетэнцыі:

2.1. На падставе прапаноў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Гродна, дзяржаўных архіваў Гродзенскай вобласці, кафедральнага Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы, устаноў адукацыі і культуры распрацоўвае перспектыўныя і бягучыя планы выданняў Нацыянальнага архіўнага фонду па заходне-беларускім рэгіёне.

2.2. Ажыццяўляе падрыхтоўку да друку рукапісаў, зборнікаў дакументаў і іншых публікацый гістарычных крыніц.

2.3. Праводзіць навуковыя канферэнцыі, «круглыя сталы», семінары па праблемах архівазнаўства, крыніцазнаўства, археаграфіі і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплін.

3. Навуковыя сувязі

Гродзенскае аддзяленне Археаграфічнай камісіі падтрымлівае сувязі:

3.1. З дзяржаўнымі архівамі Рэспублікі Беларусь і іншых краін, вышэйшымі навучальнымі ўстановамі, музеямі, бібліятэкамі, дзе захоўваюцца дакументы па гісторыі заходняга рэгіёна Беларусі.

3.2. З выдавецтвамі, рэдакцыямі навуковых, грамадска-палітычных, літаратурных часопісаў, сродкамі масавай інфармацыі.

3.3. З грамадскімі ўстановамі, якія ставяць мэтай вывучэнне, захаванне і папулярнаўнасць гістарычнай спадчыны, помнікаў айчынай гісторыі і культуры.

4. Права

Гродзенскае аддзяленне Археаграфічнай камісіі мае права:

4.1. Хадайнічаць перад кіраўніцтвам органаў дзяржаўнай улады, вышэйшых навучальных устаноў і дзяржаўных архіваў, музеяў, бібліятэк, устаноў адукацыі пра ўключэнне ў індывідуальныя планы іх супрацоўнікаў прац, што звязаны з падрыхтоўкай археаграфічных і крыніцазнаўчых публікацый.

4.2. Выдаваць рэгіянальны археаграфічны штогоднік.

4.3. Удзельнічаць у рэцэнзаванні рукапісаў, якія падрыхтаваны да друку архіўнымі ўстановамі Гродзенскай вобласці самастойна або разам з іншымі ўстановамі.

4.3. Уносіць прапановы ў адпаведныя ўстановы па фінансаванні выданняў гістарычных крыніц і правядзенні навуковых мерапрыемстваў.

ПЕРСАНАЛЬНЫ СКЛАД СЯБРОЎ ГРОДЗЕНСКАГА АДДЗЯЛЕННЯ АРХЕАГРАФІЧНАЙ КАМІСІІ БЕЛКАМАРХІВА

Б ю р о :

Караў Д. У., доктар гістарычных навук, прафесар УА «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы», дырэктар ГА «Гуманітарны цэнтр даследаванняў Усходняй Еўропы» — старшыня.

Жэбрун Я. М., загадчык аддзела па архівах і справаходству Гродзенскага аблвыканкама — намеснік старшыні.

Сачак М. М., загадчык аддзела навуковага выкарыстання і публікацыі дакументаў ДУ «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна» — вучоны сакратар.

Члены аддзялення:

Аляшкевіч Д. С., намеснік старшыні абласнога савета ГА «Беларускае добраахвотнае таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры».

Афанасева Т. Ю., намеснік дырэктара ДУ «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна».

Батракова К. П., дырэктар ДУ «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна».

Дубавец С. У., загадчык аддзела інфармацыі Гродзенскага гарвыканкама.

Жыгала В. Д., дырэктар НМУ «Занальны дзяржаўны архіў у г. Навагрудку».

Карнілава Л. А., дырэктар УК «Беларускі дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі».

Мальцава Л. В., дырэктар УК «Гродзенская абласная навуковая бібліятэка імя Я. Ф. Карскага».

Мілоста Н. М., намеснік дырэктара УК «Гродзенская абласная навуковая бібліятэка імя Я. Ф. Карскага».

Марозава С. В., доктар гістарычных навук, прафесар кафедры гісторыі Беларусі УА «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы».

Нечухрын А. М., доктар гістарычных навук, дэкан гістарычнага факультэта УА «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы».

Півавартыч С. А., кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры археалогіі і этналогіі УА «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы».

Папоў І. А., старшыня Савета па справах рэлігіі і нацыянальнасцей Гродзенскага аблвыканкама.

Свірко С. Г., дырэктар НМУ «Занальны дзяржаўны архіў у г. Лідзе».

Сідарэвіч Т. У., галоўны спецыяліст Упраўлення культуры Гродзенскага аблвыканкама.

Сіроткіна В. І., дырэктар НМУ «Дзяржаўны архіў грамадскіх аб'яднанняў Гродзенскай вобласці».

Скрабко П. К., намеснік начальніка Упраўлення інфармацыі Гродзенскага аблвыканкама.

Смалянчук А. Ф., кандыдат гістарычных навук, дацэнт УА «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы».

Салаўёва А. А., дырэктар УК «Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей».

Царук В. М., намеснік дырэктара УК «Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей».

Швед В. В., доктар гістарычных навук, прафесар, прарэктар УА «Гродзенскі абласны інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кіруючых работнікаў і спецыялістаў».

Юніна Л. І., дырэктар НМУ «Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці».

ДЗЕЙНАСЦЬ БЮРО АК БЕЛКАМАРХІВА

(ліпень 2002 г. — май 2003 г.)

У пачатку ліпеня 2002 г. у НГАБ у г. Гродна з удзелам дырэктара архіва К. П. Батраковай, загадчыка аддзела навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі НГАБ у г. Гродна М. М. Сачак, праф. Д. В. Карава, дырэктара БелНДІДАС У. В. Фядосава і вучонага сакратара АК Ю. У. Несцяровіча адбылося пасяджэнне, на якім абмеркавана пытанне пра стварэнне Гродзенскага аддзялення АК. У ліпені БелНДІДАС выдаў пад грыфам АК кн.: *Шумейко М. Ф. Архивист и археограф Дмитрий Иванович Довгялло*.

19 верасня у цэнтры беларускай мовы і культуры МДЛУ адбылося абмеркаванне цыкла прац «*Белорусские оstarбайтеры*», вылучаных на атрыманне Дзяржаўнай прэміі РБ за 2002 г. У падрыхтоўцы дадзеных прац прымаў удзел супрацоўнік бюро АК В. Д. Селяменеў.

У верасні выйшла з друку кн.: *Аксамітаў А. А. Прыказкі і прымаўкі. Тлумачальны слоўнік беларускіх прымавак і прыказак з архіваў, кафедральных збораў, рэдкіх выданняў XIX і XX стст. 2-е выданне*. Навуковую рэдакцыю слоўніка ажыццяўляў намеснік старшыні АК Я. Я. Янушкевіч.

1 кастрычніка на пасяджэнні «круглага стала» «*Польскія архіваліі і гісторыя, права, традыцыі*», які адбыўся на гістарычным факультэце БДУ, прыняў удзел намеснік старшыні АК М. Ф. Шумейка.

У кастрычніку (Навагрудак) адбылося пасяджэнне беларуска-польскай дарадчай камісіі па справах гісторыка-культурнай спадчыны, у працы якой прыняў удзел намеснік старшыні АК У. П. Крук.

4 кастрычніка ў Віцебску прайшлі юбілейныя архіўныя чытанні «*Віцебшчына архіўная: гісторыя, факты, персаналіі (сярэдзіна XIX — XX стагоддзье)*», прысвечаныя 150-годдзю стварэння і 140-годдзю пачатку дзейнасці Віцебскага архіва старажытных актавых кніг. На чытаннях з дакладам выступіў М. Ф. Шумейка.

10 кастрычніка адбылося чарговае пасяджэнне бюро АК, на якім абмяркоўваліся пытанні, звязаныя з бягучай працай АК. Зацверджаны

дадаткі, якія былі ўнесены Віцебскім аддзяленнем АК у «Палажэнне аб Віцебскім аддзяленні АК Белкамархіва». Адзначана, што на вып. 2, 3 «*Беларускага археаграфічнага штогодніка*» (БАШ) у «*Беларускім гістарычным аглядзе*» (БГА. Т. 8. С. 300—308) з'явілася станоўчая рэцэнзія Віталія Галубовіча. Тамсама (с. 356—358) змешчана рэцэнзія Ю. Грыбоўскага на зборнік матэрыялаў «Круглага стала», прысвечанага 60-годдзю пачатку Вялікай Айчыннай вайны (праведзены АК у чэрвені 2001 г.). На пасяджэнні абмяркоўвалася метадычная распрацоўка А. І. Грушы, прызначаная для падрыхтоўкі да публікацыі кірылічных дакументаў ВКЛ. Адзначалася, што распрацоўка з'яўляецца паказчыкам развіцця ў РБ актавай археаграфіі сярэднявечча.

Напрыканцы 2002 г. выйшлі з друку капітальнае даследаванне «*Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да нашых дзён*» (Т. 2. «*Ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г.*»), дзе шэсць параграфіў падаў У. П. Крук, і вып. 3 БАШ. Бюро АК звярнула ўвагу рэдактарска-выдавецкага аддзела БелНДІДАС на пажаданаць цвёрдага пераплёту для кніг БАШ.

М. Ф. Шумейка, які вядзе ў часопісе «Архівы і справаводства» раздзел «*Археаграфія*», змясціў у № 5 за 2002 г. артыкул «*Витебский центральный архив древних актовых книг в XIX — начале XX века и последующая судьба его документальных собраний*». У № 6 часопіса змешчаны яго артыкул «*Журнал польских архивистов на рубеже тысячелетий*».

10 студзеня 2003 г. адбылося пасяджэнне бюро АК, на якім зацверджаны «Палажэнне аб Гродзенскім аддзяленні АК Белкамархіва» і персанальны склад аддзялення. Гродзенскае аддзяленне АК створана 9 снежня на пасяджэнні ўстаноўчага сходу па стварэнні аддзялення. Старшыня аддзялення — дырэктар Гуманітарнага цэнтра даследаванняў Усходняй Еўропы, член бюро АК праф. Д. У. Караў.

23 студзеня ў Маскве прайшло 5-е сумеснае пасяджэнне калегіі Белкамархіва і Федэратыўнай архіўнай службы РФ, на якім ад беларускага боку прынялі ўдзел У. І. Адамушка, У. В. Фядосаў і В. Д. Селяменеў.

25 лютага адбылося пасяджэнне бюро АК, на якім была абмеркавана і ўхвалена праграма публікацый НАФ РБ «*Архіўная беларусіка*» (падрыхтаваная Ю. У. Несцяровічам на аснове прац Я. Я. Янушкевіча), складзены перспектывыны план археаграфічных выданняў устаноў архіўнай галіны РБ на 2003—2008 гг., абмеркавана бягучая праца АК.

Сярод юбілейных мерапрыемстваў, прысвечаных 195-годдзю В. Дуніна-Марцінкевіча, што прайшлі 2—6 сакавіка ў Мінску і родных мясцінах юбіляра, было праведзена пасяджэнне «Круглага стала» «*Постаць Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча ў святле архіўных дакументаў і матэрыялаў*». Адным з ініцыятараў пасяджэння з'явілася АК. Я. Я. Янушкевіч выступіў на пасяджэнні з дакладам «*Насустрач 200-годдзю. Праект выдання творчай спадчыны В. Дуніна-Марцінкевіча і ягоных сучаснікаў*». У сталічным ДOME літаратара 4 сакавіка адбылася ўрачыстая вечарына, якую вёў Я. Я. Янушкевіч і дзе прысутнічалі прамыя нашчадкі пісьменніка, расшуканыя Я. Я. Янушкевічам у Польшчы і ЗША. Уступнае слова прамовіў намеснік старшыні Саюза пісьменнікаў Беларусі А. П. Кудравец, які адзначыў той неацэнны ўклад, што ўнёс В. Дунін-Марцінкевіч у беларускую літаратуру, беларускую мову, беларускую культуру.

У сакавіку ў Маскве была надрукавана кн. «*Теоретические проблемы археографии с позиций современности. Материалы дискуссии*». Сярод змешчаных у ёй артыкулаў — «*Да пытання прадмета археаграфіі і тыпалогіі дакументальных публікацый*» Ю. У. Несцяровіча. Выйшла з друку ч. 1 т. 9 Поўнага збору твораў Я. Купалы. Каментарый да яе ажыццяўлялі Я. Я. Янушкевіч і В. Д. Селяменеў.

27 сакавіка адбыўся агульны сход АК. Пасяджэнне сходу вялі Я. Я. Янушкевіч і М. Ф. Шумейка. У той жа дзень правялі пасяджэнне бюро АК, на якім быў скампанаваны матэрыял вып. 4 БАШ. На ім адзначана, што ў артыкуле: *Слободніченко А. А. Нові білоруські архівазнаўчы відання* (Архівы Украіны. 2002. № 4—6. С. 244—245) даецца анатацыйны агляд матэрыялаў вып. 2 БАШ.

У № 2 часопіса «Архівы і справаводства» змешчана рэцэнзія М. Ф. Шумейкі на № 2 за 2001 г. і № 1—3 за 2002 г. часопіса «Архівы Украіны». М. Ф. Шумейка (разам з іншымі членамі АК — У. В. Фядосавым, В. У. Скалабанам) удзельнічаў у працы Міжнароднай навуковай канферэнцыі «*Архівы та краязнаўства: шляхі інтэграцыі*». Матэрыял яго выступлення на пленарным пасяджэнні канферэнцыі «*Белорусские архивы и краеведение в 1920 г.*» быў апублікаваны ў т. 9 выд. «*Студіі з архіўнай справы та документознаўства*».

У красавіку В. Д. Селяменеў разам з сябрамі АК — старшынёй Белкамархіва У. І. Адамушкам, загадчыкам аддзела публікацый і дакументаў НАРБ Г. Дз. Кнацько, а таксама супрацоўнікамі НАРБ М. А. Бандарэнкам за нізку прац «*Беларускія остарбайтэры*» (большую частку цыкла склалі тры тамы дакументаў і матэрыялаў «*Белорусские остарбайтэры*»; Мн., 1996—1998) быў вылучаны на атры-

манне звання лаўрэата Дзяржаўнай прэміі РБ 2002 г. у галіне навукі і тэхнікі.

24 красавіка ў Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі адбылася вечарына з нагоды выхаду ў свет кнігі «История Беларуси» М. В. Доўнар-Запольскага. У напісанні прадмовы да кнігі прыняў удзел М. Ф. Шумейка, а ў падрыхтоўцы да друку — В. Д. Селяменёў.

У траўні пад грыфам АК выйшла з друку кн.: *Янушкевіч Я. Дыярыш з XIX стагоддзя: Дзённікі М. Галубовіча як гістарычная крыніца*. Яна з'явілася першай кнігай заснаванай археографам серыі «Літаратура XIX стагоддзя», прысвечанай 200-годдзю з дня нараджэння В. Дуніна-Марцінкевіча.

Матэрыял падрыхтаваны Ю. У. Несцяровічам

ИНФАРМАЦЫЯ ПРА АГУЛЬНЫ СХОД АРХЕАГРАФІЧНАЙ КАМІСІІ БЕЛКАМАРХІВА

Пасяджэнне агульнага сходу АК адбылося 27 сакавіка 2003 г. і, як ужо стала традыцыйным, прайшло яно ў актавай зале НГАБ. На пасяджэнні прысутнічала 30 археографаў, вучоных, дзеячаў культуры, пераважная большасць іх — члены АК. Першым прапанаваным бюро АК пытаннем было абмеркаванне распрацаванай бюро АК галіновай праграмы публікацый дакументаў і матэрыялаў НАФ РБ пад назвай «Архіўная беларусіка» і перспектыўнага плана публікацый дакументаў устаноў архіўнай галіны Рэспублікі Беларусь на 2003—2008 гг. Праграма і план былі папярэдне разасланы членам АК на азнаямленне. Таму колькасць выступоўцаў склала большую палову прысутных.

Я. Я. Янушкевіч нагадаў, што неабходнасць стварэння падобнай праграмы ўзнікла яшчэ ў другой палове 90-х гадоў мінулага стагоддзя ў сувязі з новым этапам развіцця айчыннай гістарычнай навукі, доступам да «закратаваных» раней у спецхранах матэрыялаў. Пасля стварэння напрыканцы 1999 г. галіновай АК актуальнай праблемай паўстала распрацоўка менавіта галіновай праграмы публікацый. Выступоўца спыніўся на распрацаванай у БелНДІДАС праграме, асабліва на пунктах яе другога раздзела (асноўных накірунках публікацыйнай дзейнасці ўстаноў архіўнай галіны РБ). На ўзнікшае на пасяджэнні пытанне пра крыніцы фінансавання перспектыўнага плана публікацый начальнік аддзела навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі Белкамархіва У. П. Крук адказаў, што, акрамя некалькіх уключаных у план выданняў, астатнія належыць выдаваць за пазабюджэтныя сродкі архіўных устаноў. В. У. Скалабан указаў на тое, што сён-

ня патрэбна разлічваць у першую чаргу на выдаўцоў, а не на ўласныя сродкі. Ён таксама звярнуў увагу на неабходнасць для бюро АК выветліць, ці выдзяляюцца дзяржаўныя сродкі ў якіх-небудзь праграмах на публікацыю падобных зборнікаў, і на адсутнасць міжнароднага супрацоўніцтва сярод планаў АК.

3. Л. Яцкевіч станоўча ацаніў распрацаваную бюро АК праграму. Палічыў мэтазгодным перавыдаць т. I «Беларускага архіва старажытных грамат» І. І. Грыгаровіча, улічваючы вялікую каштоўнасць, у тым ліку і культурную, змешчаных у ім дакументаў. Прапанаваў уключыць у перспектыўны план публікацый выданне, якое б уключае т. I і II «Беларускага архіва» І. І. Грыгаровіча.

В. У. Скалабан, прыхільна паставіўшыся да праграмы, зрабіў шэраг заўваг па тэксце. Сярод іх: у пералік грунтоўных публікацый уключана некалькі дробных выданняў; мэтазгодна не адасабляць беларускія археаграфічныя выданні і рускамоўныя, якія выйшлі за межамі Беларусі. Найбольш істотная заўвага па тэксце — адсутнасць пераліку архіўных іншамоўных (акрамя польскіх) даведнікаў і каталогаў, якія маюць дачыненне да гісторыі Беларусі.

Дз. У. Караў, ацаніўшы ў цэлым станоўча працу, якую прарабіла бюро АК пры распрацоўцы праграмы, палічыў, што па форме створаная праграма — не канцэпцыя, а хутчэй механічны звод меркаванняў. Прапанаваў варыянт структурнай перабудовы праграмы — разбіць яе не па археаграфічных тэмах, а па гістарыяграфічнай праблематыцы, па відах гістарычных крыніц і архіўных фондах; зрабіў заўвагу пра адсутнасць у праграме адлюстравання крыніц па рэгіянальнай гісторыі. Асноўная метадалагічная заўвага, якую сфармуляваў старшыня Гродзенскага аддзялення Археаграфічнай камісіі: АК належыць стварыць дзяржаўную канцэпцыю публікацый дакументаў НАФ РБ. Толькі ў апошнім выпадку, на яго думку, намаганнем АК будзе аказана дзяржаўная падтрымка.

Адказваючы на апошняю заўвагу, М. Ф. Шумейка нагадаў, што бюро АК не ставіла мэтай распрацоўку дзяржаўнай праграмы (або канцэпцыі) публікацый, а толькі распрацоўку архіўна-галіновай праграмы.

І. В. Саверчанка вельмі слухна прааналізаваў метадалагічны бок распрацаванай праграмы. Ён адзначыў, што праграма зроблена на высокім прафесійным узроўні, з'яўляецца дастаткова грунтоўнай. Ёй уласціва метадалагічная і канцэптэуальная завершанасць. Захавана іерархія вылучаных у ёй пазіцый. Выступоўца прапанаваў некалькі крокаў па яе ўдасканаленні стылістычнага характару, якія не закранаюць сутнасці распрацаванай тэмы: замест «*Уводзіны*» больш падыхо-

дзіць назва «*Мэты і задачы праграмы*», замест «*Асноўныя вынікі*» — назваць «*Сучасны стан*», замест «*Асноўныя накірункі*» сёння найбольш адпаведным будзе «*Прыярытэтных накірункі*» і г. д.

А. М. Міхальчанка адзначыў вялікую працу, якую прарабілі распрацоўшчыкі праграмы, і тое, што колькасць фактычнага матэрыялу ў ёй перавышае яе памер. Ён абгрунтоўваў погляд, паводле якога ў век Інтэрнэта і стварэння інфармацыйнага рэсурсу пераважная форма археаграфічных публікацый — электронная. Што сённяшнія тэхнічныя магчымасці значна палягчаюць увядзенне гістарычных дакументаў ва ўжытак даследчыкаў.

Намеснік старшыні Камітэта па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь В. У. Бірукова, апаніруючы папярэдняму прамоўцу, заўважыла, што сёння беларускае грамадства не падрыхтавана да шырокага карыстання электроннымі сродкамі, якія, апроч таго, і недаўгавечныя. Адзначыўшы вялікую працу, якую праводзіць бюро АК, яна выказала меркаванне, што сёння ўжо найбольш патрэбна не праграма публікацый, а канцэпцыя развіцця археаграфічнай дзейнасці ў краіне.

Негатыўна паставіліся да праграмы У. П. Крук, а таксама дырэктар НГАБ А. К. Галубовіч. Яна звярнула ўвагу на значную праробленую працу пры яе складанні і на адсутнасць падрабязных устаноў і дэталей адносна таго, што належыць рабіць архіўным устаноў.

І. В. Саверчанка заўважыў, што ў падобных праграмах, мэта якіх — падвесці тэарэтычны базіс пад канкрэтныя планы публікацый, не павінны прапісвацца тэхнічныя бакі справы. У праграме галоўнае — вызначыць канцэпцыю, стратэгію.

Я. Я. Янушкевіч паспрабаваў патлумачыць розніцу паміж канцэпцыяй і праграмай публікацый. Першая ўключае ў сябе абгрунтаванне кадравай, фінансавай, структурнай і іншых падобных бакоў праблемы; другая сканцэнтравана на вызначэнні асноўных накірункаў публікацый дакументаў з выдзяленнем найбольш істотных акцэнтаў іх.

В. С. Мянжынскі, адзначыўшы вялікі абсяг праробленага, прапанаваў выдзеліць асобным накірункам публікацыю кніг Метрыкі ВКЛ. А. І. Груша звярнуў увагу на недастатковае ўключэнне ў праграму пераліку архіўных фондаў, якія належыць публікаваць у першую чаргу. Таксама ён палічыў мэтазгодным дыферэнцыравана падысці да выкладання крыніц, змешчаных у пунктах «Асноўных накірункаў публікацый».

Г. В. Кісялёў адзначыў вялікую праведзеную працу пры распрацоўцы праграмы і звярнуў увагу на наяўнасць у апошняй залішніх пунктаў, асабліва па XX ст., на ўключэнне ў яе шэрагу неархеаграфічных выданняў. Указаў, што праграма мае дапаможны, абгрунтоўваючы характар у адносінах да складзенага перспектывага плана. Тым не менш і пры складанні плана не ўдалося пазбегнуць пэўнай выпадковасці ўключэння некаторых выданняў і таго недахопу, які быў уласцівы пры планаванні археаграфічных публікацый у Беларусі ў папярэдні час. Ён палічыў, што ў план уключана недастаткова дакументальных выданняў пра персаналіі, а гэта вельмі важна як для даследавання гісторыі Беларусі, так і для развіцця культуры.

Г. М. Брэгер заўважыў, што сярод асноўных накірункаў публікацый у праграмы не маецца такога накірунку, як публікацыя дакументаў метадычна-прававога характару. А між тым без увядзення ва ўжытак такіх дакументаў поўнамаштабная распрацоўка гісторыі права немагчымая. Ён прапанаваў АК пачынаць працу па правядзенні археаграфічных экспедыцый (збор пісьмовых матэрыялаў, якія служаць крыніцамі па гісторыі Беларусі: у касцёлах, у жыхароў і г. д.), а таксама разгледзець пытанне пра археаграфічную практыку ў ВНУ.

Ю. У. Несцярковіч адзначыў каштоўныя заўвагі, зробленыя В. Л. Насевічам на конт стварэння камп'ютэрных баз дадзеных гістарычных дакументаў; зачытаў водгукі на праграму членаў АК, якія азнаёміліся з ёй, але не змаглі прысутнічаць на пасяджэнні сходу: А. М. Сарокіна, які, адзначыўшы грунтоўнасць працы, прапанаваў уключыць у яе пункт пра рэлігійны стан і адносіны у Беларусі ў XX ст., У. І. Навіцкага, указаўшага на сбалансаванасць праграмы, згоду з вызначанымі ў ёй асноўнымі накірункамі публікацый.

М. Ф. Шумейка падагульніў зробленыя прапановы і паведаміў, што бюро АК абмяркоўвала праблему стварэння дзяржаўнай канцэпцыі публікацый НАФ РБ, але, на яго думку, яе распрацоўка — гэта справа АК разам з акадэмічнымі ўстановамі.

Другім пытаннем павесткі дня пасяджэння была інфармацыя пра дзейнасць Віцебскага аддзялення АК. З інфармацыяй выступіў М. У. Пішчулёнак:

«Паважаныя члены Археаграфічнай камісіі! Шаноўныя калегі!

У снежні 2001 года было зацверджана Палажэнне аб Віцебскім аддзяленні АК Белкамархіва. За гэты час праведзена тры пасяджэнні нашага падраздзялення. Паколькі яго стварэнне адбылося ў час святкавання 150-годдзя прыняцця рашэння аб арганізацыі Віцебскага цэнтральнага архіва старажытных актавых кніг, то ў 2002 годзе

ўся праца была прысвечана юбілею. З гэтай нагоды выдадзена кніга «Витебщина архивная: история, фонды, персоналии (середина XIX — XX век)», адбылася яе прэзентацыя, а таксама ў кастрычніку мінулага года была праведзена навукова-практычная канферэнцыя. Дзейнасць археаграфічнага аддзялення асвятлялася ў друку, на тэлебачанні, мела вялікі грамадскі рэзананс. Толькі загадчык аддзела па архівах і справаводства, намеснік старшыні аддзялення двойчы выступіў на тэлебачанні, дзе адказаў на пытанні жыхароў Віцебшчыны, прагучала інфармацыя аб нашай дзейнасці і на Рэспубліканскім радыё. Мы лічым, што пачатак нашай дзейнасці быў вельмі ўдалым. Дасягнута дамоўленасць аб выданні тыража «Витебщины архивной...» у колькасці 640 адзінак для настаўнікаў, выкладчыкаў устаноў адукацыі вобласці. Вельмі станоўча наша выданне было ўспрынята і кіраўніцтвам аблвыканкама.

Цяпер крыху аб нашых бліжэйшых планах. Супрацоўнікамі аддзела, аблдзяржархіва, членамі аддзялення цяпер вядзецца праца па падрыхтоўцы да выдання двух зборнікаў дакументаў: з гісторыі Віцебскага мастацкага вучылішча ў 1918—1923 гадах і аб лёсе праваслаўнай царквы на Віцебшчыне ў XX стагоддзі. Мяркуем, што нашы выданні будуць падрыхтаваны да друку: першае ў 2003 годзе, другое ў наступным.

Таксама ў бліжэйшых планах — стварэнне на базе аблдзяржархіва асабістай старонкі ці нават сайта, падключэнне да Інтэрнэта з мэтай размяшчэння там архіўных зборнікаў, аглядаў фондаў, пералікаў дакументаў і г. д. На больш далёкую перспектыву плануем падрыхтаваць выданне пра гісторыю Віцебскай губерні і вобласці, што можа адбыцца праз два-тры гады. Вось такія нашы здзяйсненні і планы. Таксама выкажу шчырую ўдзячнасць ад віцебскіх архівістаў усім, хто дапамагае нашай рэгіянальнай дзейнасці, асабліва Белкамархіву, БелНДЦДАСу, рэспубліканскім архівістам. Усе нашы здабыткі сталі магчымымі дзякуючы дапамозе і ўдзелу ў нашых справах асабіста У. І. Адамушкі, У. В. Фядосава, М. Ф. Шумейкі і іншых.

У заключэнне хачу ўнесці прапанову. На наш погляд, неабходна яшчэ больш увагі звярнуць на рэгіянальную навуковую, публікацыйную дзейнасць на Віцебшчыне. Усім на карысць, у тым ліку дзяржаве, Міністэрству культуры, правядзенне традыцыйных Славянскіх базараў у Віцебску. Там архіўная служба Беларусі таксама ў рамках гэтых святаў можа ладзіць адно-два свае мерапрыемствы, вядома, з асноўным удзелам віцебскіх архівістаў. Паколькі ў сваёй дзейнасці мы сустракаем велізарныя цяжкасці па матэрыяльным забеспячэн-

ні, то просім Белкамархію хадайнічаць перад фондам «Узаемаразуменне і прымірэнне» аб перадачы 2—3 камп'ютэраў аблдзяржархіву для выкарыстання ў навуковых публікацыйных мэтах. Яшчэ адзін запыт, які прагучаў на пасяджэнні камісіі. Звяртаемся да Белкамархіва аб пошуку магчымасці і перадачы з фондаў бібліятэкі НГАБ дублетных экзэмпляраў выдання «Памятных книг Віцебскай губерні», «Гісторыка-юрыдычных матэрыялаў», прац А. П. Сапунова. Гэтыя крокі мелі б вялікі станоўчы рэзананс у навукоўцаў, краязнаўцаў, сродках масавай інфармацыі. Прывяду яшчэ раз прыклад з дзейнасці Міністэрства культуры, якое перадало працы Ю. М. Пэна Віцебскаму мастацкаму музею.

Увогуле дзейнасць Віцебскага аддзялення залежыць як ад ініцыятывы і працы мясцовых архівістаў, так і ад падтрымкі на рэспубліканскім узроўні».

Трэцім пытаннем было ўнясенне змен у персанальны склад АК. Прапановы па гэтым пытанні, адзначаныя ў пастанове агульнага сходу АК, зрабіў М. Ф. Шумейка.

Пастанова агульнага сходу АК

1. Прыняць да ведама распрацаваную бюро АК праграму публікацый НАФ РБ «Архіўная беларусіка», разлічаную на выкананне ўстановамі архіўнай галіны РБ. Ухваліць вызначаныя ў ёй асноўныя накірункі археаграфічнай распрацоўкі дакументаў і матэрыялаў НАФ РБ ўстановамі архіўнай галіны РБ.

2. Ухваліць перспектывыны план публікацый дакументаў установамі архіўнай галіны РБ на 2003—2008 гг. з улікам выказаных прапаноў.

3. Інфармацыю пра дзейнасць Віцебскага аддзялення АК прыняць да ведама.

4. Прыняць у склад АК Белкамархіва членамі АК:

- *Брэгера Германа Максімавіча*, галоўнага архівіста аддзела старажытных актаў НГАБ;

- *Мянжынскага Валерыя Станіслававіча*, старшага навуковага супрацоўніка Інстытута гісторыі НАН Беларусі;

- *Ходзика Сяргея Мікалаевіча*, дэкана гістарычнага факультэта БДУ;

- *Чамярыцкага Вячаслава Антонавіча*, загадчыка аддзела старажытнай і новай беларускай літаратуры Інстытута літаратуры НАН Беларусі.

- *Шарэнда Валянціну Васілеўну*, загадчыка аддзела навуковага выкарыстання і публікацыі дакументаў Дзяржархіва Віцебскай вобласці;

- Яцкевіча Зміцера Лявонцэвіча, вядучага навуковага супрацоўніка НГАБ.

5. Выключыць са складу АК тых яе членаў, якія на працягу трох год не прынялі ўдзелу ў працы (мерапрыемствах) АК, а таксама не вызначыліся публікатарскай дзейнасцю.

Матэрыял падрыхтаваны Ю. У. Несцяровічам

ИНФОРМАЦИЯ О РАБОТЕ ВИТЕБСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ АРХЕОГРАФИЧЕСКОЙ КОМИССИИ БЕЛКОМАРХИВА ЗА 2002 г. И О ПЛАНЕ РАБОТЫ НА 2003 г.

За первый год после создания Витебского отделения Археографической комиссии (АК) Белкомархива проведено 2 заседания, на которых были рассмотрены организационные вопросы, определены основные направления, предложены проекты по издательской работе.

Вся работа в течение года была направлена на подготовку и проведение мероприятий, посвященных 150-летию учреждения и 140-летию начала деятельности Витебского центрального архива древних актовых книг.

Был разработан план-проспект подготовки к изданию сборника документов и материалов «Витебщина архивная: история, фонды, персоналии (сер. XIX — XX в.)», в ходе которой под научной редакцией зам. председателя АК М. Ф. Шумейко членами Витебского отделения АК были подготовлены статьи об этапах истории архивного строительства на Витебщине:

- Становление архивного дела на Витебщине в 1918—1941 гг. (В. В. Шарендо).

- Развитие архивного дела на Витебщине (1944—1991 гг.) (В. П. Коханко).

- История партийного архива Витебского областного комитета Коммунистической партии Белоруссии (А. В. Долгова).

- Архивное строительство на Витебщине в 1991—2001 гг. (М. В. Пищуленок).

Об архивном деле на Витебщине в XIX — начале XX в., непосредственно о деятельности Витебского центрального архива древних актовых книг две статьи представил М. Ф. Шумейко.

Был также собран и обработан материал о персоналиях — известных архивистах Витебщины, составлено 24 биографические статьи.

Как дополнительный материал составлена хроника архивного строительства на Витебщине, обобщены сведения о руководителях архивной службы Витебской и Полоцкой областей, государственных

и партийных архивов, подобраны некоторые основополагающие документы об истории архивной службы Витебщины.

Важным этапом в работе по подготовке издания стало сотрудничество с национальными архивами Республики Беларусь по подготовке обзоров и перечней документов своих архивов по истории Витебщины (НИАБ, НИАБ в г. Гродно, НАРБ, БГАМЛИ, БГАКФФД, БГАНТД) под непосредственным контролем Белкомархива.

Итог работы редакционной коллегии в составе М. В. Пищуленка (председатель), Т. В. Бувевич, Л. Б. Испенковой, В. В. Федосова, В. В. Шарендо, М. Ф. Шумейко — рекомендация к печати в августе 2002 г. Ученым советом БелНИИДАД научно-популярного издания «Витебщина архивная...», которое в декабре 2002 г. издано тиражом в 200 экземпляров.

17 авторов участвовали в подготовке помещенных в сборник материалов, разделенных на 3 раздела:

1. Из истории архивного строительства на Витебщине (6 статей).

2. Витебщина в документах государственных архивов Беларуси. Обзоры фондов и перечни документов (8 статей).

3. Архивисты и время — персоналии (24 статьи).

4 февраля 2003 г. состоялась презентация сборника документов и материалов «Витебщина архивная...», на которой члены Витебского отделения АК, специалисты Управления культуры и образования Витебского облисполкома отметили ценность данного издания как информационного для работы музейных сотрудников, учителей и, конечно же, преподавателей вузов и студентов. Был поднят вопрос о выделении денежных средств для дополнительного издания «Витебщины архивной...» в целях поступления сборника во все краеведческие музеи, отделы образования, библиотеки.

В ознаменование 140-летия начала деятельности Витебского центрального архива древних актовых книг Государственный архив Витебской области, Витебское отделение АК в рамках курсов повышения квалификации руководящих работников органов государственного управления при Витебском облисполкоме (директора, зав. отделами, гл. специалисты государственных архивов) 4 октября 2002 г. провели юбилейные архивные чтения «Витебщина архивная...», в которых приняли участие члены Витебского отделения АК, архивисты и сотрудники музеев Витебской области, преподаватели и студенты ВГУ, а также ученые и архивисты из Минска.

На чтениях было заслушано 10 докладов и выступлений по темам:

1. Современные тенденции, проблемы, перспективы архивного строительства на Витебщине (М. В. Пищуленок).
2. Опыт и перспективы сотрудничества исторического факультета ВГУ им. П. М. Машерова и Государственного архива Витебской области в вопросах профессиональной подготовки студентов (В. А. Космач).
3. Архивы Витебщины в XIX — первой четверти XX в. (М. Ф. Шумейко).
4. Фрагменты истории Витебщины периода 1900—1950 гг. в кино- и фотодокументах БГАКФФД (Т. Д. Рахманько).
5. К вопросу об использовании архивных материалов в экспозициях краеведческого музея (О. Д. Краско).
6. Документы па гісторыі Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Я. Коласа ў фондах БДАМЛМ (Т. В. Кекелева).
7. Архивные источники Национального архива Республики Беларусь об истории трагической смерти Ю. Пэна (А. Ф. Великий).
8. Основные этапы становления архивного дела на Витебщине в 1918—1941 гг. (В. В. Шарендо).
9. О некоторых проблемах развития архивного дела на Витебщине в 1944—1991 гг. (В. П. Коханко).
10. Особенности деятельности партийного архива Витебского обкома КПБ (А. В. Долгова).

Были также рассмотрены перспективы дальнейшей работы по публикации документов Государственным архивом Витебской области, Витебским отделением АК. План работы Витебского отделения АК утвержден 4 февраля 2003 г.

На ближайшие годы были запланированы подготовка и издание сборника документов «Витебщина художественная в 20-е годы XX столетия», подготовка электронного варианта научно-популярного издания «Судьба православной церкви на Витебщине в XX столетии», работа над архивным справочным изданием «Органы государственной власти Витебской области».

Витебское отделение АК планирует также рассмотреть вопрос об учреждении периодического издания Витебского отделения АК, продолжить работу по созданию базы данных об имеющихся материалах по истории Витебщины в архивах Республики Беларусь и других стран, а также по пополнению фонда пользования Государственного архива Витебской области дублетными экземплярами и копиями документов из архивных, библиотечных и музейных фондов Республики Беларусь.

Материал подготовлен В. В. Шарендо

ПАМЯЦІ ТАВАРЫША

Я. С. Фалей

ПАВЕЛ ПАЎЛАВІЧ ЛІПІЛА

29 снежня 2002 г. на 87-м годзе жыцця памёр вядомы беларускі вучоны-гісторык, удзельнік партызанскага руху ў гады Вялікай Айчыннай вайны, персанальны пенсіянер рэспубліканскага значэння Павел Паўлавіч Ліпіла. Ён нарадзіўся 15 (28) жніўня 1916 г. у в. Магільна Ігуменскага пав. Мінскай губ., цяпер Уздзенскі р-н Мінскай вобл., у шматдзетнай сялянскай сям'і. Працоўную дзейнасць пачаў у 1934 г. настаўнікам няпоўнай СШ у сяле Радзе-на-Амуры Бірскага р-на Яўрэйскай аўтаномнай вобл. Хабараўскага краю (РСФСР), куды быў накіраваны пасля заканчэння Мінскага педагагічнага тэхнікума. Выкладаў фізіку, хімію, біялогію. Пазней быў назначаны дырэктарам школы. У 1938 г. ён паступіў на гістарычны факультэт Мінскага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага, дзе і вучыўся да пачатку Вялікай Айчыннай вайны. Затым некаторы час пражываў у бацькоўскім доме і працаваў на сельскай гаспадарцы. У 1942 г. П. П. Ліпіла ўступіў у партызанскі атрад імя Р. І. Катоўскага партызанскай брыгады імя К. Я. Варашылава, якая дзейнічала на тэрыторыі Мінскай вобл. Праз год яго назначылі адказным сакратаром газеты «За Савецкую Радзіму» — органа Уздзенскага падпольнага райкома КП(б)Б, у якой Павел Паўлавіч працягваў працаваць і пасля вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. З кастрычніка 1944 г. працягваў вучобу ў Мінскім педінстытуце, які скончыў у 1945 г., атрымаўшы дыплом з адзнакай. У жніўні 1945 г. у ліку лепшых выпускнікоў педінстытута быў накіраваны на 3-месячныя курсы Усесаюзнага камітэта па справах вышэйшай школы пры Маскоўскім дзяржаўным універсітэце імя М. В. Ламаносава. Па заканчэнні курсаў П. П. Ліпілу прапаноўвалі застацца на рабоце ў Маскве, але ён адмовіўся і вярнуўся ў родны педагагічны інстытут. Тут працаваў асістэнтам кафедры асноў марксізму-ленінізму. Аднак схільнасць да даследчай работы, якая праявілася яшчэ ў студэнцкія гады, стала падставай для паступлення ў 1946 г. у аспірантуру Інстытута гісторыі Акадэміі навук БССР. Але ў сакавіку 1947 г., у сувязі з пастановай ЦК ВКП(б) ад

25 студзеня 1947 г. «Аб рабоце ЦК КП(б) Беларусі», у якой звярталася ўвага на распрацоўку «актуальных пытанняў гісторыі і культуры беларускага народа», П. П. Ліпіла паводле рашэння аддзела агітацыі і прапаганды ЦК КП(б)Б быў адкамандзіраваны на работу ў Інстытут гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б. З інстытутам ён звязаў свой далейшы лёс назаўжды, прайшоўшы шлях ад малодшага навуковага супрацоўніка да намесніка дырэктара па навуковай рабоце. Тут жа пачаўся яго шлях і да кандыдацкай дысертацыі, якую ён бліскава абараніў у 1956 г., а ў 1960 г. рашэннем ВАК СССР быў зацверджаны ў вучоным званні старшага навуковага супрацоўніка па спецыяльнасці «гісторыя КПСС».

П. П. Ліпіла належаў да плеяды першых беларускіх гісторыкаў, якім давялося вывучаць, асэнсоўваць, аналізаваць і асвятляць падзеі, звязаныя з гісторыяй беларускага народа ў перыяд Вялікай Айчыннай вайны. Глыбокая навуковая распрацоўка гэтай праблемы стала асноўным накірункам усёй навукова-даследчай дзейнасці П. П. Ліпілы. Пачатак ёй паклаў «Зборнік лістовак усенароднай партызанскай барацьбы ў Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны (1941—1944 гг.)», які быў падрыхтаваны П. П. Ліпілам (ён жа аўтар прадмовы) у сааўтарстве і выдадзены ў 1952 г. Значным укладам у гістарыяграфію гісторыі партызанскага руху з'явілася яго манаграфія «КПБ — арганізатар партызанскага руху ў Беларусі в гады Вялікай Айчыннай вайны» (Мн., 1959). У ёй аўтар акрэсліў месца і значэнне партызанскага руху і падполля ў вызваленчай барацьбе, прынцыпы арганізацыі і кіраўніцтва гэтым рухам, крыніцы яго развіцця, асновы тактыкі. Напісаная на багатым фактычным архіўным матэрыяле, яна сведчыла аб сталасці даследчыка, глыбіні яго падыходу да аналізу складанейшых гістарычных падзей.

Наогул, Павел Паўлавіч унёс значны ўклад у развіццё гістарычнай навукі. Ён з'яўляецца аўтарам і сааўтарам звыш 50 навуковых прац, сярод якіх: *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945: В 6 т. Т. 3: Коренной перелом в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. — декабрь 1943 г.)*. Мн., 1961. *О партийном подполье в Минске в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — июль 1944 г.)*. Мн., 1961; *Преступления немецко-фашистских оккупантов в Белоруссии 1941—*

1944. Мн., 1963 (2-е дапоўн. і выпр. выд. Мн., 1965); *Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии (1921—1966)*. Ч. 2. Мн., 1965 (макет), 1967; *Разрушение и разграбление гитлеровцами национальных богатств БССР // Немецко-фашистский оккупационный режим (1941—1944 гг.)*. М., 1965; *Всенародное партизанское движение в Белоруссии (июнь 1941 — июль 1944 г.) // Вторая мировая война. Материалы научной конференции, посвященной 20-й годовщине победы над фашистской Германией*. Кн. 3. Движение сопротивления в Европе. М., 1966; *Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — июль 1944)*: *Документы и материалы: В 3 т., 4 кн.* Мн., 1967, 1973, 1978, 1982; і інш. П. П. Ліпіла быў адным з кіраўнікоў і членаў групы навуковага рэдагавання і аўтарскага калектыву фундаментальнай працы «Всенародная барацьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны» (В 3 т. Мн., 1983—1985).

Пры падрыхтоўцы навуковых прац П. П. Ліпіла пастаянна знаходзіўся ў цесным кантакце з удзельнікамі Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Беларусі і на Заходнім фронце, арганізатарамі і кіраўнікамі патрыятычнага падполля і партызанскага руху на Беларусі ў Вялікую Айчынную вайну, радавымі ўдзельнікамі і сведкамі тых падзей. Важнай крыніцай інфармацыі па гісторыі Беларусі ён лічыў іх успаміны, якія ўтрымлівалі шмат каштоўнага матэрыялу аб падзеях тых часоў. З яго асабістай дапамогай былі адшуканы актыўныя ўдзельнікі Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Беларусі і на Заходнім фронце, якія ў той час пражывалі ў Маскве, Ленінградзе, Мінску, Гродне і іншых гарадах і населеных пунктах краіны, і падрыхтаваны зборнік «В борьбе за Октябрь в Белоруссии и на Западном фронте...» (Мн., 1957). На вывераных і ўдакладненых фактах па архіўных дакументах, пры непасрэдным удзеле П. П. Ліпілы, быў падрыхтаваны шэраг зборнікаў успамінаў удзельнікаў партызанскага руху і падполля, у прыватнасці: *Партызанская барацьба беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны: Зборнік успамінаў і артыкулаў арганізатараў і актыўных удзельнікаў партызанскай вайны супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны*. Мн., 1959; *Непокоренная Белоруссия: Воспоминания и статьи о всенародном партизанском движении в годы Ве-*

ликой Отечественной войны (1941—1945 гг.). М., 1963; Солдатами были все [Успаміны ўдзельнікаў абароны Магілёва, падпольнай барацьбы, баёў за вызваленне горада ад фашысцкіх захопнікаў]. Мн., 1968 (2-е дапоўн. і выпр. выд. Мн., 1972). Сумесна з Ваенна-гістарычным інстытутам Войска Польскага і Інстытутам гісторыі АН БССР ім быў падрыхтаваны зборнік «В едином строю: Воспоминания участников партизанского движения в Белоруссии 1941—1944», які пабачыў свет у 1970 г. Пры дапамозе П. П. Ліпілы былі выдадзены шматлікія манаграфіі і мемуары. Шэраг яго навуковых артыкулаў надрукаваны ў часопісах «Коммунист Белоруссии», «Блокнот агитатора», «Беларусь», «Полымя», а таксама на старонках газет «Звязда», «Советская Белоруссия» і інш.

П. П. Ліпіла з'яўляўся адным з навуковых кансультантаў «Беларускай Савецкай Энцыклапедыі» (Т. I—XII. Мн., 1969—1975), куды ў выглядзе артыкулаў увайшлі слушныя палажэнні яго прац.

Належную ўвагу П. П. Ліпіла ўдзяляў падрыхтоўцы навуковых кадраў. Ён кансультаваў пачынаючых даследчыкаў, рэцэнзаваў і рэдагаваў іх працы, даваў водгукі на дысертацыі. З яго дапамогай вырасла цэлая плеяда вучоных.

Як намеснік дырэктара Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ, П. П. Ліпіла шмат часу ўдзяляў арганізацыі ў ім навукова-даследчай работы. Ён таксама выконваў шматлікія заданні вышэйшага органа Беларусі і Інстытута марксізму-ленінізму пры ЦК КПСС.

Знаходзячыся са студзеня 1985 г. на заслужаным адпачынку, П. П. Ліпіла працягваў на грамадскіх пачатках працаваць у інстытуце ў якасці навуковага кансультанта. У гэты час ім у сааўтарстве была падрыхтавана кніга «В непокоренном Минске: Документы и материалы о подпольной борьбе советских патриотов в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — июль 1944)», выдадзеная ў 1987 г.

П. П. Ліпіла з'яўляўся членам Спецыялізаванага савета па абароне доктарскіх дысертацый у Інстытуце гісторыі партыі пры ЦК КПБ, а таксама членам Вучонага савета Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, Беларускага рэспубліканскага савета па каардынацыі навуковых даследаванняў у галіне гісторыі КПСС.

Павел Паўлавіч быў неардынарным чалавекам. Ён меў добрыя агульнатэарэтычныя веды, шырокую эрудыцыю і прамоўніцкі талент. Яго здаровы розум з'яўляўся невычэрпнай і даступнай скарбніцай для кожнага. Праз усё сваё жыццё П. П. Ліпіла пранёс і глыбокую любоў да мастацтва. Пастаянна заняты навуковай працай, ён усё ж выкрываў час для знаёмства з літаратурай, тэатрам, музыкай. П. П. Ліпіла лічыцца адным з самадзейных партызанскіх кампазітараў. Пісаў ён і вершы, з якімі можна азнаёміцца ў кнігах: Мухаринская Л. С. Белорусская народная партизанская песня. 1941—1945. Мн., 1968; Лясныя песні: Паэзія беларускіх партызан. Мн., 1974.

Павел Паўлавіч заўжды праяўляў спагадлівасць і ўважлівасць да людзей, з якімі яму было ўласціва проста, на роўных трымацца, ніколі ні ў чым не ўніжаць іх асабістай годнасці. Ён быў сумленным, прыстойным, сціплым, абаяльным чалавекам.

Узнагароджаны П. П. Ліпіла ордэнамі «Айчыннай вайны 2-й ступені» і «Чырвонай Зоркі»; медалямі: «Партызану Айчыннай вайны 1-й ступені», «За перамогу над Германіяй у Вялікай Айчыннай вайне 1941—1945 гг.», «Дваццаць гадоў Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне 1941—1945 гг.», «За доблесную працу. У азнаменаванне 100-годдзя з дня нараджэння У. І. Леніна», «Удзельніку Вялікай Айчыннай вайны. 30 гадоў перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне 1941—1945 гг.», «Ветэран працы», а таксама чатырма Ганаровымі граматамі Вярхоўнага Савета БССР.

Шматгадовая плённая праца П. П. Ліпілы высока ацэнена навуковай грамадскасцю. Яго даследаванні ў галіне гісторыі Вялікай Айчыннай вайны ўзбагацілі гістарычную навуку. Яго вучні-даследчыкі і цяпер працягваюць яго справу.

Светлая памяць аб Паўле Паўлавічу Ліпілу назаўсёды захаваецца ў сэрцах тых, хто ведаў яго і працаваў разам з ім.

ЗМЕСТ

АРХЕАГРАФІЯ	3
<i>М. Ф. Шумейко</i> «Страсти по Метрыке»: попытка стварэння ў 1920-е гг. міжнароднага інстытута па вывучэнню і публікацыі Літоўскай метрыкі.....	3
<i>Ю. У. Несцяровіч</i> Аб’ект і прадмет археаграфіі.....	12
<i>Л. Л. Михайловская</i> Судьба «Хронікі» Бернарда Ваповскага	31
<i>Л. Ю. Малыхіна</i> Апублікаваныя дакументы і матэрыялы па гісторыі Літоўска-Беларускай ССР.....	36
АРХІВАЗНАЎСТВА	47
<i>О. С. Иванова</i> К вопросу о систематизации документов фонда 6 (коллекция Григоровичей) в БГАМЛИ	47
<i>Г. М. Брэгер, Л. А. Лінская</i> Невядомы фрагмент Нясвіжскага архіва Радзівілаў у фондах НМГКБ. 54	
<i>В. В. Федосов</i> Маркетинг в архивах: теоретические и практические проблемы ..	73
<i>У. П. Казлоў</i> Дакумент у стане спакою: архіўны, крыніцазнаўчы, археаграфічны аспект.....	83
КРЫНІЦАЗНАЎСТВА	94
<i>Г. М. Сагановіч</i> Нямецкі ордэн у беларуска-літоўскіх летапісах	94
<i>Л. М. Лисова</i> Обзор первоисточников по войне 1812 г. на территории Беларуси, хранящихся в НИАБ.....	103
ТЭКСТАЛОГІЯ	113
<i>І. П. Клімаў</i> Тэорыя заходнееўрапейскага ліста ў часы Сярэднявечча і Рэнесансу ..	113

СФРАГІСТЫКА	127
<i>Р. С. Жаўняркевіч</i> Сфрагістыка рэлігійных устаноў Беларусі часоў нямецкай акупацыі 1941—1944 гг. як крыніца вывучэння гісторыі канфесій	127
З ГІСТОРЫІ ДЗЯРЖАЎНЫХ УСТАНОЎ	134
<i>М. М. Елинская</i> О служебном и имущественном положении дворянства Беларуси западноевропейского происхождения	134
<i>И. Н. Шпилевская</i> Становление и особенности делопроизводства канцелярии минского губернатора.....	147
<i>А. А. Лашкевіч</i> Вайскова-цывільная адміністрацыя Мінскай губерні ў час паўстання 1863—1864 гг. (па матэрыялах НГАБ)	156
<i>А. Д. Карасев</i> Из истории Гомельской губернии	163
ПОСТАЦІ	177
<i>З. Л. Яцкевіч</i> Радавод А. Г. Кіркора ў святле новых архіўных дакументаў.....	177
<i>В. А. Сверчков</i> Из личного фонда П. М. Машерова в НАРБ.....	184
У ЗАМЕЖНЫХ АРХІВАХ	188
<i>О. Е. Зубко (Україна)</i> Документы по истории белорусского национального движения 1917—1930-х гг. в ЦГАВОВУ Украины	188
ДАКУМЕНТАЛЬНЫЯ ПУБЛІКАЦЫІ	194
<i>Публікацыя А. А. Жлуткі</i> Кароль Міндоўг і яго дзяржава ў дакументах папскай курыі XIII ст. .	194
<i>Публікацыя В. С. Мянжынскага і Ю. У. Несцяровіча</i> Прывілеі на корчмы з кнігі Метрыкі ВКЛ 43	241
<i>Публікацыя Я. К. Анішчанкі</i> Годнасць у вайне 1794 г.	258
<i>Публікацыя Г. В. Кісялёва</i> Лісты Аляксандра Ельскага да Юзафа Ігнацыя Крашэўскага	261

Публикация С. И. Михальченко (Расія)
Письма М. В. Довнар-Запольского С. П. Мельгунову 278

Публікацыя Л. І. Бальнінай і Т. В. Кекелевай
Перапіска Я. Коласа і Я. Маўра (лістапад 1942 г. — жнівень 1943 г.)... 292

РЭЦЭНЗІІ 308

А. Л. Хорошкевич (Расія)
Первые рекомендации по публикации рукописных кириллических документов ВКЛ белорусского автора 308

А. М. Латушкін, З. Л. Яцкевіч
Малапрыстасаванья для практычнага выкарыстання рэкамендацыі. 310

М. Ф. Шумейко
Дворец украинской архивистики 318

А. І. Валахановіч
Руплівыя даследчыкі мінулага 325

Г. М. Брэгер
Кніга пра графаў Гутэн Чапскіх 329

ХРОНІКА І ІНФАРМАЦЫЯ 332

Палажэнне аб Гродзенскім аддзяленні Археаграфічнай камісіі
Камітэта па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў
Рэспублікі Беларусь 332

Пэрсанальны склад сяброў Гродзенскага аддзялення
Археаграфічнай камісіі Белкамархіва 334

Дзейнасць бюро АК Белкамархіва (ліпень 2002 г. — май 2003 г.)... 336

Інфармацыя пра агульны сход Археаграфічнай камісіі
Белкамархіва 339

Інфармацыя о работе Витебского отделения Археографической
комиссии Белкомархива за 2002 г. и о плане работы на 2003 г. .. 345

ПАМ'ЯЦІ ТАВАРЫША 348

Я. С. Фалей
Павел Паўлавіч Ліпіла 348

Адказнасць за дакладнасць перадачы тэксту дакументаў, цытат і спасылак нясуць аўтары артыкулаў і публікацый.

Навуковае выданне

Беларускі археаграфічны штогоднік

Выпуск 4

Рэдактары *З. Я. Губашына, В. М. Хлебавец*
Камп'ютэрная вёрстка *П. А. Рэзванава*

Падпісана да друку 22.10.2003. Фармат 60×84 1/16. Гарнітура Times.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 20,5. Улік.-выд. арк. 16,5.
Тыраж 100 экз. Заказ № 76.

Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы
(БелНДДАС).

Ліцэнзія ЛВ № 69 ад 12.11.2002. 220002, г. Мінск, вул. Крапоткіна, 55
Надрукавана на НВС БелНДДАС.